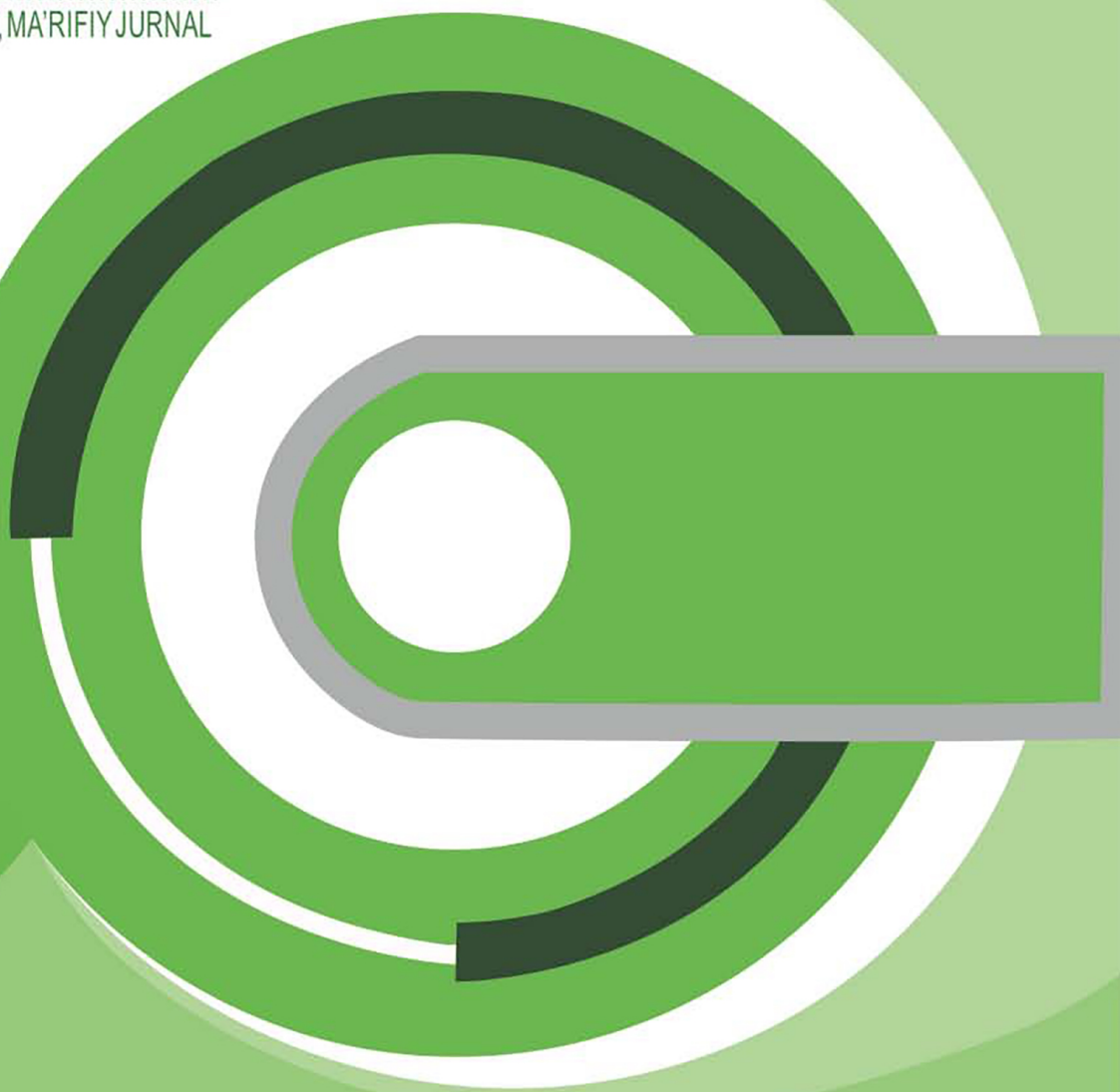

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2023, №4

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2023-yil, 4-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,

A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV

J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,

A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,

K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani

Universitet ko'chasi, 2-uy

Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Shahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 31.03.2023-yil.

Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Korxonada manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,

Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Do'stov S. IV sinfda "tabiatshunoslik" fanini o'qitishda o'quvchi ekologik tafakkurini darsda shakllantirish	3
Aliboyev S. Interaktiv elektron ta'lim trenajyorining o'quv jarayonidagi o'rni va roli	8
Atamuratova N. Bo'lajak o'qituvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari	12
Baxriddinova Y. Xudoyberdi to'xtaboyevning "besh bolali yigitcha" romanida urush davri talqini	16
Ahmedova M.M. Biologiyadan masala va mashqlar yechish jarayonida o'quvchilarga tafovutlab va individual yondashuvning ahamiyati	20
Usmonov S.O. Loviya va mosh ekinlarining umumiy ahamiyati va biologik xususiyatlarini tahliliy o'rganish	24
Эшбуриева М.У. Умумий физика фанини ўқитишда ривожлантирувчи таълимдан фойдаланиш	27
To'rayev P.T. Milliy kurash mashg'ulotlarida usullarga o'rgatishda metodlardan foydalanish va malakalarini shakllantirish	31
Tayirov X.O'. Raqamli texnologiyalar vositasida o'quvchilarni texnik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyasi	36
Xakimova D.M. Zamonaviy rahbar kadrlarni tayyorlashda refleksiya va innovatsiyaning o'rni	42
Shermatova Y.S. Rivojlanayotgan zamon ekologik xavflarni boshqarish bo'yicha tartib qoidalarini ijtimoiy omillari	46
Қодиров М.М. Технологик таълими ўқитувчиларини Тайрлашда узлуксиз таълимнинг аҳамияти	52
Pulatova D.A. Aralash ta'limni tashkil etishda kompetensiyaviy yondashuv	59
Obidova G.K. Xorijiy tillarni o'qitishda talabalarda ekologik madaniyatni rivojlantirishning samarali usullari tahlili	63
Jaborov A.M. Oliy ta'lim tizimida ekologiya va atrof muhit muhofazasi yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarga ekologiya fanining o'rni	70
Байсариева Ч.У. Педагогик жараёнда талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш муаммолари	74
Asqarova M.A. PIRLS va PISA xalqaro baholash dasturlarining nazariy va amaliy ahamiyati	81
Nazarova Sh.Sh. Umumta'lim maktablarida kompyuter grafikasiga oid mavzularni o'qitishda traditsionallik (innovatsion usullar va ularning tarqalishi)	85
Qosimov A.N. O'quvchilarda sport vositasida milliy identiklikni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	89
Xolbozorova N.X. Oliy pedagogik ta'limda b'ulajak ўқитувчининг касбий ривожланиши	97
Хошимов И. Умумтаълим мактаблари ўқув-тарбиявий жараёнида тарихий-маданий миллий меросни ўрганишнинг назарий ва услубий асослари	104
Shukurov Sh.N. Raqamli texnologiyalar muhitida texnologiya fani mashg'ulotlari jarayonida o'quvchi va talabalarni ijodiy faoliyatga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish	108
Rasulov I.M. Oliy talimda raqamli texnologiyalarning rivojlantirish madaniyati va shakllantirish tizimi	113
Mustafaqulova D.I., Mustafaqulova O.I. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining tizimli tafakkurini shakllantirish	117
Xasanov X.M. Bo'lajak mutahassislarining kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish mazmuni	121
Каттаева Г. Мадрасаларнинг энтпедагогик бoшқарув тизими	126
Raximova F.N. Talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirish modeli	129
Xamidova M.P. Didaktik o'yin maktabgacha yoshdagi bolalarda miqdoriy tasavvurlarni shakllantirish vositasi sifatida	134
Нуртаев У., Рахимов Х. У. "Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшunoslik асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш масалалари"	139
Нуртаев У.Н., Собитова М.З. Олий таълим тизимида графика фани-	

ни ўқитишнинг мазмуни ва моҳиятининг илмий-педагогик асослари.....	144
Yusupov R.M., Hasanov U.J. “Техник тизимlarda axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasidan foydalanish	150
Эшболтаев И.М. Физика фанини ўқитишда талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш	157
Ботиров Х.Х. Мактаб таълимида рақобат муҳитини яратиш бўйича АҚШ тажрибаси	161
Rizayeva S.D. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini individual yondashuv texnologiyalari asosida takomillashtirish.....	167
Хусанов Б. Оилаларда ўсмир ёшларни ижтимоий-маънавий ҳаётга тайёрлашда тарғибот технологияларининг амалиётдаги ҳолати ..	173
Машарипов К.Б. Мактаб ўқувчиларини касбга йўналтириш амалиётида компетенциявий ёндашув	180
Юсупов У.К. Рангасвирда тасвирларни гризайль усулида ишлашнинг илмий услубий асослари	184
Maxmudova O.Y., Tursunmaxmudova A.B. Logarifmik transendent tengsizliklarni yechish.....	189
Juraev V. Таълимни рақамлаштириш шароитида бошқарув ходимларининг ижтимоий-маданий компетентлигини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари ва назарий таҳлиллари.....	195
Rasulov I.M raqamli ta'lim muhitida umumta'lim maktablarining boshqaruv tizimi o'rganish bo'yicha multimedial o'quv qollanma yaratish metodikasi.....	204
Qurbonov J.A. Bo'lajak o'qituvchilarda intellektual madaniyatning shakllanish va rivojlanish diagnostikasi.....	207
Mingboyev U.X., Jumanov Sh.Sh. Informatika va axborot texnologiyalari darslarida onlayn platformadan foydalanib o'qitish tizimi	213
Xujakulov Sh. Axborot-ta'lim muhiti – pedagoglarni axborot-metodik qo'llab-quvvatlashning pedagogik sharti sifatida.....	220
Alijonova M. O'quvchilarda ekoestetik kompetensiyani shakllantirishda kasb tanlashning mazmuni.....	227
Baratov B.Q. Bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlash modeli.....	232

IV SINFDA "TABIATSHUNOSLIK" FANINI O'QITISHDA O'QUVCHI EKOLOGIK TAFAKKURINI DARSDA SHAKLLANTIRISH

SUNNATULLO DO'STOV

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Mustaqil tadqiqotchisi, "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada IV sinfda "Tabiatshunoslik" fanini o'qitishda o'quvchi ekologik tafakkurini darsda shakllantirish, o'lkashunoslik tamoyilidan muntazam ravishda foydalanish, olingan nazariy bilim va o'quvlarni turmush bilan bog'lash, o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning eng muhim vazifalari haqida batafsil bayon qilingan.

Kalit so'zlar: tabiatshunoslik, ekologik tafakkur, ekologik madaniyat, ekologik madaniy meros, o'qitish metodikasi.

Annotation: This article describes in detail the most important tasks of forming the student's ecological thinking, regularly using the principle of local history, connecting the acquired theoretical knowledge and studies with life, and the formation of ecological culture in the students in the fourth grade of "Natural Science" teaching.

Key words: natural science, ecological thinking, ecological culture, ecological cultural heritage, teaching methodology.

Аннотация: В данной статье подробно описаны важнейшие задачи формирования экологического мышления учащихся, систематического использования принципа краеведения, соединения полученных теоретических знаний и занятий с жизнью, формирование экологической культуры у учащихся четвертого класса «Природоведения». Преподавание науки.

Ключевые слова: естествознание, экологическое мышление, экологическая культура, экологическое культурное наследие, методика обучения.

Boshlang'ich maktab tabiatshunoslik kursi tabiat hodisalarining keng doirasini qamrab oladi, shuning uchun ham o'rganilayotgan hodisalarga nisbatan kuzatishlar olib borish ba'zan qiyin kechadi. Shuning uchun tabiatshunoslikni dastlabki o'rganish uchun ob'ektlarni tanlashda quyidagilar e'tiborga olinadi: boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari, o'rganilayotgan materialning ko'rinishi, uning tarbiyaviy va rivojlanishga ta'siri, o'lkashunoslik materialining mavjudligi, o'quv materialining mavjudligi. maktabning hayvonot dunyosi burchagida va o'quv-eksperimental bo'limda ishlashda olingan bilimlardan foydalanish shartlari.

4-sinf o'quvchilarining tafakkurini takomillashtirmasdan, ularni aqliy mehnatga jalb qilmasdan turib, tushunchalarni o'zlashtirishga erishish mumkin emas. Ilmiy

tushunchalarni o'zlashtirishda fanlararo aloqadorlik katta ahamiyatga ega. Fanlararo aloqalardan doimiy foydalanish bolalarni ilgari olingan bilimlardan foydalanishga, ta'lim faoliyatining barcha turlaridan mantiqiy aloqalarni o'rnatishga o'rgatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

O'zarolik tamoyili ekologik kompetentsiyani rivojlantirishning har bir bosqichida fanning mohiyatini aniqlashda maqsadlar, vazifalar, usullar, o'rganish shakllari va usullarining o'zaro bog'liqligini belgilaydi. Fanning mazmunini tanlashning birligi printsiplari ekologik bilimlarning boshqa gumanitar, yuridik va tabiiy fanlar bilan birgalikdagi ahamiyatini tushunish imkonini beradi. Shu bilan birga, fanni o'qitish tajribasi shuni ko'rsatadiki, atrof-muhit salohiyatini shakllantirishga hissa qo'shadigan ekologik faoliyatni faollashtirish

uchun o'qituvchilarning ta'lim ekologiyasi bo'yicha uslubiy ishlarini shakllantirish zarur.

O'lkashunoslik tamoyilidan doimiy foydalanish olingan nazariy bilim va faoliyatni hayot bilan bog'lashda qo'l keladi. Demak, tabiatshunoslik fanini o'qitish «og'zaki sxema»ga emas, balki voqelikni kuzatishga asoslanadi. IV sinfda tabiatshunoslik fanlari o'lkashunoslikning barcha didaktik tamoyillari va tamoyillaridan foydalangan holda quriladi va bu materiallarni o'quvchilarga yetkazishda barcha usullardan foydalanish kerak.

Tabiatshunoslik kabinetini jihozlash, ko'rgazmali qurollarni saqlash tizimini ishlab chiqish, darsda o'qituvchiga yordam berish – bularning barchasi o'quvchilarda o'qish va mehnatning tashkiliy madaniyatini tarbiyalash vositalaridir. Tabiatshunoslikni o'qitish jarayonida akvarium muhim o'rin tutadi, o'quvchilar suv hayvonlarining harakatini, qanday ov qilishlarini, tana qismlarini ko'radilar.

Tabiatshunoslik fanini o'qitish jarayonida ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish uchun tabiatga yaxshi munosabatda bo'lish, vatanparvarlik, go'zallikni anglashni tarbiyalash zarur. Zamonaviy pedagogika ta'lim va tarbiyani pedagogik ta'lim deb ataladigan yagona jarayonning ikki tomoni deb biladi. Ta'limning tarbiyaviy xususiyati uning mazmuni bilan belgilanadi. Binobarin, tabiiy fanlarni o'qitish o'qituvchiga o'quvchilar tafakkurini shakllantirish, ijodiy-idrok faoliyati uchun boy material beradi.

Ekologik komponent - bu hayot sharoitlarini saqlab qolish uchun samarali faoliyat uchun maqbul bo'lgan o'zaro bog'liq insoniy fazilatlar to'plami. Ekologik etuklik - bu insonning atrof-muhitni saqlash va ekologik muammolarni hal qilish qobiliyati, tayyorligi va tajribasi. Shunday qilib, ekologik kompetentsiya insonga xos xususiyatdir:

- ekologik bilim - tabiatning eng muhim

qadriyati sifatida insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarining tabiati va normalari haqidagi g'oyalarning namoyon bo'lishi;

- ekologik muammolarni hal qilish qobiliyati - atrof-muhitni muhofaza qilish va yaxshilash bo'yicha amaliy ishlarda ishtirok etish tajribasi, ekologik ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar - tejamkorlik, ekologik yo'naltirilgan faoliyat natijalari uchun javobgarlik.

- ekologik tafakkurning ekologik vazifalari

- ekologik qiymat;

- ijtimoiy va ekologik faoliyatning nafaqat tabiiy, balki ijtimoiy omillarga ham bog'liqligi bilan belgilanadi;

- ijtimoiylashuv jarayonini ta'minlaydi, insonning ekologik ongini shakllantirishda etakchi bo'lib, ijtimoiy-ekologik va iqtisodiy sharoitlarda faoliyat natijalarini baholashning maqsadlari, mazmuni, usullari, shakllari va mezonlarini belgilaydi:

- madaniy, nafaqat ekologik, balki umumiy siyosiy, texnik, iqtisodiy, estetik, badiiy, kasbiy, jismoniy madaniyat madaniyat, me'yor va qadriyatlarni shakllantirish omilidir.

Jismoniy kuch va ruhiy zo'riqish talab qiladigan o'quv mavzulari va amaliy masalalarni ketma-ket murakkablashtirish jarayonida o'quvchilarni idrok etish qobiliyati kengayadi. Qiyinchilikning tabiatini to'g'ri aniqlash sizga eng to'g'ri uslubiy variantni tanlash imkonini beradi, bu o'quvchilarning idrok etish imkoniyatlarini kengaytirishga va o'quv materialini murakkablashtirishga yordam beradi. Bu talabalarning intellektual rivojlanishini bosqichma-bosqich yaxshilash va ilmiy bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi.

IV sinf o'quvchilariga "Tabiatshunoslik" fanini o'qitish metodikasida o'quv-tarbiya ishlarining turli shakllari hal etilgan. O'simlik, hayvon va inson hayoti, tabiatning

rivojlanishi qonuniyatlari o'rganiladigan maktab kursining mazmuni maktabda ushbu fanni o'qitish tizimining o'ziga xosligini belgilaydi. Maktab amaliyotida tabiiy fanlarni o'qitishning asosiy shakli – darslardan tashqari o'qituvchining o'quvchilar bilan olib boradigan boshqa tarbiyaviy ish shakllari ham tarixan rivojlangan.

Natijalar:

Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha amaliy faoliyat bolalarda tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ko'paytirish istagini shakllantirishga yordam beradi. Shunga ko'ra, ular qushlar uchun yem tayyorlash, kech kuz, qish va erta bahorda qushlarni boqish, manzarali o'simliklar urug'ini yig'ish, aholi o'rtasida tarqatish, yashil maydonlarga g'amxo'rlik qilish. guzarlarda tuproqni eroziyadan himoya qiluvchi o'simliklar yetishtirish. Iloji bo'lsa, gigiena qoidalariga muntazam rioya qilish istagini keltirib chiqaradigan turli xil hissiy ta'sir vositalaridan foydalanishga ruxsat beriladi. Bunday vositalarga qo'l yuvish, yuz va bo'yin terisi, kiyimlarning tozaligi, sog'lom tishlar, xonaning tozaligi, harakat tezligi bilan yaratilgan yoqimli taassurotlar kiradi.

Tabiat tarixi fanini tabiatni muhofaza qilish kafedresi yakunlaydi. Talabalar o'rganganlarini umumlashtiradilar. Eng avvalo, insonning tabiatga g'amxo'rlik qilishdagi o'rni ko'rsatilgan. Inson yerni, tuproqni, o'simliklarni, hayvonlarni, suv va havoni asrashi zarurligi eslatiladi. O'quvchilar O'zbekiston Respublikasining tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan tanishadilar.

Tabiatshunoslik o'qitish metodikasini yaxshi bilish boshlang'ich sinf o'qituvchisiga to'rtinchi sinf o'quvchilarini o'qitishni to'g'ri tashkil etish imkonini beradi. Metodika o'qituvchini pedagogika fani nazariyasi bilan qurollantiradi va unga o'qitish malakasini egallash imkonini beradi. O'quv materiallari mazmunini ochib berishda turli

xil o'qitish usullaridan foydalanishga turlicha yondashuvlar mavjud.

U yoki bu usulni tanlashda o'qituvchi ushbu usullarni tanlash rivojlantiruvchi ta'lim vazifalarini bajarishi, o'quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtirishi va shu bilan birga fikr-mulohazalarini ta'minlashi kerakligini hisobga olishi kerak, ya'ni. tez va aniq, buzilish sababini aniqlash va menga yordam berish uchun o'z vaqtida ko'rsatish uchun talabalar tomonidan yangi bilimlarni qanday o'zlashtirganini.

Shunga ko'ra, tabiatshunoslik darslarida amaliy ishlar, suhbatlar, emotsional hikoyalar, ayniqsa, mustaqil ishlardan ko'proq foydalanish zarur bo'lib, unda tadqiqot yondashuvi, sodda tahlil va sintez, taqqoslash va umumlashtirish, tabiat hodisalari o'rtasida sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish, o'quvchilar xotira, e'tibor, tasavvurni faollashtiradi, fikrlashni faollashtiradi, tushunish va ishonchni rivojlantirishga, bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirishga, olingan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Shaxsning kamoloti va rivojlanishi uning faoliyati jarayonida sodir bo'ladi, bu muayyan harakatlar, munosabatlar, xarakterlarni o'z ichiga oladi. Bu holatda o'qish, ish, u yoki bu faoliyat turini o'ynashning dalillari alohida ahamiyatga ega. Tabiatshunoslik fani eshitishda nuqsoni bo'lgan talabalarning botanika, zoologiya, geografiya, fizika, kimyo, inson anatomiyasi va fiziologiyasini chuqur o'rganishiga asos bo'ladi.

Berilgan tizimdagi haqiqat boshqa muhitda butunlay boshqacha bo'lishi mumkin. Fikrni amalda tasdiqlash haqiqatning muhim omilidir. Amaliy ishlarga tayyorgarlikni boshlang'ich sinflardan boshlash maqsadga muvofiqdir. Amaliyotlar o'qituvchi tomonidan tashkil etiladi va boshqariladi va o'quvchilar fikrini shakllantirishga, nutq, ko'rgazmalilik va amaliy ish o'rtasida murakkab bog'liqlik

mavjudligini ko'rsatishga qaratilgan.

O'quvchilarda narsalar haqida aniq tasavvur hosil qilishiga, o'rganilayotgan materialni atrof-muhit bilan bog'lashiga yo'l qo'yiladi, ma'lum bir tushunchani shakllantirishda hissiy idrok ustuvor ahamiyatga ega, ya'ni bilimga asoslangan holda real borliq bilan ongli ravishda aloqa o'rnatadi. tabiiy fanlarni o'rganish jarayonida qo'lga kiritilgan. Shuning uchun fanga qiziqishning turli usullarini qo'llash, o'quv jihozlari yordamida olam va haqiqiy tabiatni umumlashtirish va tushuntirish kerak.

Muhokama:

O'quvchilarning ekologik madaniyatini oshirishning asosiy vazifalaridan biri nafaqat o'tmishdagi umume'tirof etilgan ekologik nazariya va amaliyotlarga zamonaviy davr nuqtai nazaridan baho berishni o'rgatish, balki ulardan tegishli xulosalar chiqarish bo'lishi kerak. Shuning uchun ham hozirgi sharoitda tarixiy urf-odat va an'analarning motivatsion yoki taqiqlovchi motivlarini nazariy darajaga ko'tarmasdan takomillashtirish, ularning qonuniyatlarini o'rganish juda muhimdir.

Ekologik madaniy merosni bilish va uni ijodiy o'zgartirish uslubiy jihatdan zarurdir. Bir tomondan, tabiiy merosni ekologik qadriyatlardan tashqarida ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy manfaatlar doirasida mustaqil baholash mumkin emas. Boshqa tomondan, bu manfaatlar moddiy va ma'naviy merosni rivojlantirish va ekologik ehtiyojlar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydigan motiv vazifasini bajaradi.

Boshqacha qilib aytganda, tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni bilish inson nazariy faoliyatining asosiy muammosidir. Bu muammolar jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda kun tartibiga qo'yilib, ularni hal etish insoniyatning moddiy va ma'naviy ehtiyojlari va manfaatlar doirasida amalga oshirilmoqda.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi

o'qituvchining malakasini oshirishdan to o'quv natijalarigacha bo'lgan barcha o'quv jarayonlarini, jumladan, sinfda, uyda, darsdan tashqari tadbirlarni o'z ichiga oladi. Pedagogik amaliyotni har tomonlama o'rganish va natijalarni ijodiy umumlashtirish asosida o'rganishning muayyan qonuniyatlari aniqlanadi va uni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari ishlab chiqiladi. Masalan, o'rganilayotgan narsalarni bevosita qabul qilish qonuni asosida ob'ektga yo'naltirilgan o'qitishni qo'llashning aniq chora-tadbirlari ishlab chiqiladi.

4-sinf o'quvchilariga "Tabiatshunoslik" fanini o'qitishdan maqsad botanika, zoologiya, anatomiya, fiziologiya, gigiyena, geografiya fanlarining elementar asoslarini berishdan iborat. Tabiatshunoslik darslari ham mehnat tarbiyasi maktabidir.

O'quvchilarning inson mehnati uning jismoniy va ma'naviy salomatligining manbai ekanligiga aniq misollar orqali ishontirar ekan, o'qituvchi mehnatga muhabbat, mehnatsevarlikka intilish, mehnatkashlarga hurmat tuyg'ularini tarbiyalaydi.

Ekskursiya turlari. Umumta'lim maktablarida ekskursiyalar davomiyligiga qarab soatlik, bir kunlik yoki ko'p kunlik bo'lishi mumkin. Bir soatlik ekskursiya maktab hovlisida yoki o'quv tajriba maydonchasida o'tkaziladi. Tabiatga, ishlab chiqarish korxonalariga, fermer xo'jaliklariga, hayvonot bog'iga yoki botanika bog'iga, baliq zavodiga yoki parrandachilik fabrikasiga bir kunlik ekskursiya maktab direktorining o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari bilan kelishiladi.

Ekologiya muammosi yer yuzining barcha burchaklarida dolzarbdir. Dunyoning turli mamlakatlari va mintaqalarida keskinlik darajasi bir xil emasligi hamda respublikamizdagi ekologik muammolarning dolzarbligini haqida munozarali munozaralar avj oldi.

Maxsus kasb-hunar ta'limining davlat

INTERAKTIV ELEKTRON TA'LIM TRENAJYORINING O'QUV JARAYONIDAGI O'RNI VA ROLI

ALIBOYEV SOBIR-Milliy universitetning Jizzax filiali

Annotatsiya. Maqolada interaktiv elektron ta'lim trenajyorining o'quv jarayonidagi o'rni va roli haqida so'z boradi. Maqola mavzusini ochib berish maqsadida Rossiya va Yevropa olimlarining tadqiqot ishlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar; interaktiv, electron ta'lim, trenajyor, sport formasi, mexanizm.

В статье рассматривается роль и роль интерактивного симулятора электронного обучения в процессе обучения. В целях раскрытия темы статьи были использованы исследовательские работы российских и европейских ученых.

Ключевые слова; интерактивный, электронное обучение, тренажер, спортивная форма, механизм,

Annotation. The article will talk about the role and role of the interactive e-learning trainer in the learning process. The research work of Russian and European scientists was used to reveal the topic of the article.

Keywords; interactive, electron training, trainer, sports form, mechanism.

Ilmiy-metodik manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, trenajyorning ta'lim sohasiga qo'llashga oid umumqabul qilingan ta'rif mavjud emas. Ammo, yagona qabul qilingan ta'rif yo'qligiga qaramasdan bugungi kunda trenajyorlar o'qitish vositalari sifatida keng tarqalgan. Ularda ma'lum malakani shakllantirish maqsadida o'rgatuvchi xarakatlarni ko'p marta takrorlash ko'zda tutilgan.

“Trenajyor” tushunchasi quyidagi ma'nolarga ega:

1. Qandaydir mashina, mexanizmi (masalan, uchish apparati, avtomobil va boshqalar) ni boshqarishga o'rgatishda qo'llaniladigan o'quv-mashq qilish qurilmasi.

2. Sport formasini yaxshilash va sog'liqni mustahkamlash uchun qo'llaniladigan, mashg'ulotlar jarayonida mushaklarning turli guruhlariga zo'riqish miqdorini sozlash imkonini beradigan sport anjomi.

Dastlab trenajyorlarni inson faoliyatining

ma'lum xarakatlarni bajarishda yo'l qo'yiladigan xatolar inson hayoti uchun xaf tug'dirishi yoki katta moddiy zararlar keltirishi mumkin sohalarda qo'llanila boshlangan. Trenajyorlardan foydalanish inson o'z faoliyatida turli murakkab mexanizmlar, mashqlarni, qullay boshlagan davrdan boshlab bir muncha dolzarb bo'lib qoladi. Birinchilardan bo'lib dengiz floti mutaxassislarini o'qitish uchun mo'ljallangan hamda aviatsiya trenajyorlar paydo bo'lgan. Bunday trenajyorlar ta'lim oluvchining faoliyati sifatini doimiy nazorat qilish, uning psixofiziologik xolatini qayd etish, o'rganganlik darajasini va yo'l qo'yilgan xatolarni qayd etish imkoniyatini beradi.

O'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'limning elektron vositalarini paydo bo'lishi va joriy etilishi bilan trenajyorlarni qo'llash nafaqat qimmatbaho va texnik murakkab uskunalarni almashtirish, turli xil mexanizmlar va qurilmalar bilan ishlashga o'rgatishda, balki

olingan ma'lumot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va mustaxkamlashni talab qiladigan bilimlarning barcha sohalarida qo'llanila boshladi.

Tasniflash uchun asos sifatida ta'lim oluvchilarning yoshi tanlansa u holda kattalar va bolalar uchun mo'ljallangan trenajyorlarga ajratiladi. Trenajyorlarni ishlab chiqishda, foydalanuvchilarning ma'lum bir yosh guruhiga mo'ljallangan ma'lum yoshdagi o'quvchilarning o'rganish xususiyatlari, shuningdek qiziqishlari hisobga olinadi.

Internetga ulanish zaruriyatga qarab onlayn va oflayn trenajyorlarni ajratish mumkin. Birinchi xolatda tarmoqqa ulash zarur, ikkinchisida-bunday zaruriyat yo'q. Onlayn trenajyorlarning ijobiy tomonlariga materiallarni muntazam yangilanishi va tuzatish, shuningdek o'qituvchi bilan kontaktga kirish imkoniyati kiradi. Oflayn trenajyorlar bilan Internetga ulanish imkoniyatidan qa'tiy nazar avtonom rejimida ishlash mumkin.

Dastur ishlashini ta'minlaydigan qurilmaga qarab, trenajyorlarning kompyuterli va mobil versiyalarini ajratish mumkin.

Yangi elektron o'qitish vositalarini shuningdek, ularning ishlash xususiyatlarini elektron pedagogika kontekstida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Uning dolzarb muammolariga zamonaviy axborot-ta'lim muhitida o'qitish nazariyasi va uning tarkibiy qismi sifatida tushunchavli-kategoriyali apparat yo'qligini kiritish mumkin. Bu muammo bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Ushbu qoidaning tasdig'i shundan iboratki, ilmiy-uslubiy adabiyotlarda shuningdek, o'quv jarayonida elektron ta'lim resurslaridan foydalanish amaliyotida ularning nominatsiyalari uchun turli xil variantlari mavjud.

Yuqorida aytib o'tilganlar trenajyorlardan turli xil bilimlar sohalarida foydalanishga to'liq mos keladi. Hozirgi vaqtda trenajyorlarning

quyidagi variantlari ko'proq uchraydi:

- elektron trenajyor;
- virtual trenajyor;
- kompyuterli trenajyor;
- interaktiv trenajyor;
- testli trenajyor;
- test- trenajyor;
- elektron test- trenajyor;

Taqdim etilgan variantlarni quyidagi guruhlarga birlashtirish mumkin:

1. Kompyuterni qo'llash bilan bog'liq nominatsiya: virtual, elektron, interaktiv, kompyuterli.
2. Trenajyorning hayotini aks ettiradigan nominatsiyalar: testli trenajyor, test trenajyor.
3. Yuqoridagi bir nechta xususiyatlarni hisobga olgan holda trenajyorning nomi: elektron test trenajyor.

Biz o'z tadqiqotimizda atamalarni tanlashni asoslash uchun yuqoridagi nominatsiyalarni batafsilroq ko'rib chiqamiz.

Virtual-ma'lum sharoitlarda yuzaga kelishi mumkin; real mavjud bo'lmagan, atrof olam xususiyatlarni imitatsiya qiladi va faqat kompyuterda amalga oshiriladi.

Interaktiv – kompyuter bilan o'zaro tasirlashuvchi dialog, bunday o'zaro aloqani amalga oshirish imkonini beradi, dialog inson va ommaviy axborot vositalarining orasida o'zaro aloqasi amalga oshiriladi.

Elektron – elektronlarga, elektronikaga kompyuter tarmog'i orqali amalga oshiruvchi, kompyuter tarmog'iga tegishli.

Interaktiv elektron ta'lim trenajyorlari – bu topshiriqlar bateriyasini o'z ichiga olgan, ta'lim oluvchilarning kommunikativ malakalar va ko'nikmalarini shakllantirish, korreksiyalash va takomillashtirish uchun mo'ljallangan elektron ta'lim resursi bo'lib, sinov vaqtida nazorat ob'ekti bo'lib hisoblanadi, shaxsiy komponent bilan kommunikativ-kognitiv vazifalarni qo'yish hisobiga mashq qilish jarayonini maksimal individuallashtirish imkonini beradi, shuningdek o'rganish ko'nikmasi asosini

tashkil etuvchi universal o'quv harakatlarni shakllantirish.

O'qitish sifatini oshirish imkonini beradigan interaktiv elektron ta'lim trenajyorlarning ajralib turadigan xususiyatlari quyidagilar:

- ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish va uning individual traektoriyasini shakllantirish;

- nafaqat zaruriy material balki ular bilan ishlash usullari ham maksimal oshirish;

- tezkor qaytar aloqani ta'minlaymiz;

- ta'lim oluvchilarning bilim va malakalarini ob'ektiv baholash, topshiriqlarga tayyorlik darajasini baholash;

- topshiriqlar bilan ishlashda ta'lim oluvchida odatlanish va maxoratni shakllantirish yordamida test sinovidan xavotirlanishni pasaytirish;

- testsinovlaridano'tishgatayyorgarlikda ta'lim oluvchilarning sub'ektiv ishonchini oshirish;

- topshiriqlarga tayyorlanish davomida hissiy qulaylikni oshirish;

- o'qituvchini qo'lda bajaradigan ishdan ozod etish;

- axborotlashgan jamiyatida yashovchi insonga butun umr davomida mustaqil o'qish imkonini beradigan universal o'quv xarakterlarini shakllantirish;

- masofaviy va an'anaviy ta'limda (o'qituvchi bilan mustaqil) ishlash imkoniyati. Bu xususiyatlarning xar birini batafsil ko'rib chiqamiz. Interaktiv elektron ta'lim trenajyorlarning birinchi xarakterli xususiyati ta'limning individual traektoriyasini shakllantirish va ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish hisoblanadi.

Individual ta'lim traektoriyasi deganda, aniq ta'lim oluvchi tomonidan, uning qobiliyati, motivlari, qiziqishi va ehtiyojiga mos keladigan, qo'yilgan ta'limiy maqsadga erishishning shaxsiy yo'li tushiniladi [135, 53-bet].

Ta'lim oluvchilarning o'z kuchlariga

sub'ektiv ishonchining oshishi nafaqat topshiriqlar bilan ishlashga odatlanganlik va bilish hissining hosil bo'lishi bilan, balki ularning kasbiy tayyorgarligi darajasining oshishi bilan ham bog'liq. Yo'l qo'yilgan xatolarni tezda bilib olish, nazariy ma'lumotnoma, maslahatlar, topshiriqlarni bajarishning qadamma-qadam ko'rsatmalari mustaqil ishlashni osonlashtiradi va uning samaradorligini oshiradi. Trenajyor bilan muntazam ishlab, ta'lim oluvchi nafaqat topshiriqlarni bajarishga tayyorgarlik darajasini ob'ektiv oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi, balki nazoratlarga ham o'z tayyorgarligining sub'ektiv ishonchini oshiradi [70]. Trenajyor bilan ta'lim oluvchi nazoratlarga yetarlicha o'zini tayyor deb hisoblamaguncha ishlash mumkin.

Bundan tashqari, interaktiv elektron ta'lim trenajyor topshiriqlarni bajarishga tayyorgarlik davomida emotsional qulaylikni oshirish imkonini beradi.

Ta'lim oluvchilar topshiriqlarni bajarishga tayyorlanishda interaktiv elektron ta'lim trenajyoridan foydalanib, o'qituvchi yoki guruhdoshlarining noto'g'ri javoblarga yoki ishning past sur'ati uchun salbiy reaksiyasiga diqqatini qaratmay o'z tayyorgarligini oshirishga e'tibor qaratishlari mumkin.

Interaktiv elektron ta'lim trenajyorining topshiriqlarni bajarishga tayyorgarlik ko'rishdagi yana bir ahamiyatli tomoni o'qituvchilarni qo'lda bajaradigan ishlardan ozod etish hisoblanadi.

Trenajyordan foydalanish o'qituvchiga axborot-kommunikatsion texnologiyalari bilan, "ma'lumotlar bazasining" SQL so'rovlar tili buyruqlari bilan ishlash malakasini shakllantirishga yo'naltirilgan mashqlarni tanlash va tekshirish bilan kamroq shug'ullanish imkonini beradi. Bundan tashqari, ba'zi zamonaviy tadqiqotchilar bilimlarni sinashning testli usuli ta'limning ijtimoiy va madaniyatlararo maqsadlarini amalga oshirishga va ta'lim oluvchilarga

individual yondashuvga to‘sqinlik qiladi” deb hisoblaydi, chunki “imtihonga urg‘u berish ta’lim jarayoniga va alohida o‘quvchilarga e’tiborni pasaytiradi, ta’lim jarayoning o‘zi teaching to the testga aylanadi”. Interaktiv elektron ta’lim trenajyori esa ushbu muammoni yechishning samarali vositasi hisoblanadi, chunki birinchidan SQL so‘rovlar tili buyruqlarini o‘rganish bo‘yicha ishning katta qismini mustaqil amalga oshirish, ikkinchidan xar bir ta’lim oluvchi uchun individual ta’lim treaktoriyasini yaratish hisobiga bu tayyorgarlikni individuallashtirishga imkon beradi. O‘quv jarayonini bunday tashkil etish o‘qituvchiga mashg‘ulotlarda, faoliyatning ijodiy turlariga ancha katta vaqt ajratishi, ta’lim oluvchi shaxsida SQL so‘rovlar tili vositalari bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va

darsning tarbiyaviy maqsadini to‘liqroq amalga oshirish imkonini beradi.

Xulosa.

1. Zamonaviy ta’lim innovatsionlik va ta’lim oluvchida innovatsion jamiyat a’zosi sifatida ro‘y berayotgan har qanday ijobiy o‘zgarishlarga tayyorlik va ularga moslashishga qobiliyatlilikni, butun hayot davomida mustaqil ta’lim olishga hohish va ko‘nikmani shakllantirishga yo‘naltirilganligi bilan tavsiflanishi asoslandi.

2. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari negizida yaratilayotgan elektron ta’lim resruslari innovatsion axborot ta’lim muhiti asoslarini o‘zida mujassamlashtiradi va oliy ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi axborotli o‘zorata’sirlashuv tuzilmasini tubdan o‘zgartirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кабанова О. Я. Теория П.Я. Гальперина — перестройке содержания учебных предметов // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология - 2012. - №4 - с. 113-122.
2. Моисеева, М. В., Полат, Е. С., Бухаркина, М. Ю. Интернет в образовании : спец. учеб. курс. – М.: Обучение-Сервис, 2006. – 248 с.
3. Носкова, Т. Н. Электронные образовательные ресурсы: к вопросу
4. типологии Новые образовательные стратегии в современном информационном пространстве : сб. науч. ст. – СПб: Изд-во Лема, 2014. – С. 40–46.
5. Олимов Қ.Т. Махсус фанлардан ўқув адабиётлари янги авлодини яратишнинг назарий-услубий асослари. Авторефер. дис. ...пед. фан. док. –Т.: 2005. -44 б.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING AXBOROT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY- NAZARIY ASOSLARI

ATAMURATOVA NESIBELI,

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tadqiqotchi olimlarning kasbiy kompetensiya, axborot kompetensiyasi tushunchalariga berilgan ta’riflari, ularning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Axborot kompetensiyasining mohiyati va xususiyatlari ochib beriladi. Bo‘ljak o‘qituvchilarning axborot faoliyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Raqamli ta’lim, elektron ta’lim, bo‘ljak o‘qituvchi, kasbiy kompetensiya, maxsus kompetentlik, axborot kompetensiya, axborot faoliyati.

Аннотация. В данной статье анализируются определения, данные учеными-исследователями понятиям профессиональной компетентности, информационной компетентности, и их научно-теоретическая основа. Раскрываются сущность и признаки информационной компетентности. Будет рассмотрена информационная деятельность будущих учителей.

Ключевые слова. Цифровое образование, электронное обучение, будущий учитель, профессиональная компетенция, специальная компетентность, информационная компетенция, информационная деятельность.

Annotation. This article analyzes the definitions given by research scientists to the concepts of professional competence, information competence, and their scientific and theoretical basis. The essence and signs of information competence are revealed. Information activities of future teachers will be considered.

Key words. Digital education, e-learning, future teacher, professional competence, special competence, information competence, information activity.

Bugungi kunda barcha sohalardagi jadal va global o‘zgarishlar sharoitida inson ham, jamiyat ham moslashishni talab qiladigan misli ko‘rilmagan mafkuraviy, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarga duch kelmoqda. Bu muammolarga samarali yechim topish hayotning barcha sohalarini axborotlashtirish jarayoni bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, hozirgi kunda mamlakatimizda, butun jahonda ta’lim jarayoni axborot kommunikatsiya vositalari asosida tashkil qilinadigan masofaviy va aralash ta’lim shakllaridan foydalanmoqda. Bu esa kasbiy ta’lim tizimi oldiga eng muhim vazifani ya’ni, bo‘ljak mutaxassislarning yuqori darajadagi axborot kompetensiyasini shakllantirishni qo‘yadi.

Ta’limni “raqamlashtirish” sifatida talqin qilinadigan ijtimoiy rivojlanishning global tendentsiyalari talabalarning axborot kompetensiyalarini egallashining

ahamiyatini va dolzarbligini belgilaydi.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida [1] quyidagi vazifalar belgilab qo‘yilgan:

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta’minlash;

ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalari asosida individuallashtirish, masofaviy ta’lim xizmatlarini rivojlantirish;

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta’lim dasturlarini tashkil etish;

elektron axborot saqlovchi “E-MINBAR” platformasini amaliyotga joriy etish.

Hozirgi kunda ko‘pchilik

tadqiqotchilarning diqqat-e'tiborini o'ziga qaratgan masalalardan biri o'qituvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish bo'lib, bu mavzu doirasida qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Zamonaviy pedagogika nazariyasi va amaliyotida "axborot kompetensiyasi" o'qituvchilarning kasbiy kompetentligi doirasida o'rganiladi va unga turli hil ta'riflar beriladi.

Kasbiy kompetentlikning o'zi pedagogik adabiyotlarda quyidagicha ta'riflanadi:

ish faoliyatining samaradorligini belgilovchi bilim, ko'nikma va malakalar kompleksi;

kasbiy faoliyatga nazariy va amaliy tayyorgarlik birligi;

bilim, ko'nikma va kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar majmuasi.

Kasbiy kompetentlik deganimizning o'zi, shaxsning o'z kasbi doirasidagi bilim darajasi, tajribasi va individual qobiliyatlari bo'lib, u kasbiy faoliyat jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash va takomillashtirishga bo'lgan intilishlari bilan belgilanadi.

Axborot kompetensiyasi bugungi kunda o'qituvchining malakasini oshirish jarayonining asosiy elementi sifatida maxsus kompetentlikning tarkibiy qismi bo'lib, axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanishni nazarda tutadi.

Axborot kompetensiyasi – bu bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida turli shakllarda taqdim etilgan ma'lumotlar bilan ishlashda o'z bilim va ko'nikmalarini qo'llash orqali ulardan amaliyotda samarali foydalanish qobiliyati.

Axborot kompetensiyasi pedagogika sohasiga XX asrda kirib kelishiga qaramay, bu tushunchaning rivojlanishining boshlanishi 90 yillarning oxiriga borib taqaladi.

Yaqin o'n yillikda bir qancha pedagog olimlar o'z tadqiqotlarida kompetentlik, kasbiy pedagogik kompetentlik, shuningdek, axborot kompetentligining mohiyati, uni shakllantirish va rivojlantirish mazmuni, tuzilishi va texnologiyasini o'rgana boshladilar.

V.B. Bospalko, B.S. Gershunskiy va N.V. Kuzmina singari olimlar o'z tadqiqotlarida axborot kompetensiyasini tizimni tashkil etuvchi omil sifatida tushunganlar.

Rossiyalik olim O.V. Akulovning fikricha, o'qituvchining axborot kompetensiyasi – kasbiy o'sish uchun ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va foydalanish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Kasbiy o'sish nafaqat lavozimga ko'tarilish, balki insonning ish joyida uning imkoniyatlarini amalga oshirish jarayoni sifatida tushuniladi [3].

"Axborot kompetensiyasi – axborot faoliyatini amalga oshirishga imkon beruvchi muayyan bilimlar va ko'nikmalar to'plami", – deya e'tirof etadi tadqiqotchi olim D.S. Ermakov.

Olim D.S. Ermakov axborot kompetensiyasining quyidagi komponentlarini aniqlashtirgan:

- ehtiyojli-motivatsion: axborot va AKT vositalari bilan ishlashni o'rganishda motivatsiyaning bo'lishi va axborot bilan ishlash zarurligini anglash,

- kognitiv: axborot faoliyatining maqsadlari va axborot bilan ishlash qobiliyati;

- amaliy-faoliyatli: AKT vositalaridan foydalanish ko'nikma va malakalarini ijodiy faoliyat tajribasi bilan uyg'unlashtirish;

- hissiy-irodaviy: chidamlilik, tashkilotchilik, qat'iyat kabi shaxsiy xususiyatlarning namoyon bo'lishi;

- qiymatli-semantik: axborotning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini anglash [4].

O.N. Gribanning fikricha, axborot kompetensiyasi – bu ta’limni va ta’limning pedagogik, psixologik va ijtimoiy maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan yangi axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun metodologiya va amaliyot bilan ta’minlash jarayoni [5].

A.L. Semenov [6. 8], S.V. Trishina [8], O.B. Zaytseva [9.14] va boshqa tadqiqotchi olimlar “axborot kompetensiyasi”ga quyidagicha ta’rif beradi: axborot kompetensiyasi – kasbiy muammolarni hal qilishga qaratilgan axborot texnologiyalarga oid bilim, ko’nikma va faoliyat usullaridir.

Bazi olimlar (I.M. Bashtanar, T.N. Lukina, E.F. Morkovina, N.I. Sakovich, A.M. Vitt) [5.5] bo’lajak o’qituvchilarning axborot kompetensiyasini shakllantirishda kompyuter texnologiyalari va media vositalarining o’rni katta ahamiyatga ega deb hisoblashadi. Darhaqiqat, bo’lajak o’qituvchilarning axborot kompetensiyasini shakllantirishda AKT vositalaridan foydalanish ko’nikmasi katta ahamiyatga ega.

V.L. Akulenko [2], A.L. Semenov [6], N.Y. Tayrova [7], O.B. Zaytseva [9] singari rossiyalik olimlarning tadqiqotlarida axborot kompetentligi quyidagicha talqin qilingan:

– innovatsion texnologiyalar sohasidagi integratsiyalangan shaxsiy hislatlar, nazariy bilimlar va amaliy ko’nikmalarning majmuasiga asoslangan individual psixologik ta’lim;

– texnologik vositalar orqali kutilmagan vaziyatlarda yangi qarorlar qabul qilish, axborotlarni va ma’lumotlarni mustaqil qayta ishlash qobiliyatlarini o’ziga mujassamlashtirgan bilim.

Ko’pchilik tadqiqotchilarning fikrlariga ko’ra o’qituvchining bilim va ko’nikmalar majmuasi, ularning shakllanishi va rivojlanishi axborot kompetensiyasini

shakllantirishning ko’p bosqichli tizimini nazarda tutadi, bunda faoliyat komponentiga ustuvor ahamiyat beriladi. Ya’ni, o’qituvchilarning axborot kompetensiyasi kasbiy faoliyat bilan bog’liq bo’lgan bir qator shaxsiy va motivatsion xususiyatlarni aniqlash va tavsiflashni o’z ichiga oladi.

E.K. Xener, N.Y. Tairova, S.V. Trishina, S.V. Tubeeva, A.N. Zavyalova singari tadqiqotchilar axborot kompetensiyasini axborot faoliyati uchun zarur bo’lgan shaxs xususiyati deb hisoblashadi. D.S. Ermakov, A.V. Petrova, D.S. Trishina va S.V. Xutorskoilar bo’lsa, axborot kompetensiyasini axborot faoliyatini amalga oshirish uchun kerak bo’lgan bilim va ko’nikmalar majmuasi sifatida tadqiq qilganlar [10].

Ikkinchi holda (Ermakov D.S., Trishina S.V., Xutorskoy A.V., Petrova E.V. va boshqalar) - axborot faoliyatini amalga oshirish uchun bilim, ko’nikmalar majmuasi sifatida.

Bo’lajak o’qituvchilarning axborot faoliyati ta’lim va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonida amalga oshiriladi. Axborot faoliyati maqsadlar, vazifalar, ularni amalga oshirish mazmuni, shartlari va shakllari bilan belgilanadigan o’ziga xos xususiyatlarga ega.

Bo’lajak o’qituvchilarning axborot faoliyati – axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali turli xil o’quv va kasbiy ma’lumotlarni qidirish, saralash, qayta ishlash va uzatish faoliyati.

Axborot kompetensiyasiga oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va tadqiqotchi olimlarning ilmiy ishlarini o’rganish natijasida biz quyidagi fikrga keldik: bo’lajak o’qituvchilarning axborot kompetensiyasi uning axborot kommunikatsiya texnologiyasi sohasidagi bilim, ko’nikmalarini, kasbiy va shaxsiy fazilatlarini o’quv va kelajakdagi

kasbiy faoliyatida amaliy foydalanishga tayyorgarlik darajasi, qobiliyatidir.

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda axborot kompetensiyasini shakllantirish jarayoni

katta ahamiyatga ega, bu talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida axborot texnologiyalari madaniyatini rivojlantirish va takomillashtirishga, media savodxonligini va axborot madaniyatini oshirishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847 Farmoni.
2. Акуленко В.Л. Совершенствование подготовки учителя физики в области информатики, информационных и коммуникационных технологий в системе повышения квалификации: Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук: 13.00.02 теория и методика обучения и воспитания. М., 2004.
3. Акулова О.В. Компетентностный подход в информационном обществе: тенденции и проблемы. – Режим доступа: http://lib.herzen.spb.ru/text/akulova_6_17_16.pdf
4. Ермаков Д.С. Информационная компетентность: получение знаний из информации // Открытое образование. – М., 2011. - №1. С. 4-8.
5. Грибан О.Н. Формирование информационной компетентности студентов педагогического вуза: монография; ФГБОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т». – Екатеринбург, 2015. – 162 с.
6. Семенов А.Л. Роль информационных технологий в общем среднем образовании [Текст] / А.Л. Семенов. – М.: Изд-во МИПКРО, 2000. – 12 с.
7. Таирова Н.Ю. Развитие информационно-исследовательской компетентности преподавателя педагогического университета: Автореферат дисс. канд. пед. наук: 13.00.08. М., 2001.
8. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория [Электронный ресурс] / С.В. Тришина // Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-11.htm>. – В надзаг.: Интернет-журнал «Эйдос». – загл. С экрана.
9. Зайцева О.Б. Формирование информационной компетентности будущих учителей средствами инновационных технологии [Текст]: Дис. канд. пед. наук / О.Б. Зайцева. – Армавир, 2002. – 169 с.
10. <file:///C:/Users/user/Downloads/model-formirovaniya-informatsionnoy-kompetentnosti-bakalavrov.pdf>

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “BESH BOLALI YIGITCHA” ROMANIDA URUSH DAVRI TALQINI

BAXRIDINOVA YULDUZ

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar yozuvchisi Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Besh bolali yigitcha” asarlarida aks etgan urush davri voqealari badiiy jihatdan tadqiq etilgan. Asarda front va front orti voqeligi bola obrazi orqali tasvir etilib, unda insonning ruhiy olami, kechinmasi, bolalarning o‘ziga xos xarakteri asosida yoritilganligi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: G‘azot, roman, davr, voqelik, tarixiylik, qadriyat, haqiqat.

Абстрактный. В данной статье художественно исследуются события военного периода, отраженные в произведениях детского писателя Худойберди Тохтабоева «Мальчик с пятью детьми». В произведении реальность переднего и заднего изображается через образ ребенка, и исследуется, что он освещается исходя из духовного мира человека, опыта, неповторимого характера детей.

Ключевые слова: Газат, роман, эпоха, действительность, историчность, ценность, правда.

Abstract. This article artistically explores the events of the war period, reflected in the works of the children's writer Khudoyberdi Tokhtaboev "A Boy with Five Children". In the work, the reality of the front and back is depicted through the image of a child, and it is explored that it is illuminated based on the spiritual world of a person, experience, and the unique nature of children.

Key words: Gazat, novel, epoch, reality, historicity, value, truth.

Badiiy adabiyotda yaratilgan mukammal asarlar kitobxon qalbidan chuqur joy olib, ularning xotirasida abadiy saqlanib qoladi. Bunday asarlar xuddi cho‘kayotgan odamga tirik qolish imkonini bergan oddiy bir qayiq, hayotda chorasiz qolgan insonga berilgan kichik bir umid, inson hayot yo‘llarini yorituvchi chiroq, hayotdagi mashaqqatlarni sabr bilan yengib o‘tishni o‘rgatuvchi ustozdir.

Ana shunday asarlar yarata olgan buyuk istedod egasi, xalqimizning sevimli yozuvchisi Xudoyberdi To‘xtaboyevdir. Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘zining o‘tkir qalami bilan yaratilgan “Sariq devni minib”, “Sariq devning o‘limi”, “Besh bolali yigitcha”, “Qasoskorning oltin boshi”, “Shirin qovunlar mamlakati”, “Mungli ko‘zlar” kabi asarlari bilan bolalar qalbiga cheksiz ma‘rifat nurini ulashdi.

O‘zbek bolalar adabiyotini jahonga tanitgan jasoratli yozuvchimiz Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘z asarlarida bolalar hayotini qiziqarli, yumorga boy, o‘ziga xos samimiyat

bilan ta’svirlab beradi.

Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Besh bolali yigitcha” asari o‘ziga xos mazmunga ega bo‘lib, unda urush davridagi bolalar hayoti, ularning o‘ziga xos tabiati, xarakter xususiyatlari, ruhiy kechinmalari nihoyatda jonli bolalarbob yo‘sinda mahorat bilan tasvirlanishi jihatidan ajralib turadi. Yozuvchi urushning og‘ir yillari, achchiq zahmatlari, dahshatli kunlarini mahorat bilan yoritib beradi.

Og‘ir urush yillari...Shu urushning kasofati tufayli butun-butun qishloqlar huvillab qolgan. Yosh-u qari barcha urushning tashvishi bilan yashaydi, ular orasida biroz quv, biroz sho‘x-shaddod, bir oz latifago‘y, ammo juda ham pok Orifjon isimli bola ham bor. Urushning kulfatlari uning ham yelkasiga tushgan.

Yuqorida aytilganidek, qishloqlar huvillab qolgani har bir uyning tayanchi, oila boshliqlari urushga safarbar qilingan. Ayollar esa erkaklarning yumushini zimmasiga olib, kechani kecha, kunduzni kunduz demay dalada

yer chopgan, traktor haydashgan. Bolalar esa erta-yu kech ota-onasini kutib, yo‘llarda sarson-u sargardon.

Urush nomi bilan urush. Urushning og‘ir kunlari yosh-u qari, katta-yu kichik, hattoki bolalarni ham chetlab o‘tmadi. Ushbu asar Orifjon tilidan hikoya qilingan bo‘lib, uning boshiga tushgan g‘am tashvishlar urush davrining qahrli kunlarini yoritib beradi.

Yozuvchi ushbu asari orqali o‘z dunyoqarashi, tasavvurlarini gavdalantiradi, o‘sha davrning ijtimoiy hayotini, xalqning boshidan kechirgan o‘g‘ir kunlarini yoritib beradi.

Ko‘pga kelgan to‘y, nima ham qilardik...

Orifjonning otasiga ham chaqiruv qog‘ozi keladi. Bir o‘zi “bitta traktorning ishini bemalol” bajaradigan bu odam armiyaga chaqiruv qog‘ozi kelganida kolxozdagi ishning qolib ketayotganligidan ko‘ngli o‘ksiydi. Tuni bilan urushdan qaytguniga qadar yetadigan o‘tin tayyorlab chiqadi. Asarda Mirzapolvonning mehnatkashligi, jonkuyarligi, xalqparvarligi, farzandlariga bo‘lgan mehr- muhabbatini ko‘rishimiz mumkin. Orifjonning otasi urushga ketadi. Orifjonning onasi Karomatbibi esa butun umri mehnat bilan o‘tadi. Bu ayolning oyog‘ida doimo kerza etik, erkaklarning paxtali shimi, egnida serpaxta pufayka, boshida quloqchin, yuzlari kir, qo‘llari moy bo‘lib yuradi. Bu ayol obrazida o‘zbek xalqining sabr toqatli, barcha qiyinchilikka bardoshli, jasoratli ayol timsolini ko‘rishimiz mumkin. Urush qurbonsiz bo‘lmaydi deganlaridek, Orifjonning onasi erta vafot etadi. Bu kitobxonni chuqur qayg‘uga soladigan hodisa bo‘lib, Karomatbibi uch to‘rt kun davomida uxlamasdan traktor haydaydi va uxlab qolib, traktor tagida qolib ketadi. Bu voqea kitobxon xotirasida chuqur muhrlanib qoladi.

Besh bolali yigitcha bu Orifning laqabi. Sababi uning beshta ukasi bor. Orif ham bola bo‘lishiga qaramasdan o‘zi ularga ham ota, ham onadir. Orifjon tabiatan shox, hazilkash, latifago‘y bola. Uning ukalari Sulton endigina o‘n ikkiga, Zulayho esa o‘n birga kirgan.

Orifjon ukalari bilan bir yoshdan farq qiladi. Uning ukasi Usmon juda xayolparast, kun bo‘yi rasm chizgani chizgan, Orifjon ukasining zo‘r rassom bo‘lishi uchun unga hech ish buyurmaydi. Endigina besh yoshga kirgan ukasi Omon esa temir qanot bo‘lgan chumchuq bolaga o‘xshab chirqillab, ovqat so‘ragani so‘ragan. Jajjigina singlisi Robiya ikki yoshda. Orifjonning ota-onasi urush boshlangandan beri kechasi-yu kunduzi dalada bo‘lgan. Orifjon ro‘zg‘or ishlarini ham bajaradi, ukalariga ham qaraydi. Ota-onasidan ayrilgandan keyin ko‘plab qiyinchiliklarni boshidan kechirdi.

Orifjon obrazida mehribon aka, sodiq farzand, o‘z oilasining kichik yo‘lboshchisi, mas’uliyatli inson kabi jihatlari yaqqol namoyon bo‘lgan. U uyining chirog‘i o‘chib qolmasligini, ukalari tarqalib ketmasligini xohlaydi. Orifjonning boshiga tushgan og‘ir sinovlar ulg‘aytirdi, uni mas’uliyatli bo‘lishga undadi.

Orifjonning atrofida yaxshi odamlar yashaydi, biroq hayot kabi haqiqat qissasi ham shafqatsiz va yaxshi odamlar hamma vaqt ham boshiga musibat tushgan bolalarga yordam qo‘lini cho‘za olmaydilar.

Asardagi Parpi buva va O‘ris xola obrazlari o‘ziga xos yaxshi xislatlari aks etgan. Aytaylik Parpi buva vatanparvar inson bo‘lib, dushmani yengish uchun front ortida turib ham jasorat ko‘rsatadi, u bor-budini sotib, qarz olib o‘g‘illariga zambarak sotib olib beradi. O‘ris xola esa yurt boshiga og‘ir kun tushganda yetimxonaga tushgan bolalarning boshini silaydi, o‘z farzandidek tarbiyalaydi. Xalqning boshiga tushgan bunday og‘ir kunlarda faqat o‘zini o‘ylaydiganlar ham yo‘q emas. Asardagi Meli baqqol obrazida insofsizlik, ochko‘zlik jihatlari aks etgan. Yetim qolgan bolalarning sigirini olib qo‘yadi, ularning chorasizligidan foydalanadi.

Yozuvchi urush davrini badiiy jihatdan shunday tasvirlaydi:

Urushga ketgan akam,
G‘azotga ketgan akam,
Onamizni yig‘latib,

Xatni kam bitgan akam.

G'azot - boshqalar yeriga bostirib kirgan kofirlarga qarshi musulmonlar urushi. Bu misrada akasini sog'ingan qiz nolasi aks etgan. Ona esa tun-u kun yig'lab, farzandining yo'lini kutmoqda.

Osmondagi qarchig'ay,
Sen bilan birga ketay.
Onam salom aytdilar,
Akamga tez yetkazay.
Qarib qoldilar dadam,
Hassasiz bosmas qadam.
Arslonim qaylarda deb,
Yig'lab olar damba-dam

Tassavur qiling urush maydoni, sovuq okop, urushning har bir soniyasi o'lim bilan olishuv. Urushga ketgan farzandlarini ota-onasi yo'llarga intizor bo'lib, har bir soniyada yuragini hovuchlab kutishadi. Bunda inson yillar bilan keksaymaydi, balki g'am-g'ussa insonni keksaytiradi, hassaga suyanishga majbur qiladi. Bu oddiygina misralarda sog'inch bilan keksaygan ota-onaning istiroblari namoyon bo'lgan.

Dadam qilich bersinlar,
Daldakuch ham bersinlar.
Uring, savang yovlarni,
Onam xivich bersinlar.

Orifjon shu paytda otasini eslaydi: Biz bu yerda sumalak pishirib o'tiribmiz, otamchi, u qayerda ekan hozir? Ehtimol, sovuq okopda dildirab o'tirib o'y surayotgandir. Yoki pulemyotni sudrab, hujumga o'tishdimikan, bizdan borgan xatni o'qitishga odam topolmay, okopma-okop sudralib yurgan bo'lsa-ya ... Otam, otajonim...

Orifjon urushdan uzoqlarda bo'lsada, urushning mashaqqatlarini his qila oladi. Otasini bunday qiyinchiliklarda tasavvur qilgan Orifjon chuqur xo'rsinadi. Agar urush bo'lmaganda edi Orifjon ko'plab qiyinchiliklarni boshidan kechirmas edi. Ota-onasi bilan baxtli hayot kechirar edi. Nafaqat Orifjon balki, u kabi ko'plab yetim qolgan bolalar ham.

Asar bosh qahramoni Orifjon zamon qiyinchiliklariga qaramasdan o'z ukalariga

otaliq qiladi. Orifjon ham boshqa bolalar singari o'z tashvishi bilan yashasa ham bo'lar edi, ammo u bunday qilmadi. Orifjon ukalariga g'amxo'rlik qildi, ularga ota o'rnida ota, ona o'rnida ona bo'ldi, o'g'ir kunlarda tashlab qo'ymadi. Orifjonning otasi urushga ketayotganda unga ukalariga qarashini, o'qishini tashlab qo'ymasligini, ukalarining o'qishidan boxabar bo'lishini, onasini xafa qilmasligini aytadi. Orifjon endigina 13 yoshda bo'lsada, kattalardek mas'uliyatni his qiladi. Otasi urushga ketgandan keyin oradan ko'p vaqt o'tmay onasi vafot etadi. Onasi vafot etishidan oldin Orifjonga ukalariga bosh bo'lishini, dadasi urushdan qaytgunicha tarqab ketmasligini vasiyat qiladi. Orifjon hayotning shafqatsiz yo'llarida ilojisiz qoladi.

Opajon, opajonim, endi nima qilay, yeydigan hech narsamiz ham qolmagan, ko'pincha och yuribmiz....

Orifjon qiyinchiliklar olamiga kirib qolgan bo'lsada, onasining vasiyatini bajarish uchun kuchli bo'lishga harakat qiladi. Ukalari qiynalmasligi uchun detdomxonaga borishga majbur bo'ladi. Detdomxonada og'ir zamon tufayli tirik yetim qolgan bolalar bor edi. Ota-onasidan judo bo'lgan bolalar o'z dunyosida yashasalar-da, urush zahmatlarini to'la his etardilar. Orifjon ukalari bilan bir muddat detdomxonada yashaydi, ammo hayotning achchiq qismati uni ukalaridan bir muddat ayiradi. Mehr iplari orqali bir-biriga qattiq bog'lanib qolgan aka-ukalarni, qiyinchilik kunlarida bir-biriga suyangan jigarlarni ayrishadi. Bu esa yetim qolgan go'daklarning dardiga dard qo'shadi.

Ota-onalarimiz-u, mehribon kishilarimizdan judo bo'lib bir-birimizga o'rganishib, bir-birimizga suyanishib qolgan ekanmiz, ayriliq vahimasi ikki-uch kundan buyon yuraklarimizni ezib, qalbimizni vayron qilib, dardga aylanib, yuzimizni so'lg'in, xayolimizni parishon qilib qo'ygan edi.

Bunda yetim qolgan go'daklarning iztiroblari, ichki kechinmalari chuqur dard bilan yoritilgan. Urush davridagi hayotning yanada

ayanchli ekanligi, hayotning shafqatsizligi bolalar nigohida gavidalanadi.

Bunday qiyinchiliklarga Orifjon ta'slim bo'lmadi, u kurashdi. U ukalarini yana birlashtirdi, achchiq sinovlarni boshidan kechirdi, ammo u g'olib bo'ldi. Bu asarda Orifjonning ota-onasiga bo'lgan hurmatini, ukalariga bo'lgan mehr-muhabbatini ko'rishimiz mumkin. Orifjon yosh bo'lib, qiyinchiliklarga, hayotning azob-uqubatlariga qaramasdan farzandlik burchini ado eta oldi. Onasining vasiyatini bajardi, otasiga bergan va'dasini bajardi. Orifjon g'olib bo'ldi,

urushning shafqatsiz qiyinchiliklarini yengib o'tdi.

Xulosa qilib aytganda ushbu asarda urush davrida xalqimizning boshidan o'tgan qiyinchiliklari, urush davridagi o'smirlarning achchiq qismati yoritilgan. Hayotda yaxshilik, xotirjamlik, ravon yo'l emas, balki sinovlar insonni inson darajasiga ko'taradi. Shunday ekan tinchligimiz qadriga yetib, tinimsiz o'qib izlanishimiz, qiyinchiliklarga, to'siqlarga qaramasdan, bizga berilgan imkoniyatlardan foydalanishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyberdi To'xtaboyev. Besh bolali yigitcha: sarguzasht roman. –T.: "Global books", 2021.
2. To'laboyeva R. Xudoyberdi To'xtaboyev romanlarida badiiy psixologizim. – Toshkent, 2019.
3. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklor. – Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi, 2006.
4. Rahimova G. Ona tili va adabiyot (Bolalar adabiyoti). – Samarqand: SamDU nashri. 2022. – 303 b.
5. Xudoyberdi To'xtaboyev. Saviya uz.com.
6. Xudoyberdi To'xtaboyev. Ziya uz kom.

BIOLOGIYADAN MASALA VA MASHQLAR YECHISH JARAYONIDA O'QUVCHILARGA TAFOVUTLAB VA INDIVIDUAL YONDASHUVNING AHAMIYATI

AHMEDOVA MASTURA MAXMUDOVNA,
QDPI, Biologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarga individual yondashuv zarurligi ko'pgina olimlar tomonidan e'tirof etilgan. Ko'pgina fanlar qatori biologiya fani ham o'quvchilar bilan ishlashda tafovutlab va individual yondashuvni talab etadi. Ayniqsa gap masala va mashqlar yechish jarayoni haqida ketganda. Mazkur maqolada biologiya fanidan masala - mashqlar yechish jarayonida o'quvchilar bilan tafovutlab va individual yondashuvning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Individuallik, modernizatsiyalashtirish, kontseptsiya, kreativlik, regulyatsiya, idrok, masala-mashq

Аннотация. Необходимость индивидуального подхода к учащимся в образовательном процессе признается многими учеными. Как и многие другие дисциплины, биология требует дифференцированного и индивидуализированного подхода к работе со студентами. Особенно, когда дело доходит до решения проблем и выполнения упражнений. В данной статье рассматривается проблема биологии - важность дифференциации и индивидуального подхода к учащимся в процессе решения упражнений.

Ключевые слова: Индивидуальность, модернизация, концепция, творчество, регуляция, восприятие, решение проблем

Abstract. The need for an individual approach to students in the educational process is recognized by many scientists. Like many other disciplines, biology requires a differentiated and individualized approach to working with students. Especially when it comes to solving problems and doing exercises. This article deals with the problem of biology - the importance of differentiation and an individual approach to students in the process of solving exercises.

Key words: Individuality, modernization, concept, creativity, regulation, perception, problem solving

KIRISH. Globallashuv sharoiti dunyoda ta'lim tizimiga jiddiy e'tibor qaratishni taqozo etib, mustaqil ijodiy fikrlashni rivojlantirishga bo'lganjamiyattalabining tobora ortib borishiga sabab bo'lmoqda. Bu borada o'quvchilarning tabiiy-ilmiy dunyoqarashi, biologik bilimlarni kundalik va hayotiy faoliyatda qo'llay olish ko'nikmasi, shuningdek, ularni mantiqiy va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda tafovutlab va individual yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiyada o'quvchilar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari har bir o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlashga asoslangan ta'lim shakli sanalib, ularda fanga oid bilim, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirishda muhim o'ringa ega. Bu esa o'quvchining

o'quv bilish faoliyatini rivojlantirishda individual ishlashga oid muhitni yarata olish, ularning individual psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda tushunishni anglatadi. Tadqiqot mazmuni biologiyadan masala-mashqlar yechish jarayonida o'quvchilarning ana shunday individual xususiyatlarini xisobga olishni ilmiy metodik jihatdan asoslashni talab etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILIVAMETODLAR. Ta'lim tizimini modernizatsiyalashtirish ta'lim jarayoniga xos bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalarini shakllantirishda o'qitishni o'ziga xos qonuniyatlar asosida tashkil etishni belgilaydi. O'qitish qonuniyatlari ta'lim jarayonining mazmun-mohiyatini quyidagicha:

1. O'qitish maqsadi, mazmuni, vositalari va shakllarining ijtimoiy muhitga bog'liqlik qonuni. Mazkur qonuniyat ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismlarini tanlash va shakllantirishda jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy o'zgarishlar, ijtimoiy munosabatlarni ta'sirini o'zida aks ettiradi.

2. Tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi ta'lim qonuniyati. Shaxsning ta'lim olish jarayoni, bilim, faoliyat usullarini o'zlashtirishi uning rivojlanishiga va shaxsiy sifatlarining shakllanishiga asoslanadi.

3. Ta'lim-tarbiya jarayonining tahsil oluvchilarning faoliyati xarakteriga bog'liqlik qonuni. Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish usuli va olinajak natija, pedagogik boshqarish va taxsil oluvchilarning faolligini orttirish o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiradi.

4. O'quv faoliyatini individuallashtirish va guruxli oq'itishni tashkil etish birligi va o'zaro bog'liqlik qonuni. O'qitish jarayonini maqsadi va vazifasiga muvofiq tahsil oluvchilarning barchasi, shu jumladan har bir shaxsning taxsil olishga bo'lgan ehtiyojini qondirish, qiziqishini orttirishga asoslanadi.

5. O'qitishda nazariya va amaliyotning birligi va uzviy bog'liqlik qonuniyati. Taxsil oluvchilarning o'qitish jarayonida bilimlar, tushunchalar, g'oyalar, qonunlar, nazariyalarni ongli va mustahkam o'zlashtirishga erishish, ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishga asoslanadi.

6. Pedagogik jarayon birligi va yaxlitligi qonuni. Pedagogik jarayonning yaxlit va tarkibiy qismlari o'rtasidagi uzviy bog'lanishlarni, shuningdek ta'lim jarayonining mazmunini, vositalari, shakllari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining o'qitish maqsadlari bilan uyg'un ravishda bog'liqligini ta'minlaydi [1; 10-11 b].

O'qitish qonuniyatlari biologik ta'limda o'quvchining tanqidiy, kreativ fikrlash kabi sifatleri bilan bog'liq funktsiyalarni o'quvchi shaxsiga yo'naltirish orqali amalga oshiriladi. Bunda o'quvchi ta'lim tizimiga

moslashtirilmaydi, aksincha, ta'lim tizimi turli shaxsiga xos barcha xususiyatlarni (erkinlikka intiluvchanlik, mustaqillik, shaxsiy fikrlarning mutloq o'ziga xos tizimga ega bo'lishi, o'z-o'zini tasdiqlash ehtiyojining mavjudligi) hisobga olgan holda, o'quvchiga uning o'ziga xosligi (individualligi)ni rivojlantirish imkonini berish, o'z-o'zini rivojlantirish va namoyon etishi uchun sharoit yaratadi. Chunki, har qanday o'quvchi o'ziga xos bo'lgan takrorlanmas tabiatini, temperamentini, xarakter xususiyatini faollashtirish va namoyon etishga intiladi.

Talim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsiga faoliyatli yondashuv bu tizimning kontseptsiyasini tashkil etishi haqida Sh.R.Samarova "Ta'lim jarayonida individual yondashuv asosida o'quvchilarni o'qishga qiziqtirish mashqlari" nomli ilmiy maqolasida to'xtalib o'tgan bo'lib, mazkur maqolada o'quvchi shaxsiga individual va tafovutlab yondashuvning o'ziga xos metodologiyasi yoritilgan [2; 257-258 b]. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog o'zining va o'quvchilarning faoliyatini to'g'ri idrok qilishi, ziddiyatsiz tashkil etishda inson ruhiyati qonuniyatlari inovatsion yondashuvni talab etadi. Bizga ma'lumki, pedagogika va psixologiya fanlari o'quvchi va o'qituvchining o'zaro obyektiv va subyektiv ishlash faoliyatini tashkil etishga qaratilgan uslubiy vazifalarni ochib berishga imkoniyat beradi. Mazkur imkoniyat biologiya fanini o'quvchilar bilan individual va tafovutlab o'qitishning mazmun va mohiyatini ochib berdi. Tadqiqotimiz rivojida o'quvchilarni biologik tushunchalar yuzasidan ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish, masala va mashqlar yechish mobaynida mustaqil va mantiqiy fikrlash doirasini kengaytirishga asoslangan metodlar va vositalardan samarali foydalanishda individual va tafovutlab yondashuvga asoslanish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Biologiyadan masala-mashqlar yechish jarayonini o'quvchiga yetkazdirib berishda uning o'ziga xoslik, yani

individuallik xususiyatlari e'tiborga olinadi. G.A.Shaxmurova, I.T.Azimov, U.E.Raxmatovlarning "Biologiyadan masalalar va mashqlar yechish" [3;], B.Matchonov "Biologiyadan masala va mashqlar yechish" [4;], AT.G'ofurov, S.S.Fayzullaev, U.E.Raxmatovlarning "Genetikadan masala va mashqlar" o'quv qo'llanmalarida [5;] ham biologiyadan masala-mashqlar yechish jarayonida o'quvchining individuallik xususiyatlarini hisobga olgan holda ayrim masalalarni izshlanish usullariga alohida to'xtalib o'tilgan.

NATIJALARLAR VA MUHOKAMA. Biologiyani o'qitishda foydalaniladigan masala va mashqlarning asosiy vazifasi o'quvchilarni har tomonlama, xususan ularning mantiqiy, ijodiy va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish sanaladi. Biologiya fanidan o'quvchi bilan individual holda masala va mashqlar yechish jarayonida o'quvchi va o'qituvchi o'z funksiyasiga ega bo'ladi. Bunda o'qituvchi har bir o'quvchiga tegishli masala va mashqlar tayyorlaydi va tavsiya etadi. Masala va mashqlar yechimini o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlaydi. Sub'ekt-sub'ekt munosabatlari vujudga keladi. O'quvchi esa o'zlariga tegishli masala va mashqlarni bajaradi, o'z bilimi, kuchi va iqtidoriga bo'lgan ishonchi ortadi, bilish quvonchini his etadi. Shuning uchun o'quvchilar bilan individual ishlash alohida ahamiyatga egadir. Bu vaziyatlarni hammasi o'quvchilarni mantiqiy, ijodiy, kreativ va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur jarayonning asosiy xususiyatlari:

- o'quvchilarni o'z bilish faoliyatining sub'ektiga aylantirib, fikr yuritish mexanizmini shakllantiradi, rivojlantiradi.
- o'quvchilarning bilish faoliyati empirik va nazariy bilish yaxlitligida tashkil etilib, o'qitish jarayonida bilimlarni deduktiv usulda o'rganish ustuvor bo'ladi.
- o'qitish jarayonining asosini o'quvchilarning masala va mashqlarni yechish

orqali vujudga keltiriladigan mustaqil faoliyat tashkil etadi.

- O'quvchilarning aqliy rivojlanishiga zamin tayyorlab, bu jarayonda tanqidiy va ijodiy fikr yuritishni shakllantirish ustuvor yo'nalish sanaladi. Fikr yuritishning bu ikki tipi bir-birini to'ldiradi, taqozo etadi.

Mustaqil fikr yuritish (muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, farazlarni ilgari surish, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo'llab, yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, o'z fikrini dalillash).

Mustaqil fikr yuritish shaxs hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli biologiyani o'qitishning barcha shakllarida o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga ahamiyat berish zarur.

Mustaqil fikr yuritish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- Muammoli vaziyatlarni tahlil qilish.
- Farazlarni ilgari surish.
- Avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo'llab, yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash.
- O'z fikrini dalillash.
- Javobning to'g'riligini tekshirib ko'rish.

O'quvchilarda mustaqil fikr yuritishni rivojlantirish uchun o'qituvchi har bir mavzuni o'rganishda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi va o'quvchilarning bilish faoliyatini muammoli vaziyatlarni hal qilishga undaydi.

YANGILIGI. O'quvchilarda masala va mashq yechish ko'nikmalarini tarkib toptirishda fakt va natija haqidagi munosabati va fikrini vujudga keltirib, uning tarkibiga tahliliy, bog'lanishli, mustaqil va mantiqiy fikr yuritish kabi intellektual qobiliyatlar rivojlantiriladi. O'quvchilarga tafovutlab va individual yondashuv asosida o'qitishga qaratilgan topshiriqlar tahliliy, bog'lanishli, mustaqil va mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalarini tarkib toptirishning samarali metodlaridan foydalanishdan iborat bo'lib, ular quyidagicha belgilandi:

Taqqoslovchi metod - Tahliliy fikr yuritish

masalaning izohi va shartini tahlil qilish, zarur faktlarni tanlash, taqqoslash, faktlarni chog'ishtirishni talab etadi.

Majmuaviy metod – Erkin fikrlash avval o'rganilgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llay olish, mavzular yuzasidan xususiy va umumiy tushunchalarga ega bo'lish, tanish ob'ekt va hodisalarning yangi xususiyatlari va sifatlarini topishga asoslanadi. Majmuaviy metod o'quvchilarning avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini kutilmagan, noodatiy vaziyatlarda qo'llab yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishlariga zamin tayyorlaydi. Shu tarzda o'quvchilarda bog'lanishli fikr yuritish ko'nikmalari shakllantiriladi va rivojlantiriladi.

XULOSA. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, biologiyani o'qitishda o'quvchilarda masala va mashqlar yechish ko'nikmalarini

rivojlantirish o'quvchilarning biologik tushunchalarini, fanga oid o'quv motivlarining shakllanishiga, ularning kreativ fikrlashga, darslik va qo'shimcha adabiyotlar ustida mustaqil ishlashga asos bo'ladi.

Biologiyani o'qitishda o'quvchilarda masala va mashq yechish faoliyatini rivojlantirishda o'rganilgan materialni qaytara olishlari, biologik nazariyaning keyingi o'rganilishida qo'llay olishlari va masalalar yechishga tadbiiq qila olishlari zarur. Yangi bilimlarni eslab qolish uchun turli qabul qilish usullaridan foydalanish lozim: eshitish (o'qituvchi va o'quvchilarning nutqi), ko'rish: videofilmlar, multimedial vositalari, chizmalardan foydalanish, kitoblarni o'qish, daftarlarga yozish, ko'rgazmali qurollar, puxta eslab qolishga o'quvchilar nutqi ham yordam beradi va o'quvchining ijodkorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.O.Tolipova, A.T.G'ofurov "Biologiya o'qitish metodikasi" o'quv-uslubiy qo'llanma. Toshkent-2004y- 10-11 b
2. Sh.R.Samarova "Ta'lim jarayonida individual yondashuv asosida o'quvchilarni o'qishga qiziqtirish mashqlari" ilmiy maqola. "Science and Education" Scientific Journal. 12.2020y- 257-258 b
3. G.A.Shaxmurova, I.T.Azimov, U.E.Raxmatovlarning "Biologiyadan masalalar va mashqlar yechish" o'quv-qo'llanma. Toshkent-2017y- 260 b.
4. B.Matchonov "Biologiyadan masala va mashqlar yechish" o'quv qo'llanma. TDPU-2007y- 23 b
5. AT.G'ofurov, S.S.Fayzullaev, U.E.Raxmatovlarning "Genetikadan masala va mashqlar" o'quv qo'llanma. Toshkent Ta'lim texnologiya. 2017y.- 245 b.

LOVIYA VA MOSH EKINLARINING UMUMIY AHAMIYATI VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARINI TAHLILY O'RGANISH

USMONOV SAMINJON OLIMOVICH

Qo'qon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada loviya va mosh ekinlarining ahamiyati, biologik xususiyatlari to'g'risida batafsil ma'lumotlar keltirilgan va shu asosida etishtirish texnologiyasini ishlab chiqish zarurdir.

Kalit so'zlar: loviya, mosh, oqsil, biologik xususiyat, urug, dukkak, hosil

Аннотация: В данной статье представлена подробная информация о значении, биогеохимических особенностях бобовых и машовых культур, на основании чего необходима разработка технологии выращивания.

Ключевые слова: фасоль, маш, белок, биологическая характеристика, семя, стручок, урожай

Annotation: this article provides detailed information on the importance of bean and mosh crops, their biological properties, and on this basis, the development of cultivation technology is necessary.

Keywords: beans, mosh, protein, biological property, seed, legumes, crop

Loviya to'yimli, juda lazzatli oziq-ovqat ekinidir. Uning urug'i va pishmagan dukkaklari pishirib eyiladi va konserva sanoatida ishlatiladi. Urug'i tez pishadi, yaxshi hazm bo'ladi. To'la pishmagan dukkaklari tarkibida 18% oqsil, 2% qand, 22 mg. 100 g S vitamini bo'ladi. Donning tarkibida 20-31% oqsil, 07-3,6% yog', 50-60% kraxmal, 2,3-7,1% klechatka, 3,1-4,8% kul moddasi mavjud. Mayda urug'li loviya qadimdan Janubiy Osiyo, Hindiston, Yaponiya, Xitoyda ma'lum bo'lgan. Bu loviyaning dunyo bo'yicha ekiladigan maydoni 27 mln, bu dukkakli don ekinlari orasida ikkinchi o'rinni egallaydi. O'zbekistonda loviyaning yirik va mayda urug'li turlari ekiladi, hosildorligi 1,5-2,0 t ga boradi. Sistematikasi va biologiyasi. Loviya – Phaseolus vulgaris L., avlodining Fabaceae oilasiga mansub bo'lib o'z ichiga 150 dan ortiq turlarni qamrab olgan bir yillik o'simlikdir. Bu turlar tropik va subtropik mintaqalar – AQSH, Osiyo, Afrikada tarqalgan. Dehqonchilikda 20, 30 ga yaqin turlari ekilmoqda.

V.N. Chirkov (1975) ma'lumotlariga ko'ra loviya eng ko'p tarqalgan va qimmatli

oziq-ovqat o'simligidir. Uning doni tarkibida o'rtacha 28% oqsil bor. Loviya qadimgi ekinlar qatoriga kiradi. Uning yirik donli yangi turlari juda qadim zamonda tropik Amerikadan kelib chiqqan, mayda donli eski dunyo turlari (mosh va boshqalar) Osiyo mamlakatlarida bundan 6-8 ming yil ilgari ekilar edi. Yirik donli loviya XVI asrda Markaziy Amerikadan Evropaga olib kelingan. Rossiyada XVIII asr oxirida ekila boshlagan. Mosh loviyalar Rhaseolus turkumiga oid o'simlik bo'lib, Osiyo loviyalarini tashkil qiladi. Ma'lumki loviya turlarini bir guruhi Janubiy Amerikadan kelib chiqqan (oddiy, ko'pgulli, Lima, Tepari turlari) bo'lib, bir guruhi Osiyodan kelib chiqqan: mosh-Rhaseolus aureus L, adzuki- Rhaseolus angularis Wilch, sholisimon-Rhaseolus calcaratus Piper. Mosh dehqonchilikda bundan 5-6 ming yil oldin qo'llanilgan. Moshning vatani Janubiy-G'arbiy Osiyo hisoblanib, dunyoning Hindiston, Afg'oniston, Eron, Pokiston, Birma, Yaponiya, Xitoy, Vetnam, O'zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston va MDH mamlakatlarida etishtirilib kelinadi. Moshning kelib chiqishi bo'yicha munozarali fikrlar

mavjud bo'lib, moshni va boshqa dukkaklidon o'simliklarini mimosasimonlardan kelib chiqqan degan fikrni ilgari suradi. Mosh dukkakdoshlar oilasiga mansub bir yillik o'simlik. Mosh Hindiston, Xitoy va Eron kenja turlariga bo'linadi. G. M. Popova Ph. aureus turini 3 ta kenja turga ajratadi: 1. s. sp. indicus G. Pop dukkaklari juda ham nozik, dukkaklar bo'yining uzunligi 7 sm gacha va eni 0,3-0,5 sm bo'lib, doni mayda, 1000 dona don og'irligi 15-30 g. keladi. O'rtapishar va kechpishar shakllari mavjud. Ular asosan Hindistonda tarqalgan. Bunday mosh kenja turi vakillarining asosiy poyasi mustahkam va to'g'ri turuvchi shaklga ega bo'lib, hosilini kombaynda yig'ib olishga juda qulay hisoblanadi; 2. s. sp. chinensis Q. Pop dukkagi katta, 9-17 sm uzunlikda, yo'g'on (10 mm gacha); urug'i ham katta. Tezpishar. Xitoy va Uzoq Sharq mamlakatlarida tarqalgan. Sobiq Ittifoq mamlakatlari uchun ushbu kenja tur bebaho turlar sirasiga kiradi, 3. s. sp. iranicus G. Pop dukkagi o'rtacha uzunlikda, uning uzunligi 7-8 sm bo'lib, 1000 dona don og'irligi 35-38 g. O'rtapishar, O'rta Osiyo mamlakatlarida, Afg'oniston va Eronda keng tarqalgan. O'simligi erga yoyilib o'sadi. Mosh mezofit o'simligi bo'lib, o'zini-o'zi changlatadi. Ildizi o'q ildizli bo'lib tuproqqa 10-15 m chuqurlikka kirib boradi. Asosiy va yon ildizlarida tuproqda rizobium bakteriyalari mavjud bo'lganda tunganaklar hosil bo'ladi.

Bu tunganaklarda havo azotini o'zlashtiradigan bakteriyalar yashaydi. Poyasi o'tsimon, qirrali, poya balandligi 20-100 sm, tukli, sershox, chirmashuvchi. Barglari murakkab, uch yaproqli, uzun bandli, yirik, tukli. O'simlikning barcha organlari tukli. Gullari yirik, sariq yoki qizg'ish sariq, gullar shingil shakldagi gulto'plamga to'plangan. Har shingilida 10-12 ta gul hosil qiladi. Mevasi silindr shakldagi dukkak, eni tor, qayrilgan yoki to'g'ri, qo'ng'ir, qora, 8-25 ta urug'li. Urug'i mayda 3-6 mm kattalikda, dumaloq, silindrcimon, yashil, sarg'ish, qo'ng'ir, 1000 ta urug'ning vazni 30-80 g. Mosh issiqsevar ekin. Urug'i tuproq xarorati 12-13oS bo'lganda

5-7 kunda ko'karadi. Urug'larni unishi uchun maqbul xarorat 20-25oS. Maysalari 1-2 oS sovuqqa nobud bo'ladi. Mosh-qisqa kunli o'simlik. O'zbekistonda bahorda ekilganda 85-95 kunda, yozning ikkinchi yarmida ekilgani 60-65 kunda etiladi. Namsevar o'simlik. Mosh sug'oriladigan erlarda etishtiriladi. Sho'rlangan va botqoqlangan tuproqlarda yaxshi o'smaydi. Mosh o'suv davrining birinchi yarmida suvga talabchan ekindir. O'tkazilgan izlanishlar, tadqiqotlar bo'yicha mosh urug'ining qiyg'os unib chiqishi uchun eng qulay harorat kamida 12-15oS bo'lishi kerak deb xulosa qilingan. Yaxshi rivojlanishi uchun esa eng qulay harorat 18-22oS. YOzgi jazirama issiqlar moshning normal gullab yuqori hosil berishiga qulay sharoit yaratadi hamda kunduzgi issiq va kechasi bo'ladigan salqin havoning o'zgarishiga bardoshli. Uning shonalash va gullash fazalarida 20-25oS qulay sharoit hisoblanadi. Bunday sharoit mosh ang'izda etishtirilganda yozning ikkinchi yarmining oxirlarida yuzaga keladi. Moshning namlikka bo'lgan talabi o'rtacha bo'lib, uning "Radost" navi zahira suvi bilan o'ziga xos texnologiya bo'yicha etishtirilganda ildizlari erning namli qatlamlariga tobora kirib boravergan. Mosh takroriy ekin sifatida etishtirilsa, gullash davri birmuncha qisqaradi. Bahorda ekilganida esa gullashi 15-20 kun davom etadi.

Mosh o'zidan changlanuvchi o'simlik. Changlanishi guli ochilmay sodir bo'ladi. Gullash o'simlikning pastki yarusidan boshlanib yuqoriga qarab boradi. Don tarkibida 24-30% oqsil, 2-4% moy, 46-50% kraxmal va turli vitaminlar bor. Poyasi tarkibida 8-15% oqsil mavjud, chorva mollari uchun to'yimli oziqa hisoblanadi. I.S. Popovning ma'lumotlari asosida 1kg mosh donida 1,24 ozuqa birligi, 175 xazm oqsili, xashagida esa 0,44 ozuqa birligi, 30 xazm oqsili bo'lishi aniqlangan. Mosh gullash davrida ko'kat o'g'it sifatida tuproqqa qo'shib hadab yuborish mumkin. Mosh ko'proq Osiyo mamlakatlarida etishtirilib, uning o'zbekcha nomi mosh, ruscha nomi esa fasol zolotistaya deb yuritiladi. Moshning lotincha

nomi barcha ilmiy manbalarda Rhaseo lis aireis deb yuritiladi. Oziq-ovqat uchun ishlatiladigan dukkakli-don ekinlari orasida mosh doni oziqalik qimmat, oqsil va vitaminlarga boy bo'lishi, kalloriyasining ko'pligi bilan ajralib turadi. Mosh oziqalik qiymati bilan bug'doy, loviya, no'xat, ko'k no'xat va javdar donlaridan 1,5-2 baravar, to'yimliligi bo'yicha esa 1,5 baravar ustun turadi. Mosh tarkibidagi oqsilning hazmlanishi 86% ga etadi. Mosh tarkibida oqsil 24-28%, lizin 8%, arginin 7% bo'ladi, V va RR vitaminlar ko'p bo'ladi. Markaziy Osiyo va Kavkazorti respublikalarida moshdan oziq-ovqat sanoatida keng foydalaniladilar. Moshdan tayyorlangan un makaronga qo'shilsa uning to'yimliligi yanada ortadi. Mosh dukkakli-don ekinlar guruxiga mansub bo'lib, donida ko'p mikdorda 17-32 % oqsil to'planadi. Undan oziq-ovqat sanoati bilan birga chorva xayvonlari uchun to'yimli em-xashak xam etishtirish mumkin. Shuningdek moshning ildizlarida tuganak bakteriya rivojlanib, erkin azotni o'zlashtirib, tuproq unumdorligini oshiradi . Undan tashqari mosh doni aminokislotalar va magniy, kalsiy, oltingugurt, natriy, temir, marganets, mis, bor, kobalt, nikel, yod, fosfor tuzlariga boy.

Ayrim mamlakatlarda ham mosh donidan

salat tayyorlanadi, Makaron va konditer sanoatida mosh unidan 30% qo'shilsa sifati tubdan yaxshilanadi. Em-xashak sifatida etakchi o'rinlardan birini egallaydi. Mosh pichani tarkibida o'rtacha 15% oqsil bo'ladi. Mosh siderat sifatida ang'izda etishtirilsa, undan 200-250 s/ga ko'k massa olish mumkin. Ma'lumki, chorva xayvonlaridan yuqori va sifatl mahsulot olish uchun ularning ozuqa tarkibini o'zida oqsil, uglevod, yog', shuningdek vitaminlar, mineral tuzlar bilan boyigan pichan, siloslar bilan doimiy ta'minlash zarur. Moshning yashil massasi, pichani, poxoli va kepagi eng yaxshi ozuqa xisoblanadi. Makkajo'xori bilan moshni aralashtirib tayyorlangan silosi ozuqalik sifati yuqoriligi bilan farq qiladi. Mosh-eng yaxshi siderat ekin hisoblanadi, u ko'kat o'g'it sifatida ishlatilganda tuprokda 70 s.ga quruq modda to'planadi. Bu 100 azot demakdir. Mosh makkajo'xori, sabzavot va boshka ekinlar ekiladigan erlarda eng yaxshi siderat xisoblanadi. Mosh erda azot to'plovchi sifatida don, texnika ekinlari va sabzavotlardan oldin ekiladigan eng yaxshi o'tmishdosh ekinlardan biri. Uni bahorda, yozda ham ekish mumkin. Mosh er osti suvlari yuza joylashganligidan zararlanmaydi, tez o'sadi, erni yaxshi soyalaydi va begona o'tlardan tozalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Atabaeva X.N, Sattarov M.A, Idrisov X.A Sug'oriladigan maydonlarda mosh etishtirishning intensiv texnologiyasi bo'yicha tavsiyanoma. Toshkent 2019
2. Atabaeva X.N, Xudoyqulov J.B O'simlikshunoslik.T "Fan va texnologiya". 2018
3. Atabaeva X.N.. Idrisov X.A Vliyanie srokov seva na formirovanie urojaynosti sortov masha. Aktualnie problemi sovremennoy nauki. Informatsionno-analiticheskiy jurnal Rossiya.Moskva 2019 g, № 4 (107) 118-121 str.
4. Atabaeva X.N., Xudoyqulov J.B., Anorboev A.R.. Idrisov X.A. Mosh etishtirish. Qo'llanma Toshkent.2021 yil.
5. Atabaeva X.N.. Idrisov Mosh etishtirish texnologiyasini takomillashtirish. Monografiya. Far'gona. 2021 yil.
6. Dospexov B.A. Metodika polevogo opyta. - M.: Kolos, 1985. - 317 s.
7. Dala tajribalarini olib borish metodikasi O'zPITI.2007 yil .

УМУМИЙ ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ТАЪЛИМДАН ФОЙДАЛАНИШ

ЭШБУРИЕВА МАВЖУДА УМБАРОВНА
Ўзбекистон Миллий университети ассистенти

Аннотация: Мақолада ривожлантирувчи таълим ва унинг натижаси тўғрисидаги қарашлар ҳамда мураккаб физик тушунчаларни шакллантиришда ривожлантирувчи таълимдан фойдаланиш, ривожлантирувчи таълим тизимининг хусусиятларини ҳақида баён этилган. Шунингдек, умумий физика тушунчаларини шакллантириш жараёнининг хусусиятларига тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: умумий физика, технология, ривожлантирувчи таълим, самарадорлик, шахслараро мулоқот, таълим жараёни, метод, амалий фаолият.

Аннотация: В статье изложены взгляды на развивающее обучение и его результат, а также на использование развивающего обучения в формировании сложных физических концепций, особенности системы развивающего обучения. Также затронуты особенности процесса формирования понятий общей физики.

Ключевые слова: Общая физика, технология, развивающее обучение, эффективность, межличностное общение, образовательный процесс, метод, практическая деятельность.

Annotation: The article describes the views on the developing education and its outcome, as well as the use of developing education in the formation of complex physical concepts, the features of the developing educational system. It also touched on the features of the process of forming general concepts of physics.

Keywords: General Physics, Technology, developmental education, efficiency, interpersonal communication, educational process, method, practical activity.

Ривожлантирувчи таълим назариясининг пайдо бўлиш тарихига оид педагогик адабиётларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, В.В.Давыдов, А.Дистервег, Л.С.Выгоцкий, Л.В.Занков, А.Н.Леонтьев, К.Д.Ушинский ва бошқаларнинг асарларида пайдо бўлган. Олий таълим педагогикаси соҳасида ривожлантирувчи таълим масалаларини ҳал этишнинг илмий-назарий асосларини яратишда бир қатор тадқиқотчилар Е.В.Бондаревская, А.И.Гурьев, Е.И.Кудашова, И.И.Масалида, А.В.Петров, В.В.Сериков, Ж.Б.Суртаева, И.С.Якиманская ва бошқалар иштирок этдилар.

Ривожлантирувчи таълим педагогик тизимининг асоси мулоқот ва Л.С.Выгоцкийнинг: “Бола ривожланишидаги ҳар бир юқори ақлий функция икки марта намоён бўлади - биринчи марта жамоавий фаолият-

да, иккинчи марта индивидуал фаолиятда, боланинг ички фикрлаш тарзи сифатида”, деган психологик қонунидир [32].

Ривожлантирувчи таълимнинг асосий компетентлиги - бу диалог шаклида амалга ошириладиган ва ўзини ўзи назорат қилиш, ўз-ўзини баҳолаш ва ўз фаолиятини тартибга солиш кўникмасига асосланган талабанинг мустақил билиш фаолиятидир. Бунда талабалар фан бўйича билим, кўникма ва малакаларни эгаллабгина қолмай, балки билишнинг илмий методларини ҳам ўзлаштирадилар, бу эса уларнинг билиш фаолиятини мустақил равишда лойиҳалаш ва бошқариш имконини беради. Шу муносабат билан, “ушбу таълим тизимида ўқувчиларнинг билиш фаолиятининг илмий методлари ва усуллари шакллантириш талабаларни ўқитишнинг ёрдамчи вазифаси эмас, балки

марказий вазифасига айланади” [164].

Ривожлантирувчи таълимнинг бошқа педагогик тизимлардан энг муҳим фарқи шундаки, “ривожлантирувчи таълим ўқув фаолиятига асосланади” [9, 72 б.], ривожлантирувчи таълим билан алоқа В.В.Давыдов томонидан аниқланган: “бундай ўқув фаолияти нима эканлигини тушуниб, биз ривожлантирувчи таълим деб атай бошладик. Умуман олганда, бу икки тушунча - ўқув фаолияти ва ривожлантирувчи таълим бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир» [45, 50-51 б.]. Бундай таълим “ривожланишни “бошлаши” керак, ўзаро ақлий ривожланиш учун шароит ва шартларни яратиши керак” [47, 281 б.].

Ривожлантирувчи таълимда ўқув фаолиятининг ролини ҳисобга олган ҳолда, И.С.Якиманская “Билимларнинг тўлиқ ўзлаштирилишини таъминловчи, ўқув фаолиятини шакллантирадиган ва шу билан ақлий ривожланишга бевосита таъсир кўрсатадиган билимларни ўзлаштириш ривожлантирувчи таълимдир”, деб ҳисоблайди [164, 5 б.].

Демак, мураккаб физик тушунчаларни шакллантириш учун олий таълим муассаларида ривожлантирувчи таълимдан фойдаланишда ривожлантирувчи таълим тизимининг қуйидаги хусусиятларини ҳисобга олиш керак:

- субъект-субъект даражасининг дидактик тизимларига киради;
- ўқув фаолияти мустақил билиш фаолияти учун асос ҳисобланади;
- мулоқот диалогли таълимнинг асоси ҳисобланади;
- Л.С.Выгоцкийнинг олий ақлий функцияларни ривожлантириш бўйича асосий қонуни ўқувчиларни ривожлантириш босқичларининг мазмунини белгилайди;
- тафаккурни ривожлантириш хотирани ривожлантиришдан устун туради;
- ривожлантирувчи таълимда билишнинг илмий методларини шакллантириш таълимнинг асосий вазифаларидан бири бўлиб, уни ўзлаштириш даражаси талабалар-

нинг мустақиллик даражасини белгилайди;

- ривожлантирувчи таълим натижаси талаба шахсининг ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини ўқитиш, ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини намоён қилиш, фан ва касбий рефлексия каби фазилатларини шакллантиришдан иборат;

- ривожлантирувчи таълимнинг тартибга солувчиси “ривожлантирувчи таълимнинг педагогик тизими фаолиятининг етакчи мақсадини ифодаловчи” ривожлантирувчи таълим ва тарбия тамойилидир [55].

Ривожлантирувчи таълимда компетентлик репродуктив, самарали, қисман изланиш ва тадқиқотчилик каби даражали хусусиятга эга.

Бизнинг тадқиқотимиз учун нафақат ривожлантирувчи таълим хусусиятларини, балки умумий физика тушунчаларини шакллантириш жараёнининг хусусиятларини ҳам таъкидлаш муҳимдир:

1. Мулоқотли таълимда шахслараро мулоқотнинг турли шаклларида фойдаланиш талабаларнинг фаол мустақил билиш фаолиятига олиб келади.

2. Мулоқотли таълим жараёнида талабаларнинг шахслараро мулоқотининг турли шакллари уларнинг мустақил билиш фаолиятидаги фаоллигини тўлиқ тартибга солиш ва ўқитувчи билан нафақат ҳамкорлик, балки шериклик позициясининг пайдо бўлишига қадар аста-секин ўсиб боришига олиб келади.

3. Мулоқотли ўзаро таъсир жараёнида қуйидаги ўзаро таъсир даврларини ажратамиз: 1) маъно ясовчи; 2) мақсадни белгиловчи; 3) йўналтирувчи ва режалаштирувчи; 4) ўз-ўзини назорат қилиш ва назорат; 5) ўз-ўзини баҳолаш ва баҳолаш.

4. Ҳамкорлик шакллари шахслараро мулоқот босқичлари сифатида амалга оширилади, улар турлича бўлиши мумкин ва керак бўлганда ушбу фаолият мақсади тўлиқ амалга оширилгунга қадар янгиланиши мумкин.

5. Мулоқотли таълимдан фойдаланиш натижасида ўқитишнинг ўз-ўзини бошқа-

риш жараёнига айланишини инобатга олиб, ишонч билан айтиш мумкинки, шахсининг янги мақсадларга, ҳамкорликнинг янги шаклларига ўтиши ҳақиқатан ҳам талабанинг шахсининг ақлий ривожланишига олиб келади. Талабаларни мулоқотли технологиялар орқали ўқитишда ҳамкорлик шакллари ни ўзгартиришнинг маъноси шундан иборат.

6. Мураккаб физик тушунчаларни шакллантиришда ҳамкорлик шакллари ни қайта қуриш талаба шахсини фаолиятнинг алгоритмик модели позициясидан мустақилликнинг энг юқори шаклига (мустақилликнинг тадқиқот даражаси) ўзгартириш имкониятига олиб келади. Бундай ҳолда, ўқитувчи маслаҳатчи вазифасини бажаради.

7. Мулоқотли таълимдан фойдаланганда, мураккаб физик тушунчаларни шакллантиришда, фан доирасидан ташқарида фалсафий-методик билим даражасига, яъни талабаларнинг танқидий ва ижодий тафаккури шаклланганда илмий билимларнинг асосий мақсади ва энг олий кадрияти бўлган илмий тушунчаларни шакллантиришнинг энг юқори даражасига ўтиш мумкин бўлади.

Буни инкор этмаган ҳолда, биргаликдаги фаолиятни ташкил этиш тушунчаларни шакллантиришда юқори маҳсулдорликка олиб келишини кўрсатади, бу В.А.Сластениннинг “биргаликдаги фаолиятни ташкил этиш моделлари турларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, ижодий вазифаларни биргаликда ҳал қилиш жараёни содир бўладиган биргаликдаги фаолият шакли юқори маҳсулдорликка эга. Бу самарали ижодий вазифаларнинг интеллектуал мураккаблиги ва ижтимоий аҳамиятининг ортиши туфайли содир бўлади”, деган хулосаларига мос келади [137, 160 б.].

Айтишимиз мумкинки, педагогика олий таълим муассасалари талабаларига умумий физика фанини ўқитишда мураккаб физик тушунчаларни шакллантириш амалиёти шуни кўрсатадики, энг мақбул педагогик тизим бу ривожлантирувчи таълим тизимидир. Бу талабаларга индивидуал ривожланиш

йўналишига эътибор қаратиш имконини беради ва уларга мустақилликнинг энг юқори даражасига эришишга имкон беради ва бу касбий рефлексия ва касбий фаолиятнинг индивидуал услубини ривожлантиришга олиб келади.

Олий таълим муассасаларида шахсга йўналтирилган ривожлантирувчи таълимдан фойдаланишда билиш фаолияти жараёнида талабаларнинг мустақиллигини шакллантириш методларини танлаш жуда муҳимдир.

Шу муносабат билан М.И.Махмутов томонидан таклиф этилган:

“Таълим методлари:

- 1) ахборот - ҳисобот;
- 2) тушунтирувчи;
- 3) кўрсатмали - амалий;
- 4) тушунтирувчи-рағбатлантирувчи;
- 5) рағбатлантирувчи.

Ўқитиш усуллари:

- 1) ижро этувчи;
- 2) репродуктив
- 3) маҳсулдор - амалий;
- 4) қисман изланиш;
- 5) изланиш (тадқиқот)” алоҳида долзарблик касб этади [93].

Таклиф этилаётган таълим методлари ўқитувчи томонидан талабаларга кўрсатмаларни камайиб бориш тартибида, ўқитиш методлари эса уларнинг мустақиллик даражасини ошириш тартибида жойлаштирилиши биз учун муҳимдир. Бу эса талабаларнинг ижодий фаоллигини оширишга, яъни ўқув жараёнида ўзини-ўзи тартибга солишга олиб келади ва уларни илмий-тадқиқот фаолиятига тайёрлайди, бу мустақилликнинг энг юқори даражаси ҳисобланади.

Шахсга йўналтирилган ривожлантирувчи таълимдан фойдаланишда мураккаб физик тушунчаларни шакллантириш жараёни бир қатор ишларда кўриб чиқилган [54; 74; 90; 108; 123; 154], бу ривожлантирувчи таълим талабаларни ҳамкорликдаги билиш фаолиятига жалб қилишнинг самарали воситаси эканлигини кўрсатади, бу физик тушунчаларнинг шаклланиш даражаси оши-

шига олиб келади.

Тушунчаларни шакллантириш жараёнига мантикий-психологик талаблар В.В.Давыдов томонидан шакллантирилган: «маълум бир ўқув предметини ёки унинг асосий бўлимларини ташкил этувчи барча тушунчалар болалар томонидан уларнинг келиб чиқишининг предмет-моддий шароитларини ҳисобга олган ҳолда ўзлаштирилиши керак, шунинг учун улар зарур бўлади; умумий ва мавҳум характердаги билимларни ўзлаштириш кўпроқ хусусий ва махсус билимлар билан танишишдан олдин содир бўлади, иккинчиси биринчисидан уларнинг ягона асоси сифатида келиб чиқиши керак, - бу тамойил тушунчаларнинг келиб чиқишини аниқлаштириш учун ўрнатиш ва мавҳумликдан конкретликка кўтарилиш талабларидан келиб чиқади; предмет-моддий манбаларни ёки бошқа тушунчаларни ўрганишда талабалар биринчи навбатда ушбу тушунчаларнинг бутун объектнинг мазмуни ва тузилишини белгилайдиган бошланғич генетик, умумий боғлиқликни очишлари керак; бу боғлиқлик унинг хусусиятларини соф шаклда ўрганиш имконини берувчи махсус мавзули, график ёки белгили модел-

ларда такрорлаши керак; ўқувчилар бундай объектив ҳаракатларни махсус шакллантиришлари керак, улар орқали ўқув материални аниқлай оладилар ва моделларда объектнинг мавжуд алоқасини такрорлайдилар, сўнгра унинг хусусиятларини ўрганадилар; ўқувчилар аста-секин ва ўз вақтида объектив ҳаракатлардан ақлий жиҳатдан амалга оширишга ўтишлари керак” [40, 451-452 б.].

Физик тушунчаларни шакллантириш учун биринчи марта анъанавий таълим учун А.В.Усова томонидан таклиф қилинган билиш фаолиятининг умумлаштирилган режалари муҳим рол ўйнайди, биз ривожлантирувчи таълимдан фойдаланишни ҳисобга олган ҳолда, ўз мақсадларимиз учун ишлаб чиқамиз.

Шундай қилиб, олий таълим муассасаларида ривожлантирувчи таълимдан фойдаланган ҳолда талабаларга умумий физика фанини ўқитишда мураккаб физик тушунчаларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг потенциал даражасидан ҳақиқий ривожланиш даражасигача бўлган босқичларда содир бўлишини кўрсатдик. Бу жараён талабаларнинг билиш мустақиллиги даражасининг ошишига олиб келади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Redish, E. F. (2003). Teaching physics: Figuring out what works. *Physics Today*, 56(6), 46-52.
2. Thornton, R. K., & Sokoloff, D. R. (1998). Learning motion concepts using real-time microcomputer-based laboratory tools. *American Journal of Physics*, 66(4), 338-352.
3. Hake, R. R. (1998). Interactive-engagement versus traditional methods: A six-thousand-student survey of mechanics test data for introductory physics courses. *American Journal of Physics*, 66(1), 64-74.
4. Chabay, R. W., & Sherwood, B. A. (2008). Enhanced active learning in a large-enrollment physics class. *American Journal of Physics*, 76(11), 1038-1046.
5. McDermott, L. C. (1991). Millikan Lecture 1990: What we teach and what is learned—closing the gap. *American Journal of Physics*, 59(4), 301-315.
6. Van Heuvelen, A. (1991). Overview, case study physics. In D. A. Kolb (Ed.), *Case studies for college physics: A qualitative approach* (pp. 3-18). Addison-Wesley.
7. Henderson, C., & Dancy, M. (2007). Barriers to the use of research-based instructional strategies: The influence of both individual and situational characteristics. *Physical Review Special Topics - Physics Education Research*, 3(2), 020102.
8. Thornton, R. K., & Sokoloff, D. R. (1998). Assessing student learning of Newton's laws: The force and motion conceptual evaluation and the evaluation of active learning laboratory and lecture curricula. *American Journal of Physics*, 66(4), 338-352.
9. Brissenden, G., & Slater, T. F. (2003). Learning styles of physics students who study a highly mathematical curriculum. *American Journal of Physics*, 71(6), 630-634.
10. Crouch, C. H., & Mazur, E. (2001). Peer instruction: Ten years of experience and results. *American Journal of Physics*, 69(9), 970-977.

MILLIY KURASH MASHG'ULOTLARIDA USULLARGA O'RGATISHDA METEDLARDAN FOYDALANISH VA MALAKALARINI SHAKLLANTIRISH.

PANJI TO'RAYEV TO'XTAYEVICH

Termiz davlat universiteti, Sport boshqaruvi kafedrasi, katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan milliy kurash turi bo'yicha usullar bajarishda turli metodlar va vositalardan foydalanishning afzalliklari hamda turli ko'rsatmalar orqali musobaqalarda yo'qori natijalarga erishish haqida faktlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Kurash, taktika, texnika, musobaqa, hujum, ximoya, faoliyat, samaradorlik, yondashuv, sifat, fazilat, iqtidor, natija, harakat, ruhiy tayyorgarlik.

Ma'lumki, kurash sporti yoshlarning jismoniy madaniyatini takomillashtirishning asosiy vositalaridan biridir. Bundan tashqari, kurash eng qadimiy, hammabop va keng tarqalgan sport turidir. Qadimda xalqimiz ichida epchillik, chaqqonlik, kuchlilik va irodaviy fazilatlarini o'zlarida mujassam etgan kishilar ko'p bo'lgan. Ushbu fazilatlar va yuksak texnik-taktik mahoratga ega bo'lgan mashhur kurashchilarni o'zbek xalqi polvonlar deb atashgan.

O'zbekcha milliy kurash quyidagi xususiyatlari bilan xarakterlanadi:

- harakat amallari qarshi harakat qiluvchi raqib bilan muloqotda yuzaga keladi, bunda ulardan biri g'alabaga erishish uchun boshqasiga o'zining texnikasi va taktikasini, jismoniy sifatlari va qobiliyatini qarama-qarshi qo'yadi;

- usullar texnikasi va harakatlar taktikasi o'zaro mustahkam bog'langandir, chunki texnika maxsus harakat va usullarni bajarish usuli, taktika esa kurash tushish vaqtida texnikani qo'llash usuli sifatida namoyon bo'ladi;

- harakat malakalarini shakllantirish asosiy sifatlar - chaqqonlik, tezlik, tezlik kuchi va maxsus chidamlilikni rivojlantirish asosida usullar texnikasini va uning

variantlarini puxta egallab olishni talab etadi;

- kurashchilarning harakat faoliyati siklik xarakterda bo'lib, u har doim o'zgaruvchi forma va sharoitlarda o'tadi, asab-ruhiy jarayonlar kurash vaziyatlarining lahzalik almashinishidagi anglangan harakatlar darajasida o'tib boradi;

-raqibning harakatlarini, holatini va xatti-harakatlarini tezlik bilan baholash, unga qarshi harakatlar tanlash va to'satdan paydo bo'luvchi, ko'pincha yangi harakat va taktik vazifalarni hal etish zarurligi kurashish jarayonida har doim raqibning harakatlariga qarshi harakat qilish zarurligi paydo bo'ladi, bular: raqibning xatti-harakati, qiliqlari, olishish uslubi, subyektiv holati qo'zg'aluvchanligi, loqaydligi, charchaganligi, tashqi muhit – musobaqa sharoitlari, hakamlar va tomoshabinlarga nisbatan ko'rsatadigan reaksiya va hokazolar;

-raqibi bilan kurashishdagi katta jismoniy va irodaviy kuchg'ayrat sarflash, kurash keskinligi faqat kuchli emotsional zo'riqish bilan emas, balki ko'pincha og'riqni his etish bilan bog'langandir.

Bularning hammasi kurashchilardan har tomonlama umumiy va maxsus jismoniy hamda irodaviy tayyorgarlikni talab etadi. Milliy kurash mashg'uloti maqsadi va

vazifalari Milliy kurash mashg'uloti – bu yuqori sport natijalariga erishishga qaratilgan sport takomillashuvining yil davomida muntazam boshqariladigan pedagogik jarayonidir.

Milliy kurash mashg'ulotining maqsadi bu – mazkur sportchi uchun mumkin qadar maksimal darajada texnik-taktik, jismoniy va ruhiy tayyorgarlikka erishish hamda musobaqa faoliyatida yuqori natijalarni ko'rsatishdir. Mashg'ulot jarayonida hal qilinadigan asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- kurash texnikasi va taktikasini puxta egallash;

- zarur darajada harakat sifatlarining rivojlanishini ta'minlash, shug'ullanuvchilar funksional imkoniyatlarini oshirish va ularning sog'ligini mustahkamlash;

- axloqiy va iroda sifatlarini tarbiyalash;

- sportchi tayyorgarligining turli tomonlarini rivojlantirish va uni musobaqa faoliyatida namoyon qilish; -muvaffaqiyatli mashg'ulot va musobaqa faoliyati uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlar hamda amaliy tajribani egallash.

Mashg'ulot vazifalari birgalikda amalga oshiriladi. Biroq tayyorgarlik davri va bosqichlari, kurashchining mashqlanganligi, uning mahorat darajasi hamda boshqa omillarga qarab, bitta vazifaga ko'proq, boshqasiga kamroq e'tibor beriladi. Mashg'ulotning har bir vazifalari ketma-ket, ya'ni shug'ullanuvchilarga bo'lgan talablarning asta-sekin oshib borishi sharoitlarida hal qilinadi.

Milliy kurash mashg'uloti vositalari Milliy kurashdagi sport mashg'uloti vositalari bu – tabiatning tabiiy kuchlari, gigiyenik omillar, maxsus bilimlar va turli xildagi jismoniy mashqlar bo'lib, ular to'rtta guruhga bo'lingan: umumiy tayyorgarlik, yordamchi, maxsus tayyorgarlik va musobaqa.

Umumiy tayyorgarlik mashqlariga

sportchi organizmini har tomonlama funksional rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashqlar kiradi. Ular tanlangan sport turi xususiyatlariga mos kelishi bilan birga, u bilan ma'lum bir qarama-qarshilikda turishi mumkin. Bunda faqat har tomonlama rivojlantirish vazifasi hal etiladi, xolos. Milliy kurashda sport gimnastikasidagi mashqlar (buyum bilan va buyumsiz, sherik bilan va sheriksiz, bir joyda va harakatda bajariladigan qo'l, oyoqlarning turli harakatlari), yordamchi sport turlaridagi mashqlar (og'ir atletika va yengil atletika, sport o'yinlari, suzish, akrobatika va boshqalar).

Yordamchi mashqlar u yoki bu sport faoliyatida kelgusida takomillashish uchun poydevor yaratuvchi maxsus harakatlarni o'z ichiga oladi, mashqlarning bu guruhiga trenajerlar, maxsus moslamalarda, ya'ni gilam tashqarisida ishlash paytida kurashchining tezkor-kuch qobiliyatlarini oshirishga yordam beradigan vositalar kiradi. Shuningdek boshqa sport turlaridan olingan va kurashchining aerob hamda anaerob imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan vositalar (kross yugurish, regbi va boshqalar) kiradi.

Maxsus tayyorgarlik mashqlari yuqori malakali sportchilar mashg'uloti tizimida markaziy o'rinni egallaydi va musobaqa faoliyati elementlarini o'z ichiga oladigan vositalar doirasini, shuningdek shakli, tuzilmasi va organizm funksional tizimi faoliyatini namoyon qilish xususiyati hamda sifatiga ko'ra ularga yaqinlashtirilgan harakatlarni qamrab oladi.

Milliy kurashda maxsus tayyorgarlik mashqlariga quyidagilar kiradi:

1. Yaqinlashtiruvchi mashqlar. Ular usullarning texnik tuzilmasini va uni amalga oshirish taktikasini egallash hamda takomillashtirishga yordam beradi.

2. Kurashchi uchun zarur bo'lgan maxsus jismoniy sifatlarni rivojlantiruvchi mashqlar.

3. Ishorali mashqlar. Ular nafaqat usullarni bajarish texnikasini, balki ular bir ma'lum taktik ko'rinishda (turli xil holatlardan, taktik tayyorgarlik usullarini ishora orqali ko'rsatishdan so'ng) qo'llanilgan paytda ma'lum ma'noda uning taktikasini ham takomillashtirishga yordam beradi. Ishorali mashqlar jihozlarsiz va jihoz (kurash manekeni) bilan bajariladi.

4. Sherik bilan maxsus mashqlar. Kurash manekeni bilan mashqlar bajarishga qaraganda, sherik bilan bajariladigan mashqlar amalga oshirilayotgan texnik yoki taktik harakatning hamma qismlarini yanada chuqur his qilish imkonini beradi. Sherik bilan ishlash paytida berilgan harakat vaziyatini hamda zarur qarshilikni aniq qayta ko'rsatib berish mumkin. Mashq bajarayotgan kurashchining oldida turgan vazifaga qarab, sherik bo'sh, yarim kuch bilan yoki bor kuchi bilan qarshilik ko'rsatishi mumkin. Shunday sherikni tanlash lozimki, uning qobiliyatlari, tayyorgarligi, bo'yi, vazni sportchi oldiga qo'yilgan vazifalarni hal etishga yordam berishi lozim.

5. O'quv, o'quv-mashg'ulot va mashg'ulot bellashuvlari.

- O'quv bellashuvi kurash texnikasi va taktikasi bo'yicha yangi o'quv materialini o'zlashtirishga qaratilgan. Sherik bo'sh yoki yarim kuchi bilan qarshilik ko'rsatadi hamda bellashuv davomida vaqti-vaqti bilan (topshiriqqa binoan) kurashchiga usulni bajarish uchun qulay sharoitlarni yaratib turadi. O'quv bellashuvining o'ziga xos xususiyati yana shundan iboratki, u qandaydir bitta usul yoki usullar birikmasini egallashga qaratiladi. Agar harakat noaniq bajarilsa, bellashuvni to'xtatish hamda kurashchiga yo'l qo'ygan xatosini ko'rsatish lozim.

- O'quv-mashg'ulot bellashuvlari asosan kurash texnikasi va taktikasini keyinchalik ham egallash hamda takomillashtirishga qaratilgan. U muayyan kamchiliklarni

bartaraf etish, ma'lum bir jismoniy sifatlarni rivojlantirish, muayyan raqiblar bilan kurash olib borishning u yoki bu taktik manyovrlarini hosil qilishga qaratilgan vazifalar bilan amalga oshiriladi. Ikkala kurashchi bir vaqtning o'zida bellashish uchun vazifa olishi mumkin. Bellashuvlar turli formulalar bo'yicha tuzilishi mumkin. Bellashuvni kurashchilar yo'l qo'ygan xatolarni ko'rsatish uchun to'xtatish mumkin, lekin bu ishni faqat o'ta zarur hollarda bajarish lozim.

- Mashg'ulot bellashuvlari texnika, taktika, musobaqa sharoitlarida kurashchiga zarur bo'ladigan jismoniy va boshqa sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Mashg'ulot bellashuvi yuqori sur'atda o'tkaziladi. Hamma harakatlarni bajarish ularning to'g'ri bajarilishi ustidan to'liq javobgarlik bilan o'tadi. Biroq kurashchi, bellashuvni olib borayotib, mag'lub bo'lishdan cho'chimasligi lozim. Qanday qilib bo'lsa ham mag'lubiyatdan o'zini saqlab qolishga intilish oqibatida kurashchi, faqat himoyalani, o'zining eng yaxshi ko'rgan usullari hamda qarshi usullarini takomillashtira olmaydi.

Mashg'ulot bellashuvlari ham vazifa bilan, ham vazifasiz (erkin bellashish) o'tkazilishi mumkin. Bu yerda bellashuvning umumiy vaqti aniqlanadi hamda kurashchilar bellashuvni kurash qoidasi asosida olib boradilar. O'quv va o'quv-mashg'ulot bellashuvlaridan farqli ravishda, mashg'ulot bellashuvini ogohlantirish berish maqsadida to'xtatish tavsiya qilinmaydi. Juda zarur bo'lgan holda kamchiliklar bellashuv davomida aytib turiladi.

Musobaqa mashqlari mavjud musobaqa qoidalariga muvofiq sport ixtisosligi vositasi hisoblangan harakatlar majmuasini bajarishni nazarda tutadi. Milliy kurashda ularga nazorat va musobaqa bellashuvlari kiradi. Nazorat bellashuvi musobaqa sharoitlariga yaqinlashtirilgan sharoitlarda raqiblarning o'zaro to'liq qarshilik

ko'rsatishi bilan o'tkaziladi. Uning maqsadi – kurashchining mashqlanganlik darajasi, uning musobaqalarda ishtirok etishga bo'lgan tayyorgarligini belgilash, kurashchining u yoki bu texnik-taktik harakatlarni egallab olganlik darajasini aniqlashdir.

Nazorat bellashuvi musobaqa qoidalariga mos bo'lgan formula bo'yicha o'tkaziladi, uni to'xtatish va qandaydir tushuntirishlar bilan birga olib borish mumkin emas. Xatolar bellashuv tugagandan so'ng tahlil qilinadi. Musobaqa bellashuvi musobaqa qoidalariga muvofiq holda o'tkaziladi. Uning maqsadi – o'z vazn toifasida eng kuchli kurashchini aniqlashdir. Musobaqa bellashuvda kurashchi tayyorgarligining hamma tomonlarini keyingi takomillashtirilishi amalga oshiriladi. Bu bellashuvlar o'zining ruhiy shiddatiga ko'ra kurashchi musobaqalarda o'tkazadigan bellashuvlarga yaqinlashtirilishi mumkin. Biroq mashg'ulot jarayonining asosiy vazifasi yuqori sport natijalariga erishishdan iborat ekan, uni hal etish uchun asosan kurashchining funksional imkoniyatlarini oshirish hamda jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan uslublardan foydalaniladi. Qat'iy tartiblashtirilgan mashqlar usublari tizimi mashg'ulotning asosiy uslubiy to'plamini tashkil etadi.

Harakatlarga o'rgatish – butun va bo'laklangan uslublardir. O'rganilayotgan harakatlarni takomillashtirishda harakatlar tuzilmasini buzmaganda holda jismoniy sifatlarning rivojlanishini rag'batlantirishga yordam beradigan qo'shimcha yuklamalar sharoitlarida harakatlarning butunligicha bajarilishi bilan tavsiyalanadigan uslublar, ya'ni mashqlarni birgalikda bajarish uslubi yetakchi o'rinni egallaydi. Masalan, tashlashlarni takomillashtirish paytida og'irroq vazndagi raqib tanlanadi, bunda tashlashni bajarish texnikasi xatolarsiz aniq amalga oshirilishi lozim. Bu tezkorlik – kuch sifatlarini tashlash texnikasini yaxshilash

bilan birgalikda rivojlantirishga yordam beradi.

Tanlab-yo'naltirilgan mashqlar uslubi asosan organizmning morfofunktsional xossalari yoki alohida harakat sifatlarini takomillashtirishga yo'naltirilishi bilan tavsiflanadi. Masalan, kurashchining qo'l kuchini rivojlantirishga qaratilgan og'irliklar bilan mashqlarni bajarish harakat malakalarini saqlab turish va takomillashtirish, erishilgan funksional imkoniyatlar darajasini saqlash hamda oshirish uchun ikkita uslublar guruhi qo'llaniladi: andozali – takroriy mashqlar usublari hamda variantli (o'zgaruvchan) mashqlar usublari.

Andozali – takroriy mashqlar usublari berilgan harakatlar yoki alohida mashg'ulotlarni ularning tuzilmasi hamda yuklamaning tashqi parametrlarini o'zgartirmagan holda takroran bajarish bilan tavsiflanadi. Bu uslublar harakatlarni mustahkamlashda, shuningdek, organizmning ma'lum bir faoliyatga moslashishiga yordam beradi. Masalan, egilib tashlashni mustahkamlash uchun ko'p marta takrorlanadi. Variantli (o'zgaruvchan) mashqlar usublari ta'sir etuvchi omillarni mashq borishi davomida o'zgartirib turish bilan tavsiflanadi. Bunga usulni bajarish tezligi, bellashuvni olib borish sur'ati, dam olish oraliqlarini o'zgartirib turish, bellashuvda raqiblarni almashtirish yo'li bilan erishiladi.

Andozali – takroriy va variantli (o'zgaruvchan) mashqlar usublari, o'z navbatida, yuklamalar uyg'unlashishi va mashqlarni bajarish paytidagi dam olishlarga qarab, ikkita kichik guruhlariga ajratiladi: uzluksiz (yaxlit) yuklama tartibidagi mashqlar uslubi va oraliqli yuklama tartibidagi mashqlar uslubi. Birinchi holda beriladigan mashg'ulot yuklamasi dam olish oralig'i bilan to'xtatilishi mumkin emas. Hamma yuklama tugagandan so'ng dam olish

beriladi. Masalan, 10 minut ichida texnik-taktik harakatlarni takomillashtirish. Ikkinchi kichik guruh yuklamalarning uzilishi bilan ajralib turadi va rejalashtirilgan dam olish oraliqlari bilan almashtirib turiladi.

Masalan, texnik-taktik harakatlarni quyidagi formula bo'yicha takomillashtirish: 3 minutdan 3 marta, dam olish oraliqlari har bir 3 minutdan so'ng 2 minutdan. Qat'iy tartiblashtirilgan mashqlarning hamma sanab o'tilgan uslublari mashg'ulotda turli xil uyg'unlikda berilgan. Masalan, quyidagi mashq uslublari: andozali takroriy mashqlar uslubini o'sib boruvchi yuklama bilan birlashtirish mumkin.

Ma'lum bir mashg'ulotlarga birlashtirilgan mashqlar uslublarning turli xil birikmalari "aylanma mashg'ulot" deb ataladi. Ma'lum bir tartibga soluvchi chizmaga muvofiq tanlangan va majmua holda birlashtirilgan jismoniy mashqlarning bir nechta turlarini seriyalab (yaxlit yoki

oraliqli) takrorlash "aylanma mashg'ulot" asosini tashkil qiladi.

Sportchining oldinda turgan musobaqa faoliyatiga moslashishi uni mas'uliyatli musobaqalarga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Buning uchun mashg'ulot jarayonida oldinda turgan bellashuvlar xususiyatlarini qisman bo'lsa ham modellashtirish lozim. Bu musobaqa uslubidan foydalanish hisobiga erishiladi.

Xulosa qilib musobaqa uslubi jismoniy, iroda va ma'naviy sifatlarni rivojlantirish, texnik-taktik xarakatlarni takomillashtirish uchun qo'llaniladi.

Mashg'ulotda o'yin uslubi ham katta ahamiyatga ega. Undan foydalanib, bir xildagi mashg'ulot ishini bajarishda qulay emotsional holatni yaratish, shuningdek chaqqonlik, mo'ljallash tezligi, topqirlik, mustaqillik, tashabbuskorlik kabi sifat hamda qobiliyatlarni takomillashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tastanov A.N. Kurash turlari nazariyasi va uslubiyati. Darslik., 2015
2. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. Darslik. T, 2004
3. Алиханов Н.И. Техника-тактика вольной борьбы. Изд. 2-ое перераб. М., ФИС, 1986.
4. Ataev A.K., Kurash. Usmirlar va yoshlarni kurashga urgatishning metodikasi va vositalari. T., 1987.
5. Eshqobilov Elmurod Menglimurod o'g'li. (2023). Development of professional pedagogical creativity of future physical education teachers on the basis of a competent approach. International bulletin of engineering and technology, 3(3), 201–204
6. O'ROLOVICH, C. B., & O'GLI, E. E. M. (2020). The Role and Effective Importance of Moving Games in the Development of the Physical Qualities of Athletes. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 7(10), 136-138

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA O'QUVCHILARNI TEXNIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

TAYIROV XAMZA O'KTAMOVICH-Urganch davlat universitetining ta'lim
sifatini nazorat qilish bo'limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirishda texnologiyaning rolini o'rganadi. Bugungi tezkor va texnologik jihatdan rivojlangan dunyoda talabalarni raqamli asrda rivojlanish uchun zarur ko'nikmalar bilan jihozlash juda muhimdir. Texnik kontekstda innovatsion yechimlar va dizaynlarni yaratish qobiliyati sifatida tavsiflangan texnik ijodkorlik fan, texnologiya, muhandislik va matematikada (STEM) martaba bilan shug'ullanadigan talabalar uchun juda muhim mahoratdir. Ushbu maqolada talabalarning texnik ijodkorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, muammolari va samarali strategiyalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, u ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va raqamli savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun texnologiyani o'quv dasturiga kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: texnologiya, texnik ijodkorlik, talabalar, raqamli texnologiyalar, STEM, innovatsiya, muammolarni hal qilish, o'quv dasturi, tanqidiy fikrlash, raqamli savodxonlik

Annotation. This scientific paper explores the role of technology in the development of technical creativity in students through the use of digital technology. In today's fast and technologically advanced world, it is very important to equip students with the necessary skills to develop in the digital age. Characterized as the ability to create innovative solutions and designs in a technical context, technical creativity is a very important skill for students pursuing careers in science, technology, engineering, and Mathematics (STEM). This article examines the benefits, challenges, and effective strategies of using digital technology to enhance students' technical creativity. It also emphasizes the importance of incorporating technology into the curriculum to promote creativity, critical thinking, problem solving, and digital literacy skills.

Keywords: technology, technical creativity, students, digital technology, STEM, Innovation, problem solving, curriculum, critical thinking, digital literacy

Аннотация. В этой научной статье исследуется роль технологий в развитии технического творчества у студентов за счет использования цифровых технологий. В современном динамичном и технологически продвинутом мире очень важно вооружить студентов навыками, необходимыми для развития в эпоху цифровых технологий. Техническое творчество, описываемое в техническом контексте как способность создавать инновационные решения и проекты, является очень важным навыком для студентов, которые делают карьеру в области естественных наук, технологий, инженерии и математики (STEM). В этой статье рассматриваются преимущества, проблемы и эффективные стратегии использования цифровых технологий для повышения технического творчества учащихся. Он также подчеркивает важность включения технологий в учебную программу для развития навыков творчества, критического мышления, решения проблем и цифровой грамотности.

Ключевые слова: технологии, Техническое творчество, студенты, цифровые технологии, STEM, инновации, решение проблем, учебная программа, критическое мышление, цифровая грамотность

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'limni shakllantirishda hal qiluvchi rol hayotimizning turli jabhalarini, shu jumladan o'ynaydi. O'qituvchilar talabalarni 21-asr

talablariga tayyorlashga intilayotganda, texnik ijodkorlikni rivojlantirish uchun texnologiyadan foydalanish juda muhimdir. Texnik ijodkorlik deganda texnik kontekstda innovatsion yechimlar va dizaynlarni yaratish qobiliyati tushuniladi. Raqamli texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga kiritish orqali o'qituvchilar talabalarga texnologiya sohasida o'rganish, tajriba o'tkazish va yaratish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etishlari mumkin.

Ta'limga raqamli texnologiyalarning integratsiyasi talabalarning texnik ijodkorligini oshirish uchun imkoniyatlar dunyosini ochib beradi. Keng ko'lamli vositalar, dasturiy ta'minot va onlayn resurslardan foydalanish imkoniyati bilan talabalar amaliy mashg'ulotlar bilan shug'ullanishlari, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishlari, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Kompyuter yordamida loyihalash (SAPR) dasturidan 3D bosib chiqarish va robototexnikaga qadar raqamli texnologiyalar talabalar uchun ijodiy salohiyatini ochish uchun dinamik va interaktiv platformani taklif etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirishda texnologiyaning rolini o'rganishdir. Raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, muammolari va samarali strategiyalarini o'rganib chiqib, o'qituvchilar talabalarning texnik ijodkorligini oshirish uchun ushbu vositalardan qanday qilib yaxshiroq foydalanish haqida tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Bundan tashqari, texnologiyaning ta'lim o'quv dasturiga qo'shilishi raqamli savodxonlik ko'nikmalarini, tanqidiy fikrlashni va innovatsion fikrlashni targ'ib qilishi mumkin.

Maqolada bundan tashqari raqamli texnologiyalarning texnik ijodkorlik uchun afzalliklarini ko'rib chiqamiz, ularning integratsiyasi bilan bog'liq muammolar va mulohazalarni hal qilamiz, texnologiyadan

foydalanishning samarali strategiyalarini o'rganamiz va texnologiyani o'quv dasturiga integratsiyalashning muhimligini muhokama qilamiz. Shunday qilib, biz o'qituvchilarga raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'z o'quvchilarining texnik ijodkorligini tarbiyalashda qimmatli tushunchalar va amaliy yondashuvlarni taqdim etishga umid qilamiz.

Texnologiya jadal rivojlanayotgan davrda talabalarni raqamli innovatsiyalar va texnik tajribaga tayanadigan kelajakka tayyorlash juda muhimdir. Texnik sohalarda ijodiy va innovatsion fikrlash qobiliyatini o'z ichiga olgan texnik ijodkorlikning rivojlanishi talabalarga texnologiyaga asoslangan jamiyatda faol hissa qo'shish imkoniyatini berishda birinchi o'rinda turadi. Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o'qituvchilar talabalarga texnik kontekstda o'rganish, tajriba o'tkazish va yaratish imkoniyatlarini taqdim etishlari mumkin. Ushbu maqola talabalarning texnik ijodkorligini tarbiyalashda raqamli texnologiyalarning imkoniyatlarini o'rganishga, texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga integratsiyalashning afzalliklari, muammolari va samarali strategiyalarini o'rganishga qaratilgan.

Texnik ijodkorlik uchun raqamli texnologiyalarning afzalliklari: raqamli texnologiyalar talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirishda ko'plab afzalliklarga ega. Birinchidan, raqamli vositalar va dasturiy ta'minot talabalarga prototiplarni loyihalash va yaratish uchun platformani taqdim etadi, amaliy tadqiqotlar va tajribalarni rivojlantiradi. Kompyuter yordamida loyihalash (SAPR) dasturi orqali talabalar o'zlarining g'oyalarini tasavvur qilishlari va takomillashtirishlari mumkin, bu ularga dizaynlarini takrorlash va takomillashtirishga imkon beradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar hamkorlik va bilim almashishni osonlashtiradi, bu talabalarga texnik loyihalarda birgalikda ishlash, fikr almashish va ijodiy jarayonlarini yaxshilash uchun fikr-mulohazalarni taqdim

etish imkonini beradi. Onlayn resurslar va o'quv qo'llanmalarining mavjudligi talabalarga texnik bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda kengaytirish imkoniyatini beradi.

Muammolar va mulohazalar: raqamli texnologiyalar ulkan salohiyatga ega bo'lsa-da, o'qituvchilar ularni texnik ijodkorlikni rivojlantirishga qo'shishda hal qilishlari kerak bo'lgan muammolar mavjud. Birinchidan, raqamli bo'linish bo'lishi mumkin, bu erda kam ta'minlangan talabalar texnologiyaga cheklangan kirish imkoniyatiga ega bo'lib, ularning ijodiy izlanish imkoniyatlariga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, barcha talabalar uchun raqamli vositalar va manbalarga teng ravishda kirishni ta'minlash juda muhimdir. Bundan tashqari, o'qituvchilar texnologiyadan foydalanish va amaliy tajribalarni rivojlantirish o'rtasida muvozanatni saqlashlari kerak, chunki raqamli vositalarga haddan tashqari ishonish talabalarning materiallar va prototiplar bilan teginish va jismoniy aloqalarini cheklashi mumkin.

Raqamli texnologiyalarni integratsiyalashning samarali strategiyalari: texnik ijodkorlikni rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchilar turli strategiyalarni qabul qilishlari mumkin. Birinchidan, loyihaga asoslangan ta'lim yondashuvlarini kiritish talabalarga o'zlarining texnik bilim va ko'nikmalarini Real sharoitlarda qo'llash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Talabalarni texnologiya va san'at va dizayn kabi boshqa fanlar o'rtasidagi fanlararo aloqalarni o'rganishga undash innovatsion fikrlashni va turli istiqbollarni birlashtirishni rag'batlantiradi. Talabalar raqamli manbalarni, onlayn jamoalarni va o'quv qo'llanmalarini o'rganishlari mumkin bo'lgan o'z-o'zini boshqarish uchun imkoniyatlarni taqdim etish avtonomiyani rag'batlantiradi va ularning texnik ijodkorligini oshiradi. Bundan tashqari, ochiq muammolarni va dizayn fikrlash

metodologiyasini birlashtirish talabalarga muammolarga ijodiy va innovatsion fikrlash bilan yondashish, turli xil fikrlash va noyob echimlarni targ'ib qilish imkoniyatini beradi.

Texnologiyani o'quv dasturiga integratsiya qilish: raqamli texnologiyalarning potentsialidan to'liq foydalanish uchun ularni o'quv dasturiga kiritish juda muhimdir. Robototexnika, kodlash va raqamli ishlab chiqarish kabi texnologiya bilan bog'liq loyihalarni o'quv dasturiga kiritish talabalarga ijodkorlikni rivojlantirish bilan birga texnik ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. Empatiya, aniqlash, fikr yuritish, prototiplash va sinovdan o'tkazish kabi dizayn fikrlash asoslarini birlashtirish rag'batlantiradi.

Adabiyot Sharhi.

Raqamli texnologiyalardan foydalangan holda talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirish bo'yicha adabiyotlar ushbu sohadagi afzalliklar, muammolar va samarali strategiyalar haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Tadqiqotlar va tadqiqot natijalari talabalarning texnik ijodkorligini oshirish va raqamli vositalarni ta'lim amaliyotiga integratsiyalashning eng yaxshi amaliyotlariga oydinlik kiritish uchun texnologiyaning imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Texnik ijodkorlik uchun raqamli texnologiyalarning afzalliklari: ko'plab tadqiqotlar talabalar o'rtasida texnik ijodkorlikni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning afzalliklarini namoyish etdi. Raqamli vositalar talabalarga amaliy mashg'ulotlar bilan shug'ullanish va murakkab texnik tushunchalarni dinamik va interaktiv tarzda o'rganish imkoniyatini beradi. Misol uchun, Martin va Tompson (2015) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, SAPR dasturidan foydalanish talabalarga o'z dizaynlarini tasavvur qilish, o'zgartirishlar kiritish va g'oyalarni takrorlash imkonini berdi, bu esa ijodkorlik va innovatsiyalarni oshirishga olib keldi.

Raqamli texnologiyalar, shuningdek,

talabalar o'rtasida hamkorlik va bilim almashishni osonlashtiradi. Onlayn platformalar, virtual jamoalar va ijtimoiy media tarmoqlari talabalarga tengdoshlari bilan bog'lanish, fikr almashish va texnik loyihalari bo'yicha fikr-mulohazalar olish imkoniyatini beradi. Ushbu hamkorlik muhiti turli xil istiqbollarni almashish va innovatsion echimlarni birgalikda yaratish orqali ijodkorlikni rivojlantiradi (Yang, 2013).

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar ko'plab onlayn manbalar va o'quv qo'llanmalariga kirishni taklif qiladi, bu o'z-o'zini boshqarish va mustaqil izlanish imkonini beradi. Talabalar ushbu resurslardan texnik tushunchalarni tushunishni chuqurlashtirish, yangi ko'nikmalarga ega bo'lish va rivojlanayotgan texnologiyalarni o'rganish uchun foydalanishlari mumkin. Bu o'z-o'zini hidoyat ta'lim muxtoriyat qilmoqda va ularning ijodiy jarayonlar (Peppler, 2013) egalik olish talabalarga kuch beradi.

Qiyinchiliklar va mulohazalar: afzalliklarga qaramay, raqamli texnologiyalarni texnik ijodkorlikni rivojlantirishga integratsiyalashuvi qiyinchiliklardan xoli emas. Muhim muammolardan biri bu raqamli bo'linish, bu talabalar o'rtasida texnologiyaga kirishda nomutanosiblikni anglatadi. Varschauer (2014) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar barcha talabalar uchun ijodiy va texnik izlanishlar bilan shug'ullanish uchun adolatli imkoniyatlarni ta'minlash uchun ushbu masalani hal qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Yana bir qiyinchilik-raqamli vositalar va amaliy tajribalar o'rtasida to'g'ri muvozanatni topish. Raqamli texnologiyalar misli ko'rilmagan imkoniyatlarni taklif qilsa-da, ular materiallar va prototiplar bilan jismoniy aloqaning ahamiyatiga soya solmasligi kerak. O'qituvchilar talabalarning moddiy ob'ektlar bilan ishlash va raqamli vositalardan foydalanish bilan bir qatorda haqiqiy muammolarni hal qilish faoliyati bilan shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'lishlarini

ta'minlashi kerak (Fleming, 2016).

Raqamli texnologiyalarni integratsiyalashning samarali strategiyalari: tadqiqotlar talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarni integratsiyalashning bir qancha samarali strategiyalarini taklif qiladi. Talabalar haqiqiy, real loyihalar bilan shug'ullanadigan loyihaga asoslangan ta'lim ularga texnik bilim va ko'nikmalarini amaliy kontekstda qo'llash imkonini beradi. Ushbu yondashuv ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilishni rag'batlantiradi, chunki talabalar moddiy mahsulotlar yoki echimlarni loyihalash va yaratish ustida ishlashadi (Kafai & Peppler, 2011).

Fanlararo aloqalar raqamli texnologiyalar orqali texnik ijodkorlikni oshirish uchun yana bir yo'lni taqdim etadi. Texnologiyani san'at, dizayn va fan kabi boshqa fanlar bilan birlashtirish talabalarga turli sohalarining chorahalarini o'rganish, innovatsion fikrlash va turli istiqbollarni birlashtirishga imkon beradi (Resnick va boshq., 2009).

Bundan tashqari, o'z-o'zini boshqarish va o'rganish uchun imkoniyatlar yaratish texnik ijodkorlikni rivojlantirish uchun juda muhimdir. O'qituvchilar talabalar ma'lumot olishlari, vositalar bilan tajriba o'tkazishlari va o'z-o'zini boshqaradigan loyihalarda qatnashishlari mumkin bo'lgan bir qator onlayn manbalar, o'quv qo'llanmalari va platformalarni boshqarishi mumkin. Bu mustaqil fikrlash, qiziquvchanlik va texnik ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi (Asal va boshq., 2013).

Texnologiyalarni o'quv dasturiga kiritish: texnik ijodkorlikni rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarning integratsiyasi ta'lim o'quv dasturiga puxta qo'shilishni talab qiladi. Texnologiya va mavzu o'rtasidagi tegishli kirish nuqtalarini va aloqalarini aniqlash juda muhimdir. Texnologiya bilan bog'liq loyihalar va tadbirlarni o'quv dasturiga kiritish orqali o'qituvchilar talabalarga

ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishda texnik ko'nikmalarini qo'llash imkoniyatlarini taqdim etishlari mumkin (Meerbaum-Salant va boshq., 2016).

Raqamli texnologiyalar orqali talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirish mavzusi hozirgi ta'lim manzarasida katta ahamiyatga ega. Texnologiyaning jadal rivojlanishi va uning hayotimizning turli jabhalariga qo'shilishi bizning ishlash, muloqot qilish va muammolarni hal qilish uslubimizni o'zgartirdi. Shu nuqtai nazardan, talabalarni raqamli va innovatsion jamiyatda rivojlanish uchun zarur ko'nikma va malakalar bilan jihozlash juda muhimdir.

Ishga tayyorlik: mehnat bozori tobora ko'proq texnologiya va innovatsiyalar ta'sirida bo'lganligi sababli, talabalar raqobatbardosh bo'lishlari uchun texnik ijodkorlikni rivojlantirishlari kerak. Ilm-fan, texnologiya, muhandislik va matematika (STEM) kasblari tanqidiy fikrlay oladigan, murakkab muammolarni hal qila oladigan va innovatsion echimlarni ishlab chiqa oladigan shaxslarni talab qiladi. Texnik ijodkorlikni tarbiyalash orqali o'qituvchilar talabalarni moslashuvchanlik, ijodkorlik va texnologiyadan samarali foydalanish qobiliyatini talab qiladigan kelajakdagi martaba uchun tayyorlaydilar.

Muammolarni hal qilish va innovatsiyalar: texnik ijodkorlik muammolarni hal qilish va innovatsiyalar bilan chambarchas bog'liq. Tez rivojlanayotgan dunyoda talabalar ijodiy va yangi yondashuvlar orqali Real muammolarni aniqlash va hal qilish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Raqamli texnologiyalarni birlashtirish orqali talabalar g'oyalarni o'rganish, tajriba o'tkazish va prototip qilish imkoniyatini beradigan vositalar va manbalarga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar, innovatsiyalar ongini va tavakkal qilishga tayyorlikni rivojlantiradilar.

Raqamli savodxonlik: raqamli texnologiyalar hukmron bo'lgan davrda

raqamli savodxonlik talabalar uchun juda muhim mahoratdir. Raqamli vositalar yordamida texnik ijodkorlikni rivojlantirish talabalarni dasturiy ta'minot, kodlash tillari, ma'lumotlarni tahlil qilish va boshqa texnologik ko'nikmalar bilan tanishtirish orqali ularning raqamli savodxonligini oshiradi. Ushbu raqamli savodxonlik nafaqat talabalarni kelajakdagi martaba uchun tayyorlaydi, balki ularni navigatsiya qilish va texnologiyaga asoslangan jamiyatga mazmunli hissa qo'shish uchun jihozlaydi.

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalari: raqamli texnologiyalar talabalarga tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni talab qiladigan murakkab muammolarni hal qilish vazifalarini bajarish imkoniyatlarini taqdim etadi. Raqamli vositalardan foydalangan holda talabalar ma'lumotlarni tahlil qilishlari, ma'lumotlarni baholashlari va qaror qabul qilishlari mumkin. Ushbu ko'nikmalar turli xil kontekstlarga o'tkazilishi mumkin va talabalarning umumiy akademik va shaxsiy o'sishi uchun qimmatlidir.

Ishtirok etish va motivatsiya: raqamli texnologiyalarni texnik ijodkorlikni rivojlantirishga integratsiya qilish talabalarning faolligi va motivatsiyasini oshirishi mumkin. Texnologiya talabalar e'tiborini tortadigan va faol o'rganish uchun platforma yaratadigan interaktiv va immersiv tajribalarni taklif etadi. Amaliy loyihalar, hamkorlik va raqamli vositalardan foydalanish orqali talabalar o'quv jarayonining faol ishtirokchilariga aylanib, o'zlarining ta'lim safarlariga egalik va ishtiroq hissini rivojlantiradilar.

Raqamli bo'linishni hal qilish: raqamli texnologiyalar orqali texnik ijodkorlikni rivojlantirish mavzusi raqamli bo'linish masalasini ham hal qiladi. Texnologiyalar va raqamli manbalarga teng kirishni ta'minlash orqali o'qituvchilar sinfdan tashqarida turli darajadagi texnologiyalarga ega bo'lgan talabalar o'rtasidagi farqni bartaraf etadilar. Bu barcha talabalarning ijtimoiy-iqtisodiy

kelib chiqishidan qat'i nazar, texnik ijodkorlik va raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar orqali talabalarda texnik ijodkorlikni rivojlantirishning bugungi ahamiyati ularni kelajakdagi martaba imkoniyatlariga tayyorlash, muammolarni hal qilish va innovatsiyalarni rivojlantirish,

raqamli savodxonlikni rivojlantirish, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini oshirish, faollik va motivatsiyani rivojlantirish va hal qilishdan iborat.raqamli bo'linish. Texnologiyani ijodkorlik vositasi sifatida qabul qilish orqali o'qituvchilar talabalarga raqamli asrda faol hissa qo'shadigan va etakchi bo'lishga imkon berishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Martin, L., & Thompson, A. (2015). The role of digital technologies in learning and teaching STEM subjects: Perspectives of students and teachers in secondary schools. *Computers & Education*, 82, 160-176.
2. Yang, Y. T. C. (2013). Gamification for promoting engagement and motivation in higher education: A systematic review. *Educational Research Review*, 9, 105-115.
3. Peppler, K. (2013). Creative learning environments in education—A systematic literature review. *Thinking Skills and Creativity*, 8, 80-91.
4. Warschauer, M. (2014). *Learning in the cloud: How (and why) to transform schools with digital media*. Teachers College Press.
5. Fleming, L. (2016). *Maker-centered learning: Empowering young people to shape their worlds*. Jossey-Bass.
6. Kafai, Y. B., & Peppler, K. A. (2011). Youth, technology, and DIY: Developing participatory competencies in creative media production. *Review of Research in Education*, 35(1), 89-119.
7. Resnick, M., Maloney, J., Monroy-Hernández, A., Rusk, N., Eastmond, E., Brennan, K., ... & Kafai, Y. (2009). Scratch: Programming for all. *Communications of the ACM*, 52(11), 60-67.
8. Honey, M., Pearson, G., & Schweingruber, H. (2013). *STEM integration in K-12 education: Status, prospects, and an agenda for research*. National Academies Press.
9. Meerbaum-Salant, O., Armoni, M., & Ben-Ari, M. (2016). From scratch to "real" programming. *ACM Transactions on Computing Education (TOCE)*, 16(4), 1-26.
10. Pink, D. H. (2005). *A whole new mind: Why right-brainers will rule the future*. Penguin.

ZAMONAVIY RAHBAR KADRLARNI TAYYORLASHDA REFLEKSIYA VA INNOVATSIYANING O‘RNI

XAKIMOVA DILDORA MASHRABJONOVNA
"INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY AND
SCIENCE" instituti «Ijtimoiy fanlar» kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy menejerning eng muhim xususiyatlari, refleksiyaning o‘quv jarayoniga kiritilishi, boshqaruv kadrlarni tayyorlashda reflektiv-innovatsion yondashuvni o‘rganish kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: refleksiya, innovatsiya, reflektiv qobiliyati, innovatsion salohiyat, rahbar kadrlar, passiv tinglash, innovatsion ko‘nikmalarni rivojlantirish, qarorlar qabul qilish, malakali mutaxassis, yangi tajriba, bilim, ijodiy fikrlash, tashabbuskorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются важнейшие черты современного менеджера, включение рефлексии в образовательный процесс, а также, изучение рефлексивно-инновационного подхода к подготовке управленческих кадров.

Ключевые слова: рефлексия, инновации, рефлексивная способность, инновационный потенциал, лидерство, пассивное слушание, развитие инновационных навыков, принятие решений, квалифицированный специалист, новый опыт, знания, творческое мышление, инициатива.

Annotation. The article discusses the most important features of a modern manager, the inclusion of reflection in the educational process, the study of a reflexive-innovative approach to the training of managerial personnel.

Key words: reflection, innovation, reflective ability, innovative potential, leadership, passive listening, development of innovative skills, decision making, qualified specialist, new experience, knowledge, creative thinking, initiative.

Bugungi tez o‘zgaruvchan davr umumiy o‘rta ta‘lim muassasalari rahbar kadrlarini tayyorlashga jiddiy talablarni qo‘yadi. Mamlakatimiz xalq ta‘limi liderlik sifatlariga ega bo‘lgan raqobatbardosh, samarali menejerlarga muhtoj.

Ta‘lim jarayonida tahlil, mulohaza yuritish orqali boshqaruvga tobora ko‘proq e‘tibor qaratilmoqda, bu esa o‘z navbatida innovatsiyalarni keltirib chiqaradi.

Talabalarni o‘qitish jarayonida o‘rganishning an‘anaviy uslublari va yondashuvlaridan tashqari, reflektiv-innovatsion yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiq.

“Xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak” tamoyili barcha bo‘g‘indagi rahbarlar faoliyatida

asosiy qoidaga aylanishi lozim” . Rahbar kadrlar faoliyati samarali bo‘lishi uchun, avvalo, ularni tanlash prinsiplarini yangilash va qonuniy asoslarini takomillashtirish o‘ziga xos ahamiyatga ega. Shu ma‘noda rahbar kadrlarni tayyorlash jarayonida ular ongiga:

□ xalq oldida, yurt oldida hisobdor, javobgar ekanligi hissini singdirish;

□ muvaffaqiyatga erishishga olib keladigan bilimlar bilan qurollantirish;

□ zamonaviy rahbar kadrlarga qo‘yiladigan talablar va mas‘uliyat mezonlaridan xabardor qilish;

□ adolatlilik, odillik singari zarur sifatlarni aks etish;

□ aholiga davlat xizmatlari ko‘rsatishning samarali usullarini bilishi muhim.

Boshqaruv kadrlariga qo‘yiladigan

talablar, ya'ni mas'uliyat, kompetentlik va ishonchdir. Rahbarlarga qo'yilgan yana bir talab ularning qobiliyatli, insofli va diyonatli bo'lishi lozimligi bilan izohlanadi. Rahbar eng avvalo, boshqarishni bilishi kerak, odamlarni o'z ortidan ergashtira oladigan, turli ishlarga chiroyli tarzda safarbar eta oladigan salohiyatga ega bo'lishi zarur.

Rahbarlikning eng asosiy sharti - rahbar aytayotgan so'zi yoki qilayotgan ishini ming chig'iridandan o'tkazishi, chuqur mulohaza qilib ko'rish, shundan so'nggina aytishi yo bajarishi lozim. Qonunlarga avvalo, o'zi amal qilishi, barchaga ibrat bo'lishi zarur. Rahbar jamiyatdagi me'yorlarga amal qilishi, zimmasidagi burch va vazifani qonun doirasida, adolat tamoyillariga rioya qilgan holda bajarishi kerak. Uning ma'naviyati masalasi g'oyat nozik va o'ta muhim hisoblanadi. Chunki, u el-yurt ko'z o'ngida davlatning nomidan ish ko'radigan shaxs. Rahbar bag'rikeng, yuksak ma'naviyatli, odamlar bilan muomala-munosabati chiroyli bo'lmas ekan, hech qachon jamoada ham, el-yurt orasida ham hurmat-e'tibor topa olmaydi.

Bugun iqtisodiyotimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yuksaltirishda rahbarlar oldiga ulkan vazifalar qo'yilmoqda. Ayni jarayonda ularning adolat prinsiplariga amal qilishi, yuksak ma'naviyat egasi bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, boshqaruv kadrlari qonun va adolat ustuvorligiga so'zsiz rioya qilishi, mas'uliyatni chuqur his etishi, shaxsiy javobgarlikni oshirishi, tegishli bilim, tajriba va yuqori malakaga ega bo'lishi, ishiga sadoqatli bo'lislari zarur.

Samaradorlik tushunchasi boshqaruvga doir fanlarda ko'plab baxs va munozaralarga sabab bo'lib keladi. Turli sohalarda samaradorlik sohaning xususiy ko'rsatkichlaridan kelib chiqib aniqlanadi. Ammo ta'lim ijtimoiy sohaga tegishli tizim bo'lganligi tufayli natijalarni aniq

ko'rsatkichlar bilan baholashga turlicha yondashiladi.

Ta'lim muassasasida boshqaruv jarayoni – bu ta'lim maksadlariga erishish maksadida inson va moddiy resurslardan foydalangan holda ta'lim muassasasi faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat etish jarayonidir. Boshqacha aytganda, ta'lim muassasasining boshqaruv jarayoni inson va mehnat resurslari hamda boshqaruv tizimiga bog'lik bo'lgan faoliyat. Ta'lim jarayoni boshqaruv faoliyati samaradorligini baholash bo'yicha nazariy qarashlar rossiyalik tadkikotchilar V.S.Lazarev va A.S.Krasikov asarlarida yoritilgan.

Turli tadkikotchilar ta'lim muassasasining boshqaruv jarayonini turlicha izohlashadi. Masalan, O.Xomeriki, ta'lim muassasalarining boshqaruv jarayonini boshqaruvga ta'sir etuvchi obyektlar, boshqaruv faoliyatining mazmuni hamda boshqaruv tizimi bilan bog'likligini e'tirof etadi.

Boshqaruv nazariyasi rivojlanish jarayonining ilk davrlarida mehnat unumdorligini oshirishda olim va tadqiqotchilar insoniy munosabatlar va shaxs omillariga emas, balki ishlab chiqarish jarayonini maqbullashtirishga asosiy e'tiborlarini qaratgan bo'lsalar, ta'lim tizimlari boshqaruvida ilmiy yondashuvlarga asoslangan ilmiy qarashlar XX asrning 30-yillarida yanada rivojlanib, asosan AQSHda keng tarqalgani va bu davrda ta'limni boshqarishning ma'muriy usullari, ushbu davr oxiriga kelib, yangi yo'nalish va tub burilish yasagan insoniy munosabatlar tamoyillariga asoslangan boshqaruv nazariyasi rivojlana boshlagan.

Jahonda ro'y berayotgan o'zgarishlarning jadalligini hisobga oladigan bo'lsak, rahbar kadrlarni tayyorlash kontekstidagi o'quv jarayoni nafaqat bo'lajak menejerlar, balki oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari

uchun ham o'quv jarayonini tashkil etishda alohida moslashuvchanlikni nazarda tutgan holda, yangi samarali usullarni izlashda qo'shimcha vazifalarni belgilamoqda.

Shu sababli, menejment sohasida tez o'zgaruvchan tezkor qarorlar qabul qilishga qodir yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashning samarali usullari va vositalaridan foydalanish masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Zamonaviy menejning eng muhim xususiyatlari ham professional, ham shaxsiy kompetentsiyalardir: nafaqat kasbiy sohada chuqur bilim, xushmuomalalik, fikrlashning moslashuvchanligi, balki refleksiv qobiliyati, taklif qilingan vaziyatlarda muammoli masalalarga nostandart yechimlarni topish qobiliyatiga ega bo'lmog'i lozim.

XXI asr boshlarida yangi turdagi ob'ektni - o'z-o'zini tashkil etuvchi va o'z-o'zini rivojlantiruvchi tizimlarni o'rganish jarayoni davom etmoqda, bu nazariya doirasida zamonaviy ta'lim - bilimlarni faol va mustaqil ravishda o'zlashtiradigan, o'z faoliyatini tashkil etishga tayyor shaxsni shakllantirishga asosiy e'tibor odatdagi bilimlarni to'plash jarayonidan o'tkaziladigan tizimni rivojlantirish.

Passiv tinglash va "tayyor ma'lumotlarni" yodlash o'rniga, bugun talabalar bilish va yangi bilimlarni kashf etish jarayonida faol ishtirok etish taklif qilinadi. Shunday sababli, refleksiv mexanizmlarni faol kiritish, birgalikda ijod qilish jarayonida o'qituvchi va talabalarning o'zaro muloqoti zarur bo'ladi.

Boshqaruv kadrlarni tayyorlashda refleksiv-innovatsion yondashuvni o'rganish oliy o'quv yurtlarida rahbar kadrlar tayyorlash sohasida katta qiziqish va dolzarblik kasb etadi.

Bo'lajak menejnlarni tayyorlashda refleksiv va innovatsion yondashuv oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayonini talabalarning o'quv faoliyati innovatsion

mantiqda amalga oshiriladigan texnologiya deb biladi, refleksiya va innovatsiya uning ajralmas qismiga aylanadi, o'qitish o'qituvchi va talabalarning sub'ektlararo dialogik o'zaro ta'siri xususiyatiga ega bo'ladi.

O'quv jarayoniga refleksiyani kiritish o'quvchi innovatsiyasini, yangi subyektiv tajribasini yaratadi. Boshqaruv kadrlarini tayyorlash jarayonida innovatsiyalarning o'zi talabalarning subyektiv tajribasini dolzarblashtirish, o'quv jarayoniga maxsus refleksiv amaliyotlarni kiritish, talabalarni - bo'lajak menejnlarni loyihalash, kommunikativ, refleksiv ko'nikmalarga o'rgatish orqalita'minlanadi. Burefleksiyaning o'quv jarayoniga kiritilishi talabalarning faol pozitsiyasini rag'batlantirishga, tanqidiy tushunishga, ularning faoliyatini baholashga, muammoli vaziyatlarni hal qilishning faol usuliga ko'mak beradi [1].

Shu nuqtayi nazardan, "innovatsiya" tushunchasi nafaqat innovatsiyalarni yaratish, balki faoliyat tarzi, fikrlash uslubining sifat jihatidan o'zgarishi sifatida qaraladi [2]. Bo'lajak menejnlarni o'qitishdagi innovatsiyalar izlanish, tadqiqot uslubi, tinglovchilarning yangi sub'ektiv tajribasini olish imkoniyati bilan tavsiflanadi.

Refleksiya va innovatsiyalar menejnlarni o'qitishning amaldagi usullari va shakllarida muqobil texnologiyalar bo'lib xizmat qiladi, ulardan foydalanish, birinchi navbatda, yangi tajriba, bilim, ijodiy fikrlash, tashabbusni o'zlashtirishning faol usullarini rivojlantirishga, kuchli raqobat sharoitida bo'lajak menejnlarni ijobiy o'zini o'zi rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga, yangi turdagi tashabbuskor rahbarlarni shakllantirishga qaratilgan.

Ushbu yondashuv kontekstida ishlash shakllari va usullari diqqatni o'quvchining kognitiv, faol pozitsiyasiga qaratadi, bilimlarni mustaqil ravishda oshiradi, bu bilimlarni shunchaki nazariy ma'lumot

RIVOJLANAYOTGAN ZAMON EKOLOGIK XAVFLARNI BOSHQARISH BO‘YICHA TARTIB QOIDALARNI IJTIMOIIY OMILLARI

SHERMATOVA YOQUTXON SABIROVNA

Qo‘qon davlat pedagogika institut

Annotatsiya; Ushbu maqolada rivojlanayotgan zamon ekologik xavflarni boshqarish bo‘yicha tartib-qoidalarining ijtimoiy omillari yoritilgan. Atrof tabiiy muhitga salbiy antropogen ta’sirlarning oqibatlari va ularni bartaraf etish yo‘nalishlari tahlil etilgan. Global ekologik inqirozni minimallashtirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilingan. Barqaror rivojlanish maqsadlari va ekologik degradatsiyani oldini olishning ustuvor yo‘nalishlari ijtimoiyfalsafiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xatarlar, antropogen ta’sir, global ekologik inqiroz, texnogen tizimlar xavfi, ekologik xavflarni baholash, xavflarni tahlil qilish, ekologik muvozanat.

Аннотация; в этой статье рассматриваются социальные факторы в процедурах управления экологическими рисками в развивающиеся времена. Проанализированы последствия негативных антропогенных воздействий на окружающую природную среду и пути их преодоления. Проанализированы социально-философские аспекты минимизации Глобального экологического кризиса. Социально-философски освещаются цели устойчивого развития и приоритеты предотвращения экологической деградации.

Ключевые слова: риски, антропогенное воздействие, Глобальный экологический кризис, риски техногенных систем, Оценка экологических рисков, анализ рисков, экологическое равновесие.

Annotation; this article covers the social factors of procedures for managing emerging contemporary environmental risks. The consequences of negative anthropogenic influences on the environment and the directions for their elimination have been analyzed. Socio-philosophical aspects of minimizing the Global environmental crisis have been analyzed. Sustainable Development Goals and priorities to prevent environmental degradation have been covered socially.

Keywords: risks, anthropogenic impact, global environmental crisis, man-made systems risk, environmental risk assessment, risk analysis, environmental balance.

Global xavflardan biri bu ekologik xavf hisoblanib, uning misolida biz xavfning barcha asosiy xususiyatlarini ko‘rishimiz mumkin. Dunyoning barcha mamlakatlari unga duchor bo‘ladi va faqat ularning birgalikdagi faoliyati bilan bu muammoni hal qilish mumkin. Ekologik falokat yuz bergan taqdirda dunyodagi hech bir davlat o‘zini himoya qila olmaydi. Masalan, Chernobil AYESdagi avariya. Portlash Ukraina hududida sodir bo‘lgan bo‘lsa-da, radiatsiyaviy vaziyatning buzilishi dunyoning ko‘plab mamlakatlarida, xususan, Rossiya, Belarussiya, Shvetsiyada sodir bo‘ldi va ko‘plab mamlakatlarda yuqori nurlanish xavfiga ega bo‘ldi. Ushbu o‘ziga xos

xavfni o‘rganish va oldini olish juda muhim, chunki uni amalga oshirishning oqibatlari Yerdagi butun organik dunyoning o‘limiga olib kelishi mumkin. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, har yili 12,6 million kishi ekologik xavfxatarlardan kelib chiqadigan kasalliklardan vafot etadi. Ekologik xavf - bu atrof-muhitga salbiy antropogen ta’sir ko‘rsatish natijasida yuzaga keladigan salbiy o‘zgarishlar yoki bu o‘zgarishlar oqibatlarining yuzaga kelish ehtimolidir. Ular quyidagilarga bo‘linadi: sotsiogen, jamiyatning rivojlanishi, faoliyati bilan bog‘liq; totalitar jamiyat haqidagi ta’limotga asoslangan geosiyosiy; atrof-

muhit ta'siridan kelib chiqadigan ekologik; va mafkuraviy nazariyalarning madaniy hodisalar ustidan hukmronligidan kelib chiqadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

XX asr oxirida tabiat tarix mahsuliga aylandi. U. Bekning fikricha, tabiatni jamiyatsiz anglab bo'lmaydi va aksincha. Binobarin, uning tahdidlari ijtimoiy tahdidlarga aylandi [2]. Umumiy qo'rquv tufayli butun organik dunyo, ya'ni hayvonlar va tabiat o'rtasida va odamlar o'rtasida birdamlik mavjud. Ammo, shunga qaramay, zamonaviy davlatlar "atrof-muhitning begonalashuvi" bilan tavsiflanadi. Rasmiy ravishda ular iqtisodiy va ijtimoiy sohaga egalik qiladilar va boshqaradilar, lekin aslida ular nazorat qilinmaydi, chunki yer yuzidagi hayotga savdoni yo'q qiladigan global tahdid mavjud. Demak, ishlab chiqarishni saqlab qolish istagi bilan ko'proq foyda olish istagi o'rtasida qarama-qarshilik mavjud. Xatarlar haqiqat deb e'tirof etilgan joyda vakolatlarining ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tuzilishi buziladi, siyosat o'z ta'sirini kengaytiradi. Ilgari siyosat ta'sir doirasidan tashqarida bo'lgan narsa bugun shu sohaga tushib qoldi. Hatto xavf xatarlarni o'z-o'zidan yo'q qilish ham siyosiy xususiyatga ega bo'ladi. Favqulodda vaziyat siyosatining ahamiyati ortib bormoqda. Mas'uliyatni qayta taqsimlash kerak. O'zini xavf-xatardan himoya qilish uchun totalitarizm boshqaruv tendensiyasida namoyon bo'ladi. Xavf kuchaygan sari bu tendensiyaning oldini olish uchun demokratiyaga mutlaqo yangi talablar yaratilmoqda. Ammo hozirgi bosqichda tavakkal jamiyatida post-sanatsiya tendensiyasi ustunlik qilmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish faqat ishlab chiqarish jarayonining oxirida, zararli moddalar harakat qilishida namoyon bo'ladi. Bugungi kundagi ekologik vaziyat, birinchi navbatda, yadroviy va texnogen avariya natijasida yuzaga

kelgan ijtimoiy-madaniy zarba natijasida global madaniyat bilan bir vaqtda paydo bo'lgan jamiyatda ekologik madaniyatning shakllanishi hali ham davom etayotganligi bilan bog'liq. Shuningdek, iste'molchilarning tabiatga munosabati tufayli atrof-muhitning ifloslanishiga olib keldi. Xavfli jamiyatning paydo bo'lish sabablari, ya'ni modernizatsiya ham ekologik madaniyatning paydo bo'lishiga ta'sir ko'rsatdi. Mehnat intensivligining oshishi munosabati bilan odamlarning bir-biridan begonalashuvi yuzaga keldi. «Ekologik madaniyat bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda sotsiologik yondashuv asosida ilgari surilgan ekologik madaniyat haqidagi mulohazalar ham diqqatga sazovor» [3]. Atrof-muhit sotsiologiyasi jamiyat va tabiatning o'zaro ta'sirini o'rganish bilan shug'ullanadi. U uchta asosiy muammoni ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi: insonning tabiat olamidagi o'rni, unga inson ta'sirining chegaralari mavjudligi va ekologik inqirozning mohiyati. Ikkinchisi eng muhimi, chunki u jamiyatning tabiiy resurslardan mas'uliyatsiz foydalanishi tufayli sayyoradagi hayotni yo'q qilish ehtimoli haqida gapiradi. Odamlarni ekologik pessimizm egallaydi, ular ekologik ofatlardan qo'rqishadi va yo'q joyda xavfni ko'radilar. Demak, ekologik inqiroz, eng avvalo, dunyoqarash inqirozi bilan bog'liq. Atrof-muhit xavfini ilmiy jihatdan ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Odamlar xavf-xatarlarga turlicha munosabatda bo'lishadi. A.V. Baranov ekologik tashvish tashuvchilarining to'rt turini aniqladi. Birinchi tur tabiatni faol himoya qiladigan yuqori darajadagi ekologik tashvishga ega. Ikkinchi tur ekologik vaziyat haqida qayg'uradi, lekin uni o'zgartirish uchun hech narsa qilmaydi. Uchinchi tur atrof-muhit holatidan xavotirda, lekin ekologik vaziyat yaxshilanishiga ishonadi, shuning uchun u ba'zan o'zini ekologik qoidalarni buzishga yo'l qo'yadi. To'rtinchi tur atrof-muhit holatida xavf

tug'dirmaydi va ekologik muammolar haqida o'ylamaydi. Hozirgi vaqtda birinchi turdagi odamlar juda kam, shuning uchun ekologik madaniyatni rivojlantirish juda muhimdir. A.K.Marshak uning ikki turini ajratadi: universal va funksional-iste'molchi. Birinchisi, uzoq tarixiy an'anaga ega bo'lgan jamiyatga xosdir. Unda ekologik vaziyat yaxlit tizim sifatida, butun sivilizatsiya darajasida ko'rib chiqiladi. Ikkinchi tip yangi davlatlarga xos bo'lib, u deviant etnomadaniyat va sotsiomadaniyat o'laroq vujudga kelgan va sivilizatsiyaning halokat davri boshlangan paytda paydo bo'lgan. Jamiyat taraqqiyotining sivilizatsiya bosqichlariga ko'ra ekologik madaniyat qabilaviy, jamoaviy, etnik, diniy, individual, sayyoraviy va institutsional shakllariga ajratiladi. Shuningdek, A.K.Marshak ekologik madaniyatning ikki turini belgilaydi: ko'paytirish, jamiyatni shu ekologik madaniyatda saqlashga harakat qiladigan va rivojlanayotgan, ekologik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan. Bu turlar ekologik madaniyatning tuzilishi va dinamikasini bildiradi [5].

NATIJALAR

Ekologik muammolarni tubdan hal etish ko'p jihat va yo'nalishlarga ega bo'lgan mas'uliyatli ekologik siyosat sharoitidagina mumkin. Ushbu qoidalardan biri ekologik xavf tushunchasi bo'lib, u har qanday iqtisodiy faoliyat natijasida atrofmuhitga ta'sir miqdorini minimallashtirishni anglatadi. Bunda atrof-muhit uchun xavf darajasi asosiy masala hisoblanadi. Ekologik xavf tushunchasini birinchi navbatda, inson hayoti va atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omillar majmuasini aniqlash kerak. Shunga asoslanib, turli xil yechimlardan eng mos keladigani tanlanadi. Ekologik xavf - bu insonning hozirgi yoki rejalashtirilgan faoliyati natijasida atrofmuhitning buzilishi yoki beqaror, o'zgaruvchan vaziyatga duchor bo'lish ehtimolidir. Ekotizimlar o'z-o'zidan rivojlanadi, tizimning tabiiy

muvozanati va barqarorligini buzadigan omillar mavjud bo'lmaganda to'ldiriladi va normallasadi. Muvozanatni buzuvchi xavfli manbalar sifatida tabiat hodisalari (zilzilalar, suv toshqini), hayvonot dunyosi (epidemiya, epizootiyalar), shuningdek, antropogen omillar (halokatlar, falokatlar) bo'lishi mumkin. Ekologik xavf - bu inson xatosi, insoniyat jamiyatining harakatlari natijasida hayotning buzilishi ehtimoli. Biror kishi yaxshilashga harakat qilganda, u ko'pincha teskari natijaga erishadi. Bir tizimni takomillashtirish uchun boshqa tizimlarning imkoniyatlarini hisobga olmaydi. Hozirgi vaqtda zamonaviy iqlim o'zgarishi va uning xavf-xatarlari, siyosiy va iqtisodiy muammolar bilan bir qatorda, dunyoda eng yuqori darajalarda muhokama qilinadigan masalalar qatoriga kiradi. Atrof-muhit muhofazasi chegara bilmaydi. Bu hamma uchun umumiy vazifa. Atrof-muhitni muhofaza qilishda individual yondashuv ayniqsa muhimdir. Bugungi kunda global iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish yo'llaridan biri uy-joylarda energiyaga bo'lgan talabni kamaytirish, energiya tejash chora-tadbirlarini amalga oshirish va energiya samaradorligini oshirishdir. Ko'pgina G'arb mamlakatlarida, shu jumladan AQSHda issiqxona gazlari deyarli yo'q va energiya xarajatlari bo'lmagan uylarda yashash urfga aylandi. Hatto energiya tejaydigan aholi punktlari ham barpo etilmoqda. Ushbu turdagi uy-joyga ega bo'lish uglerod chiqindilarini kamaytirishga hissa qo'shadigan narsalardan biridir. Yuqumli kasalliklar xavfini to'g'ri boshqarish barqaror rivojlanishni rejalashtirishning muhim tarkibiy qismidir. So'nggi 20 yil ichida ko'plab viruslar va infeksiyalar global sog'liqni saqlash va iqtisodiy tizimlarga katta miqyosda zarba berdi. Biroq, alohida davlatlar tomonidan barqaror rivojlanish ustuvorliklarini belgilashda umumiy strategiya bilan bir qatorda, pandemiya

xavfi va bioxilma-xillikning yo'qolishi o'rtasidagi jiddiy bog'liqlik hisobga olinmaydi. Jahon taraqqiyoti siyosatidagi ushbu jiddiy kamchilikni ta'kidlash uchun Rim Sapiyenza universitetining Biologiya va biotexnologiya bo'limining biologik xilma-xillik bo'yicha tadqiqotchisi Moreno Di Marko boshchiligidagi olimlar yuqumli kasalliklar tarqalishiga antropologik ta'sir ko'rsatadigan tadqiqot natijalarini e'lon qildi.

MUHOKAMA

Tadqiqotning maqsadi insonning biologik xilma-xillikning buzilishi va atrofmuhitdagi nomutanosibliklarga ta'sirini ta'kidlash hamda bu omillarning biologik hayotga salbiy oqibatlarini yanada jiddiy va izchil tushunishni ta'minlashdir. Qayd etilishicha, so'nggi yillarda yuzaga kelgan keskin vaziyatlar va pandemiyalar, aniqrog'i – Ebola, Sars, Zika, MERS, H1N1 va boshqalar. Ko'proq bunday viruslarning paydo bo'lishi aslida o'xshash xususiyatlarga ega aylanma jarayonning bir tomoni sifatida insonning tabiatga salbiy ta'siri bilan chambarchas bog'liq [6]. Bu keng ko'lamlı ekologik o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ekin maydonlarini sun'iy ravishda ko'paytirish va chorvachilikni (ayniqsa, biologik xilmaxillik yuqori bo'lgan mamlakatlarda) faollashtirish hisobiga o'rmon maydonlarining qisqarishiga olib keldi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ushbu faoliyat natijasida atrofmuhit, odamlar va yovvoyi tabiat o'rtasidagi bog'liqlik va aloqa o'rnatilib, patologik infeksiyalar xavfi ortadi. Bo'lim va boshqa xorijiy tahlil markazlari a'zosi, tadqiqot bo'limi rahbari Di Markoning Amerika Fanlar Akademiyasi jurnalida chop etilgan maqolasida epidemiya xavfi ortib borishi va inson omilining atrofmuhit o'zgarishiga yuqori ta'siri o'rtasidagi bog'liqlik ta'kidlangan [7]. Xuddi shu paytni o'zida, barqaror rivojlanishning pandemiya tahdidlarini ham hisobga olish muhimdir. Shuningdek, bu xatarlar yovvoyi tabiatning

yashash joylari mavjudligi bilan emas, balki o'sha hududlarda va shu tariqa bioxilma-xillik hududlarida antropogen ta'sirlarning kengayishi, biologik xilma-xillikning o'zgarishiga olib kelishi bilan izohlanishi ta'kidlanadi. Jarayonlar o'rtasidagi ushbu munosabatlarning borishi va hal etilishiga hozirgi befarqlik barqaror rivojlanish sa'yharakatlari samarali bo'lishi uchun hal qilinishi kerak bo'lgan siyosiy to'siqni keltirib chiqaradi. Unda, birinchi navbatda, oziq-ovqat va energiya ishlab chiqarish va umuman, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish hamda atrof-muhit va bioxilma-xillik va epidemiya xavfi o'rtasida yuqori o'zaro bog'liqlik mavjudligini tan olish muhimligi ta'kidlanadi. Qayd etilishicha, bu xavfxatarlar yovvoyi tabiatning yashash joylari mavjudligi bilan emas, balki bu hududlarda va shu tariqa bioxilma-xillik hududlarida antropogen ta'sirlarning kengayishi, u yerdagi bioxilma-xillikning o'zgarishiga olib kelishi bilan izohlanadi. Tadqiqot rahbarining so'zlariga ko'ra, ko'plab tadqiqotlarga qaramay, bioxilma-xillikni saqlamasdan turib, inson salomatligini asrash mumkin emas. Afsuski, tabiatdagi bioxilma-xillikni muhofaza qilish ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish nuqtayi nazaridan davlatlar tomonidan hamon ikkinchi darajali maqsad sifatida qaralmoqda. Biroq, uzoq muddatli bumerang effektiga ega bo'lgan rivojlanish siyosatini amalga oshirish hali ham xavf tug'diradi. Shunday qilib, tadqiqot biologik xilma-xillikni hisobga olmaydigan qishloq xo'jaligi siyosati qonuniydir, vabo xavfini atrofmuhitdagi keyingi o'zgarishlarning mumkin bo'lgan oqibati yoki SARSda bo'lgani kabi COVID-19 tarqalishining sababi sifatida e'tiborga olmaydi. Shuningdek, noqonuniy yovvoyi hayvonlar turlarining savdosi bilan bog'liq qo'zg'atuvchilarning yuqish xavfini hisobga olmaslik mavjud natijalarga olib keluvchi asosiy omillardir. G'arbiy Nildagi

Berkli Kaliforniya universiteti doktoranti Felisiya Kissing tomonidan 2010-yilda o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, Di Marko o'ziga xos patogenga ega hayvonlar jamoasida inson faoliyatining o'zgarishi xavfini ko'rsatish uchun amaliy misol keltiradi. Virus turli turdagi qushlar tomonidan odamlarga chivin chaqishi orqali yuqishi tushuntiriladi. Ta'kidlanishicha, antropogen ta'sir tufayli ekotizimdagi qush turlari sonining kamayishi viruslarning odamlarga yuqishi xavfini oshiradi. Shuning uchun antropogen ta'sirga duchor bo'lgan ekotizimlarda virusni tashuvchi qushlar ustunlik qiladi. Bu ular olib yuradigan viruslarning chivinlar orqali odamlarga yuqishi xavfini oshiradi. Aksincha, turli xil qush turlariga boy ekotizimlarda viruslarning tarqalishi kamayadi, bu esa o'z navbatida chivinlar va bilvosita odamlar tomonidan yuqtirish ehtimolini kamaytiradi [8]. Tadqiqot direktori Moreno di Markoning ta'kidlashicha, atrof-muhit va epidemiya xatarlari o'rtasidagi munosabatlar dunyoning muhim davrida juda yuzaki bo'lgan va yuqumli xavflarni kamaytirish bo'yicha shoshilinch choralar barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirishning bir qismi bo'lishi kerak. ustuvor bo'lish Tadqiqotga ko'ra, global dunyoni yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlardan himoya qilish va ofatdan keyingi qadamlarni qo'yish o'rniga, tegishli ko'p tarmoqli va qo'shma tadqiqotlar o'tkazish va profilaktika choralarini ko'rish uchun tegishli strategiyalarni qabul qilish muhimroqdir [9]. 2015-yilda BMTga a'zo barcha davlatlar tomonidan qabul qilingan va 2030-yilgacha amalga oshirilishi rejalashtirilgan 17 ta barqaror rivojlanish maqsadini o'z ichiga olgan 2030-yilgacha Barqaror rivojlanish dasturi dunyodagi mavjud iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy muammolarni minimallashtirishga qaratilgan. Uchta global ijtimoiy tengsizlikdan tashqari, inson faoliyatining tabiatga salbiy ta'sirini

nolga tushirish strategiyasini amalga oshirish, shu orqali atrof-muhitning misli ko'rilmagan darajada keng miqyosda degradatsiyasiga olib kelgan antropogen ta'sirlarning tabiatga etkazilgan zararni bartaraf etish ustuvor vazifalardan iborat. Aholi zichligi ortib borayotganiga teskari proporsional oziq-ovqat va boshqa resurslarning tanqisligi, aksincha, Oziq-ovqat va qazib olinadigan yoqilg'ilarni ko'p iste'mol qilish bugungi kunda dunyodagi ekologik va ijtimoiy-siyosiy muammolarning asosidir. Shu munosabat bilan 2030-yilgacha Barqaror rivojlanish kun tartibi maqsadlariga erishish uchun bioxilma-xillikni saqlash, oziq-ovqat xavfsizligi va iqlim o'zgarishi kabi omillar dinamikasini hisobga olish zarur. Insonning atrof-muhitga ta'siri salbiy oqibatlariga olib kelgani kabi, aksincha, atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan global muammolar ko'rinishida namoyon bo'lib, inson hayotidagi salbiy ko'rsatkichlarni aks ettiradi [10]. Hozirgi vaqtda 65 ta davlat tomonidan yakunlangan Global sog'liqni saqlash xavfsizligi kun tartibi kelgusi besh yil davomida dunyo aholisi salomatligi uchun yo'l xaritasi bo'lib xizmat qiladi, u inson salomatligini muhofaza qilish va mavjud kasalliklar va xavflarning oldini olish uchun tegishli profilaktika strategiyalarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Garchi jahon hamjamiyati SARS va shunga o'xshash yuqumli kasalliklarning davomi sifatida 2003-yilda paydo bo'lgan hozirgi COVID-19 virusi bilan kurashayotgan bo'lsa-da, pandemiya allaqachon global miqyosda katta iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqardi. Birinchi infeksiya qayd etilganidan beri olti hafta ichida 40 mingdan ortiq odam kasallangani va birinchi navbatda mingdan ortiq odam vafot etgani shular jumlasidan. Tez tarqalish hududini kengaytirish va qurbonlar sonini oshirish, shuningdek, jahon iqtisodiyotiga 150 milliard AQSH dollariga yaqin zarar yetkazilishi, umuman, bunday

yuqumli kasalliklar, viruslar va ularning tashuvchilari sonini kamaytirish nuqtayi nazaridan, natijalarni to'g'ri baholash sabablari shakldagi turli omillarning o'zaro bog'liqligi kontekstda ko'rib chiqilishi kerak. Ushbu yo'nalishda inqirozdan keyingi tahlillarni o'tkazish va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtimolliklarning oldini olish uchun davlatlarning tizimli yondashuvini qo'llash, shuningdek, mustaqil tadqiqotchilar tomonidan qo'shma tadqiqotlar o'tkazish, Inson va atrof-muhitning o'zaro ta'siri va bu ta'sirlarni to'g'ri o'lchash hozirgi sharoitda dunyo aholisi salomatligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan yangi muammolardan himoya qilishning eng muhim shartlaridan biriga aylandi. Shu bilan birga, jarayonlarni to'g'ri, sinxron va tizimli boshqarish uchun

ushbu sohada global xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha davlatlarning birgalikdagi harakatlari juda muhim.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ekologik xavflardan butunlay xalos bo'lish mumkin emas, lekin siz ularni kamaytirishga harakat qilishingiz va yangilarining paydo bo'lishining oldini olishingiz mumkin. Bu esa barcha davlatlar o'z sa'y-harakatlarini birlashtirib, butun dunyo manfaatlari yo'lida harakat qilsagina amalga oshishi mumkin. Bu juda muhim, chunki hozirgi vaqtda rivojlangan davlatlar zararli ishlab chiqarishni rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'chirish orqali faqat o'z hududlarini himoya qilishga harakat qilmoqdalar.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну/Пер. с нем. В.Седельника и Н.Федоровой; Послесл. А.Филиппова. - М: Прогресс-Традиция, 2000. - 384 с.
2. Nigmatov A.I. Ekologiya: asosiy atama va iboralarning izohli lug'ati. - T., 2002, 15-16 betlar.
3. Кузнецова К.М. Экологические риски в концепции общества риска // Развитие общественных наук российскими студентами. Краснодар, 2017. С. 41- 45.
4. Маршак А.Л. Глобальная экологическая культура общества как фактор формирования социальной толерантности // Общество и право, 2003. № 1. С.38- 51.
5. https://naked-science.ru/article/biology/deyatelnost-cheloveka-nazvali-glavnouy?alm_mvr=0

ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙРЛАШДА УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМНИНГ АҲАМИЯТИ

ҚОДИРОВ МАХМУДЖОН МУҲАММАДЖОНОВИЧ

Тошкент давлат педагогика университети доцент вазифасини бажарувчиси, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

Аннотация: Ушбу мақола педагогика олий таълим муассасаларида юқори малакали технологик таълим ўқитувчиларини тайёрлашда узлуксиз таълимнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Калит сўзлар: шахс, таълим, меҳнат, технология, профессионал, узлуксиз, дастур, мутахассис, талаба, маълумот, асос.

XXI-асрда узлуксиз таълим концепцияси пайдо бўлган вақтдан бошлаб энг аҳамиятли маънога эга бўлди. Бу оламни ташлаган саволига жавобдир, ўзгаришлар жараёни жуда тез содир бўлаётган замонда. Қачонки инсон ҳаёти давомида касбига оид янгиликлар дучор бўлгандагина, унда касбий тайёргарликни, таълим жараёнини янгилаш зарурияти пайдо бўлади. Мазкур зарурият борган сари кўплаб дорлзарб масалаларидан бирига айланиб боради.

Ҳар бир инсон учун узлуксиз таълим тизими уни эҳтиёжларини қондирувчи восита ва шаклланиш жараёни, маънавий озуқа манбаи, таълимнинг турли босқичларда қобилиятларни ривожлантирувчи омил ҳамда ўзини-ўзи ўргатиш ва ўзини-ўзи тарбиялаш йўли бўлиши лозим. Шахс шаклланиши, уни ижтимоий психологик ва жисмоний етилиши, камолга етган ҳамда барқарор вақти, жумладан танаси қариган пайтда ҳам давом этади деб таъкидлаган Я.А.Коменский ўз вақтида [3].

Янги Ўзбекистонда содир бўлаётган ўзгаришлар, таълим соҳасини ҳам четда қолдирмади. Шу маънода мамлакатимизда ҳам бу борада, таълим соҳасини шакллантириш масаларига жиддий тарзда эътибор қаратилди.

Таълим – бу табиий ва ижтимоий-ма-

даний амалиётнинг ўзига хос соҳаларидир, оммавий ва шахсий ўзликни англаш сифатлари ҳамда ижтимоий-иқтисодий муносабатларни шакллантиришда катта аҳамиятга эгадир. Айнан таълим жараёнида ижтимоий-маданий тажриба алмашинуви содир бўлади, яъни бу жараёнда ёш авлодга нафақат билим ва малака мерос бўлиб ўтади, уларга қандай фикрлаш, дунёни англаш, миллатимизнинг маънавий бойлиги, миллий қадриятларимиз, тарихий меросимиз, урф-одатларимиз, анъаналаримиз ва диний эътиқодимиз шулар жумласидан. Таълим жараёнида инсон шахс сифатида шаклланади. Таълим соҳаси фақатгина илмий жараён билан боғлиқ эмас, юқорида келтирганимиз ижтимоий, иқтисодий, ҳатто сиёсий жараённи ҳам кенг қамровли бўлгани учун, у билан ҳам боғлиқдир. Таълим асосида жамият ривожланади, албатта таълим касбий фаолият жабҳасида ҳам ўзига хос ўринга эга.

Профессионал таълимнинг ривожланиши Ватанимиздаги тубдан амалага оширилаётган ислохатлар натижаси таъсирида содир бўлмоқда, яъни фуқоролар жамиятининг шаклланиши оқибатида, иқтисодий бозор секторларини кенгайтириш, регионлаштириш жараёни муносабати, иш билан бандлик соҳасидаги ўзгаришлар,

ишчи кучига талаб ошганлиги сабаблидир.

Шундай қилиб, профессионал таълим соҳаси тегишли инновацион ривожланиш тенденцияси ҳисобига, узлуксиз таълим ғоясини киритиш, шу орқали шахсда таълимдаги фаолиятини босқичлар ўртасидаги изчиллигини, яъни кетма-кетлигини таъминлаганлигини киритса бўлади. Таълимдаги узлуксизлик ғояси, таълим тизимида босқичма-босқич поғоналардан бошланғичдан юқорига қараб кўтарилиш имкониятини яратади, бу ўз навбатида иштирокчиларнинг касбий ва шахсий фаолияти жараёнидаги ривожланишни англатади ва бир босқичда берилган вазифанинг ўзига хос ечими топилади.

Умуман олганда узлуксиз технологик таълим тизимга мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус ва профессионал таълим ҳамда олий таълим муассасаларини киритиш, таълим жараёнига янги касбий фаолиятни ва шахсни ўзини ривожлантирувчи технологик моделни топиб уни сингдириш йўллари ишлаб чиқаришни талаб этади, бу жараён ўз-ўзидан келгусида замон талабига мос келадиган юқори малакали мутахассислар етишиб чиқишини таъминлайди. Шахс ривожланишига ёндошиш ҳам, таълим жараёнида субъектнинг ривожланиш шароитини яратади деган тахмин қилиш ҳам мумкин, уларнинг ичида ўзига хос бўлган руҳий тетиклик ва ижтимоий ҳимоя қулайликларини мисол қилса бўлади, жумладан замонавий психологик-педагогик технологияларни киритиш шахсни ривожлантирувчи омиллардан бири ҳисобланади. Бундай тизим таълим йўналишини яратишга имкон беради ва талабаларни имконияти, ҳошиш ва қобилиятларига мос келади.

Узлуксиз таълим – бу таълим жараёнидаги ўсиш (умумий ва касбий жиҳатдан) ҳисобланиб, шахс ҳаёти давомидаги кучи-

ни шаклланишига олиб келади, албатта шахс ва жамият эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда, ташкиллаштириш ишлари давлат ҳамда жамоат институтлари томонидан амалга оширилади. Узлуксиз таълимнинг мақсади – инсонни ҳаёти давомида бир бутун шахс сифатида ривожлантириш, тез ўзгарувчи дунёда ижтимоий кўникма ҳосил қилиш ва унинг меҳнат фаолиятларини ошириш, ўқиш қобилиятларини ривожлантириш, уни интилишлари ҳамда имкониятларини шаклланишини таъминлашдир.

Узлуксиз таълим – шахснинг касбий фаолиятида ва жамиятда ривожланиши учун давлат сиёсати томонидан қулай шароит билан таъминланишининг йўналишларидан биридир. Таълим муассасаларида узлуксиз тайёргалик принципини уйғунликда ташкиллиштириш ғояси, бу янгилик эмас [4].

Аксари олимлар ва мутахассислар узлуксиз таълим ғоясини ҳаракат воситаси сифатида кўришмоқда, яъни таълимнинг барча тур ва босқичларини муайян миқдорини бойитади ҳамда амалиёт талабларининг ўзгаришларига зудлик билан мослаша олади ва замонавий имкониятларин кучайтиради.

Таълим дастурини бундай тарзда бирлашиши, яъни ўрта махсус, профессионал ва олий таълимнинг ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти бир неча қулайликларни яратади.

Биринчидан, ўрта махсус, профессионал таълим ва касб-ҳунар мактабларига киришдан олдин ўқувчилар, умумий билимга эга бўлиб, улар кўп босқичли мутахассислар тайёрлаш тизимнинг қулайлик томонларини баҳолай олишади. Бу билан улар ўрта махсус, профессионал таълим ва касб-ҳунар мактабларига киргандан сўнг, келажакдаги иш фаолиятини давом эттириш учун ОТМни танлашнинг асосий са-

бабини аниқлашади, яъни бу дегани, ўқувчининг ўрта махсус, профессионал таълим ва касб-ҳунар мактабларидаги касбий фаолиятининг асосий моҳияти, унинг келгусидаги мутахассислигини белгилаб беради.

Иккинчидан, мутахассисларни тайёрлашдаги кўп босқичли, таълим олаётганларда, имконияти етадиган даражада билимни ўзлаштириш шароитини яратади.

Учинчидан, битирувчиларда шундай имкониятлар яратиладики ҳар бир тугатилган босқичда, натижага эришилган билим даражаси берилади, албатта у келгусида янада юқори билим малакаларини ўзлаштаришга тайёр бўлмаса ҳам. Узлуксиз таълимнинг модели очик ҳолатда тугатилган, яъни битирувчини келгусида бир ишда фаолият олиб бориб, кейинчалик таълимнинг кейинги босқичга қайтиш имконияти мавжуд.

Тўртинчидан, вилоятларда қисқа муддат давомида мутахассис олиш имконияти пайдо бўлади, албатта малака талаб қиладиган жиҳатлар билан.

Бешинчидан, меҳнат бозори учун технологик таълим соҳасида янги алоқалар пайдо бўлади, албатта меҳнат бозори эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда.

Демак, юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб узлуксиз таълим, таълим тизимидаги омадли инновацион ғоялардан бири эканлиги маълум бўлди, у ўқиётган ўқувчиларда бўлажак ОТМни танлаш имкониятини яратади, университет микёсида бўлса, юқори малакали мутахассис тайёрлашда унинг касбий фаолият даражасини юқорига кўтаришга имкониятини яратади ва замон талабига мос шахс сифатида шаклланади.

Узлуксиз таълим, амалиёт маҳсули ва педагогик концепция сифатида ривожланиб келган. Илк бора мазкур концептуал ғояни, 1965 йили узлуксиз таълимнинг назария бўйича мутахассиси И.Я.Лернер

[5] томонидан ЮНЕСКО йиғилишидаги конференцияда тақдим қилинган. Мазкур тақдимот асосида бир неча ишланмалар ишлаб чиқилган. 1972 йили ЮНЕСКО томонидан қуйидаги ишлар амалга оширилган. Э.Фор бошчилигида ишчи гуруҳнинг “Ўрганиш, мавжуд бўлиш учун” мавзусидаги маърузаси тингланди. 1970 йилнинг ўрталарига келиб узлуксиз таълим ғояси барча давлатлар томонидан маъқулланди ва таълим соҳасидаги ислохатларнинг негизига айланди.

Узлуксиз таълимнинг асосий ғояси мулоқотда, субъект фаолиятида ва инсон ҳаёти давомида шахс сифатида ривожлантиришдир. Бу ғоя жамият томонидан англаб етилган ва узлуксиз таълимнинг тизим ҳосил қилувчи омилига айланган.

Узлуксиз деб, таълим ҳисобланади, барча жабҳаларни қамраб олган, вақтни тежашда ўзига хослиги, темп ва йўналишга эга, ҳар бир инсонга ўз дастурини амалга ошириш ҳамда ҳаёти давомида уни тўлдириб бориш имкониятини яратади.

Бироқ олимлар ўртасида шундайлари борки, уларнинг фикрича “Узлуксиз таълим” яна бир утопия, “жамиятни тарбиялаш” утопиясига ўхшаган ажойиб.

Демак, қисқа қилиб айтганда узлуксиз таълимнинг моҳияти – ҳаёт давомида инсонни шахс сифатида ривожланишидир. Г.А.Ягодин ҳам шуни таъкидлайдики, узлуксиз таълимнинг тизим ҳосил қилувчи омили бу шахс, мақсади сифатида доимий ва оғушмайдиган янгидан-янги билим чўққиларини забт этиш натижаси жараёнида, оламни ақлан англайди ва яхши тарафга томон ўзгартиришга интилади. Бошқача қилиб узлуксиз таълим моҳиятига О.В.Купцов таъриф беради. Унинг фикрича, узлуксиз таълимнинг асосий моҳияти (квинтэссенция), қўшимча билимларга эга бўлиш жараёнидир.

Узлуксиз таълимни узлуксиз ўқитиш-

дан фарқлай билиш керак. Узлуксиз таълимда, ёши катта одам ҳаёти давомида ўз касбий фаолиятини ўзгартириш учун қайта билим малакасини шакллантириш учун таҳсил олиш жараёнидир. Узлуксиз ўқитиш – тарбия ва ўқитиш, яъни болаларни турли ўқитиш муассасасаларидаги фаолиятининг давомий бўлиши.

Узлуксиз таълим шуни англатадики, икки уч ёшида жамиятга қўшилган бола то талабалик давргача унда фаолият олиб боради. Европа мамлакатларидаги гимназияларда бўлса, мактабгача ва мактабдаги фаолияти бирлаштирилган, хаттоки пойтахтдаги ОТМлари билан ҳам, улар ўртасида шартномалар тузилган, яъни битирш имтиҳонлари, уларни ОТМга кириш имтиҳонлари билан тенглаштирилган.

Демак, жадал ривожланиш бўлаётган бир пайтда, билимларнинг кундан-кунга шакилланиши оқибатида узлуксиз таълим тизимини барпо этиш, бу нафақат мамлакатимиз равнақи, жумладан миллатимиз ютуғи ва давлатимизни дунё бозорида рақобатбардошлилигини таъминловчи тизим сифатидир. Бу жараёни шакиллантириш ва ривожлантириш мамлакатимиз равнақини белгилайди.

Узлуксиз таълим тизимининг очиклик нуқтаи назари, ўқув муассасалар фаолиятини кенгайтиришни талаб этади, яъни у ерда, аудиторияларда ноанъанавий дарсларни олиб бориш орқали ўқишга жалб қилинади ва уларни малакаси ошишини тақозо этади ва эркин тингловчилар сонини кўпайтиради. Шу билан биргаликда турли ёшга оид қатламлар ва аҳоли гуруҳлари билан ишлаш заруроти пайдо бўлади, улар билим даражалари ва касбий тайёргарлиги, таълимга муносабати, ҳаётий интилишилари билан фарқланиб туради, бу ҳолат ўз навбатида қўшимча факультет, институт, бўлимлар, таълим ва малака ошириш курсларни очишни, се-

минарлар ўтказишни, қўшимча дарсларни фақат ўқув муассасалари доирасида эмас, балким уни ташқарисида ҳам олиб бориш, жумладан телевидение ва видео лавҳалар орқали таълимни ривожлантиришни тақозо этади [4].

Муаммоли масалаларни ечимини топиш учун керакли таянч маълумотлар сонини ошириш имкони бўлмаганлиги учун, бу жараён ўз навбатида, янги муҳитда тез мослаша оладиган замонавий таълим тизимини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Мутахассиснинг касбий тайёргарлиги моҳиятини белгилаб берадиган асосий ҳужжат, бу ўқув режа ҳисобланади. Унда бўлажак мутахассиснинг тарбиялаш мақсад ва вазифалари ифода этилган, асосий илмий маълумотларни танлаш тамойили, фанлараро алоқадорликни тизимлаштириш ва манбаларни мантиқий ифода этиш кўрсатилган; шахсни ривожлатиришда ўрта ва олий меҳнат таълимининг узвий боғланиши мужассам этилган, ўқиш ва меҳнат ишлаб чиқариш жараёнининг бирлашиши, талабаларни англаш фаолиятини ҳамда ижодий фикрлашини ривожлантириш, билим ўрганишда мустақил ҳаракатланиш, бошқа ўқув муассасалари билан изчиллиг ифода этилган. Мослашувчан индивидуал қилинган ўқув режаларда энг асосийси, шахсни ўз-ўзини фаоллаштиришга ундайдиган шароит яратиш керак, яъни бу ерда талабани идрок этиш имкониятлари, қизиқишлари ва мойилликлари ҳам инобатга олиниши даркор [1].

Олий таълим муассасасидаги мавжуд индивидуал ўқув режа – тузиш методлари, ўқиш соҳаларидаги рўйхат ва соат миқдорини аниқлашни кўзда тутаяди, олдинги талабларнинг тайёргарлик босқични субъектив баҳолаб ўқув режани тузиб чиқади. Одатда, бу баҳолашни кафедрадаги эксперт мутахассис амалга оширади. Фанларнинг соатларини, ўқиш мудатларини ва ҳа-

жмини бўлиш субъектив аснода ва баъзан кафедра мудирини ўз обрўсидан фойдаланиб бу вазифани бажаради ёки кафедра профессори, ўқитувчи мутахассислар томонидан амалга оширилади.

Мутахассиснинг касбий тайёргарлиги моҳиятини белгилаб берадиган асосий ҳужжат, бу ўқув режа ҳисобланади. Унда бўлажак мутахассиснинг тарбиялаш мақсад ва вазифалари ифода этилган, асосий илмий маълумотларни танлаш тамойили, фанлараро алоқадорликни тизимлаштириш ва манбаларни мантиқий ифода этиш кўрсатилган; шахсни ривожлантиришда ўрта ва олий меҳнат таълимининг узвий боғланиши мужассам этилган, ўқиш ва меҳнат ишлаб чиқариш жараёнининг бирлашиши, талабаларни англаш фаолиятини ва ижодий фикрлашини ривожлантириш, билим ўрганишда мустақил ҳаракатланиш, бошқа ўқув муассасалари билан изчиллиги ифода этади. Мослашувчан индивидуал қилинган ўқув режаларда энг асосийси, шахсни ўз-ўзини фаоллаштиришга ундайдиган шароит яратиш керак, яъни бу ерда талабани идрок этиш имкониятлари, қизиқишлари ва мойилликлари ҳам инобатга олинishi керак.

Янги олинган маълумотни талаба қай даражада ўзлаштира олади, уни билим ва қобилияти ҳам эътиборга олинishi даркор. Бундай баҳолаш вазиятларда маълумотлар назарияси аппаратидан ҳам фойдаланиш тавсия этилади. Жумладан, талабада маълумотни ўтказиш қобилияти “алоқа йўли”, яъни маълумотларни ўртача, қанча муддат ўзлаштира олинishини баҳолаш керак. Шундай қилиб, индивидуал шахсни шакллантирувчи тахминий ўқув режа модели таклиф қилинади ва шу орқали бир-бирига алоқадор тўртта вазифа ечими топилади:

Маълумотларни сон бирликларини аниқлаш, яъни талабани шу фан бўйича илк таълим босқичдаги олинган билимла-

рини аниқлаш;

Маълумотлар назарияси ва тизимни таҳлил қилиш методларидан фойдаланган ҳолда талабани янги маълумотни ўзлаштириш қобилиятини баҳолаш;

Соҳа ёки фаннинг априор (тажрибада кўрилмаган) маълумотлари тузилишини аниқлаш;

Соҳа ёки берилган фандаги “етишмаётган” билимлар, яъни шу фаннинг босқичидаги етишмаётган маълумотлар сонини баҳолаш.

Бундай индивидуал бир-бирига алоқадор ўқув режа тахминий қарашлардан холис бўлган ҳолда аниқ субъектда синалган натижалар асосида тузилади, мазкур индивидуал ўқув режа узлуксиз таълим тизимидаги юқори малакали мутахассис тайёрлашда жуда қўл келади ва замонавий талабларга жавоб беради.

Узлуксиз таълимнинг амалга ошириш шарт ва принциплари. Ҳозирги кундаги мамлакатимиздаги таълим тизими меҳнат бозоридаги тубдан рўй бераётган таркибий ўзгаришларининг жиддий детерминистик таъсирлари остида қолмоқда. Жойларда давлат томонидан кўрсатилган иқтисодий, сиёсий ва таълим тизимидаги ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Таълим борасидаги интегратив ўзгаришлар шуни тақазо қилмоқдаки, битирувчилар таълим муассасасини тамомлаётган вақтда нафақат мутахассис, балким замонавий таълим билимларга эга бўлган шахс, узлуксиз таълимда ижодкор, еутк маънавий эгаси, фаол шахс, ўз-ўзини ривожлантира оладиган, ўз-ўзини мукамалликка олиб чиқадиган шахсни тайёрлашни талаб этмоқда [4].

Умуман олганда постиндустриал цивилизация шароитида юқори малакали мутахассисларни аҳамияти катта, шулар туфайли тизимли фикрлаш, кетма-кетлик, ижтимоий, технологик, маънавий юкса-

лиш ва бошқа жараёнлар ривожланади, қисқа қилиб тушунтирганда глобал техник ривожланиш учун шароит барпо қилинади. Бундай юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш, педагог мутахассисларнинг ватани олдидаги фуқоролик бурчини белгилаб беради ва касбий тайёргарлик концепциясини моҳиятини ёритади.

Бундай ривожлантирувчи омиллар – тизимлилик, мослаша олиш (адаптация), узлуксизлик, изчиллик, ўз ўзини ривожлантириш, вақтни тўғри тақсимлай олиш ва бошқалар бўлиши лозим. Шу маънода асосий вазифа узлуксиз таълим тизими га юклатилади, сабаби шу жараёнда ёш, қобилятли ўқувчиларнинг ижодкорлик сифатлари намоён бўлади, уларни шу сифатларини максимал даражада намоён бўлишга туртки берилади, ўқишни севиш ўргатилади, шу жараёнда маънавий озуқа ва ўқишга интилиш ривожлантирилади.

Мамлакатимизнинг дунё ҳамжамиятидаги ўсиши таълим соҳасида ҳам ўз ифодасини топмоқда, шундай экан, жамиятда барча инсонларни ўз малакаси ва ижтимоий турмуш тарзини ривожлантириш учун таълим олиш жараёнига катта эътибор қаратиш лозимлигини билдиради.

Шундагина таълим тизими ўзгараётган ижтимоий жараёнга тез мослаша олади, ҳар соҳадаги тузиш, ишланмалар ва ўқитиш методлари ишлаб чиқариш борасида бошқа мамлакатлар билан бемалол рақобатлаша олади [2].

Кўп босқичли узлуксиз меҳнат таълими ўзида узлуксиз, интенсив таълим тизимини ифода этади. Бу тизим кетма-кетликда турли босқичлардаги билимларни ўзлаштиришга ва шахсни қизиқиши ҳамда жамиятни эҳтиёжидан келиб чиқиб ижтимоий-иқтисодий жараёнда малака ошириш имкониятини таъминлайди.

Узлуксиз таълимнинг асосий мазмуни – доимий ижодий янгилик, ҳар бир инсон-

ни ҳаёти давомида ривожлантириш ва мукамаллаштириш бўлса, асосий узлуксиз таълимнинг мақсадларидан бири – таълим хизматларини ва фаолиятини кенгайтириш ҳамда диверсификациялашдир.

Бунинг учун қуйидагиларни амалга ошириш керак:

таълим жараёнини қайишқоқлик ва ўзгарувчанлик хусусиятларига эга бўлиш, яъни худудий шароитлардан келиб чиқиб, у жараёнига тезкорлик билан мослаша олиш;

мутахассисларнинг узлуксиз тайёргарлигини самарали шакиллантиришда қулай шароит яратиш ва таълим муҳити сифатини таъминлаш;

кадрлар ориентациясини инобатга олган ҳолда мутахассислар тайёргарлигини моделлаштириш;

таълим жараёнинг барча иштирокчиларининг қизиқиш жараёнини ривожлантириш;

ўзаро боғланган ва изчил ўқув режалар ҳамда дастурлар, ўқув-методик қўлланмаларни яратиш;

узлуксиз таълимда мутахассис тайёрлашда кўп босқичли поғонлар изчиллигини таъминлаш;

ўқув материални қайтарилишини йўқотиш;

ўқув режаларини амалга оширувчи кузатиш тизимини яратиш (сифат менежмент тизими);

илмий ва ўқув-методик ишларга янги технология ҳамда илмий изланишлар натижаларини жорий қилиш;

идора қилиш ва педагогик кадрларни малакасини ошириш тизимини янгилаш.

Ҳозирги кунда замонавий педагогик технологиялар таълим жараёнини оптималлаштиришни мақсад қилган, уни узлуксиз шароитида, жумладан бошқариш сифати даражасини шакиллантириш ҳам.

ARALASH TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

PULATOVA DILFUZA AZAMKULOVNA
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Shiddat bilan kirib kelayotgan yangi axborot oqimi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining uzluksiz rivojlanib borishi sharoitida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ularning raqobatbardoshligini oshirish ta'limni tubdan isloh qilish, o'zgartirishni talab etadi. O'zbekiston ta'limini modernizatsiya qilishda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga hissa qo'shadigan yangi ta'lim natijalariga erishish maqsadiga yo'naltirilgan kompetensiyaviy yondashuv ustuvorlik qilmoqda. Ushbu maqolada oliy ta'limda aralash ta'lim texnologiyalari orqali talabalarning kompetensiyalarini oshirish haqida ma'lumotlar keltirildi hamda elektron ta'lim muhitida talabalarning bilimni tekshirishning avtomatlashtirilgan tizimi haqida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, talaba, aralash ta'lim, elektron muhit, kompetensiyaviy yondoshuv.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirishning amaliy texnologik tizimi va ilmiy-metodik ta'minotini elektron o'quv resurslar, zamonaviy ko'p kanalli grafikaviy interfeys, vizual va ob'yektga mo'ljallangan dasturlashtirish, ma'lumotlar ba'zasini yaratish orqali takomillashtirish, o'qitishning an'anaviy va zamonaviy usullaridan kompleks foydalanish, nostandart pedagogik yechimlar, kompetentlik bo'yicha tanlovlar hamda ko'p darajali ta'lim tizimlarida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish borasida salmoqli izlanishlar olib borilmoqda.

Respublikamizda o'qitish tizimini zamonaviylashtirish, axborotlashtirilgan ta'lim muhiti va uning ilmiy-metodik ta'minotini, yangi shakllarini faol rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik dasturiy vositalar, virtual laboratoriyalar, o'quv jaryonini faollashtirish uchun moslashuvchi Web tizimlarini yaratish, elektron va aralash ta'lim modellarini takomillashtirish orqali talabalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda.[1]

Aralash ta'lim texnologiyalari, supertyutorlar(mashq qildiruvchi dasturlar), kasbiy tyutorlar(kasbiy faoliyaga oid dasturlar asosida yaratilgan o'quv materiallari), sun'iy intellekt shaklidagi o'rgatuvchi kompyuter dasturlarini yaratish va qo'llash borasida maqsadli ishlar amalga oshirmoqda. Mamlakatimizda "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish"[2] ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Mana shu vazifalardan kelib chiqqan holda, aralash ta'lim sharoitida talabalarning pedagogik kompetentligini globallashtirish jarayoni talablari asosida rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasa bitiruvchilarining raqobatbardoshligi nafaqat aniq bilimlar, balki yangi shaxsiy universal qobiliyatlar va axloq modellari bilan ham belgilanadi[3]. Shu munosabat bilan hozirgi bosqichda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifati va mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish konsepsiyalarini yaratish orqali ta'lim

samaradorligi va sifatini oshirish oliy ta'limning asosiy vazifasi hisoblanadi. Mazkur konsepsiyalar ta'lim jarayonida mutaxassislar tayyorlash sifatini va ularning ijodiy potensialini rivojlantirishni ta'minlaydigan ta'lim texnologiyalari, metodlari va shakllarini ishlab chiqish uchun asos bo'ladi [2, b. 3].

Ta'lim sifati bevosita o'qituvchiga bog'liq bo'lib, u e'tiborini nafaqat talabalarning bilimni kengaytirishga, balki ta'lim oluvchilarning mustaqil faoliyatida ijodiy va intellektual qobiliyatlarini ochishga, ularda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga ham qaratishi kerak.

Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti hamda mutaxassislarni tayyorlashning malaka talablarida kompetensiyaviy yondashuv o'quv jarayonida darslarni o'tkazishning faol va interaktiv shakllaridan (kompyuter simulyatsiyasi, ishchan-rolli o'yinlar, muayyan vaziyatlarni tahlil qilish, psixologik va boshqa treninglar) sinfdan tashqari ishlar bilan birgalikda talabalarning kasbiy malakalarni shakllantirish va rivojlantirish orqali amalga oshirish zarurligi ta'kidlangan.

Talabalarning faol o'rganish faoliyatini ta'minlash va darslarning interfaol shakllarini joriy etish axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini talab qiladi; bugungi kunda eng samarali texnologiya aralash ta'lim hisoblanadi.

Aralash ta'lim texnologiyasi – bu talabalarning mustaqil faoliyatida, kursdoshlari va o'qituvchi bilan muloqoti asosida o'rganish faoliyatini o'z ichiga olgan bir butun, yaxlit o'quv jarayoni bo'lib, unda o'qituvchi-talaba hamkorligidagi an'anaviy-masofaviy va mustaqil ta'lim jarayonining uyg'unligini ta'minlash nazarda tutiladi. Boshqacha qilib aytganda, uzoq yillik tajriba bilan isbotlangan an'anaviy mashg'ulotlar doirasida talaba va o'qituvchining o'zaro

ta'siri elektron ta'limning innovatsion texnik yutuqlari bilan uyg'unlashadi [4, 11-b].

Oliy ta'lim jarayoniga aralash ta'lim modelining integratsiyasi ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi konstruktiv o'zgarishlardan biri hisoblanadi. Bu jarayon asoslangan va butun dunyo hamjamiyatiga xos jarayondir. Dunyoning ko'p mamlakatlarida aralash ta'lim amalda joriy etish va aprobatsiya bosqichida ekanligini ko'rishimiz mumkin. Mahalliy mutaxassislarning ma'lumotlariga ko'ra, ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda aralash ta'lim katta potensialga ega.

Yetakchi pedagoglarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadi ta'lim jarayonining sifati va samaradorligini oshirish uchun o'quv jarayonida o'quvchilarning faolligi va mustaqilligi tamoyilidan foydalanish zarur. Bu maqsadga aralash ta'lim kontekstida erishish mumkin, chunki elektron ta'lim muhitida o'tkaziladigan mashg'ulotning tarkibiy qismi hisoblangan talabalar mustaqil ishining yuqori nisbati mavjud. Talabalar o'zlari uchun qulay va istalgan vaqtlarida ta'lim resurslaridan cheksiz foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aralash elektron komponent bilan ishlash orqali talabalar tadqiqotchilik va ijodiy faoliyat olib borish uchun katta imkoniyatlarga ega bo'ladi, bu ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, olingan bilimlarni kengaytirib, mustahkamlaydi, o'rganilayotgan fanga qiziqishni oshiradi [5].

An'anaviy va elektron ta'limning kombinatsiyasi ehtiyotkorlik bilan aniq tuzilib, to'g'ri tashkil etilishi kerak. Tashkiliy va tarkibiy jihatdan o'rganish optimal natijalarga erishishga bog'liq, chunki ta'lim jarayonining barcha elementlari o'zaro ta'sir qilishi va bir-birini to'ldirishi, bir butunlikni tashkil qilishi kerak. Sinfdan mavjud bo'lmagan topshiriq turlarini taklif qilgan holda talabalarning mustaqil

ishlarini tashkil etishga elektron muhitda ishlash (zoom, forumlar, chatlar, webinarlar, so'rovnomalar va boshqalar) yordam beradi. Aralash ta'limning joriy etilishi bilan elektron muhitda bir zumda nashr qilish imkoniyati tufayli yuqori sifatli materiallarni yetkazib berish tezligi oshadi, talabalarning individual faoliyat trayektoriyasi ham kengayib boradi. Turli xil onlayn topshiriqlar va testlar talabaga individual trayektoriyani yaratish imkoniyatini berib, bu shubhasiz har bir talaba uchun fanlarni ijobiy o'zlashtirishiga olib keladi. Aralash ta'limda talabalarga fanni o'zlashtirish makoni, shakli, vaqtini tanlash huquqi taqdim etilib, bu mohiyatan talabada o'z hatti-xarakati va erishgan natijalari uchun mas'uliyat hissini shakllantiradi [6]. Aralash ta'limni tashkil etishda talabaga yo'naltirilgan yondashuv ularda motivatsiyani oshirish imkonini beradi va shaxsiy ta'lim natijalariga erishishni kafolatlaydigan jarayondir. Shunday qilib, aralash ta'lim modeli ta'limni individuallashtirish va uni talabalarning ta'lim ehtiyojlariga moslashtirishga hissa qo'shadi deb aytishimiz mumkin. Bunday yondashuvda talabalar o'qituvchi ta'lim subyektiga aylanadi. O'qituvchi bosh rolda bo'lishdan to'xtaydi, talabalarning ta'lim faoliyatida endi bilim yetkazuvchi sifatida emas, balki ekspert va yordamchi sifatida ishtirok etadi. Shu bilan birga, aralash ta'lim oluvchilari va o'qituvchining o'zaro ta'sirdagi roli juda muhim: u maqbul didaktik vositalarni tanlaydi va ularni o'quv jarayoniga, butun tizimga moslashtiradi, shu bilan birga o'zlarining ta'lim strategiyasini yaratadi [8].

Talabalar bilimni nazorat qilish ta'lim sifatini baholashning asosiy elementlaridan biridir. Ammo nazorat choralari faqat yordamchi rol o'ynashi kerak. Eng muhimi, talabalarning joriy faoliyatini kuzatish va tahlil qilishning doimiyligidir.

Elektron ta'lim muhiti talabalarning ishini tekshirishning avtomatlashtirilgan tizimi yordamida o'qituvchi doimiy ravishda ularning onlayn faoliyatini nazorat qilishi mumkin. Har bir talaba uchun statistik hisobotlar testlarni to'ldirishdagi muvaffaqiyat darajasini ko'rsatadi, bu bilimni o'zlashtirishdagi kamchiliklar haqida to'liq tasavvur berib, bo'shliqlarni to'ldirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, o'qituvchi va talaba o'rtasida doimiy aloqani ta'minlashga imkon beradigan qayta aloqa tizimi xatolarni muhokama qilish va tahlil qilish vazifasini bajaradi. Nazorat monitoringi talabalar bilimlaridagi bo'shliqlarni aniqlash imkonini berish bilan birga, shuningdek, u turli xil o'qitish usullari va texnologiyalarining kuchli va zaif tomonlarini ham ko'rsatib beradi.

Shunday qilib, biz kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim orqali talabaning kasbiy faoliyat malakalarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi ta'minlanishini yuqorida ko'rib chiqdik. Ushbu muammoni hal qilishda aralash ta'lim modeli hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bu faol o'quv jarayonini tashkil etish imkonini beradi. Bizning fikrimizcha, aralash ta'lim talabalarning faoliyati va shu orqali bilim olish samaradorligi va sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Ushbu maqola muallifining fikricha, bo'lajak logoped mutaxassislarini tayyorlashda aralash ta'limning joriy etilishi kelajakda kasbiy kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi. Bo'lajak logopedlarning mutaxassislik fanlarini muvaffaqiyatli egallashning muhim sharti AKT hisoblanadi. Zamonaviy o'quvchilar avlodi erta bolalikdan faoliyatning barcha sohalariga kirib borgan axborotlashtirish jarayoniga jalb qilingan. Ular ma'lumotni kitoblardan emas, balki ekranlar (kompyuterlar yoki gadjetlar)

dan olishga odatlangan. Shu bois ta'lim faoliyati samaradorligini takomillashtirish va oshirish uchun aralash ta'lim muhitida AKTdan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni.// O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. –T., 2017. –B.39.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli farmoni
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-sonli Farmoni
5. 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-3775-sonli qarori
6. Кравченко Г. В. Использование модели смешанного обучения в системе высшего образования //Известия Алтайского государственного университета. – 2014. – Т. 1. – №. 2 (82).
7. Кадырова Э.А. Смешанное обучение в системе высшего образования [Электронный ресурс] // Интернет журнал «Эйдос». - 2009. - URL: www.eidos.ru/journal(дата обращения: 12.01.2017).
8. Бабаходжаева Л.Г. Электронное обучение как основной критерий смешанных технологий обучения. "Экономика и социум" №4(83) 2021
9. Бабаходжаева Л.Г. Талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш жараёнида аралаш таълим моделини жорий этишнинг назарий ва амалий асослари Дисс.д.п.н., Ч-2021

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA TALABALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI TAHLILI.

OBIDOVA GULMIRA KUZIBAEVNA
TATU Farg'ona filiali xorijiy tillar kafedrası dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'qitishda ekologik ta'limning zamonaviy metodlari keltirilgan va o'quv jarayonini aniq maqsadlar orqali izchillik bilan yo'naltirish nazarda tutilgan. Maqolada bo'lajak mutaxassislarning ekologik madaniyatga oid bo'lgan bilim va ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga oid zamonaviy yondashuvlar, talabalarning kasbiy tayyorgarlik jarayoniga ekologik nuqtai nazardan yangicha qarashlari, ekologiyani ingliz tilida o'qitishdagi metodlarining samaradorligi, ekologik kompetensiyalarni o'zlashtirish hamda ekologik ta'lim va tarbiya samaradorligini oshiruvchi pozitsiyalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ekologik ta'lim, prognozlashtirish, ekologik kompetentlik, ekologik-pedagogik faoliyat, ekologik lug'at, kasbiy kompetensiya.

Аннотация: В статье изложены методы экологического образования при изучении английского языка в современной педагогической науке, имеется корректировка учебного процесса с необходимой последовательной ориентацией на четко поставленные цели. А также рассматриваются современные подходы к формированию и развитию экологической культуры будущих специалистов, новые подходы к процессу профессиональной подготовки студентов с экологической точки зрения, эффективная методика преподавания экологии на английском языке, развитие экологических компетенций и позиции.

Ключевые слова: экологическое образование, прогнозирование, экологическая компетентность, эколого-педагогическая деятельность, экологический глоссарий, профессиональная компетенция.

Annotation: The article highlights the modes of ecological education in learning foreign languages in the teaching of modern science, and there is adjustment of the educational process with the necessary consistent focus on apparent goals. Also discusses modern approaches of developing of ecological culture of future being a specialist, new approaches to the process of professional training of students from an environmental point of views, the effectiveness of methods of teaching ecology in English, intaking of environmental competencies and literacy that enhances environmental education.

Keywords: environmental education, forecasting, ecological competence, ecological and pedagogical activity, ecological glossary, professional competence

Bugungi kunda bo'lajak atrof-muhitning uyg'un rivojlangan mutaxassislarning ekologik madaniyatini munosabatlarini tarbiyalash ham ancha rivojlantirish oliy ta'limining ustuvor ahamiyatlidir. Ammo, bizning jamiyatimiz vazifalaridan biri hisoblanadi. Bo'lajak faoliyati shu paytga qadar tabiatda tuzatib mutaxassislarning ekologik madaniyatini bo'lmas o'zgarishlarni birma bir keltirishga shakllantirishga va rivojlantirishga oid qodir, shu bilan ta'lim oluvchilarning zamonaviy yondashuv o'zining tashkil ekologik madaniyati dastur talablari topishida murakkab yo'lini bosib o'tmoqda, darajasida emasligini tasdiqlanadi. Natijada bu jarayonda pedagogik faoliyatning bugun talabalarda ekologik madaniyatni mazmuni, maqsadi va vazifalari o'zgarar rivojlantirish vazifalarini samarali hal etish boshlaydi, ammo o'z mohiyatini saqlab maqsadida yangi yondoshuvlarni izlab topish qoladi, ya'ni talabaning va u yashayotgan zarur.

Asosiy qism. Bo'lajak mutaxassislarda ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish jamiyatimiz va tabiatning o'zaro aloqadarligini takomillash-tirishning muhim vazifalaridan biri sifatida, avvalambor, o'sib kelayotgan avlodning har tomonlama yetuk rivojlanishiga ta'sir qiladi. Ammo barcha bu yondoshuvlar nafaqat til o'qitish uslubiyoti va ta'lim oluvchilar tarbiyasiga ta'luqli bo'lishi kerak, balki bo'lajak mutaxassislarning to'liq ta'lim jarayonini qamrab olishi kerak. Talabalarning kasbiy tayyorgarligi jarayoniga ekologiya nuqtai nazaridan yangicha qarashlar kiritilishi zarur. Ko'rib chiqilayotgan jarayonlarni tadqiq etish davrida biz ushbu masalani yechish maqsadida yangi ekologik jarayonga kirisha olish bo'yicha yondashuv taqdim etdik. Ekologiyani kasbiy o'qitishning nazariyasi va amaliyoti, tafakkur va fe'l-atvor ekologizatsiyasi bo'yicha o'quv ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil qilish talabalarning ekologik madaniyatini shakllantirishning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu borada aksariyat olimlar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasi olimlari, ingliz tili mashg'ulotlarida ta'lim jarayonining samarali natijaviyligini ta'minlashga doir bo'lgan eng ko'p maqbul va to'g'ri o'qitish tamoyillari, usullari va vositalarini izlamoqdalar.

Muammoni hal qilishga oid fikrlarni (Ekologik muammolarni inson saolmatligiga ta'siri) tizimlashtirish va guruxlashni amalga oshirishga, jamoa tarzda yagona yoki aksincha qarama-qarshi holatni shakllantirishga imkon beradi.

O'qituvchi taklif etilgan muammo bo'yicha o'z nuqtai nazarini bayon qilishni so'raydi. To'g'ridan-to'g'ri yoki ommaviy aqliy xujumni boshlanishini tashkil qiladi (rag'batlantiradi). Talabalar tomonidan bir qancha maqollar ingliz tilida bayon qilindi. (Earth does not belong to us, we belong to Earth; The Environment makes our

Characters; To keep nature a beauty.)

Fikrlarni taklif qiladilar muhokama qiladilar, baxolaydilar va eng optimal fikrni tanlaydilar. Ularni tayanch xulosaviy fikr (ikkita so'zdan ko'p bo'lmagan) sifatida alohida qog'ozlarga yozadilar va doskaga mahkamlaydilar.

Guruh vakillari doskaga chiqadilar va maslahatlashgan holda:

yaqqol xato bo'lgan yoki takrorlanayotgan fikrlarni olib tashlaydilar;

baxtli bo'lgan fikrlarni oydinlashtiradilar;

fikrlarni tizimlashtirish mumkin bo'lgan belgilarni aniqlaydilar;

shu belgilar asosida doskadagi barcha fikrlarni qog'oz varaqlaridagi guruhlarga ajratadilar;

ularning o'zaro munosabatlarini chiziqlar yoki boshqa belgilar yordamida ko'rsatadilar: jamoning yagona yoki qarama - qarshi holatlari ishlab chiqiladi.

Score- interfaoluslubi talabalarda muammolarni aniqlash qobiliyati kognitiv ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, bor manbalar va imkoniyatlardan foydalanib, muammoning yechimini topishni shakllantirishga yo'naltirilgan.

“Contact”-usuli

Treningning maqsadi:

O'quv jamoasi ishtirokchilarini bir - biri bilan tanishtirish;

Do'stona munosabat va ijodiy muhitni yuzuga keltirish;

O'quvchilar o'rtasidagi psixologik to'siqlarni yengishga o'rgatish.

Treningdan kutiladigan natija:

Mazkur trening o'qituvchi va talabalar jamosini, uning xarakteri, ijodiy imkoniyatlari, qobiliyatlari, ishga munosabatlari, shuningdek, pedagogik jarayonda kim bilan qanday ishlashni, nimaga e'tibor berishni, kimga nimada yordam berishni, kimni qo'llab - quvvatlashni o'rgatishga imkon yaratadi.[1]

Yuqorida keltirilgan texnologiyalarning

muhim aspektlardan biri talabalarda mutaxassisliklari doirasida chet tilida fikrlay olishlaridadir. Shu bilan birga talabalarining sinfdan tashqari ekologik-pedagogik faoliyatiga tayyorgarligini shakllantirish til yo'nalishining eng maqbul tomonlarini amalga oshirilishi bilan bog'liqdir, bunda shaxs kasbiy sifatleri, kasbiy kompetentlikning rivojlanishi mutaxassislar faoliyatining asosiy yo'nalishlaridir. Taqdim etilayotgan shaxs sifatleri bo'lajak mutaxassis shaxsiga qo'yiladigan asosiy kasbiy-pedagogik yondoshuv sifatida namoyon bo'ladi va bundan muntazam ravishda foydalanish lozim.

Xorijiy tillarni o'qitishda ekologik ta'lim va tarbiya shakllanishining zamonaviy bosqichi o'z ichiga bo'lajak yosh professionallarni shartli ravishda tayyorlash sohasida pedagogik faoliyatning mazmuni, shakli va usullarini takomillashtirishni oladi. Bunda ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha mavjud tarbiyaviy faoliyat jihatining bo'lajak mutaxassislar tayyorgarligi tizimiga moslashishi zarur. Mazkur faoliyat, zamonaviy talablarga muvofiq, yosh mutaxassislarni nazariy-amaliy tayyorlashga aniq yo'naltirilgan tizimining yaratilishini kutmoqda. Aynan talabalik yillarida, jamoatchilik munosabatlariga nafaqat intellektual va ijtimoiy munosabatlarning joriy etilishining shakllanishi, shuningdek, hayotiy munosabatlarning individual uslubi ham aniqlanadi. Oddiy qilib aytganda, bo'lajak mutaxassisning kompetensiyalari shakllana boshlaydi, ular bilan mutaxassis o'z kasbiy faoliyati muhitiga va odatiy hayot tarzi sohasida kirib boradi [2]. Shu bois, talabalarining korxon va kollejlarda o'z kasbiy amaliyotini o'tash davrini ko'paytirish maqsadga muvofiq bo'lardi. Imkon qadar shunday kurslarni qo'shish zarurki, ular talabalarni ekologik madaniyat sohasida

shartli ravishda o'tilishi kerak bo'lgan amaliy, darsdan tashqari yoki fakultativ mashg'ulotlariga tayyorlasin.

Ko'rib turganimizdek, bo'lajak mutaxassislarda ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirish muammolarining yechimi ko'p qirrali, ko'p bosqichli va dinamik jarayon hisoblanib, uni o'rganish turli pozitsiyalardan amalga oshirilish mumkin bo'ladi. Mazkur tadqiqotda "ekologik madaniyat"ni mazmuni murakkab va bir xil ma'noga ega bo'lmaganligi, jiddiy tahlil qilishdagi birgina yondashuv, ya'ni ingliz tilini o'rganishda ekologik madaniyatning shakllanishi jarayoni berilgan. Bunday yondoshuv ekologik madaniyatli shaxsni tarbiyalash borasidagi muhim vazifalarni yechishda samarali bo'lishi mumkin, bunda ta'lim oluvchining o'z xatti-harakatlarining turli oqibatlarini oldindan prognozlashtirish, taqqoslash, aniqlash layoqatlari shaxsning o'ziga xos xususiyatlari namoyon etadi.[3] Shunday qilib, oliy ta'limning zamonaviy tizimida inson ekologik madaniyati shakllanishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ekologik kompetensiyalarning minimumini o'zlashtirish oliygohda ekologik bilimlar asoslarini shartli ravishda o'qitilishi bilan ta'minlanishi mumkin. Yo'nalishlarga muvofiq, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida atrofimizdagi tabiiy olamni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanish bo'yicha maxsus fanlarni o'qitish ko'zlanmoqda. Talabalarda ekologik qonuniylik bilimlari asosida aniq ekologik muammolarni yechishga layoqati va tayyorgarligi sifatida ekologik mas'uliyatni rivojlantirish, faoliyatning ekologik maqsadga muvofiq usullarini egallash, chet tilini shartli ravishda bilish, shuningdek ekologik qadriyatlar tizimini anglash va qabul qilish "Ekologik madaniyat"ning mazmun yo'nalishi bo'yicha ta'limning maqsadi va

kutilayotgan natijasi hisoblanadi.

Avvalambor tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, aksariyat talabalar (75% ko'prog'i) tuman, shahar, mamlakat va dunyodagi ekologik vaziyatlar haqidagi ma'lumotni ta'lim jarayonidan tashqarida, ya'ni teleko'rsatuvlar (36,8%), kitob, jurnal va gazetalardan (32%), shuningdek ota-onasi (17,6%) va do'stlari (13,6%), orqali olishadi, shunday bo'lishiga qaramay, 50% dan sal ko'proq talaba yangi ekologik bilimlarni olishda ta'lim jarayonining muhim rolini ta'kidlashmoqda. Shu bilan birga talabalar uchun televideniye va atrofdegilarni kuzatishga asoslangan o'zlarining shaxsiy tajribasi asosiy ustivorliklar hisoblanishini ta'kidlashimiz kerak.

Olingan ma'lumotlar shuni ta'kidlaydiki, televideniye, radio, davriy matbuot, internet va boshqa ommaviy kommunikasiya vositalarida mavjud aynan ekologik tizimi bugungi kunda aksariyat darajada zamonaviy talabalarning ekologik qarashlari, e'tiqodlari va yuksak orzularini shakllantiradi.

Yangi ekologik kompetensiyalarni egallashda ta'lim jarayoni rolining yuqori ko'rsatkichlari, shahridagi oliy ta'lim muassasalarida ekologik ta'lim va tarbiya tizimi xususiyatlari bilan bog'liqdir. Tahlillarning ko'rsatishicha, shaharning aksariyat ta'lim muassasalarida (74,7%) ekologiya alohida mustaqil fan sifatida o'qitiladi. Shunday ekan ta'lim oluvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish bilan birga ekologik ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirish sabablaridan yana biri ekologik materialni o'rganishda muntazamlilik va uzluksizlik tamoyillariga rioya qilish hisoblanadi.

Ekologiyani o'rganish 71,8% lisey va kollejlarda ta'limning 1-bosqichidan, 24,7% 2-bosqich, va boryo'g'i 3,5% 3-bosqichdan boshlanishi haqidagi fakt ham shunga xizmat qiladi. Ekologik ta'lim va tarbiya tizimining

ana shunday xususiyati chet tili bo'yicha mashg'ulotlarda ekologik materiallarni o'tish paytida izchillikni oshirishga olib keladi, bu bilan ta'lim oluvchilarda keng va tizimli ekologik bilimlar olishi uchun imkoniyatlar paydo bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, so'nggi ko'p yillar davomida liseylar va kasb-hunar kollejlarda ingliz tili darslarida ta'lim oluvchilarning ekologik ta'limi va tarbiyasi vazifalariga alohida jiddiy e'tibor berib kelinmoqda. Shuningdek, ta'kidlash joizki, chop etilayotgan o'quv-uslubiy majmualar materiallari bizga ekologiya bilan chambarchas bog'liq muammolarni tilga oid materiallarning hajm jihatidan cheklanganligi munosabati bilan keng muhokama qilishimiz uchun imkon bermaydi, shu bois mazkur muammo mohiyatining kattaligi sababli ularni ko'paytirish zarurdir. Ta'limning yuqori bosqichi oxirida ta'lim oluvchilar va talabalarda yetarli darajada keng ekologik lug'atto'planishiga qaramay, uo'qitish vaqtiga nisbatan birmuncha orqaga surilgandir. Shunday qilib, o'qitila-yotgan materiallar sonini yetarli hajmda ko'paytirishga imkon borligini qayd etishimiz mumkin.

Insonning atrofimizdagi tabiiy olamga nisbatan mas'uliyatli muno-sabatini sifatli tarbiyalashga shartli ravishda qaratilgan, ekologik, ma'naviy-axloqiy, madaniy qadriyatlarni shakllantirish maqsadini ko'zlagan zamonaviy ekologik ta'lim talabalarning umumta'lim tayyorgarligi bo'yicha, jumladan ingliz tiliga o'qitishda ham majburiy tarkibiy qism-laridan biri bo'lishi kerak.

Ayni paytda talabalarga ingliz tilini o'qitish bo'yicha yaratilgan majmualar tahlili bizga shuni ko'rsatmoqdaki, ularning mazmuni kerakli me'yorda talabalarda barcha tirik mavjudotga, umuman tabiat olamiga bo'lgan insoniy-axloqiy munosabatni tarbiyalashga yordam berishi mumkin.

Aksariyat majmualarda mutaxassis uchun o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish hamda amaliyotda qo'llash bo'yicha muayyan tavsiyalar mavjud.

Masalan, o'qitishning boshlang'ich bosqichiga tegishli grammatik leksika bilan tanishishning boshlanishini belgilaydi, ya'ni ingliz so'zlari va terminlari tayanch lug'atining shakllanishi boshlanadi. O'quv-uslubiy majmualar tahlili bizga muayyan qonuniyatni aniqlashimizga imkon beradi, ya'ni ekologiyaga oid muammolar tarkibiga kiruvchi lug'aviy material, albatta, yildan yilga ularni qo'llanilishini kengaytirish orqali ko'payaveradi. Lug'at birmuncha murakkab nutqiy sxema yaratish imkonini beradi. Bu quyidagicha aks etadi: talabalarni o'qitishning boshlang'ich bosqichida tabiatni tayanch tasvirlashdan biroz mazmunliroq mulohaza qilishga o'tishadi, shuningdek, o'qitishning keyingi bosqichlarida ekologiya mavzusini doimiy ravishda rivojlantirib, muhokama qilinayotgan muammolar bo'yicha o'z fikrlarini bayon etishadi. Mamlakatlar, hududlarga oid axborotlar esa talabalarda ona-Vatanga muhabbat tuyg'ularining rivojlanishiga yordam berishi mumkin, bu borada o'rganilayotgan til mamlakatiga qiziquvchanlik bilan e'tibor qaratib, ularda vatanparvarlik va internasionalizm tuyg'ularini tarbiyalaydi. Ammo, xalqaro tajribalarning ko'rsatishicha, xorijiy tillarga qiziquvchanlik talabalarda o'qitishning keyingi jarayonlarida ancha susayishi mumkin, masalan, o'qitishning boshlang'ich bosqichida talabalar mazkur fanni o'rganish borasida katta qiziqish bildirishga qodir bo'lsa, bunda uning yangiligi asosiy sabab hisoblansa hamda o'qitish xususiyati shuni taqozo qilsa, o'rta bosqichda esa qiziqitirish uchun qo'shimcha sabablarni izlash zarur bo'ladi. Talabalarning xorijiy tillarga qiziqishining pasayishiga qaratilgan barcha moyilliklar aynan o'qitishning keyingi

bosqichlarida namoyon bo'ladi, bu esa o'ziga xos yosh va shaxsiy xususiyatlarga bog'liqdir. Aynan shu davrda talabalarning ingliz tili bo'yicha bilim darajasi, tilni o'rganishda paydo bo'lgan muammolarni yechishda ko'plab shaxsiy imkoniyatlarini aniqlay boshlaydi. Fikrimizcha, aksariyat talabalarda ingliz tiliga oldindan bo'lgan qiziqish yo'qolishining aniq sabablaridan biri - ingliz tiliga tabiiy ehtiyojning mavjud emasligi hamda uni amaliyotda qo'llashda aniq imkoniyatlarning yo'qligidir.

Ma'lumki talabalarning xorijiy tillarni egallashni intilishidagi faolligi real sharoitda ahamiyatli emas. Talabalarning xorijiy tillarni o'rganishlarida ularning doimiy va tizimli ishlamasliklari, shuningdek kommunikativ muloqotning real vaziyatlari mavjud emasligi sharoitida chet tilini egallash imkoniyatiga ishonchning bo'lmasligi o'qishga qiziqishning yo'qligi sabab bo'lishi mumkin. Talabalar uchun ingliz tilini amalda qo'llay olish imkoniyatlari ila o'zlashtirish natijaviyligini his qilish ayniqsa muhimdir. Biz ingliz tili mutaxassisining faoliyati texnologik darajada o'tishining muhim mezonlarini aniqlab berishimiz zarur:

- xorijiy tillarni o'qitishda kutilayotgan natija sifatida odob bilan o'lchanadigan tasavvurlar, tushunchalar, operasiyalar hamda talabalar faoliyati bilan aniq belgilangan maqsadning, shuningdek qo'yilgan maqsadga erishishning natijaviy tashxisi uslublarining mavjudligi;

- xorijiy tillarni o'rganishni bilish amaliy vazifalari va ularning yechim yo'llarini ko'rsatib beruvchi aniq tizim shaklida taqdim etish zaruriyati;

- xorijiy tillarni materiallarni o'zlashtirishning barcha bosqichlarida qattiq izchillik va logikaning zarur mavjudligi;

- har bir o'qitish bosqichida talabalarning axborot texnikasi bilan o'zaro munosabatga kirishishida o'zaro aloqadorligi usullarini

ko'rsatish imkoniyati;

- talabalarining kreativligi va tanlash erkinligini aks ettiruvchi, shaxsga yo'naltirilgan funksiyalarini amalga oshirishiga asoslangan faoliyatida motivasiyaning mavjudligi;

- ta'lim jarayonida fe'l-atvorning belgilangan insoniy qoidalariga mutanosibli;

- ta'lim jarayonida axborotlarni qayta ishlash va taqdim etishning innovasion vosita va usullaridan foydalanish;

- o'qitish jarayoni boshqarilishi ustidan nazorat;

- yakuniy natijaning kafolatlanganligi.

Xulosa va takliflar. Shu tariqa qayd etishimiz mumkin, ingliz tilini o'qitishdagi ta'lim texnologiyalari nafaqat pedagogik jarayonni boshqarish mexanizmini, balki talaba shaxsiga ta'sir etuvchi muayyan mexanizmlarni ham loyihalashtiradi.

Oliy ta'limni modernizatsiyalash jarayonida esa shaxsning va butun jamiyatning ekologik madaniyati vujudga kelishida dunyoqarashning bir butunligi shakllanishi va amalga oshirilishi har qanday ta'lim tizimining ustuvorligi hisoblanadi. Bu borada ta'lim oluvchilarni ekologik tayyorgarligining samaradorligi quyidagi bajarilishi zarur bo'lgan quyidagi tadbirlar bilan bog'liqdir:

- shaxs ekologik madaniyati shakllanishi va rivojlanishi vazifalarini anglash zarur;

- talabalarining insoniylik dunyoqarashlarini rivojlanishini ta'minlash orqali o'quv fanlari mazmunini integratsiyasining mumkinligi, bu bilan ekologik talabning alohida o'ringa ega qadriyatli-motivasion oriyentirlarning to'liq rivojlanishi amalga oshiriladi;

- o'quv-uslubiy rejaga o'qitishning har bir bosqichida joriy qilishni ko'zlagan holda integrativ o'quv kurslari yoki fakultetlarni kiritish zaruriyati, bu bilan ekologik ta'limda

o'qitishning uzluksizlik tamoyili amaliyotda amalga oshiriladi;

- oliy ta'lim muassasalarida muayyan ekologik ta'lim muhitini yaratish zaruriyati, buning natijasida talabalarining ekologik madaniyati shakllanishining shartlari atrofimizdagi tabiat olamiga qattiq ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, xorijiy til mashg'ulotlarida olinadigan zamonaviy ekologik ta'lim xalqaro tashkilotlarda eng yuksak darajadagi samimiy qiziqish va harakatlar predmeti bo'lib qolmoqda. Ekologik ta'limning global va shunga muvofiq umuminsoniy ahamiyati odamlarning va jamoat-chilikning ekologik ongini konstruktiv ravishda isloh qilishning muhim vositasi sifatida atrof-muhitning dolzarb muammolari bo'yicha o'tkazilayotgan deyarli barcha xalqaro anjumanlarda ko'rsatilishi mumkin.

Konstruktiv yagona ta'lim jarayonini yaratish doirasida biz yagona ekologik jarayon yaratilishi, insonlarning umumiy mas'uliyati haqida ham so'z yuritishimiz mumkin, va shu bois chet tili turli xalqlar o'rtasida muloqot va anglashning universal vositasi bo'lishi mumkin. Bu esa insonni boshqa madaniyatlarga, jumladan ekologik madaniyatga jalb qilish vositasi bo'lishi mumkin.

“Xorijiy til” o'quv fani, bizning tadqiqotimiz orqali, ma'naviy-axloqiy va madaniy qadriyatlarni shakllantirishda keng qamrovli imkoniyatlari, shuningdek zamonaviy polimadaniyat jarayonida har bir insonni shaxsiy va ijtimoiy o'zini-o'zi anglashiga tayyorgarligi bois, aynan o'rganilayotgan muammo yechimiga o'zining munosib ulushini qo'shishi zarur bo'lgan fanga aylanadi. Ekologik ta'limning taqdim etilgan o'quv fani doirasidagi maqsadi ekologik kompetentlikning shakllanishidir, ya'ni jahon ekologik inqirozi dolzarb muammolarini jonli tabiat bilan o'zaro

uyg'un aloqalarni rioya qilish barobarida alohida rolini anglab yetishidir.
atrofdagi tabiat olami sifatini yaxshilash
imkoniyatlari bilan yechishda o'zining

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Ishmucchammedov R.J, Yuldashchev M Ta'lim va tarbiyada innovation pedagogik texnologiyalar – T.: Toshkent, 2017.- 169, 182, 212 b.
2. Obidova, G. K. (2022). INGLIZ TILINI O'RGANISHDA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANISHINI TA'MINLOVCHI OMILLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 20), 124-129.
3. Obidova, G. (2021). Развитие экологической культуры в образовательных моделях развитых стран мира. Общество и инновации, 2(10/S), 251-256.
4. Obidova, G. K., & Gaybullayeva, M. F. (2021). Xorijiy tillarni o'qitishda ekologik ta'limning pedagogik psixologik imkoniyatlari.
5. TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. D Raximjonova, A Xolmurodov - Engineering problems and innovations, 2023
6. Raximjonova, D. (2022). INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KOMPOZITSIYA USULIDA SO'Z YASALISHI HODISASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Journal of Integrated Education and Research, 1(4), 710-713.
7. Obidova, G. K. (2016). Закономерности и принципы становления и развития экологической культуры будущих учителей в системе педагогического образования. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (3-5), 82-85.
8. Obidova, G. K. Гуманизация и интеграция в экологизации образовательного процесса. ХАБАР-ШЫСЫ, 55.
9. Хасиханов М.С. Развитие экологической культуры преподавателей вузов // Педагогика (Кадровые науки, культуры, образования). – М., 2007. - № 5. – С. 65
10. Kuzibaevna, O. G. (2020). TECHNOLOGIES OF DEVELOPING THE ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. Solid State Technology, 63(1s), 1816-1825.
11. TEACHING AND LEARNING ENGLISH THROUGH DIGITAL TECHNOLOGY
12. M Toshpulatova, R Ilhomjonova Engineering problems and innovations
13. THE MAIN FEATURES IN TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES
MI Toshpulatova Journal of Integrated Education and Research 1 (5), 207-214
14. Use of Folktales in English Lessons TM Ikromovna POLISH SCIENCE JOURNAL, 88

OLIV TA'LIM TIZIMIDA EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI YO'NALISHIDA TAHSIL OLUVCHI TALABALARGA EKOLOGIYA FANINING O'RNI

JABBOROV A'ZAM MASHRABOVICH
Qo'qon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologiya, biologiya fanlari turkumiga mansub bo'lgan mustaqil fanlar kiradi. U tirik organizmlarning yashash sharoiti va shu organizmlarning o'zlari yashab turgan muhit bilan o'zaro murakkab munosabatlari hamda shu asosda tug'iladigan qonuniyatlarni o'rganadi. Ekologiya; tushunchasini fanga birinchi bo'lib 1866-yilda nemis biologi E.Gekkel tomonidan kiritilgan. «Ekologiya» yunoncha so'z bo'lib uning ma'nosi tirik organizmlarning yashash sharoiti yoki tashqi muhit bilan o'zaro munosabatini bildiradi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются самостоятельные дисциплины, относящиеся к разряду экологических, биологических наук. Он изучает условия жизни живых организмов и сложные взаимоотношения этих организмов с окружающей средой, в которой они живут, а также закономерности, которые рождаются на этой основе. Экология; впервые понятие введено в науку в 1866 году немецким биологом Э.Геккелем. «Экология» - это греческое слово, значение которого относится к условиям жизни живых организмов или их взаимодействию с внешней средой.

Annotation: this article includes independent subjects belonging to the category of Ecology, Biological Sciences. He studies the living conditions of living organisms and the complex relationships of these organisms with the environment in which they live, as well as the laws that are born on this basis. Ecology; the first to apply the concept to science was the German biologist E. in 1866. Introduced by Gekkel. "Ecology" is a Greek word whose meaning indicates the interaction of living organisms with living conditions or the external environment.

Kalit so'zlar: Aut-ekologiya, Sin ekologiya, Kimyoviy ekologiya, Ekologiya, populyatsiya,, biosfera, landshaft, ijtimoiy ekologiya, koinot ekologiyasi, urbanizasiya, taqqoslash, tajriba, modellashtirish, tasvirlash.

Keywords: Aut-ecology, Syn ecology, Chemical Ecology, ecology, population,, biosphere, landscape, social ecology, universe ecology, urbanization, comparison, experiment, modeling, imaging.

Ключевые слова: Aut-экология, Син-экология, химическая экология, экология, популяция,, биосфера, ландшафт, социальная экология, экология Вселенной, урбанизация, сравнение, эксперимент, моделирование, визуализация.

Ekologiya, biologiya fanlari turkumiga mansub bo'lgan mustaqil fan hisoblanadi. U tirik organizmlarning yashash sharoiti va shu organizmlarning o'zlari yashab turgan muhit bilan o'zaro murakkab munosabatlari hamda shu asosda tug'iladigan qonuniyatlarni o'rganadi. Ekologiya; tushunchasini fanga birinchi bo'lib 1866 yilda nemis biologi E.Gekkel tomonidan kiritilgan. «Ekologiya» yunoncha so'z bo'lib uning ma'nosi tirik organizmlarning yashash sharoiti yoki tashqi muhit bilan

o'zaro munosabatini bildiradi. Populyatsiya, turlar, biosenozlar, biogeosenozlar va biosfera kabi tushunchalar ekologiya fanining manbai hisoblanadi. Shuning uchun ham umumiy ekologiya 4 bo'limga bo'lib o'rganiladi.

1. Aut-ekologiya «autos»- yunoncha so'z bo'lib «o'zi» degan ma'noni bildiradi. Ayrim turlarning ular yashab turgan muhit bilan munosabatlarini turlarning qanday muhitga ko'proq va uzviy moslashganligini yoritadi.

2. Populyatsion ekologiya «populyason» - fransuzcha soʻz boʻlib, «aholi» degan maʼnoni bildiradi. Populyatsiyalar dinamikasi, maʼlum sharoitda turli organizmlar sonining oʻzgarishi biomassa dinamikasi sabablarini tekshiradi.

3. Sin ekologiya «sin» - yunoncha soʻz boʻlib, uning maʼnosi «birgalikda» demakdir. Biogeotsenozlarning tuzilishi va xossalari, ayrim oʻsimlik va hayvon turlarining oʻzaro aloqalarini hamda ularning tashqi muhit bilan boʻlgan munosabatlarini oʻrganadi.

4. Biosfera «bios»- hayot- «sfera»- shar soʻzlaridan olingan boʻlib, ekosistemalarni tadqiq qilishning rivojlanishi ushbu taʼlimotni vujudga keltirgan. Ushbu talimot asoschisi Vernadskiy V.I. hisoblanadi. Sayyoramizda tarqalgan organizmlar, yaʼni yer qobigʻidagi mavjudotlar tizimi biosfera deb ataladi. Hozirgi vaqtda ekologiyaning juda kcf p tarmoqlari mavjud. Jumladan filologik ekologiya, bioximik ekologiya, poliekologiya, landshaftlar ekologiyasi, qishloq xoʻjaligi ekologiyasi, ijtimoiy ekologiya va inson ekologiyasi, koinot ekologiyasi kabi qator tarmoqlar vujudga keladi. Ekologiya ilmiy tadqiqot ishlarida bir qancha uslublardan foydalanadi. Ularning keng tarqalgani quyidagilar: 1. Tasviriy,

2. Taqqoslash

3. Tajriba

4. Modellashtirish

Tasviriy, taqqoslash va tajriba uslublari deyarli barcha biologik fanlarda foydalaniladi. Ammo modellashtirish yangi rivojlanayotgan uslublardan hisoblanadi. Fan texnika sohasida roʻy bergan inqilobiy oʻzgarishlar va sanoat va transportning tez oʻsishi, aholining koʻpayib borishi, urbanizatsiya xodisasi, shaharlarning kengaya borishi, shaharlar

taʼsirining orta borishi, qishloq xoʻjaligida kimyolashtirishning kuchli taʼsiri va boshqa hollar, bir tomondan tabiiy resurslardan koʻproq foydalanishga olib kelsa, ikkinchi tomondan atrof muhitga salbiy taʼsirlarini ortishiga olib keladi. Natijada tabiiy resurslarning miqdori va sifatiga putur eta boshladi. Bunday munosabatni bartaraf etish hozirgi kunda ekologiya oldiga qoʻyilgan birdan-bir dolzarb muammodir. Bu muhim masalani hal etishning amaliy va ilmiy asosi -tabiatni muhofaza qilishdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tabiiy fanlar tabiiy resurslarning antropogen dinamikasi qonuniyatlarini, ularning murakkab oʻzaro aloqalarini oʻrganadi. Bu dinamikaning inson uchun ahamiyatini aniqlaydi, tabiiy boyliklardan ratsional foydalanishni asoslab beradi. Hozirgi avlod va kelajak avlod uchun muhim boʻlgan tabiiy resurslarning miqdor va sifat xususiyatlarini - saqlash va tiklash usullarini ishlab chiqarish lozim. Yer yuzida har yili 4 mlyard tonnadan ortiq neft, gaz 2 mlyard tonnadan ortiq komir yoqilib, 20 mlyard tonna har xil maʼdanlar qazib olinadi. uning chang tozonlari, zaharli gazlar, tutun -qurumlari atrofga chiqib uni ifloslantirmoqda. Bularning hammasi insonning tabiatga koʻrsatgan taʼsirining natijasidir.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Shunday ekan, tabiatdan toʻgʻri foydalanish, tabiat qonunlari bilan hisoblashish va unga rioya qilish shartdir. Aksholda inson qator salbiy oqibatlariga duch keladi. Bugungi kunda shunday oqibatlariga duch kelmoqdamiz ham. Masalan, bundan 3000 yil ilgari yer sharidagi quriqlik yuzasi umumiy maydonining 47 % ni oʻrmonlar tashkil qilgan edi. Insonning oʻrmonlardan rejasiz ravishda foydalanishi natijasida

hozir uning miqdori 27% ga tushib qoldi. Bu esa 2 mlyardga yaqin unumdor yerning eroziyaga uchgashiga sabab bo'ldi. Bu korsatgich butun quriqlik maydonining 15% ni tashkil qiladi.

Bundan tashqari bir qancha muammolar dasturda o'z aksini topgan. Faqatgina ularni izchillik bilan hal qilmoq darkordir. Ekologiya fansifatida biologiyaning sohalari fiziologiya, genetika, biofizikaga asoslanadi. Shuningdek, biologiyadan tashqari fizika, ximiya, geologiya, geografiya, matematika va boshqa fanlar bilan bog'langan. Ekologik tadqiqotlarning samarali olib borilishi natijasida «Geografik ekologiya», «Kimyoviy ekologiya», «matematik ekologiya» va boshqa tushunchalar joriy qilindiki, ular ekologiyaning naqadar rivojlanayotganligidan dalolat beradi.

MUHOKAMA

Hozirda inson o'z yashash doirasini keskin kengaytirgan, uning qadami nafaqat yer tevarak atrofidagi bo'shliqlarga, balki uzoq fazo bo'shliqlariga ham etib boradi. Bu holat butunlay yangi muammolarni keltirib chiqaradiki, ular tibbiyot ekologiyasi bilan yaqindan bog'liq bo'lgan antropoekologiyasini o'rganadi.

Inson va mashinalarning o'zaro munosabatlari to'g'risidagi fan Ergonomika nomini olgan va mehnat muhofazasining bir qismi hisoblanadi. TMQ fanining ham boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorligi mavjud.

Hozirgi kunda TMQ ning ayrim muammolari bilan geografik, biologik, tuproqshunoslik kabi qadimiy fanlar, shuningdek ulardan ajralib chiqqan biogeoximiya, gidrobiologiya, geogigiena kabi yangi sohalar ham shug'ullanmoqda. Ekologiya va tabiiy fanlarining rivojlanish tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Tirik

organizmlar hayotining tashqi muhit bilan bog'liqligi haqidagi fikr qadimdan ma'lum bo'lgan. Antik davrda yashagan faylusufnlarning asarlarida hayvonlarning turli instiktlari, baliqlar va qushlarning migratsiyalari, o'simliklarning tashqi qiyofasi, tuproq va iqlim sharoitlari bilan bog'liqligi, tabiatni muhofaza qilish haqidagi malumotlar keltiriladi.

XULOSA

Jumladan O'zbekiston va markaziy Osiyoda ham Ekologiya va TMQ bo'yicha olibborilgan ishlar o'zining uzoq tarixiga ega. Orta asrlarda yashab ijod etgan olimlardan Muhammad Muso Al-Xorazmiy, Abunasar Farobiy, A.R. Beruniy, A.A. Ibn Sino va boshqa allomalarimiz ushbu fanlarning rivojlanishiga katta hissa qo'shishgan. Muhammad Al-Xorazmiy 847 yilda «Kitob surat al-arz» degan asarlarini yozgan. Unda dunyo okeanlari, quruqligi qitalar, qutblar, ekvatorlar, gullar, tog'lar, daryolar va dengizlar, ko'llar, o'rmonlar, shuningdek boshqa tabiiy resurslar yerning asosiy boyliklari haqida ma'lumotlar keltirilgan. A.N. Farobiy ham tabiatshunoslikning turli tarmoqlari bilan shug'ullangan bo'lib uning «Kitob alxajm va al-miqdor», «Kitob al-mabodi-insonie» insonning boshlanishi haqida kitob va boshqa asarlari bunga dalil bo'la oladi. Farobiy tabiiy va inson qo'li bilan yaratilgan narsalarni ajratgan. U tabiiy narsalar tabiat tomonidan yaratiladi, degan xulosaga keladi. Tabiatga inson omilining ta'siri katta ekanligini, tabiiy va sun'iy tanlash hamda tabiatga ko'rsatiladigan boshqa ta'sirlarni atroficha baholaydi. Abu Rayxon Beruniy (973-1048) koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari bilan tushuntirishga urinadi. U erdagi ba'zi hodisalarni quyoshning ta'siri bilan izohlaydi. Uningcha, inson tabiat

ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МУАММОЛАРИ

БАЙСАРИЕВА Ч.У.

Самарқанд давлат ветеринария медицинаси, чорвачилик ва биотехнологиялар университети мустақил изланувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада электрон таълим шароитида талабалар мустақил таълимини самарали ташкил этишнинг муаммолари юзасидан таҳлилий маълумотлар баён қилинган. Таҳлил қилинган мақолалар талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Калит сўзлар: олий таълим, педагогика, мустақил таълим, муаммо.

Аннотация. В данной статье представлена аналитическая информация по проблемам эффективной организации самостоятельного обучения студентов в условиях электронного образования. Анализируемые статьи служат повышению эффективности организации самостоятельного обучения студентов.

Ключевые слова: высшее образование, педагогика, самостоятельное обучение, проблема.

Annotation. This article provides analytical information on the problems of effective organization of self-study of students in the context of e-education. The analyzed articles serve to increase the effectiveness of the organization of self-study of students.

Key words: higher education, pedagogy, self-study, problem.

Жаҳонда жадал ижтимоий-иктисодий ўзгаришлар муносабати билан, таълим тизимида ҳам бир қанча янги стандартлар, талаблар ва параметрлар белгиланиб келинмоқда. Янги стандарт ва талаблар нафақат асосий таълим дастурини ўзлаштиришнинг тузилиши ва натижаларига, балки уларни амалиётга қўллаш шартларига ҳам талаблар кўяди. Ушбу шартлар қўйидагилар:

-мавжуд муаммоли масалаларни таҳлил қилишни ҳисобга олган ҳолда ўзгарувчан ҳаёт ва касбий вазиятларда тез мослаша олиш;

-билимларни доимий равишда янгилашга, ўз-ўзини ривожлантиришга, янги билимларни яратишга, касбий муаммоларни ҳал қилиш учун билимларни амалда моҳирона қўллашга тайёр бўлиш;

- ахборот оқимларининг кўпайишига

асосланган ҳолда, маълумотларни таҳлил қилиш, ўзгартириш, касбий фаолиятда ва ўз ҳаётида қўллаш учун замонавий технологиялардан фойдаланиш;

- танқидий ижодий фикрлашга эга бўлиш;

- дўстона алоқада, турли жамоаларда ишлашга тайёрлик;

- ўз мақсадларига фаоллик билан эришиш.

Айнан шундай мутахассислар замонавий меҳнат бозорида рақобатбардош бўлишлари, шунингдек, ўз корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг рақобатбардошлигига ҳисса қўшишлари мумкин. Айнан улар ўз бизнесларини яратиши, иш профилидаги барча ўзгаришларга мослашиши ва ўз билимлари, кўникмалари ва қобилиятларини доимий равишда ошириши мумкин.

Илмий асар ва тадқиқотлар таҳлилларида Ю. Бабанский, А. Вербицкий, Л. Деркач, В. Казаков, О. Киричук, Б. Коротяев, А. Кучерявый, С. Матушкин, А. Мороз, Н. Никандров, П. Пидкасистый, Н. Половникова, В. Сластенин, Т. Шамовалар каби олимлар томонидан талабалар мустақил ишларини ташкил этишнинг турли жиҳатлари ўрганилганлигини кўрсатди. В. Аксенова, Т. Гусак, В. Крилова, В. Леонтьев, Г. Щукина, В. Вергасов ва бошқалар ўзларининг илмий асарларида талабаларнинг ўқув фаолиятини рағбатлантириш масалаларини кўриб чиқдилар.

Талабаларни мустақил ўқув фаолиятига тайёрлашни такомиллаштириш йўллари М. Антонюк, В. Буряк, Н. Важеевская, Л. Деркач, И. Мостовая, Л. Онучак, М. Солдатенко ва бошқалар томонидан таҳлил қилинган.

Ўқитишни ташкил этишнинг модулли тизими А. Алексюк, К. Вазина, А. Кучерявый, А. Гуменюк, Б. Огневьюк, А. Фурман, П. Юциявичене ва бошқалар томонидан батафсил ўрганилган.

Н. Битянова, А. Громцева, С. Днепров, В. Куринский, Л. Рувинский ва бошқалар шахснинг ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантиришга оид масалаларни ишлаб чиқиш билан шуғулландилар.

Ўқув фаолиятини илмий ташкил этишнинг турли жиҳатларини С. Архангельский, Я. Лудченко ва бошқалар ўрганиб чиққан.

Амалиётчи олимларнинг университет талабаларининг мустақил ишларини ташкил этиш муаммосига катта эътибор қаратишларига қарамай, акс эттириш ва ҳал қилишни талаб қиладиган муҳим ма-

салалар ҳанузгача сақланиб қолмоқда. Ю. Мирошниченко ва О. Троян таъкидлаганидек, талабаларининг мустақил ишларини ташкил этиш мақсади ва уни амалга ошириш усуллари ўртасидаги ошкор қилинмаган алоқалар ва муносабатлар мавжуд; кредит-модул таълим тизими шароитида талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишни яхлит назарий тушуниш ва асослаш; контекстда талабаларни рағбатлантириш масалалари; ўз мустақил ўқув фаолияти самарадорлигини ошириш; талабалар томонидан ўқув ишларининг оқилна усулларини ўзлаштириш; мустақил ўқув ишлари кўникма ва малакаларига эга бўлишларини шакллантиришдир [1].

Бундан ташқари, талабаларнинг мустақил ишларини, биринчи навбатда, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари орқали аниқ бажариш бўйича саволларни кўшиш керак. Ушбу йўналишда бир қанча тадқиқотлар мавжуд, аммо, бизнинг фикримизча, улар алоҳида мавзулар (курслар) доираси билан чекланган.

Олий таълим муассасалари талабаларининг мустақил ишларини ташкил этиш ва самарадорлигини оширишнинг бугунги муаммолари доимий эътибор ва сифатли ечимларни талаб қилади.

Ушбу йўналишдаги психологик ва педагогик адабиётлар таҳлиллари, талабаларнинг мустақил билим олиш масалалари бўйича тадқиқотларнинг фаол бошланишини XX аср ўрталарида кўрсатди, гарчи ўтган асрнинг бошларида И. Гессен шахснинг эркин ривожланиш манбаи фаол ва мустақил иш эканлигини таъкидлаб ўтган. Бундан ташқари, талабанинг шахси нафақат у томонидан ёзилган ёки айтилган сўзлар, қўлларининг ҳаракатлари, балки

бу вақтда у бошидан кечирган фикрлари, ҳиссиётлари, истаклари ва ихтиёрий ҳаракатлари, шунингдек руҳий ҳолат билан яратилади [2].

Бизнинг фикримизча, интеллектуал ишнинг фаоллиги ва мустақиллигига унинг ўткир зарурлигини, фойдалилигини, катта мақсадга мувофиқлигини ва, албатта, ижодий характери кўшишга аризийди. [3].

Бир қатор олим ва тадқиқотчилар (В. Бондарь, В. Буряк, Л. Выгоцкий, П. Галперин, Е. Кабанова-Меллер, А. Леонтьев, В. Лозова, Н. Половникова ва бошқалар) умумтаълим мактабида муҳокама қилинган муаммо нуктаи назаридан ўз фикрларини баён қилдилар. Уларнинг асарларида боланинг тафаккури ва қобилиятини ривожлантиришда мустақил ишнинг белгиловчи роли очиб берган, ўқув жараёнида талабаларни ижодкорликка жалб қилиш имконияти ва зарурлиги асосланган, когнитив фаолият ва мустақилликни шакллантиришнинг айрим йўналишларини аниқланган. Шунга қарамай, Н. Сагина ва А. Чизнинг тадқиқотларидан далолат берадики, бугунги кунда ҳақиқатан ҳам талабалар мустақил таълимга тайёр эмас. Жумладан, талабаларнинг 45,7% фоизи ўз мустақил ишларини тўғри ташкил этишни билмаслиги, 72,5% фоизи ўз вақтини қандай тақсимлашни билмаслиги ва 83% и бу тақсимотни қандай тузишни билмаслиги аниқланди [3].

Олий таълим дидактикаси ва методикасида бир қатор ишлар мавжуд бўлиб, уларнинг муаллифлари талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш муаммоларини кўтариб чиқдилар. Булар А. Алексюк, А. Вербицкий, Л. Деркач, В.

Казаков, Б. Коротяев, Р. Низамов, П. Пидкасистый ва бошқаларнинг тадқиқотларидир.

В.Буряк, Л.Деркач, Н.Дидус, И.Мороз ва бошқалар талабаларнинг ўқишга қодир эмаслигини, биринчи навбатда, уларнинг илмий билимларни ўзлаштиришдаги қийинчиликларни муваффақиятли енгиш учун воситаларининг етишмаслиги билан боғлайдилар. И.Мостоваянинг фикрича, биринчи курс талабалари олий таълим муассасада мустақил билим олиш хусусиятига эга эмас [4].

Баъзи замонавий олимлар, яъни А. Кривилева, А. Кучерявый, И. Мостовая, Н. Сагина ва А. Чижлар талабаларда мустақил таълим олиш учун психологик тайёргарликнинг етишмаслиги, ўзини ўзи ташкил этишнинг умумий қоидаларини билмаслик, илмий адабиётлар билан ишлаш қобилиятларининг етишмаслиги ва билимнинг етарлича юқори даражада эмаслиги кўпгина илмий фанларга қизиқиш йўқлигини таъкидлашмоқда.

Биз талабалар учун ўз вақтларини ажратиш, шунингдек, ҳар қандай ўқув интизоми доирасида талабаларнинг мустақил ишининг асоси бўлган ўқув материаллари билан ишлашнинг оқилона усуллари ва усулларини ўзлаштириш жуда муҳим эканлигига тўлиқ қўшилаемиз. Бундай кўникмалардан Ю. Мирошниченко ва О. Троян қўйидагиларни ажратиб олади:

- вақтдан оқилона фойдаланиш, иш ва дам олишни тўғри тақсимлаш, ўқув меҳнат гигиенаси қоидалари;

- маълумот қидириш, каталоглар, луғатлар, энциклопедиялар, тармоқ ресурслари билан ишлаш ва бошқалар.

- тез ўқиш техникаси;

- матнларни семантик қайта ишлаш, асосий нарсани таъкидлаш (ғоялар, қонунлар, принциплар);

- диққатни жамлаш ва ёдлаш;
- тинглаш ва нутқ маданияти;

- маълумотни қисқача оқилона ёзиб олиш (кўчирмалар, тезислар, режа, конспект, реферат, шарҳ, аннотациялар ва бошқалар.);

- маърузалар, семинарлар, лаборатория ва амалий ишларга, шунингдек модулларнинг якуний қисмларига тайёргарлик [1].

Ушбу рўйхатга биз ахборот-коммуникация технологияларидан ва энг аввало офис дастурлари ва интернетдан кенг фойдаланишни кўшмоқчимиз. Бундан ташқари, барча офис дастурлари ёки уларнинг аналоглари Интернет орқали ишлатилиши мумкин, бу маълум бир вазифа билан индивидуал ва гуруҳли (кўп фойдаланувчи) мустақил ишлашга имкон беради.

Талабаларнинг мустақил таълим масаласини кўриб чиқадиган бўлсак, шуни таъкидлаш керакки, психологик нуқтаи назардан мустақил иш-бу тушунилиши керак бўлган, ички мотивланган ва когнитив эҳтиёжларни қондиришга қаратилган фаолиятдир.

Талабанинг мустақил фаолияти А. Кучерявийнинг сўзларига кўра олти та функцияни бажаради, яъни:

- тизимни шакллантириш;
- ўқув материални ўрганиш жараёнининг яхлитлигини таъминлаш;
- сифатли ўрганишни рағбатлантириш;
- бошқарув;
- қайта алоқа механизминини ишлатиш;
- касбий таълимнинг узлуксизлигини

таъминлаш [5].

Н.Морозова, Р.Низамов, С.Трубачева, Н.Сагина мустақил ишни ўқитувчилар раҳбарлигида ҳам, уларнинг бевосита иштирокисиз ҳам режалаштирилган, ташкилий ва услубий йўналтирилган талабаларнинг мустақил ва жамоавий ўқув фаолияти турлари сифатида тушунишади.

Талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этишда ўқитувчининг роли кўплаб олимлар, жумладан, Г. Габай, Л. Журавская, И. Мороз, Н. Никандров ва бошқалар томонидан муҳокама қилинмоқда. Айнан ўқитувчи вазифалар тизимини ишлаб чиқади, уларни амалга оширишдан олдин талабаларга кўрсатма беради, мустақил ишларнинг боришини кузатади, қийинчиликларни енгиш ва хатоларни тузатишда талабаларга маслаҳат беради, натижаларни умумлаштиради, таҳлил қилади, баҳолайди ва ёрдам беради.

Шуни ҳисобга олган ҳолда, ўқитувчининг роллари унинг талабаларнинг мустақил фаолиятига аралаштиришига, мақсадларига ва билимларни ўзлаштириш даражасига қараб фарқланади. Шундай қилиб, Л. Журавская ўқитувчининг тўрт родини белгилайди — лектор, ахборотнинг асосий манбаи сифатида; раҳбар ёки фаолият ташкилотчиси; маслаҳатчи; модератор, кузатувчи ёки йўналтирувчи арбитр сифатида [6]. Яқин вақтларда ўқитувчининг бошқа роллари ҳам қайд этилди, масалан, фасилитатор-фаолиятни осонлаштирувчи восита сифатида; мураббий, фаолиятга ёрдам берадиган мураббий сифатида; мотиватор- мустақил ишни ташкил қилишнинг муқобил усуллари, яъни муваффақиятга эришиш йўллари кўрсатадиган сифатида.

Шундай қилиб, ўқитувчи кўплаб ролларга эга ва кредит-модул ўқитиш тизими доирасида ўқитувчи, бизнинг фикримизча, биринчи навбатда мотиватор, кейин ёрдамчи ва фаолият жараёнида — мураббий, модератор ва маслаҳатчи бўлиши керак. Бошқача қилиб айтганда, талабаларга кўрсатма бериш, ўқитувчи уларни рағбатлантириши, мустақил ишлаш учун энг қулай режимни таъминлаши, ўқув фаолияти жараёнида талабаларни мувофиқлаштириши ва маслаҳат бериши керак.

Мустақил иш таълимнинг бошқа шакллари билан фарқ қиладики, талаба ўзининг ўқув фаолиятини ташкил этади. М.Антонюк, Л. Деркач, Н.Сагина, А.Чиж, И.Шайдур ва бошқа олимларнинг фикрича, талабаларнинг мустақил ўқув фаолияти уларнинг хусусиятлари ва билиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилиши керак.

В. Вергасов, А. Миролубов ва бошқалар каби муаллифлар мустақил таълимни талабаларнинг мақсадли, фаол ва нисбатан эркин фаолияти деб тушунадилар.

И. Шайдур, ўз навбатида, "мустақил иш-бу талабаларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, дарсларда ҳам, дарсдан ташқари вақтларда ҳам турли даражадаги мураккабликдаги ўқув вазифаларини мустақил бажаришга қаратилган махсус ташкил этилган фаолиятидир" деб таъкидлаган. Бундай фаолиятнинг мақсади, унинг фикрига кўра, талабаларнинг билимларини мустақил равишда тўлдириш, илмий ахборот оқимини бошқариш қобилиятини шакллантириш [7].

"Мустақил билим олиш", "ўз-ўзини ривожлантириш", "мустақил иш" тушунчаларини таҳлил қилиб, бу атамаларнинг

барчаси "ўз-ўзидан" префиксига эга эканлигини кўришимиз мумкин.

Бошқа томондан, талабаларнинг мустақил ишларининг мақсади уларнинг мустақиллигини ривожлантиришдир ва мустақил ўрганиш маълум бир мустақилликнинг мавжудлигини англатади. Шундай қилиб, мустақил иш мустақил ўрганишнинг асосидир, шунингдек талабанинг мустақил ўрганишга тайёрлигини шакллантиришга ёрдам беради.

А.Букина, А.Вербицкий ва бошқалар таъкидлаганидек, ўз-ўзини ўқитиш, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини ривожлантириш самарадорлиги нафақат шахсиятнинг ихтиёрий жараёнларини ривожлантиришга, балки барқарор мотивацияга, яъни ҳар қандай фаолият ва хатти-ҳаракатларнинг ўзига хос шакллари белгилайдиган мотивлар тизимига асосланган талабаларнинг мустақил фаолиятига боғлиқ.

Мустақил иш шахснинг асосий хусусияти сифатида мустақилликни ривожланишига ёрдам беради. Мустақиллик-бу ташаббускорлик, танқидийлик, ўз фаолияти ва хатти-ҳаракатлари учун етарли даражада ўзини ҳурмат қилиш ва шахсий жавобгарликда намоён бўладиган шахс сифати [8].

Шундай қилиб, мустақил ўқишга тайёрланган талаба келажакдаги мутахассис сифатида қуйидагиларни амалга ошириши керак:

- ўз иш тартибини мустақил белгилаш ва тизимлаштириш;
- ўз ҳаракатлари кетма - кетлигини мустақил режалаштириш;
- бу ҳаракатларни мустақил кузатиб бориш ва тузатиб бориш, яъни: уларнинг боришини кузатиб бориш, ўзгартиш ва

аниқликлар киритиш.

Талабаларнинг мустақиллигини ривожлантириш учун, бизнинг фикримизча, талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятига тайёрлик даражасини аниқлаш керак; иложи бўлса, ушбу даражани ошириш ва шунга мос равишда талабаларнинг индивидуал хусусиятларини, тайёргарлик даражаси ва зарур мотивацияни ҳисобга олган ҳолда мустақил ишларни ташкил этиш.

Шахсий мустақилликни ривожлантириш мезонларини мустақил иш учун таклиф қилинадиган вазифаларнинг интенсивлиги, шунингдек ўз-ўзини ташкил этиш шароитида бажарилган вазифаларнинг маълум бир интизом бўйича таклиф қилинган вазифаларнинг умумий сонига нисбатан фоизи деб ҳисоблаш мумкин. Бундан ташқари, жараён қизиқиш билан амалга оширилиши керак.

Шундай қилиб, илмий адабиётларни таҳлиллари натижасида "мустақил иш" каби тушунчани аниқлашга асосий ёндашувларни аниқлашга имкон берди, яъни: - дарсларда ва дарсдан ташқари вақтларда талабалар томонидан амалга ошириладиган индивидуал ва гуруҳли билим фаолияти турлари (Р. Низамов, А. Чиж, Н. Сагина);

- ўқитувчи раҳбарлигида бажариладиган турли хил ўқув вазифалари (П. Пидкасистый, М. Харунов, Н. Никандров);

- талабаларнинг ўқув фаолиятини бошқариш ўқитувчи йўқлигида ва унинг бевосита ёрдамсиз амалга ошириладиган ишларни ташкил этиш тизими (В. Граф, И. Илясов, Н. Сагина);

- талабаларнинг индивидуал хусусиятлари ва билиш имкониятларини ҳисобга олиш асосида тузилган махсус индивиду-

ал ўқув дастури бўйича бажариладиган ишлар (С. Архангелский, Л. Деркач, И. Шайдур, А. Чиж);

- ўқув фаолиятининг ўзига хос тури, унинг асосий мақсади, мавзунинг мустақиллигини шакллантириш ва шу билан бирга унинг билимлари ва кўникмаларини шакллантириш билвосита барча турдаги машғулотларнинг мазмуни ва усуллари орқали содир бўлади (В. Казаков).

Шундай қилиб, кредит-модул ўқитиш тизимида талабаларнинг мустақил ўқитишни ташкил этишнинг асосий шакли бўлиб, шу жумладан индивидуал ва жамоавий ўқув фаолияти турлари, шунингдек, ўқитувчи раҳбарлигида талабаларнинг индивидуал хусусиятлари ва билим қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда, аудиториядан ташқари амалга оширилади, ўқитувчининг бевосита иштирокисиз, ўқитмасдан аммо унинг раҳбарлигида.

Талабаларнинг мустақил ишининг мақсади нафақат талабаларнинг билимларини мустақил равишда тўлдириш ва илмий маълумотлар оқимида эркин ҳаракат қилиш қобилиятини шакллантириш, балки эркин демократик жамиятда ўз-ўзини ўқитиш ва ўзини ўзи англашнинг зарур шартли сифатида фаолият ва мустақиллигини ривожлантиришдир.

Хулоса қилганда шуни таъкидлаш керакки, Болония жараёни шароитида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этишнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1) ўқув материалининг асосий қисми мустақил ўрганиш учун такдим этилади;

2) мустақил ишлаш учун махсус дидактик материаллар яратилади;

3) индивидуал ўқиш тартиби ва алоҳи-

да фанларни ўрганишнинг индивидуал жадвали (талабанинг таълим траекторияси), ўқув материални шахсий суръатда ўрганилади;

4) ўқитувчининг вазифаларини ўзгартириш (ташқил этиш, бошқариш, маслаҳат бериш, назорат қилиш);

5) талабанинг позициясини ўзгартириш (ўқув материаллари устида ишлаш режимида ташаббускорлик, ўз ишларини

мустақил режалаштириш, режалаштирилган индивидуал режани амалга ошириш учун жавобгарлик ва бошқалар)

Университет талабаларининг му-стақил таълимини ташқил этиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўналиши кредит-модул ўқитиш жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланишни кўришимиз мумкин.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мірошніченко Ю. Аналіз стану організації самостійної роботи студентів університетів у процесі кредитно-модульного навчання / Ю. Мірошніченко, О. Троян // Освіта на Луганщині. — № 2 (33). — 2010. — С. 60–65.
2. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / Отв. Ред и сост. П. В. Алексеев. — М.: «Школа-Пресс», 1995. — 448 с.
3. Чиж О. Н., Сагіна Н. С. Самостійна робота студентів у навчальному процесі / О. Н. Чиж, Н. С. Сагіна // Нові педагогічні технології в контексті сучасних концепцій і змісту освіти: зб. статей. — Луганськ, 1999. — С.211–243.
4. Мостовая И. М. Первокурснику: поради психолога / Мостова И. М. — К.: Тандем, 2000. — 76 с.
5. Проектування самостійної роботи студентів юридичних спеціальностей: навч. посіб: /А. О. Кучерявий, М. Л. Шелухін, В. В. Кадала та ін.; За заг. Редакцією А. О. Кучерявого. — Донецьк: ПП «ВД «Кальміус», 2013. — 200 с.
6. Темуров С. Ю. Методика организации самостоятельной работы студентов по курсу математического анализа с использованием информационных технологий / С. Ю. Темуров // Молодой ученый. — 2012. — № 6. — С. 428–431.
7. Шайдур І.А. Організація самостійної роботи студентів педагогічних університетів на основі індивідуально орієнтованого підходу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спеціальність 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І.А. Шайдур. — К., 2003. — 21 с.
8. Словарь для начинающего психолога. 2-е изд. / Под ред. И.В Дубровиной. — СПб: Питер, 2006. — 160 с.

PIRLS VA PISA XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI.

ASQAROVA M.A.
NamDU tadqiqotchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada 4-sinf o'quvchilarining o'qish va matni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish, tadqiqotning kontseptual g'oyalariga asoslanib badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni o'qish darajasini baholash, adabiy o'qish tajribasini egallash, ma'lumotlarni o'zlashtirish va ulardan foydalanishning nazariy va amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro tadqiqotlar, xususiyat, metodologiya, kontekst, taqqoslash, interpretatsiya, intellektual, o'zlashtirish.

Аннотация: В данной статье освещается теоретическое и практическое значение развития навыков чтения и понимания текста у учащихся 4 класса, оценка уровня чтения художественных и научно-популярных текстов на основе концептуальных идей исследования, приобретение опыта литературного чтения, усвоение и использование информации.

Ключевые слова: международные исследования, характеристика, методология, контекст, сравнение, интерпретация, интеллектуальный, присвоение.

Abstract: This article highlights the theoretical and practical significance of the development of reading skills and text comprehension in 4th grade students, assessment of the reading level of fiction and popular science texts based on conceptual research ideas, acquisition of literary reading experience, assimilation and use of information.

Keywords: international studies, characteristics, methodology, context, comparison, interpretation, intellectual, assignment.

Dunyo jamoatchiligiga mashhur, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv yutuqlarini xalqaro baholash tizimlaridan biri matni o'qish va tushunish sifatini xalqaro tadqiqoti PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) hisoblanadi. Mazkur tadqiqot dunyoning turli davlatlaridagi boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli matnlarni o'qish va tushunish darajasini baholash va taqqoslash hamda milliy tizimlarning o'ziga xos xususiyatlaridagi tafovut va farqlarni aniqlash imkonini bergan.

Mazkur tadqiqotda boshlang'ich ta'limning 4-sinf o'quvchilarining o'qish va matni tushunish ko'nikmalari baholanadi. Tadqiqotda ishtirok etadigan maktablar ikkita parallel sinfi bo'lgan umumiy maktablar orasidan maxsus metodologiya asosida komp'yuter yordamida tasodifiy tanlanadi.

PIRLS va TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarga qo'yilgan eng muhim talablardan biri qiyosiy tahlil qilish imkonini beradigan topshiriqlardan foydalanish hisoblanadi. SHu sababli topshiritsqlarni shakllantirish jarayonida o'tgan yillarda foydalanilgan nazorat materiallari blokidan foydalanilgan. Shuningdek, asosiy e'tibor tadqiqot jarayonini standartlashtirishga qaratiladi. Shu sababli PIRLS tadqiqoti qat'iy belgilangan yagona instruktsiya asosida amalga oshiriladi. Bu jarayoni xalqaro koordinatsiya markazi nazoratida amalga oshirilib, tadqiqotning har bir bosqichi maktablarni tanlash, instrumentlarni adaptatsiya qilish va tarjima qilish, test va so'rovnomalarni o'tkazish, natijalarni tekshirish va qayta ishlash jarayoni xalqaro ekspertlar tomonidan to'liq nazorat qilinadi. Tarjimalar tekshirilib, maktablarda xalqaro kuzatuvchilar ishtirok etadilar.

Ochiq turdagi nazorat topshiriqlari ekspert o'qituvchilar tomonidan tekshirilgandan so'ng, yana boshqa mutaxassislarini jalb etib qayta tekshirib, natijalar taqqoslab ko'rilgan. PIRLS tadqiqoti jarayonida ikki turdagi o'qish baholanadi: Adabiy o'qish tajribasini egallashga qaratilgan o'qish: Ma'lumotlarni o'zlashtirish va ulardan foydalanish maqsadiga qaratilgan o'qish. Tadqiqotning kontseptual g'oyalariga asosan badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni o'qish darajasini baholashda 4 turdagi o'qish ko'nikmalari baholanadi: yaqqol ko'rinishda berilgan ma'lumotlarni topish; o'qilgan matn asosida xulosalarni shakllantirish; axborotlarni umumlashtirish va interpretatsiya qilish; matnning strukturasi, tilga xos xususiyatlarni mazmunini baholash va tahlil qilish. PIRLS doirasida bajarilgan ishlarni miqdor va sifat ko'rsatgichlari asosida baholash maqsadida quyidagi baholash tizimidan foydalaniladi: javobini tanlashga oid topshiriqlar 1 ball bilan; vaqea va hodisalarning ketma-ketligiga oid topshiriqlar va qarorlar 1 ball bilan; javobi yoziladigan ochiq turdagi konstruktiv xarakterdagi topshiriqlar qiyinchilik darajasiga ko'ra 1 baldan 3 balgacha baholanadi. Masalan, 4-sinf o'qish kitobida berilgan «Qodir boboning orzusi» hikoyasiga oid topshiriqlar quyidagi tartibda berilishi maqsadga muvofiq:

Hikoyani rejalashtirish oid topshiriq:

Matn qanday tuzilganiga e'tibor berib, butun voqeani o'qing.

1. Hikoya boshida nima deyilgan?

2. Keyinchalik voqealar qanday tasvirlangan?

3. Hikoya qanday tugaydi?

Hikoyani semantik qismlarga ajratishga oid topshiriq:

1. Ularni qayta ko'rib chiqing, ushbu qismda aytilganlarni o'z so'zlaringiz bilan ifodalang. Unga sarlavha tanlang.

2. Sarlavhalarigizni yozing.

3. O'zingizni sinab ko'ring: sarlavha asosiy tushunchani aks ettiradimi yoki

yo'qligini aniqlang.

Reja bo'yicha qisqacha izoh:

1. Hikoyani semantik qismlarga ajrating.

2. Hikoyani qismlarga bo'lib o'qing, mazmuniga qarab rasm chizing.

3. Har bir qismda qanday muhim fikrlar ta'kidlangan?

4. Har bir qismini rejalashtirilgan tarzda qayta taqsimlang.

Qahramonning xususiyatlariga oid topshiriq:

1. Qahramon qaerda yashaydi?

2. U nima bilan shug'ullanadi?

3. Qahramonning fe'l-atvori qanday?

4. Muallif u haqida qanday fikrda?

5. Qahramonga nima yoqdi yoki yoqmadi?

Hikoyani tahlil qilish rejasi:

1. Hikoyani diqqat bilan o'qing

2. Hikoya sarlavhasi uning mazmunsuniga mos keladimi-yo'qligini ko'rib chiqing. Muallifning ismiga e'tibor bering.

3. U haqida bilgan narsalaringizni eslaysizmi?

4. Ushbu yozuvchining yana qanday kitoblarni o'qidingiz

5. Hikoya qachon va qaerda yozilganligini bilib oling

6. Hikoyada voqealarning qaysi turi ustunlik qiladi?

7. Hikoyani qisqacha takrorlang.

8. Sizingcha, ushbu hikoyaning avj nuqtasi (harakatni rivojlantirishdagi keskinlikning eng yuqori nuqtasi) nima edi?

9. Qaysi qahramonlarni ijobiy deb bilasiz va qaysi biri salbiy, nima uchun ?

10. Ushbu voqea sizni qaysi jihati kuldirdi, qo'rqitdi, mamnun qildi va nimasi xafa qildi ?

11. Qahramonlardan qaysi biriga mehringiz uyg'ondi? Ushbu qahramon bilan boshdan kechirgan his-tuyg'ularingizni tasvirlab bering.

12. Muallif bizga nimani o'ylashni taklif qiladi? Ushbu asarning asosiy g'oyasini

aytib bering.

13. Kelajakda qahramonlar taqdiri qanday o'zgarishi mumkinligi haqida o'ylang?

14. Siz uchun bularning afzalliklari nimada?

Hikoya rejasi:

1. Sizga yoqqan (yoqmagan) qahramon haqidagi fikringiz: "Menga juda yoqdi", "Men dahshatga tushdim", "Men ko'pini eslayman", "Men bu qiziqarli (g'alati, g'ayrioddiy) deb o'yladim", "Men hayratda qoldim", "Menga bu yoqmadim", "Men buni bilib hayron qoldim" va hk.

2. Qahramonning tashqi qiyofasini tasvirlang: uning yuzi, kiyimi, xulq-atvori.

3. Qahramonning fe'l-atvori, eng yaxshi namoyon bo'ladigan harakatlarini eslang.

4. Ushbu qahramonning asosiy belgilarini sanab bering.

5. Qahramonning boshqa belgilar bilan munosabatlari haqida gapirib bering

6. Ushbu xarakterga biroz o'xshash boshqa asarlarning qahramonlarini eslang.

7. Siz ushbu qahramonga o'xshashni xohlaysizmi (xohlamaysizmi)? Nima uchun?

8. Agar siz rassom bo'lganingizda, bu qahramonni qanday tasvirlar edingiz?

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish va matnni tushunishda o'qish qiyinchiliklariga duch keladilar. Ushbu masala bo'yicha o'quv adabiyotlariga qiziqdik. Nima uchun ko'p bolalar ba'zi holatlarda beparvo va kam o'qiydilar. Ular uchun o'qish zerikarli bo'lib qoladi. Bir qator ijtimoiy sabablar bor: o'qishga bo'lgan qiziqishning umumiy pasayishi, kitoblardan tashqari ko'plab ma'lumot manbalarining mavjudligi. Biroq, ushbu hodisaning asosiy sababi hali ham o'qishni o'qitishning nomukammalligi, o'quvchilarning o'qish faolligini maqsadli shakllantirish tizimining yo'qligi deb tan olinishi kerak. O'qish darslarida o'quvchilar bilimini baholashda qo'llangan savol, test va topshiriqlar o'quvchining o'quv materialini

qanday o'zlashtirayotganligini aniqlab bilim, ko'nikmalar va malakalarini rivojlantiriladi.

O'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo'lib, uning natijalari asosida dunyo mamlakatlari o'quv dasturlarida mavjud talablar doirasida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo'llash, fikrlash va muloqot qilish qobiliyatlarini aniqlashga qaratilgan. Shu bilan birga, bu hech qanday o'quv dasturini belgilamaydi, targ'ib qilmaydi va umumiy e'tirof etishni taqozo etmaydi.

PISAning asosiy vazifasi a'zo mamlakatlarni ta'lim siyosatiga oid ma'lumotlar bilan ta'minlash, qarorlar qabul qilishda ularni qo'llab-quvvatlashdan iborat. Tadqiqotning har uch yilda o'tkazilishi esa mamlakatlarga siyosiy qarorlar va tegishli dasturlarning ta'sirini hisobga olish uchun ma'lumot va tahlillarni ichiga olgan holda o'z vaqtida axborot berish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, mamlakatlar bu davr davomida o'z ta'lim tizimida kelajakda erishish ko'zda tutilgan maqsadlarni aniqlab olishiga imkon beradi.

4. PISA tadqiqotlarida 15 yoshli o'quvchilar doirasida o'tkazilishining asosiy sababi Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti(IHTT)ga a'zo aksariyat davlatlarda 15 yosh majburiy ta'lim bosqichining yakuniy davri hisoblanadi.

5. Savodxonlikni baholashda o'quvchilarning tabiiy fanlardan savodxonligini aniqlashda qo'llaniladigan kompetensiyalar misolida ko'rib chiqamiz:

1. Hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntira olish kompetensiyasi.

2. Ilmiy-tadqiqotlarni loyihalash va baholash kompetensiyasi.

3. Ma'lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish kompetensiyasi.

4. Kontekst nima? Kontekstlar - PISA topshiriqlarining asosi sanaladi. Kontekst

hayotiy muammoli vaziyatlar aks etgan topshiriqlar. O'z navbatida, kontekstlar shaxsiy, mahalliy va milliy (global) darajalarga bo'linadi.

5. PISA topshiriqlari darajalariga qanday talablar qo'yiladi?

Topshiriqni bajarish uchun talab etiladigan intellektual va fikrlash qobiliyatiga ko'ra ular uchta kognitiv darajaga ajratiladi:

1. Quyi daraja - bir bosqichli amallar
2. O'rta daraja - hodisalarni tavsiflash.
3. Yuqori daraja - murakkab ma'lumotlarni

tahlil qilish

Demak, mamlakatimiz ta'lim tizimida bunday ulkan islohatlar amalga oshirilayotgan bir vaqtda PIRLS va PISA xalqaro baholash tadqiqot dasturini tadbiq qilish biz uchun juda ko'p foyda keltiradi. Undagi tanlangan matnlar bo'lsa, o'quvchilarda to'g'ri o'qish normalarini shakllantiradi, jumladan o'qigan materialini qaysi darajada tushunganligini bilish imkoniyatini beradi. Faqat tanlangan matnlar o'quvchini yoshi va psixologik xususiyatlarini

inobatga olgan holda tanlash tavsiya etiladi. Jumladan xalqaro baholash dasturlarida noan'anaviy o'qitish usullaridan foydalanish darsning samaradorligini oshirib, o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni shakllantiradi:

- o'quvchilarga mustaqil fikrlashni o'rgatadi;

- bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi;

- darsning samaradorligini oshiradi;

- o'quvchilardunyoqarashnikengaytiradi;

- tafakkurni rivojlantiradi;

- o'quvchilarining matnni tushunish ko'nikmasini shakllantiradi; xotirani kuchaytiradi;

- matn bo'yicha axborotlarni taxlil qilishga o'rgatadi;

- o'quvchilarni o'z ustida ishlashga chorlaydi. Natijada, o'quvchilarda o'qish orqali kommunikativ ko'nikmalar shakllantiradi. Ya'ni, o'quvchilarning muloqotga kirishish jarayoni rivojlanib, ularda nutq madaniyatini oshiriradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi veb-sayti: www.tdi.uz.
2. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash U.N.Tashkenbayevning umumiy tahriri ostida. –T.: Sarq, 2019. – b. 3.
3. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi veb-sayti: www.markaz.tdi.uz.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA KOMPYUTER GRAFIKASIGA OID MAVZULARNI O'QITISHDA TRADITSIONALLIK (INNOVATSION USULLAR VA ULARNING TARQALISHI)

NAZAROVA SHAXNOZA SHOKIROVNA

Namangan muhandislik-qurilish instituti, "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" kafedrası stajor o'qituvchisi

Annotasiya. Maqolada "kompyuter grafikasi" darsliklarda o'qitilayotgan asosiy mavzularni, o'qitish usullarini va o'qitishda innovatsion usullar bilan klassik usullar o'rtasidagi farqlarni va ulardagi tarqalishni ko'rib chiqamiz. Innovatsion usullar talabalarning kreativlik va muhokama qobiliyatini oshirishga yordam beradi va kompyuter grafikasi sohasidagi yangi rivojlanishlarni osonlik bilan o'rganishga imkon beradi. Maqola davomida, o'qitishning natijalarini va innovatsiyalarni qo'llashga oid muhim xulosalar ko'rsatiladi. Innovatsion usullar va ularning tarqalishi bilan kompyuter grafikasi mavzularini o'qitishning umumiy usullari haqida maqola yozishimiz mumkin. Bu maqola traditsionallik asoslari asosida kompyuter grafikasining o'qitilishi va o'rganilishi uchun innovatsion usullarni muhokama qiladi. Shuningdek, innovatsion usullarning kompyuter grafikasi sohasidagi o'qitishda muhim roli haqida gaplashamiz.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, kreativlik, yaratuvchanlikni rag'batlantirish, interaktivlik, yangicha metodlar, tadqiqot, amaliy mashg'ulotlar, kolleboratsiya, sohalarni integratsiya qilish, o'quvning tarqashishi, texnologik vositalardan foydalanish.

Аннотация. В статье рассматриваются основные темы, изучаемые в учебниках по «компьютерной графике», методы обучения, а также отличия инновационных методов от классических в обучении и их распространенность. Инновационные методы способствуют повышению творческих и дискуссионных навыков учащихся и позволяют им легко осваивать новые разработки в области компьютерной графики. На протяжении всей статьи представлены важные выводы относительно результатов обучения и применения инноваций. Мы можем написать статью об общих методах преподавания тем компьютерной графики с инновационными методами и их распространением. В данной статье рассматриваются инновационные методы преподавания и обучения компьютерной графике, основанные на традиционных основах. Также мы поговорим о важной роли инновационных методов в обучении в области компьютерной графики.

Ключевые слова: инновации, творчество, стимулирование творчества, интерактивность, новые методы, исследования, практические занятия, сотрудничество, интеграция областей, распространение обучения, использование технологических инструментов.

Annotation. The article discusses the main topics studied in textbooks on "computer graphics", teaching methods, as well as the differences between innovative methods and classical ones in teaching and their prevalence. Innovative methods enhance the creativity and discussion skills of students and allow them to easily master new developments in the field of computer graphics. Throughout the article, important findings regarding learning outcomes and the application of innovations are presented. We can write an article about general methods of teaching computer graphics topics with innovative methods and their dissemination. This article discusses innovative methods of teaching and learning computer graphics based on traditional foundations. We will also talk about the important role of innovative methods in teaching in the field of computer graphics.

Key words: innovation, creativity, stimulation of creativity, interactivity, new methods, research, practical exercises, collaboration, domain integration, dissemination of learning, use of technology tools.

Kirish: Kompyuter grafikasi o'qitishning o'tish kerak. Bu sohasidagi mavzularni o'ziga xos xususiyatlari mavjudligini aytib o'qitishda traditsionallik va innovatsion

usullarni muhokama qilish juda muhimdir. Bu maqolada, traditsionallik va innovatsion usullar bilan kompyuter grafikasi darslarini o'qitishning muhim aspektlari haqida gaplashamiz.

Traditsionallikning asosiy xususiyati, klassik o'qitish usuliga asoslanganligidir. Bu usulda, o'qituvchi murabbiy bo'lib, darslarda ta'limiy jarayonni yo'lga qo'yadi. Kompyuter grafikasi o'qitishda traditsionallik usuli, asosan teorik bilimlarga, tasviriy san'atga va yozuvlarga e'tibor beradi. O'quvchilar o'zlashtirish jarayonida tarixiy va klassik qo'llanmalardan foydalanishadi[1]. Bu usul o'quvchilar uchun yoqimli bo'lishi mumkin, chunki ular oldingi tarixiy tajribaga asoslanib, muvaffaqiyatli dasturlarni o'rganyishlari mumkin.

Bir nechta innovatsion usullar kompyuter grafikasi o'qitishida yuqori darajada o'zgarishlarni keltiradi. Misol uchun, interaktiv darslar, multimediya vositalari, virtual ta'lim tizimlari va boshqa texnologiyalardan foydalanish. Bu usullar o'quvchilarga amaliyot bilimini oshirishda, tasviriy san'atga yangi yondashuvlar olishda va muammolarni hal qilishda yordam beradi. Buning bilan birga, kompyuter grafikasi sohasidagi eng so'nggi yangiliklardan ham foydalanish mumkin. Masalan, interaktiv kompyuter darslaridan yoki onlayn kurslardan foydalanish, katta o'quv markazlari va laboratoriyalarda amaliyotni rivojlantirish, yangi dastur va texnologiyalarni o'rgatish kabi.

Traditsionallik va innovatsion usullar kompyuter grafikasi o'qitishida bir-biriga mos kelishadi[2]. Traditsionallik, tarixiy malumotlarni o'quvchilarga ta'lim beradi va ularni tajribali dasturchilar sifatida tayyorlaydi. Innovatsion usullar esa o'quvchilarni yangi texnologiyalar va muhim

yondashuvlar bilan tanishtiradi. Bu ikki usulni bir-biriga moslashtirish, kompyuter grafikasi sohasida yetakchi o'qituvchilarning o'zlashtirish tarzini va o'quvchilarning o'zlashtirish ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Maqolada kompyuter grafikasi o'qitishida traditsionallik va innovatsion usullarning tartibi, ularning foydalanishning afzalliklari va cheklovlaridan ham bahs olinishi mumkin. Shuningdek, o'quvchilarni qiziqtirgan, ilg'or va yaratuvchi bo'lishlarini rag'batlantirishga qaratilgan tartibga ko'ra ushbu usullar kombinatsiyasini ishlatish juda muhimdir[3]. Shunda o'quvchilar tarixiy ko'nikmalarni o'rganish orqali innovatsion texnologiyalardan foydalanganing foydasini his qilishadi.

Bular bilan birga, o'qituvchilar ham tarixiy usullarni saqlab qolish va yangi texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan yangiliklardan foydalanish orqali o'quvchilariga eng yaxshi o'qitish usulini taqdim etish imkonini topishlari mumkin. Traditsionallik va innovatsion usullarni g'alati iste'mol qilish haqida qaror qabul qilish uchun, o'quvchilarning o'zlarini qanday o'rganish tarziga qiziqishlarini tahlil qilish va ularning talabalarning o'zlashtirish ko'nikmalari va talabalarning talabaliklari bilan nima qilib ta'sir ko'rishini o'rganish juda muhimdir.

Bu maqola, kompyuter grafikasi o'qitishida traditsionallik va innovatsion usullar haqida umumiy tushunchani berib, ularning tarqalishiga asoslangan eng muhim mavzularni ko'rib chiqishga harakat qilmoqda[4]. Bu usullarni g'alati ta'lim jarayonida ijtimoiy va texnologik o'zgarishlarni muvaffaqiyatli ko'rib chiqish uchun qo'llash, o'quvchilarga yaratuvchilikni oshirish va yetakchi sohasida rivojlanishiga imkon beradi.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan texnologik sharoitda kompyuter grafikasi turli sohalarning ajralmas qismiga aylandi. Binobarin, umumta'lim maktablarida o'quvchilarni ushbu soha bo'yicha zarur bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. An'anaviy o'qitish usullari yillar davomida norma bo'lib kelgan bo'lsa-da, o'qituvchilar o'quvchilarning kompyuter grafikasi haqida to'liq tushunchaga ega bo'lishini ta'minlash uchun innovatsion yondashuvlarni tobora ko'proq qabul qilmoqdalar[5]. Ushbu maqola o'rta maktablarda kompyuter grafikasi bilan bog'liq fanlarni o'qitishdagi an'anaviylikni o'rganadi, innovatsion usullarning paydo bo'lishi va ularning tarqalishini yoritadi.

An'anaviy yondashuv: Tarixan o'rta maktablarda kompyuter grafikasini o'rgatish an'anaviy yondashuvga amal qilgan. Bunday yondashuv ko'pincha darslik asosida o'qitish, ma'ruzalar va o'qituvchining ko'rgazmalarini o'z ichiga oladi. Talabalar, odatda, dasturiy ilovalar va texnik jihatlariga e'tibor qaratib, topshiriqlar ustida individual ishlaydilar[6]. Ushbu yondashuv asosli tushunchani taklif qilsa-da, u talabalarni samarali jalb qilmasligi yoki kompyuter grafikasi qo'llaniladigan real dunyo stsenariylarini aks ettirmasligi mumkin.

Innovatsion usullarning paydo bo'lishi: O'zgaruvchan ta'lim talablariga moslashish va o'quvchilarni yanada samarali jalb etish zarurligini anglagan pedagoglar o'rta maktablarda kompyuter grafikasini o'qitishning innovatsion usullarini o'rganishga kirishdilar. Bu usullar nazariy bilimlarni amaliy qo'llash va ijodiy muammolarni yechish bilan uyg'unlashtirib, talabalarga yaxlit ta'lim tajribasini taqdim etishga qaratilgan. Innovatsion usullarning bir nechta misollari:

Loyihaga asoslangan ta'lim (PBL): PBL talabalarni real dunyo stsenariylarini simulyatsiya qiluvchi kengaytirilgan loyihalar ustida ishlashni o'z ichiga oladi. Kompyuter grafikasi uchun bu multimedia taqdimotlarini yaratish, foydalanuvchi interfeyslarini loyihalash yoki interaktiv 3D modellarni ishlab chiqishni talab qilishi mumkin[7]. PBL tanqidiy fikrlash, hamkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi va talabalarga o'z bilimlarini amaliy kontekstda qo'llash imkonini beradi.

O'yin elementlarini kompyuter grafikasi darslariga integratsiyalash o'quvchilarning faolligini va motivatsiyasini oshirishi mumkin. Darslarni interfaol tajribaga aylantirish orqali o'qituvchilar 3D modellashtirish, animatsiya va tasvirni tahrirlash kabi tushunchalarni o'rgatish uchun o'yinlashtirishdan foydalanishlari mumkin[8]. O'yinlashtirilgan darslar ko'pincha qiyinchiliklar, mukofotlar va peshqadamlar jadvalini o'z ichiga oladi, bu talabalar o'rtasida sog'lom raqobat va muvaffaqiyat hissini uyg'otadi.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR): VR va AR texnologiyalarining paydo bo'lishi kompyuter grafikasini o'rgatish uchun ajoyib imkoniyatlarni taqdim etadi. O'rta maktab o'quvchilari virtual muhitlarni o'rganishlari, 3D modellar bilan o'zaro aloqada bo'lishlari va hatto o'zlarining VR/AR ilovalarini ishlab chiqishlari mumkin. Ushbu immersiv tajribalar o'rganishga amaliy yondashuvni ta'minlaydi, talabalarga murakkab tushunchalarni tasavvur qilish va turli dizayn texnikasi bilan tajriba o'tkazish imkonini beradi.

Tarqalishi va qabul qilinishi: Kompyuter grafikasini o'qitishning innovatsion usullari tobora ommalashib borayotgan bo'lsa-da, ularning o'rta maktablarda keng qo'llanilishi bir qancha omillarni hisobga olishni talab

O'QUVCHILARDA SPORT VOSITASIDA MILLIY IDENTIKLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

QOSIMOV AKMALJON NASIRDINOVICH
Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada o'quvchilarni sport vositasida tarbiyalashning pedagogic psixologik xususiyatlari, identiklik rivojlanish jarayonida paydo bo'ladi va kishilarning muayyan yaxlit strukturaga daxldorlik hissini tuyish asosida o'zining muayyan aniq o'ringa egaligini u orqali namoyon ega ekanligi global taraqqiyot jarayonida identiklik tanazzulini vujudga keltiruvchi davrda hal qiluvchi rol o'ynashi yoritib berilgan.

Аннотация: В данной статье раскрываются педагогико-психологические особенности воспитания школьников через спорт, идентичность вырисовывается в процессе развития, и через нее показывается наличие у людей определенного места, основанного на ощущении принадлежности к определенной целостной структуре, в период глобального развития, что вызывает упадок идентичности, сыграли решающую роль.

Annotation: In this article, the theoretical-methodological foundations of the formation of national identity in students through sports, the role of national traditional values of holidays, ceremonies, customs and events as a source of national education are of particular importance. playing was explained.

Kalit so'z va iboralar: o'quvchilarda sport, xalq an'anaviy qadriyatlari, madaniyatlararo munosabatlar, amaliy ko'nikmalar, uzluksiz ta'lim, individual sifatlar, iqtisodiy taraqqiyot, ta'lim standartlari, ta'lim va tarbiya, ilmiy-metodik, sub'yektiv yangilik.

Ключевые слова и фразы: спорт, народные традиционные ценности, межкультурные связи, практические навыки, непрерывное образование, индивидуальные качества, экономическое развитие, образовательные стандарты, воспитание и обучение, научно-методические, субъектные инновации у студентов.

Key words and phrases: sports, folk traditional values, intercultural relations, practical skills, continuous education, individual qualities, economic development, educational standards, education and training, scientific-methodical, subjective innovation in students.

Kirish (Videniye/Introduction). Bugungi kunda kechayotgan dunyoning globallashuvi jarayonlari ijtimoiy fanlarlarda «identiklik» masalasiga berilayotgan o'ziga xos yondashuvlarni atrof-muhitda ro'y berayotgan sosiomadaniy o'zgarishlar, jumladan dunyo xaritasida yangidan paydo bo'lgan davlatlarning tasnifi ilmiy atamalar izohi asosida bayon etilgan, shu bilan birga identiklik tushunchasi va uning mazmun mohiyati ilmiy-tahliliy xulosalar asosida keng o'rganish dolzarblik kasb etadi. Bundan tashqari identiklik tushunchasini keng tahlili borasida kichik sosial guruhlar, sinflar,

hududiy birliklar, etnik va milliy guruhlar, xalqlar, sosial harakatlar, shuningdek, davlat va global miqyosida butun bir insoniyat bilan bog'liq tushunchalarni ham o'zaro bog'liqligi maqolada ilmiy asoslar bilan yoritib o'tilgan.

Identiklik ijtimoiy rivojlanish jarayonida paydo bo'lib, muayyan yaxlik strukturaga daxldorlik hissi bilan bog'liq holda, inson tomonidan o'zining ana shu strukturani bir qismi ekanligi va uning tarkibida muayyan aniq o'ringa ega ekanligini anglashni bildiradi. Identiklik kishiga o'z ehtiyojlarini qondirish va jamiyatda o'z o'rnini topishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida unga eng og'ir

azob – butkul yolg‘izlik va shubhalardan xalos bo‘lish imkonini beradi. Shulardan kelib chiqib, biz «identiklik» tushunchasiga o‘zimizning mualliflik ta’rifimizni berdik: «Identiklik – bu rivojlanish jarayonida paydo bo‘ladi va muayyan yaxlit strukturaga mansublik hissini tuyish, shuningdek, shaxsning aynan ushbu strukturaga tegishli ekanligi va uning tarkibida muayyan aniq ijtimoiy guruhning bir qismi ekanligini anglashni bildiradi. Identiklik vositasida inson o‘zi mansub bo‘lgan ijtimoiy makondagi sosiomadaniy ehtiyojlarini qondiradi va u orqali jamiyatda o‘z o‘rnini topadi». Shunday bo‘lsada, ayrim holatlarda identiklik milliy ruh, xarakter va o‘zlikni anglash omillari bilan e’tirof qilinadi.

Jamiyatda yetakchi va ustun hisoblangan sosiomadaniy identifikasiya odatda, nafaqat shaxsni, balki sosiumda istiqomat qilayotgan avlodlarning ham o‘zini har tomonlama ijobiy baholashi yoki sosial muhitga muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi bilan bog‘liq mutanosibliklarni aks ettiradi. U yoki bu identifikasiyaning ijtimoiy strukturadagi o‘rni sosiomadaniy kontekstning o‘zgarishi ta’sirida almashishi mumkin. Masalan, har bir davrning boshqaruv apparatidagi o‘zgarishlar yangi shaxslararo yoki avlodlararo identifikasiyani paydo qilishi mumkin. Jumladan, XX asrning 30-60 yillaridagi insonlar uchun non mukofot rolini bajarishi muqarrar edi. Ammo bugungi kun avlodiga nonning qadrini android tizimidagi texnik vositalar (kompyuter, telefon, turli maishiy texnika buyumlari) qiymati bilan solishtirish mutlaqo tushunarsiz holat hisoblanadi. Lotincha (identus – aynanlik, mansublik, o‘xshashlik) - shaxs tomonidan o‘zining qaysi sosial guruhga mansubligi hamda shu sosial guruh doirasida ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy, maishiy, axloqiy stereotiplarga amal qilinishi. Identiklik insonda «men

kimman», «mening boshqalardan farqim nima» degan savollar asosida vujudga keladi va bunda inson o‘zlikni anglash jarayonidagi murakkab yo‘lni bosib o‘tadi.[1]

Yaqin vaqtlargacha «identiklik» tushunchasi ilmiy bahs-munozaralarda deyarli ishlatilmas va qo‘llanmasdi. Mazkur atamaning nazariy va empirik o‘rganish predmeti bo‘lmagan. U monografiya, darslik va jurnal materiallarida uchramasdi. Bu tushunchani hatto falsafa, psixologiya lug‘atlarining so‘nggi nashrlarida ham uchratmaymiz. Faqat so‘nggi o‘n yilliklarda «identiklik» atamasi milliy matbuot sahifalarida paydo bo‘la boshladi. Shunday bo‘lsa-da, u hamon aksariyat o‘quvchilar uchun notanish, tushunarsiz bo‘lib, odatiy ilmiy kategorial apparatga qiyinchilik bilan moslashmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (literatura i metodologiya /Methods). Milliy identiklikni tushunishda yondashuvlar tahlilini mutahassislar instrumental, primordial va konstruktiv yondashuvlarga ajratadilar. Aynan shu yondashuvlar identiklik omilini belgilashda ko‘plab munozara va baxslarga sabab bo‘lmoqda.

Identiklik rivojlanish jarayonida paydo bo‘ladi va kishilarning muayyan yaxlit strukturaga daxldorlik hissini tuyish asosida o‘zining muayyan aniq o‘ringa egaligini u orqali namoyon etishini anglatadi. Identiklik insonga o‘z ehtiyojlarini qondirishga va jamiyatdagi o‘z o‘rnini topishga yordam beradi. Bu esa o‘z navbatida insonga eng og‘ir azob, ya’ni butkul yolg‘izlik va shubhalardan xalos bo‘lish imkonini beradi.

«Milliy identiklik» ta’limoti P.Alter nazariyasiga ko‘ra mavjud komponentlarni madaniy-milliy identiklik va fuqaroviy-siyosiy monandlikka ajratadi. Unga ko‘ra madaniy-milliy identiklik asosini – an’analar, urf-odatlar, diniy e’tiqod, til umumiyligi

qamrab oladi. Fuqaroviy va siyosiy identiklikning shakllarini esa sosiumda istiqomat qilayotgan aholi qatlamining siyosiy ongi va huquqiy madaniyati rivojlanishi bilan bogʻliq boʻlgan integrallashtiruvchi omil, yaʼni jamoaviy identiklik tashkil etadi.[2]

Amerikalik tadqiqotchi K.Levin oʻzining «maydonlarnazariyasi» taʼlimotida identiklik: a) «subʼyekt» (individ/davlat), b) «atrof-muhit fazosi» (Ye-environment) va v) «hayot fazosi» (L-life) orqali shakllantiriladi. Identiklik (I-identity)ni modellashtirar ekan, K.Levin geografik, tarixiy, diniy, til va boshqa shu kabi unsurlarni quyidagi formulaga soladi, yaʼni $I=E-L$ yoki «identiklik» (I) «hudud», «iqlim» (E) asnosida «sivilizasiyalar», «mafkuralar» (L)ga tayanib milliylikni tashkil etadi.[3]

Ushbu nazariyalarga asoslanib, biz tadqiqot ishimizda qoraqalpoq milliy identikligining strukturaviy komponentlarini quyidagicha tasnifladik: a) emosional-hissiy komponent; b) hulq-atvor komponenti; v) kognitivlik komponenti. Oʻz navbatida, emosional-hissiy komponent: a) milliy tuygʻu; b) iftixor; v) kayfiyat; g) milliy xarakterni; hulq-atvor komponenti: a) fuqarolik pozitsiyasini koʻrsatish; b) oʻzi mansub boʻlgan fuqarolarni qoʻllab-quvvatlash; v) ijtimoiy munosabatlar birligini taklif etish; kognitivlik komponenti: a) milliy ong; b) milliy oʻzlikni anglash (rasonallik) omillarini tashkil etishini taklif qildik.

Bunday vaziyatda MDH mamlakatlarida avval mavjud boʻlgan “sovet kishisi” identikligining yangi paydo boʻlgan mavjud etnik identiklik oldidagi “inqirozi” kuzatiladi. Bu salbiy geterostereotiplarning paydo boʻlishi, etnik dahldorlik bilan bogʻliq negativ tuygʻularning shakllanishi, shuningdek, “kamsitilish”ni oʻtkir his qilish va «titul», yaʼni asosiy etnosdan madaniy yiroqlashish bilan bogʻlanib ketdi. Bunda «majburiy etniklik sindromi» namoyon

boʻlib, u «insonlarning oʻz irodasi va xohishiga qarshi oʻlaroq qaysidir etnosga tegishlilik bilan ulanib ketdi va uning ijtimoiy hayoti va tafakkurida muhim xarakteristikaga aylanadi. Yangi gʻoyaviy qarashlar kishining jamiyatdagi oʻrni, huquq va majburiyatlari doirasini belgilay boshladi, natijada har bir aʼzoning yangi tizimga oʻzini oʻzi identifikasiyalashishi yuqori oʻringa chiqadi. Tabiiyki, har qanday jamiyat yangitdan shakllanayotgan identiklikni ijobiy mazmun kasb etishini istaydi.

Ijobiy (pozitiv) identiklik koʻpchilik odamlarga xos boʻlib, u kishida oʻzi mansub boʻlgan va boshqa etnik guruhlariga nisbatan tolerantlik muvozanatini namoyon etadi. Uni bir tomondan, etnik guruhning mustaqil va barqaror hayot kechirishini taʼminlovchi shart sifatida, ikkinchi tomondan, polietnik dunyoda osoyishta madaniyatlararo muloqotning shakli sifatida baholash mumkin. «Har bir inson – deb yozadi Abu Nasr Forobiy, – oʻz tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun koʻp narsalarga muhtoj boʻladi. U bir oʻzi bunday narsalarni qoʻlga kirita olmaydi, ularga ega boʻlish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tugʻiladi. Shu sababli yashash uchun zarur boʻlgan, kishilarni bir-birlariga yetkazib beruvchi va oʻzaro yordamlashuvchi koʻp kishilarning birlashuvi orqaligina odam oʻz tabiati boʻyicha intilgan yetuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa aʼzolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashash va yetuklikka erishuvi mumkin. Bularning har biriga yashash va yetuklikka erishuv uchun zarur boʻlgan narsalarni yetkazib beradi».[4]

Ijtimoiy fanlar tizimida identiklik, yaʼni mansublik «meʼyor» kategoriyasi orqali ham ifodalanadi. Shakliga koʻra etnik mansublik ijobiy mazmun bilan boyitilgan «tolerantlik» (bagʻikenglik, chidamlilik) koʻmagida turli etnoslarning oʻzaro muloqot

hissini «ijobiylik» asosida shakllantiradi. Ijtimoiy hayotda «ijobiylik» omili hamma vaqt bir xil mazmun kasb etmasligi mumkin. U «kosmopolitizm» (dunyo fuqarosi ma'nosida keladi) nazariyasidan farqli ravishda «me'yoriy» etnik identiklikka ega bo'lgan etnomadaniy qadriyatlarni afzal deb biladi. Sosiologik «me'yor» «aynanlik» yoki «mansublik»dan chekinib, «indifferent» (loqayd)lik va gipoidentiklik (etnonigilizm) xususiyatlarni namoyon qilishi mumkin.

XX asrning 90 yillaridan boshlab dunyo xaritasining keskin o'zgarib borishi va bir qator mustaqil davlatlarning vujudga kelishi ilmiy muloqotda «o'zlikni anglash» g'oyasini giperidentiklik shaklida rivojlantirib bordi. Sosiumda etnik va fuqarolik mansublikni qo'llab-quvvatlash yoki ulardan butunlay voz kechish geometrik progress asosida kuchayib ketdi. O'z navbatida ushbu omilning u yoki bu ma'noda tezlashishi ma'lum bir etnik jamoalar uchun norasolik, cheklanish, etnik guruh vakillarining o'zlik uchun uyalish hissini keltirib chiqaradi. Identiklikda o'zidagi mansublikka nisbatan salbiy munosabatda bo'lish, shaxsning atrof bilan ijtimoiy madaniy muloqotga kirishishida ma'lum qiyinchiliklarni sezishga olib keladi. Natijada «etnonigilistik» kayfiyat insonning o'zidagi etnik mansublikdan begonalashuviga sabab bo'ladi.

Mansublikning yana bir shakli «giperidentiklik» bo'lib, unda guruh a'zolari sosiumda etnik ustunlikka erishish uchun qat'iy hujum tamoyiliga asoslanadi. Sosiologiyaga oid adabiyotlarda giperidentiklik tushunchasiga xolis qonun-qoidalar doirasida mavjud turga nisbatan harakatlanuvchi «etnoegoizm» iborasi qo'llaniladi. Avvalgi turlarga nisbatan «etnoegoizm» tartibli harakat qiladi va jamiyatdagi qaysidir etnik guruh a'zolari bilan muloqotga kirishishda «nafrat»,

«g'azab» yoki o'z xalqi muammolarini o'zgaralar hisobiga hal etish huquqini qo'lga kiritish hissini namoyon etadi.

Xalqlar psixologiyasini ilmiy o'rganish hamma vaqt dolzarb muammolardan biri bo'lishiga qaramay, uning umumiy tomonlari turli fan vakillari va mutaxassislari tadqiqotlarida turlicha o'rganilgan. Shunday bo'lsada, muammoning xususiy tomonlari, ayniqsa ayrim etnik guruhlar, katta yoki kichik millatlarga xos xususiy tomonlar yetarlicha tahlil etilmay qolaveradi. Nemis tadqiqotchisi V.Vundt xalqlar psixologiyasi xususida quyidagi fikrlarni ilgari suradi: «xalqlar psixologiyasi individual psixologiya singari mustaqil fan bo'lib, u individual psixik jarayonlar asosida rivojlanib boradi». [6] Vundt «millat» va «xalq» tushunchalarini tenglashtirgan holda etnopsixologiyaning tadqiqot ob'yektini til, folklor va urf-odatlarining ahloq kurtaklari bilan birga o'rganishni ta'kidlaydi. U «til xalq ruhida yashaydigan tasavvurlar, qonunlar va ularning aloqadorligini umumiy shaklda qamrab oladi. Afsonalar esa tasavvurlarning ilk mazmunini o'zaro bir-biriga hissiy aloqadorlik va ulug'vorlik ruhida namoyon etadi, urf-odatlarda mavjud tasavvur va ulug'vorlikdagi ifodaning umumiy yo'nalishlari aks ettiriladi»[7] – deb izoh beradi. Tabiiyki, etnik identiklik xalq psixologiyasining ifodasini beradi.

Inson identikligi qandayligiga qarab, uning xatti-harakatlarini qabul qiladigan yoki inkor etadigan qadriyat va normalar, qiziqish va tamoyillari, stereotiplar va amal qiladigan yo'riqlarini prognozlash mumkin. Ijtimoiy identiklik o'zida ijtimoiy guruhga mansubligini anglashga qaratilar ekan, unda mazkur guruhda ahamiyatli bo'lgan qadriyat va yo'riqnomalar, shakllantirilgan stereotiplarning jamiyat uchun qabul qilingan mavjud me'yorlari yashovchanligi oshadi.

Taxmin qilish mumkinki, individ uchun har bir holatda identiklik turlari turli darajada dolzarb bo'ladi. Ya'ni ayni shu holatda biron bir alohida identiklik yuzaga chiqadi va asosiy, «yetakchi» (dominant) bo'ladi. Demak, shu paytda individ o'z mansubligini anglash barobarida, me'yor, qadriyatlar va boshqalarning butun bir tizimiga o'zining bog'liq bo'lishligini ta'minlaydi. Batafsil fikr bildiriladigan bo'linsa, aytish mumkinki, qadriyatlar iyerarxiyasi doimiy emas, u muayyan paytda dolzarb ahamiyat kasb etadi va identiklik talablariga bog'liq ravishda amalga oshirilayotgan xatti-harakat modellarini qayta tizimlashtiradi. Shu nuqtai nazardan muammoga nazar tashlansa, har qanday dolzarb ijtimoiy identiklik xatti-harakat va ichki mohiyatni baholashda qarorlar orqali ifodalanadi.

Individ o'ziga u yoki bu ijtimoiy makonni tanlar ekan, shu bilan o'zi uchun aniq identiklikni ham tanlaydi. Biroq noturg'un hayot kishilarning sositumdagi o'rnini o'zgaruvchan, ya'ni – bugun turmushning sosit pillapoyalarida biror narsa ahamiyatli bo'lsa, ertasiga esa boshqa holat

«ommabop, nufuzli, dolzarb» bo'lishi tufayli individning ayni damdagi jamiyatda egallagan o'rnini hamma vaqt ham nufuzli va foydali bo'lishiga kafolat berolmaydi. Tabiiyki, individ barqaror mansublikni istaydi, chunki o'zgaruvchan shart-sharoitlar uning ijtimoiy-ruhiy barqarorligini izdan chiqarib yuborishi mumkin. Shundan kelib chiqib unda ba'zan etnik mansublik ustuvorlik qilsa, ba'zida diniy identiklikka ehtiyoj paydo bo'ladi.

Mutaxassislarining e'tirof etishlariga ko'ra, bugunga kelib yer yuzida 1600 dan ortiq millat va elatlarning vakillari istiqomat qiladilar. Geografik xaritaga diqqat bilan nazar tashlaydigan bo'lsak, unda bor-yo'g'i 250 ta atrofida davlatlarning ro'yxati

keltirilganligini ko'rish mumkin. Agarda, ulardagi diniy e'tiqod holatini kuzatadigan bo'lsak, raqamlar yanada qisqaradi, balkim u bor-yo'g'i bir nechta o'ntani yo tashkil qiladi yoki yo'q. Jinlar orasidagi tafovutni kuzatadigan bo'lsak, mavjud sanoq tizimi ikkiga kelib to'xtaladi xolos, ya'ni erkak va ayol. Ichki va tashqi, iqtisodiy va ijtimoiy siyosatimizda barcha omillarni chuqur tafakkurga asoslanib tahlil etiladigan bo'linsa, murakkab sinovlardan ilgari o'tilishi uchun identiklikning muhim omili bo'lgan mental xususiyatlar va uni belgilab beruvchi sosit darajalarga alohida e'tibor qaratilishi lozim bo'ladi. Xulosa sifatida yana shuni ta'kidlash kerak, milliy identiklik tizimi demokratik tafakkur salohiyatining namoyon bo'lishida ilgari suriladigan maqsad va vazifalarga bog'liq bo'ladi.

Natijalar (Rezultaty/Results). O'tgan asrning yetmishinchi yillaridagina milliy tuyg'u, o'z-o'zini anglash va uning mohiyati jiddiy o'rganila boshlandi. Masalan, N.Jandildin milliy psixologiya tushunchasini tahlil etar ekan, milliy tuyg'u va uning psixologik xususiyatlarini yoritishga urindi. Uning fikricha, milliy tuyg'u nafaqat o'z xalqi, balki boshqa millatlar, insoniyat turmush tarzining o'zgarishi bilan rivojlanadigan inson ruhiyatining o'ziga xos ko'rinishlarining murakkab majmui. Bu o'zgarishlar xalqning taqdiri, g'ururi va if-tixoriga bevosita yoki bilvosita ta'sir qiladi, uning tarixdagi o'rni va boshqa millatlar bi-lan munosabatlarida aks etadi.[7]

Bizning fikrimizcha, N.Jandildin milliy tuyg'ularning ijtimoiy determinizm, ya'ni, tabiat, jamiyat hodisalari hamda inson irodasi, hulq-atvori qonuniyatlarining o'zaro ta'siri, aloqadorligini to'g'ri ko'rsatadi. Zero, o'zligini anglay olgan millatgina o'zga millatlarning urf-odatlarini, an'analari, e'tiqodi, turmush tarzi va dunyoqarashini

tabiiy qabul qiladi va hurmat qiladi. Milliy o'z-o'zini anglash sub'yektlar ma'naviyatida psixologik fenomen sifatida ifodalangani, amalga oshadi. Ma'naviyat – murakkab va ko'p ma'noli tushuncha. U inson ongi, fikri, e'tiqodlarining ko'p tomonlari, madaniy me'ros va zamonaviy ilmiy va adabiy qadriyat-larning tizimi, urf-odatlar, marosimlar, diniy e'tiqodlarni qamrab oladi. O'z navbatida, sanab o'tilgan hodisalarning har biri ko'pgina aniq qadriyatlardan tashkil topgan. Tabiiyki, ularning hammasi ham o'zining imkoniyatlari, mustaqillik ehtiyojlariga xizmat qilishi, jamiyat va odamlarga ta'siri bo'yicha teng qiymatli emas. Psixologiya fani oldida bu murakkab fenomen ichidan shunday psixologik hodisalarni ajratib olish zarurligi aniq belgilab olinganki, ularni hisobga olish milliy o'z-o'zini anglashning shakllanishiga yordam beradi.

Darhaqiqat, bugungidek axborot, tashqi salbiy ta'sirlar xavfi ortib borayotgan bir paytda aholining har bir qatlami va ijtimoiy toifasini o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan holda, ularning milliy o'zligini anglashlarini shakllantiruvchi amaliy ishlar, tadbirlarni amalga oshirishning yangi-yangi usullarini ishlab chiqish zarur.

So'nggi vaqtlarda milliy o'z-o'zini anglashga bo'lgan qiziqish nafaqat ijtimoiy-siyosiy, fal safiy, tarixiy, balki psixologik yondashuvlarda ham kuzatilmoqda. A.B.Bagdasarova milliy o'z-o'zini anglash tushunchasini butun olam nigohi nazarida tahlil qiladi: milliy o'z-o'zini anglash o'zida ijtimoiy, siyosiy, ekologik, ta'limiy, estetik, falsafiy, diniy qarashlarni namoyon qiladi va diniy rivojlanishni turli millatlarda aks ettiradi. Shu yo'sinda milliy tafakkur millatlar-ning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, hayotiy jarayonlari bilan birga milliy ta'limini aks ettiradi.[7] G.Nikishov urg'uni

o'zlikni anglashning ma'nosiga qaratadi: o'zlikni anglash har bir insonning alohida rasional holda yoki aql orqali emas, uni chuqur anglashda, hissiyotda na-moyon bo'ladi va uning rivojlanishiga ko'pgina omillar, intuisiya va sezgi ta'sir ko'rsatadi. Rus tilida u oddiy qalb deb e'tirof etiladi. [8] P.I.Kovalevskiyning fikricha, milliy tafakkur intellektual tabiatga ega. «Milliy o'zlikni anglash, – deb yozadi Kovalevskiy, – idrokning akti hisoblanib, unda shaxs o'zini millatning bir qismi deb hisoblaydi. Bu hayot boshlanishining asosini tushunish va maqsad-larning o'zaro uyg'unligi ta'siri bo'lib, unga butun xalq va uning alohida a'zolari kirib ketadi».[9] G.P.Fedotov millat va milliy o'z-o'zini ang-lash muammolarini o'rganishda, avvalo biror bir xalqning mavjud bo'lish tarixi, uning dav-lat qurishga bo'lgan intilishlarini anglash lo-zim, deb hisoblaydi.

Milliy o'zlikni anglashni rivojlantirishda asosiy ma'naviy vazifalar intellegensiyaga yuklanadi, ya'ni bu tushuncha si-yosiy xarakterga ega bo'ladi. Shunday qilib, o'zlikni anglash ong osti da-rajasi-da hosil bo'lib, tafakkur darajasida na-moyon bo'ladi; o'zining milliy xususiyatlarini saqlab qolishga intilayotgan individlar qarashlarini aks ettiradi.

N.V.Koksharov esa milliy o'z-o'zini anglash-ning shakllanishi va rivojlanishidagi asosiy omillarni sanab o'tadi: madaniyat, fan, til, ta'-lim tizimi, ziyolilar va o'z-o'zini nazorat qilish. Til milliy madaniyatning asosi hisob-lanib, tilni yo'qotish milliy tafakkur yo'qo-lishiga qo'yilgan birinchi qadamdir.

Muhokama(Obsujdeniye/Discussion). Bunda asosiy o'rin fanni rivojlantirish, milliy madaniyat va milliylik, zamonaviylik va tarixiylikni uyg'unlashtira oladigan kadr- larni shakllantirish hisoblanadi. Milliy o'zlikni anglash va milliy ruh o'zaro

bog'liq bo'lib, bir-biriga asoslanadi. Milliy tafakkur madaniyatga ta'sir qilgani kabi, insoniyat madaniyati din ruhiyatiga ham ta'sir etadi. Milliy o'zlikni anglashning zaruriy komponentlaridan biri – xotira. U tufayli ajdodlar va avlodlar o'rtasida uzilmas zanjir, bog'liqlik hosil bo'ladi. Inson xotirasi uning vijdonini shakllantiradi, o'tganlarga munosabat, qarindosh va do'stlarga hurmatni yaratadi. Millatning tarixiy xotirasi xalq iqlimini hosil qiladi, unda xalq yashaydi, unda barcha madaniy rivojlanish namoyon bo'ladi. Milliy tafakkurning o'lchamli shakli etnostereotiplar hisoblanadi, ular muhim vazifani bajaradi. Etnostereotiplar insonning ijtimoiylashuvi va madaniylashuvini o'rganadi. Etnostereotip – ijtimoiy asoslangan tizimli obraz yoki boshqa etnik tasavvurlardir. Stereotiplar insonning abstrakt tushunchalarga intilishi bo'lib, insonlarning umumiy birlashuvi xarakteridir. Ular umumiy etnik muloqotda shakllanadi va tashkillashtirilmagan axborot tushunchalaridan hosil bo'ladi. Shu bilan bog'liq holda stereotiplar tanlanish asosida shakllanadi.

Kategoriyalashuv – «biz–ular», individ ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq. Shu qatorda differensasiya va identifikasiya jarayoni bir butun bo'lib, ular ijtimoiy mansublikni shakllantiradi – o'zini qaysidir guruh a'zosi deb hisoblaydi. Madaniyatda asosiy o'rin mansublikka qaratiladi. Unda muhim mezon sifatida diniy moslashuv olinadi va shu bilan G'arb va Sharq olamiga yondashuv oldinga chiqadi. Bu tasavvurlar madaniy ijtimoiylashuvda va boshqa xalqlar bilan aloqada namoyon bo'ladi. Bu tasavvurlarning asosiy qismi umumiy tarix, mada-niyat, an'ana, davlatchilik tasavvurlaridan hosil bo'ladi. Etnoijtimoiy tasavvurlarda fikr, ishonch, g'oya aks etib, ular afsonalarda o'z aksini topadi. Etnik

mansublik shu bilan birga tizimning qurilishi va boshqa etnoslar orasidagi muloqotni namoyon etadi. Uning yordamida inson o'z o'rnini jamiyatda topadi va guruh ichida va tashqarisida xulqini o'rgana boshlaydi. Inson etnik mansublikda o'zini ideal bilan so-lishtirib, o'ziga o'xshashini qidiradi. Biroq etnik mansublik bu etnik jamiyatning ahamiyatli a'zo si hisoblanadi. Undan tashqari, u insonga o'z o'rnini topish va o'rnatishda keng imkoniyatlar beradi. Bu imkoniyatlar etnik jamiyatga tayanadi va unga nisbatan ma'naviy aloqalarga ega. Milliy o'zlikni anglash milliy xarakterga ega. Milliy xarakter maxsus, fizik, ruhiy sifatlar bo'lib, u yoki bu millat tasavvurlarini namoyon etadi. Har bir xalqning tarixi murakkablik va qarama-qarshiliklarga to'ladir. Shu sababli, har bir xalqning xarakteri ham murakkab va geografik ta'sirga ega. Milliy xarakter 2 guruhga bo'linadi: tabiiy-biologik va ijtimoiy-madaniy. Birinchi guruh omillarida turli ijtimoiy qatlamga mansub kishilar o'ziga xos turlicha me'yorlarni o'zida aks ettiradi; reaksiya va temperament, jamiyat unda turli qadriyatlar tizimi bilan belgilanadi. Shuning uchun T.G.Grushevskaya fikricha, milliy xarakter ostida ijtimoiy qadriyatlar yotadi. Qadriyatlarning turg'unligi millat, jamiyat turg'unligini ta'minlaydi. Shunday qilib, milliy o'zlikni anglash mada-niyat bilan belgilanib, milliy xarakter darajasida namoyon bo'ladi. Yuqoridagi fikrlarga asoslanib quyidagi xulosani chiqarish mumkin: Milliy tafakkurning ishchi xususiyatlari millat tasavvurlarini xuddi o'zining sifatida qabul qilish, uning qaysidir etnik jamiyatga tegishlilikini tushunish, mamlakatni diniy birlik, til hamda an'analar, qadriyat va boshqa jamiyatlarga hurmat orqali muhimlashtirish. Bu yo'nalishda uchta asosiy omil ko'rsatilgan.

Milliy o'z-o'zini anglagan insongina

Vatan qadrini biladi. Vatan esa tugʻilib oʻsgan qishloqdan boshlanadi. Oʻz-oʻzidan maʼlumki, inson qachonki mening Vatanim, yurtim, joyim degan ongli tushunchaga ega boʻlsagina, ushbu xalq, mil-lat dardida yonib yashaydi, uning ravnaqi uchun oʻzini fido qiladi. Bunda taʼlim tizimining ahamiyati katta. Chunki taʼlim faoliyati inson-ning dunyoqarashini shakllantirib, kelgusi mehnat faoliyatining samarali boʻlishi, faro-von kelajagini taʼminlaydi.

Xulosa(Zaklucheniye/Conclusion).
Xulosa qilib quyidagi fikrlarni

keltirmoqchimiz,

taʼlim muassasalarida oʻquvchi-yoshlar va talabalarning yoshiga mos ravishda milliy-axloqiy sifatlarni singdirish orqali oʻzligini anglashga yordam beradigan differensial peda-gogik-psixologik dasturlarni yaratish hamda yoshlar bilan turli sohaning yetakchi, namunali, yaʼni zamonamiz qahramonlari bilan davra suhbatlari va uchrashuvlar oʻtkazish; ularda maʼnaviy axloqiy sifatlarni rivojlantirish uchun yosh va pisixologik hususiyatlarni hisobga olish bugungi kundagi dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Мирзиёев Ш.М. Ҳалқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Тошкент.: Ўзбекистон. 2018, -Б.37.
- 2.Зайниддинов Т.Б. Соғлом турмуш тарзини тўғри ташкил қилишда жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларининг педагогик фаолияти // Жисмоний тарбия ва саломатлик журнали.2019, 2(75). –Б.60.
- 3.Степаненко О.А. Поиск идентичности как константа немецкой культуры. // Журнал: Вестник Ленинградского гос.унив. им. А.С.Пушкина. 2013. № 7. – С. 80-90
- 4.Левин К.Теория поля в социальных науках. СПб., 2000. – С. 67-68
- 5.Отамуродов С. Глобаллашув ва миллат, -Тошкент: Янги аср авлоди. 2008.
- 6.Қаҳҳорова Ш.Б. Глобал маънавият глобаллашувнинг ғоявий асоси,-Тошкент: Тафаккур, 2009.
- 7.Мадаева Ш.О. Идентиклик антропологияси, -Тошкент: Нишон ношир, 2015.
- 8.Файзуллаев А.Ф. Научное творчество Мухаммеда ал-Хоразми.-Т.:Фан. 1983 й.

ОЛИЙ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМДА БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИНГ КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШИ

ХОЛБОЗОРОВА НАСИБА ХОЛБОЗАР ҚИЗИ
Шаҳрисабз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада педагогика олийгоҳларида таҳсил олаётган бўлажак ўқитувчиларнинг таълим жараёнида касбий ва шахсий шаклланиши, бўлажак ўқитувчининг касбий шаклланишида зарур бўлган асосий омиллар, педагогик шарт-шароитлар, индивидуал психологик хусусиятлар шаклланиши, касбий-педагогик таълимнинг амалий йўналиши масалалари талқин қилинган.

Калит сўзлар: талаба, таълим, жараён, тизим, касб, шахс, шаклланиш, натижа, ўқитувчи, ижтимоийлашув, компетенция, муҳит, тажриба, ривожланиш.

Аннотация. В статье дана трактовка вопросов профессионально-личностного становления будущих педагогов, обучающихся в педагогических вузах, основных факторов, необходимых в профессиональном становлении будущего педагога, педагогических условий, формирования индивидуально-психологических особенностей, практической направленности профессионально-педагогического образования.

Ключевые слова: ученик, образование, процесс, система, профессия, личность, становление, результат, учитель, социализация, компетентность, среда, опыт, развитие.

Annotation. The article interprets the issues of professional and personal formation of future teachers studying at pedagogical universities in the educational process, the main factors necessary in the professional formation of the future teacher, pedagogical conditions, the formation of individual psychological characteristics, the practical direction of professional and pedagogical education.

Key words: student, education, process, system, profession, person, formation, result, teacher, socialization, competence, environment, experience, development.

Кириш. Таълим тизимида амалга оширилаётган туб ислохотлар жамиятда ўзига хос ижтимоий-сиёсий ва иктисодий ривожланиш йўлининг танлаб олиниши, шунингдек, жаҳон таълими стандартларига мувофиқ келувчи узлуксиз таълим тизимини шакллантириш учун қулай шарт-шароитни яратди. Таълим соҳасида олиб борилаётган ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган давлат сиёсати ижтимоий жамият тараққиётини таъминловчи устувор йўналишлардан бири сифатида эътироф этилди. Бу йўналишда амалга ошириладиган муҳим тадбирлар қаторида мутахассисларнинг янги авлодини шакллантириш, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, мустақил дунёқарашга

эга, ижодий фикрловчи, бой миллий мерос, шунингдек, умуминсоний ва миллий қадриятларга садоқатли баркамол шахсни тарбиялаб вояга етказиш вазифалари белгиланган. Жамиятда амалга оширилаётган ислохотлар талабларига тўла жавоб берувчи, ишлаб чиқариш соҳасида юзага келган рақобатга бардошли, кескин ўзгаришларга мослаша олувчи, шунингдек, меҳнат бозорида мутахассислар малакасига қўйилаётган талаблар даражасида самарали фаолият юритувчи шахсни шакллантириш долзарб муаммо ҳисобланади. Таълим соҳасида амалга оширилаётган бунёдкорлик ишлари ва эришилган қатор ижобий ўзгаришларга қарамасдан, таълим самарадорлигининг ривожланиши

динамикасини янада жадаллаштириш, бунда яратилган шарт-шароитлар ва имкониятлардан самарали фойдаланиш учун ракобатбардош мутахассисларни - бўлажак ўқитувчиларни етказиб бериш бугунги кунда энг долзарб масала хисобланади [4].

Замонавий жамиятнинг ривожланиши глобаллашув - ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, мафкуравий, маданий ва бошқа ғояларнинг ўзаро кириб боришига асосланган глобал тизимни яратиш жараёни билан боғлиқ. Жамиятимиз кўплаб ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни бошдан кечирмоқда. Ҳаётнинг кўплаб соҳалари глобал намуналар даражасига кўтарилган. Иқтисодиёт бозор ва бизнес қонунлари асосида ривожлана бошлади. Ҳаётда бозор муносабатларининг ҳукмронлиги одамларнинг истеъмолчи кайфиятига ҳисса қўшадиган пул, нарсаларнинг кучини юклайди. Сўнгги ўн йилликларда ҳамма нарса кескин ўзгарди: сиёсат ва иқтисодиёт, маданият ва ижтимоий соҳа, индивидуал ва ижтимоий муносабатлар, одамларнинг бутун турмуш тарзи.

Асосий қисм. Глобаллашув шароитида таълим ислоҳоти таълим тизимида инновация сифатида тақдим этилган хориж тажрибасини жорий этиш орқали амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, таълим тизимининг ўзига хос фазилатларини ривожлантириш мақсад қилинмоқда. Шу муносабат таълим тизими ўзининг илғор анъаналарига, маҳаллий таълим ғояларига таянганида, ижтимоий-иқтисодий соҳани ривожлантиришнинг глобаллашувига эътибор қаратган ҳолда хорижий тажрибани ўз ичига олган.

Шахснинг ривожланиши индивид ижтимоий сифатларининг ижтимоийлашув ҳамда тарбия таъсирида юзага ке-

лувчи ҳодиса сифатида эътироф этилди. Агар ривожланиш шахсга хос бўлган, ривожланиб бораётган сифатларга йўналтирилган бўлса, таълим-тарбия мавжуд илмий билимлар ва жамият томонидан эътироф этилган ахлоқ қоидалари негизида ташкил этилади. Бу жараён ўқитувчининг касбий шаклланишига сезиларли таъсир кўрсатади. Агар ривожланиш шахсда мавжуд бўлган хусусиятларни бойитса, таълим-тарбия унда мавжуд бўлмаган, бироқ маданият, ижтимоий ахлоқ ва маънавий меъёрлар мазмунида ўз аксини топган шахсий ҳамда касбий сифатларни шакллантиришга йўналтирилади, чунки касб таълими ўқитувчисининг касбий шаклланиши аниқ мақсадга йўналтирилган, педагогик жиҳатдан ташкиллаштирилган, шунингдек, бошқариладиган таълим-тарбия жараёнида амалга ошади.

Ижтимоий инқироз ўсиб бораётган одамнинг яшаш майдонида ҳам кузатилади. Мактаб ўқувчиларининг мотивацияларини аниқлаш бўйича тестлар шуни кўрсатадики, уларнинг устуворликлари материализм, шахсий моддий фаровонликка йўналтирилганлик, меҳр-оқибат, раҳм-шафқатни қадрлаш туйғуларини мустаҳкамлаш тақозо этилади. Оммавий ахборот воситалари ўз каналлари орқали жиноий ҳодисалар ҳақида гапиради, инсон хатти-ҳаракатларининг даҳшатли шакллари кўрсатади. Болаларда эса эътибор ўлчови салбий томонга кучаяди, ижобий ҳислатлар пасайиши кузатилади ва салбий, гўё ягона мумкин бўлган ҳаёт йўли ва ўртак бўлади. К.Д.Ушинскийнинг таъкидлашича оммавий ахборот воситалари таъсири ҳар бир боланинг муваффақияти билан бирга келадиган, унга ўзининг индивидуаллигини кўрсатишга имкон берадиган ижобий ҳаётний материалга эътиборини тортиш орқали болалар-

ни тарбиялаш улардаги ижодий фаолият жараёнини юзага келтиради [1].

Талабалар томонидан касбий фаолиятда амалиётни ўзлаштиришга қаратилган ишларга эътибор қаратилди. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун талабаларнинг ўзини ўзи бошқариш, илмий-тадқиқот, бадий-ижодий, спорт, кўнгиллилик фаолияти имкониятларидан фойдаланилди. Талабаларнинг талаб ва қобилиятига мос равишда фаол мустақил аудиториядан ташқари ишлар аудиториядан ташқари жараённинг устувор йўналишга айланишига хизмат қилди. Натижада, аудиториядан ташқари машғулотлар жараёни бўлажак ўқитувчиларнинг ўқувчилар, уларнинг ота-оналари, аҳоли ва жамият ходимлари билан ўзаро муносабатларининг профессионал ижтимоий-психологик ва педагогик тажрибасини юқори сифат даражасида шакллантириш ва ривожлантириш имконини берди. Касбий таълим психологик-педагогик қўллаб-қувватлаш технологиясига асосланди.

Олий таълим муассасаларида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришда аудитория машғулотлар (маъруза, амалий, лаборатория, семинар машғулот ва ҳоказолар)нинг устувор ўрин тутиши инobatга олиниб, ўқув жараёни босқичма-босқич изчилликда олиб борилди ҳамда шу билан бирга, талабаларнинг касбий шаклланишида мустақил таълимнинг ўрни ҳамда аҳамияти аниқланди. Талабалар томонидан билимларни ўзлаштиришда мустақил таълим олиш, яъни автодидактика (автодидактика – ўз-ўзини ўқитиш ва автономлик) тамойили ҳамда ташкилий–методик шартлари ўрганилди.

Автодидактика – билимларни ўзлаштириш тасаввурларни ривожланти-

риш, тушунчалар, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш йўлида ўқув жараёнининг субъектив мақсадига мувофиқ мунтазам, мустақил ҳамда автоном хусусиятга эга фаолиятни ташкил этиш саналади. Талабаларда автономлик – ўқитиш мақсадлари, тамойиллари, мазмуни, методи ҳамда воситаларни аниқлаш, танлаш ва уларни қийинчиликсиз ёки ташқи таъсирсиз амалга ошириш қобилиятидир. Автодидактика тамойилининг муҳим элементлари бўлган «мустақил таълим олиш», «ўз-ўзини тарбиялаш» ҳамда «мустақил ўқиш» каби тушунчалар аниқ мақсад асосида мунтазам, узлуксиз ташкил этилувчи, мустақил ва индивидуал фаолият мазмунини ифодалашга хизмат қилиши қайд этиб ўтилди.

Автодидактика талаба томонидан ўзлаштирилаётган билимларнинг асосли ва далилланган ҳолда, ўзлаштиришини кўзда тутди, акс ҳолда, мустақил ўқишнинг белгиланган мақсадларига эришиб бўлмайди. Мустақил ўқиш сабаблари ва технологияси бир-бирига боғлиқдир. Шу билан бирга, автономликни билим олиш жараёнидаги мустақилликни оширишга хизмат қилувчи муаммоли таълим методи сифатида эътироф этиш мумкин.

Мустақил ўқиш технологияси масалали-фаолиятли тамойилга асосланади. Мазкур технология ўзида субъект томонидан мустақил ўқишнинг ташкил этилиши учун мустақил ва автоном равишда, ҳал этадиган педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқлар тўпламини акс эттиради [5].

Педагогик ва техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқ – бу мустақил билим олишда таълим мазмуни билан яхлит ҳолатда танишишга йўналтирилган дидактик материалнинг ташкилий-методик шакли бўлиб, мустақил

ўқишни йўлга қўйиш даврида гуруҳли ўқув жараёнини ўқув машғулотлар сифатида туркумлаштириш мумкин [9].

Талабаларнинг қизиқишлари, қобилиятлари, имкониятлари, эҳтиёжлари ва бошқалар билан ўзаро муносабатини ўрганишни ўз ичига олади, шунингдек, талабаларнинг шахсий касбий муаммоларни ҳал қилиш учун масъулиятини шакллантиришга қаратилган.

Натижалар ва муҳокамалар. Таълимни модернизация қилиш ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлиги сифати даражасига боғлиқ. Шу сабабли таълим соҳасида малакали мутахассисларни тайёрлаш муаммоси пайдо бўлади. Ўқитувчининг компетенцияси анъанавий равишда касбий билим ва кўникмалар билан, замонавий шароитларда эса улар билан бир қаторда педагогик жараённинг сифатини белгилайдиган шароит ва вазиятларни баҳолаш қобилияти билан тавсифланади.

Талабанинг индивидуаллиги ўқув-педагогик вазиятларни ҳал этишнинг ўзига хослигида намоён бўлади. Талабаларнинг ўқув-педагогик вазиятларни ҳал қилишда ўз-ўзини бошқариш хусусиятларига кўра қуйидаги индивидуал-типик турлари фарқланади: автоном, тезкор ва турғунлик. Бунда ҳар бир турнинг тавсифи юқори даражада ривожланган бошқарувчи хусусиятларнинг амалга ошишига ёрдам берувчи “кучли” томонининг, етарлича ривожланмаган хоссаларнинг “заиф” томонини, шунингдек “заиф” томоннинг “кучли” томон ҳисобига мувозанатловчи имкониятларининг тафсилоти ни ўзида мужассам этади [7,8].

Шу билан бирга, талабанинг шахсий ривожланиши вазифасини фақат таълим жараёни орқали ҳал қилиб бўлмайди, чунки таълим муҳитидан кучлироқ омиллар мавжудлигини тан олиш керак. Шу му-

носабат билан, олий таълимда талабаларнинг шахсий ривожланишига таъсир қилувчи омилларни ўрганишга, шунингдек, талабаларнинг шахсиятини шакллантиришга мувофиқлаштирилган ижобий таъсир кўрсатадиган педагогик омилларга айлантиришга комплекс ёндашув асосида ҳаракат қилинади [10]. Кўриб турганингиздек, малакали ўқитувчи, ўз педагогик фаолиятида шахснинг ривожланишини таъминловчи манба - унинг тизимида кўп қиррали ижтимоий муҳитда ижобий ва салбий материалларни ўз ичига олган атрофдаги ижтимоий муҳит эканлигидан келиб чиқиши керак. Ўқитувчи эса турли педагогик вазифаларни ҳал қилар экан, шахснинг ривожланишини таъминловчи манба билан ўзаро алоқада бўлиши, шунингдек, у билан фаол алоқага киришиши керак.

Бўлажак ўқитувчининг ижтимоийлашуви - бу унинг ижтимоий муносабатлар маданиятини ўзлаштиришда, касбий ўзини ўзи англаш ва фаол ҳаётини позицияни ривожлантириш учун маълум ижтимоий рол ва функцияларни шакллантиришда фаол иштирок этишининг кўп қиррали жараёни ҳисобланади. Вазифа - педагогик фаолият муаммоларини ҳал қилишга мос келадиган талабаларнинг шахсий эътиқодлари, ҳис-туйғулари ва одатларини ривожлантиришга қаратилади.

Талабаларнинг ижтимоийлашувининг ўзига хослиги уларнинг ёш даври билан боғлиқ. Талабалик ҳаётининг бошланиши (17-18 ёш) - ўсмирнинг танасини катталар танасига қайта қуришнинг якуний босқичи. Улар заиф ижтимоий фаолликка, қадрият йўналишларининг беқарорлигига, ўзини ўзи бошқаришга эга. Бироқ, уларнинг шахсий ижтимоийлашуви, касбий, меҳнат ва маънавий-ахлоқий ривожланиши нуктаи назаридан, 17 ёш-

дан 23 ёшгача бўлган ўсмирлик энг фаол шахсий ривожланиш давридир. Мутахассисларнинг таъкидлашича, талабалар бошқа ёшлар гуруҳлари орасида фаол ҳаётий позицияси, юқори даражадаги таълим даражаси, ҳаракатчанлиги ва мослашувчанлиги билан ажралиб туради [2].

Бўлажак ўқитувчининг шахсий ривожланишидаги ижтимоийлашув унинг шахсиятининг касбий фазилатларини шакллантиришни таъминлайди. Атрофдаги воқеликнинг барча параметрларини қамраб оладиган таълим соҳаси: табиий ва иқлим шароити, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ҳаёти, аҳолининг менталитети ва бошқалар ўқитувчиларнинг малакасини шакллантиришга таъсир қилади [11]. Социализация масалаларини ўрганувчи А.В.Мудрик шахсий ривожланиш омилларининг турли даражалари (оила ва уй, маҳалла, тенгдошлар гуруҳлари, таълим ташкилотлари, турли давлат, давлат ва хусусий ташкилотлар, микрожамият) орасида микрофакторларни таъкидлайди [3].

Шунингдек, замонавий ҳаёт глобал ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ўзгаришларнинг мураккаб шароитларида содир бўлади. Бўлажак ўқитувчи ўзининг келгуси фаолиятида профессионал бўлиши учун буларнинг барчасини амалий жиҳатдан пухта эгаллаши керак.

Олий таълимда бўлажак ўқитувчиларни касбий мослаштириш учун биз бир неча йиллар давомида тажриба-синов ишлари дастурига мувофиқ талабаларни барча шаклларда ижтимоийлаштириш тақозо қилинади. Бизнинг фикримизча, таълим воситаси сифатида талабаларни билим, маданий ва маънавий қадриятларни эгаллаш орқали жамиятга мослашишга ўргатиш, уларга моддий ва маънавий қадриятларни уйғунлаштиришга

ёрдам бериш учун мўлжалланган. Демак, ўз ишимизда биз илгари сурган ғоядан келиб чиқамизки, касбий мослаштириш талабаларнинг ривожланиши, ўз-ўзини англаши, унинг ўзида, жумладан, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий жараёнларида интеллектуал салоҳият ва ижодкорликни эгаллашини таъминлайди.

Ўқитувчининг касбий шаклланганлиги асосини мотивацион хислатлар, интеллектуал салоҳият, амалий кўникмалар, иродавий, ҳиссий ҳамда ўз-ўзини бошқара олиш сифатлари ташкил этади [12]. Ушбу сифатлар ўзининг ривожланган кўринишида талабанинг тўла шаклланганлигини, индивидуаллигини, ҳар томонлама баркамоллигини тавсифлайди. Уларнинг ривожланганлик даражаси шахснинг ижтимоий фаоллиги, ҳаёт тарзи, бахти ва жамиятда ўзини қай тарзда тутишини белгилаб беради [6].

Бу ғоя олий педагогик таълим олдида бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш учун самарали психологик-педагогик шарт-шароитлар яратиш вазифасига мос келади. Ўқув жараёнида улар амалиётга йўналтирилган, фаолиятга йўналтирилган, шахсга йўналтирилган технологиялар ёрдамида яратилади. Тажриба шуни кўрсатадики, талабаларнинг ижтимоий фаоллигини етарли даражада ривожланади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий ўзини ўзи белгилаш, ўз-ўзини билишини шакллантиришни психологик-педагогик қўллаб-қувватлаш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантиришнинг зарурий омили сифатида бизнинг тажрибамизда уч босқичдан иборат.

Биринчи босқич талабаларни биринчи навбатда ўз устида ишлайдиган шахснинг "мен"и билан боғлиқ бўлган ўқитувчилик касбининг ўзига хос хусусиятлари

билан таништириш, ўзлари учун ижтимоий фаолият дастурини тузиш, уларда мактаблар, муассасалар кузатувлар ўтказиши, нимани ўрганиши ва хоказо. Ўқитувчи талабаларни мулоқот қилиш, рефлексиядан фойдаланиш, ўз-ўзини диагностика қилиш, касбий қобилиятини аниқлаш ва атрофдаги воқеликда мавжуд вазиятларни мустақил равишда англаш учун ўз устида ишлаш, талабаларнинг хулқ-атворини, мулоқотини, фаолиятини доимий равишда кузатиб бориш, шунингдек, турли ҳаётий вазиятларда уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятидаги ютуқ ва қийинчиликларни муҳокама қилиш орқали маслаҳат ва тавсиялар билан ёрдам беради. Кўриб турганингиздек, бу босқичда ўқитувчини педагогик қўллаб-қувватлашнинг асосий усуллари талабаларга васийлик, ғамхўрлик, ҳимоя қилишида намоён бўлади. Бундай ёндашув билан талабада бошқаларни тушуниш, уларга ишонч, ижтимоий фаолиятга тайёрлик шаклланади.

Иккинчи босқичда талабаларнинг ижтимоий-педагогик фаолиятга тайёрлиги уларнинг касбий қобилиятларини рўёбга чиқариш учун меҳнатда фаол иштирок этишга интилишида намоён бўлади. Улар ўзлари учун ҳаракат дастурини тузадилар. Бу ерда ўқитувчи талаба билан ижодий ўзаро муносабатда намоён бўлади, унинг фаолиятини қўллаб-қувватлайди. У қисқа вақт ичида ўрганилаётган ҳодисаларнинг мазмуни ва операцияларнинг фарқлашга ёрдам берадиган фаолият дастурини аниқлаш ва босқичма-босқич қуришни ўргатади. Буларнинг барчаси бўлажак ўқитувчиларнинг касбий педагогик фаолиятини лойиҳалаш ва амалга оширишда мустақиллиги ва ижодкорлигини келтириб чиқаради.

Учинчи босқичда талабалар ижти-

мой-педагогик фаолиятда мутлақ мустақилликни намоён этади, дастурда белгиланган вазифаларни ҳал қилиш йўлига ўтади. Уларни мустақил ҳал қилишга интилади ва талаба шахсини таълим, тарбиялаш ва ривожлантириш билан боғлиқ турли ижтимоий тадбирларда фаол иштирок этади.

Хулоса. Шундай қилиб, хусусан, оила тарбияси билан танишиш жараёнида талабалар ўқитувчилар ва ота-оналарнинг ижтимоий-педагогик фаолиятини бирлаштиришга қаратилган ўзаро ҳамкорлигини, ота-оналарнинг олийгоҳ томонидан олиб борилаётган барча ишларда фаол иштирок этишини, таълим сифати ва талаба шахсини шакллантиришга қаратилганлигини англайдилар.

Ўқитувчи талабаларнинг мустақил ижодий ишларини амалга оширишга, уларнинг иши ва ҳаракатларини кузатишга маслаҳатчи сифатида ўз фаолиятини олиб боради. Ушбу кузатишлар натижасида ўқитувчи талабалар билан биргаликда уларнинг ҳаракатларини таҳлил қилади. Умуман олганда, педагогик қўллаб-қувватлашнинг барча уч босқичида, талабаларнинг ижтимоий-педагогик ишларини психологик ва педагогик қўллаб-қувватлаш бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантириш ва касбий маҳоратини оширишга хизмат қилади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг малакаси аналитик, прогностик, ахборот, акс эттирувчи, ривожлантирувчи, ташкилий, мулоқот, тадқиқот қобилиятлари сифатида ўсиб боради ва амалиётга йўналтирилган психологик ва психологик билимларни, касбий фаолиятдаги педагогик билим ўзлаштириш натижасида ривожланади. Шунингдек, талабалар амалий фаолият кўникма ва малакалари билан бир қатор-

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ ЎҚУВ-ТАРБИЯВИЙ ЖАРАЁНИДА ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МИЛЛИЙ МЕРОСНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

ИЛҲОМ ҲОШИМОВ,

Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти докторанти

Мақолада ахборотлашган жамият ва демократик ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда, инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари ёритилган. Муаллиф умумтаълим мактабида таълим жараёнига таъсир қилувчи асосий омилларни айтиб ўтган.

Калит сўзлар. Тарихий-маданий миллий меросни ўрганиш, инновацион ғоялар, мерос объектлар, функция, ижтимоий ривожланиш, ижтимоий тармоқлар, мифологик стереотиплар.

В статье рассматриваются пути формирования информированного общества и демократического социального, правового, экономического, культурного, духовно-образовательного развития, формирования системы инновационных идей и их реализации. Автор выделил основные факторы, влияющие на образовательный процесс в общеобразовательной школе.

Ключевые слова. Изучение историко-культурного национального наследия, инновационных идей, объектов наследия, функций, социального развития, социальных сетей, мифологических стереотипов.

The article covers the ways in which an informed society and a democratic social, legal, economic, cultural, cultural, spiritual and educational development, the formation of a system of innovative ideas and their implementation. The author mentioned the main factors affecting the educational process in a comprehensive school.

Key words. Study of historical-cultural national heritage, innovative ideas, heritage objects, function, social development, social networks, mythological stereotypes.

Жаҳонда давлат муҳофазасида бўлган тарихий-маданий миллий мерос объектларини асраш масаласига домий тарзда эътибор қаратиб келинади. Айтиш мумкинки, ҳозирги вақтда тарихий ва маданий ёдгорликларнинг йўқолиб кетиши, фойдаланишга яроқсиз бўлиши каби ҳолатлар кузатилмоқда, дунёдаги атиги 35 % тарихий-маданий объектлар яхши ёки қониқарли ҳолатда. Масалан, ҳар бир давлатнинг тарихий-маданий миллий мероси объектлари жамият маънавиятини ривожлантириш учун кучли манбаа, ҳудуд ва умуман цивилизацияни ривожлантириш учун иқтисодий манба ҳисобланади, шунинг учун аҳоли ва давлат ўз маънавиятини сақлаш ва кейинги авлодларга мерос қолдириш учун жавобгар бўлиши керак.

Таъкидлаш ўринлики, аҳолининг 80 % дан ортиғи маданиятнинг ривожланишини мамлакат учун муҳим аҳамиятга эга деб ҳисоблайди.

Мамлакатимизнинг Бош Қонуни тарихий-маданий мерос объектларини сақлашни кафолатлайди. Бироқ уларнинг қониқарсиз ҳолати шуни кўрсатадики, барча даражадаги ҳокимият меросни муҳофаза қилиш, асраш ва сақлаш соҳасида тўғри бошқарувни таъминламайди. Тарихий-маданий мерос соҳасидаги сиёсатнинг долзарб вазифаларидан бири Ўзбекистоннинг дунёнинг кўплаб мамлакатларидан меросдан фойдаланишда орқада қолишини баргараф этиш, уни бутун мамлакат ва алоҳида ҳудудларнинг барқарор ривожланиши концепциясига кенг киритиш бўли-

ши керак.

Умумтаълим мактабида таълим жараёнига таъсир қилувчи асосий омиллар қаторига қуйидагилар киради:

биринчидан, кадриятларнинг ўзгариши, бозор механизмларининг таълим соҳасига кириб бориши, таълим соҳасини жаҳон бозорига жалб қилиш, бу мактаб ўқувчиларининг маънавий-ахлоқий ва маданий ҳолатига сезиларли таъсир кўрсатмоқда;

иккинчидан, ижтимоий-маданий ривожланишнинг юқори динамикаси, глобаллашув, интеграция ва ахборотлаштириш жараёнлари таъсири остида юзага келадиган болалик ҳодисасининг интенсив ўзгариши;

учинчидан, замонавий мактаб таълими тизими таълим соҳасидаги ўз ғоясини ўқувчиларни тарбиялаш жараёнида ижтимоий институтларнинг роли, ўрни ва функцияларининг ўзгариши, уларнинг ижтимоий ривожланиш ҳолатининг ўзгариши билан боғлиқ ноаниқ шароитларда амалга оширади;

тўртинчидан, ижтимоий тармоқлар ва оммавий ахборот воситаларининг оммавий маданиятнинг салбий табиати барқарор мифологик стереотипларни, ёш авлод томонидан анъанавий халқ маданияти ва ўтмишдаги классик маданиятни юзаки идрок этишни келтириб чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги, “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида” ва “Музейлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 декабрдаги “Моддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” қарори,

“Алоҳида муҳофаза қилинадиган тарихий-маданий ҳудудларни ташкил этиш ва уларни сақлаш тартиби тўғрисида низом”, Вазирлар Маҳкамасининг “Номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш” тўғрисидаги 222-сонли қарори, шунингдек, соҳага оид бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

Шу сабабли, замонавий мактаб таълимида тарихий-маданий мероснинг таълим омили сифатида ўрни ва ролини ўрганишнинг аҳамияти шубҳасиз каттадир, айниқса, мактаб ўқувчиларини ўқитиш жараёни замонавий маданият ривожланишининг социодинамикаси томонидан яратилган сифат жиҳатидан янги шароитларда амалга оширилмоқда.

Мамлакатимиз цивилизациясининг ижтимоий-маданий кодексига асосланган ўзига хослигининг турли шакллари шакллантириш, ватанпарварлик тарбияси ва мактаб тизимидаги ўқув-тарбиявий ишларда тарихий-маданий меросдан фойдаланиш муаммосини ўрганиш муҳимлигини англаш муносабати билан мактабда тарбиявий ишларга эътиборнинг намоён бўлиши олимларнинг диққат-эътиборида бўлиб келмоқда.

Умумтаълим мактабларида ўқув-тарбиявий жараён методикасини такомиллаштириш, дастурлаштирилган таълим воситаларини қўллаш муаммоси бўйича хорижий ва ватанимиз олимлари томонидан кўплаб тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, таълим-тарбия жараёнида ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнини такомиллаштиришнинг илмий-назарий асослари А. Абдуқодиров, У.Ш. Бегимқулов, А. Бакиев, Н.А. Муслимов, Н.Ш. Шодиев, Р.Қ. Чориев, Н.И. Тайлақов каби олимлар

илмий изланишлар олиб борганлар ҳамда З. Азамат, А. Асқаров, С.Н. Турсунов, Д.А. Алимова ва бошқаларнинг ишларида тарихий-маданий мерос объектларини ўрганиш масалалари педагогик муаммо сифатида тадқиқ қилинган.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатлари олимларидан И.А. Гринко, Н.П. Шляпникова, Ю.С. Путрик, М.В. Циулина, С.А. Демина, А.П. Соловьев, П.Е. Царьков, С.В. Богданов, И.А. Галицкая, Е.А. Гускова, Л.Ю. Зайцева, М.Б. Лисенко, Е.П. Белозерцев, Е.Н. Потехиналар томонидан тадқиқ этилган.

XX аср бошларида хорижий муаллифларнинг тарихий-маданий меросни муҳофаза қилишга бағишланган биринчи асарлари пайдо бўлди, улардан энг машҳурлари Г. Г. Дехё, П. Клеменс асарларидир. Тарихий-маданий меросни бошқариш муаммолари М. Хокинс, Р. Жеймс, С. Стилтон, Н. Дадли, В. Матур, Ж. Макомбо, Ж. Сурро, Р. Ван Оерс ва С. Харагучи, Ж. Каби олимлар томонидан кўриб чиқилган.

Маҳаллий ва хорижлик олимлар ва амалий ўқитувчиларнинг ушбу фаол ишининг эришилган илмий, назарий ва амалий натижаларининг аҳамиятига қарамай, замонавий мактаб ўқувчиларининг ўзига хослигини шакллантириш, ёш авлодни ижтимоийлаштириш жараёнида тарихий-маданий мероснинг ўрни ва роли, ундан фойдаланиш каби масалалар кам ўрганилган. Тарихий-маданий мерос материалларидан фойдаланиш билан бевосита боғлиқ бўлган фуқаролик тарбиясининг фуқаролик ўзига хослиги ва ватанпарварлик каби асосий тушунчаларини талқин қилишнинг мафкуравий маънолари муҳокамалари ва муаммолари бўлиб ўтади.

Республикамиздаги умумтаълим мактаблари таълими тизимида тарихий-маданий миллий мероснинг таълим фаолият

тидаги ўрни ва ролини аниқлаш ва ундан фойдаланишдан иборат.

Белгиланган мақсадга эришиш учун куйидаги вазифаларини ҳал қилиш керак:

1) “тарихий-маданий мерос”ни тушунчасига назарий ва услубий ёндашувларни аниқлаш;

2) ижтимоий бошқарув нуқтаи назаридан тарихий-маданий меросни актуаллаштириш мазмуни ва механизмларини аниқлаш;

3) замонавий рус ёшларини ижтимоийлаштиришда тарихий-маданий мероснинг ролини ўрганиш;

4) тарихий-маданий миллий меросни сақлашда ўқитувчининг ролини таҳлил қилиш;

5) умумтаълим мактаби ўқувчиларини ижтимоий тарбиялашда тарихий-маданий миллий мероснинг аҳамиятини ўрганиш;

6) умумтаълим мактаблари ўқув-тарбия жараёнида тарихий-маданий миллий меросдан фойдаланиш модели яратиш.

Тарихий-маданий мерос объектларини умумтаълим муассасалари даражасида актуаллаштириш меросни ўша ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшиши мумкин, бу эса маданий муассасаларни кўп тармоқли молиялаштириш тизимидан, давлат-давлат бошқарув шаклларида фойдаланишга, механизмларни фаол жорий этишга олиб келади. Тармоқлараро ижтимоий шериклик, барча манфаатдор томонларнинг кенг ва уйғун ҳамкорлигини ташкил этишни ўз ичига олади: умумтаълим муассасалари, маҳаллий ҳокимият органлари, маданий муассасалар, маҳаллий ҳамжамият.

Умумтаълим мактабларида тарихий-маданий меросни актуаллаштириш тизимини такомиллаштиришнинг ишлаб чиқилган концепциядан иборат бўлиб, унинг ривожланиши натижасида:

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR MUHITIDA TEXNOLOGIYA FANI MASHG'ULOTLARI JARAYONIDA O'QUVCHI VA TALABALARNI IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNALOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

SHUKUROV SHUHRAT NASIMOVICH
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Hozirgi kunda maktab va pedagogika oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy o'qitish darslarni o'tkazishning yangi shakl va usullaridan foydalanishni talab qiladi. Ta'limning yangi modelini izlash, ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini turli shakllarda qo'llash dolzarb bo'lib bormoqda. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim vositalari yordamida axborotni tashkil etishning turli modellaridan foydalanish, o'yinlar vositasida o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish yo'llari, o'yinlar asosida o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish, o'quvchilarni ijodiy faoliyat jarayoniga tayyorlash, uning pedagogik ahamiyati, o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish metodikasi, zamonaviy ta'lim yondashuvlari asosida o'quvchilar ijodiy faoliyatini tashkil etish usullari, yo'llari va samaradorligini yanada takomillashtirish haqida fikrlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'limiy vaziyat, raqamli texnologiyalar, ijodiy faoliyat, o'qitish, mashg'ulot, boshlang'ich ta'lim, o'qituvchi, o'quvchi faoliyati, kompetentsiya, model, multimedia, kommunikativ, hamkorlikda o'qitish.

Annotation: Modern teaching at school and in pedagogical institutes requires the use of new forms and methods of teaching. There is a search for a new model of education, the use of information and communication technologies in the educational process in various forms becomes relevant. This article discusses ways to form the creative activity of primary school students through games, the development of students' creativity based on games, the preparation of primary school students for the process of creative activity, its pedagogical significance, student creativity. methods of development, ways, methods and effectiveness of organizing the creative activity of students on the basis of modern educational approaches.

Keywords: Educational situation, digital technologies, creative activity, teaching, lesson, elementary education, student, teacher, competence, model, multimedia, communicative, learning in cooperation.

Bugungi kunda mamalakatimizda pedagogik ta'lim sohasi uchun zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassis-kadrlar tayyorlash va ta'lim sifatini oshirishga katta etibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 27-fevraldagi PQ-4623-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, pedagogik ta'lim sohasi uchun raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ta'lim sifatini oshirish, sohaga Finlyandiyaning ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga

ega bo'lgan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashning samarali tizimini yo'lga qo'yish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 30.06.2021 yildagi 408-sonli qaroriga asosan O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti tashkil qilindi va bu instituti 2021-2022 o'quv yilidan o'z faoliyatini boshladi.

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti bugungi kun talabidagi zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlaydi. Zamonaviy o'qituvchining vazifasi har tomonlama bilimli, ijodiy, ijodkor, mustaqil fikirlay oladigan, xushmuomala shaxsni tarbiyalashdir.

Zamonaviy ta'lim raqamli texnologiyalar muhitiga monand o'zgarishlarni boshdan

kechirmoqda. Ilm-fan va zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi bitiruvchining raqamli texnologiyalar va zamonaviy kompyuter dasturlari hamda vositalaridan kasbiy faoliyatlarida foydalanish sohasidagi tayyorgarlik darajasiga tobora ortib borayotgan talablarni belgilaydi. Mehnat bozorida kasblarga qo'yilayotgan zamonaviy talablar va tez rivojlanib, o'zgaruvchan axborot maydoni sharoitida mutaxassis har tomonlama yetuk va raqobatbardosh xodim bo'lishi talab qilinadi. U zamonaviy bilimlarga ega bo'lishi, shaxsiy va jamoaviy muammolarni hal qila oladigan ijodiyv va kreativ fikirlaydigan, mustaqil, kommunikativ, mas'uliyatli shaxs bo'lishi kerak. Bo'lajak texnologiya o'qituvchisi yangi zamonaviy bilimlarni o'rganish, o'z faoliyati uchun kerakli ma'lumotlarni topish, saralash va tanlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Ta'lim olish va ta'lim berishning shaxsiy va ijtimoiy ma'nolaridan biri bo'lgan har bir fanni o'qitishda kompetensiya yondashuvidan foydalangan holda bu fazilatlarining barchasi muvaffaqiyatli o'zlashtirish mumkin.

Bugungi kunda barcha oliy o'quv yurtlari pedagogik yo'nalish talabalarining AKT kompetensiyalarini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Uslubiy adabiyotlarda zamonaviy o'qituvchining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida foydalanish bo'yicha kasbiy mahorat darajasini belgilashda "AKT kompetensiyalari" atamasi qo'llaniladi. Zamonaviy kadrlar standartlari-kompetensiya - ma'lum bir sohada muvaffaqiyatli faoliyat uchun bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlarini qo'llay olish qobiliyatini o'zida aks ettiradi.

Endi biz butun diqqatimiz bilan ilmiy izlanishlarimizni bo'lajak o'qituvchida mukammal tuzilishga ega bo'lgan elektron manbani (masalan, elektron qo'llanma mobil ilovani) yaratish, tahrirlash va takomillashtirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasini shakllantirishga

qaratmoqdamiz. Endi, talaba yuqori saviyada turli dasturlarda elektron ma'lumotlarni yaratishi va elektron manbalar, elektron darsliklar, ilovalar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishlari lozim. Bugungi kunda zamonaviy multimedia vositalari elektron xujjat yoki taqdimot, ilova va boshqalar uchun resurs yaratish, unga yuqori sifatli ovoz, grafik, video va animatsiya hamda kerakli effektlarni hosil qilish va birlashtirish uchun barcha imkoniyatlarni beradi.

Bunga ko'ra axborotni yaratishning turli modellaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy ta'limning rivojlantiruvchi faoliyatga asoslangan va muammoli ta'lim texnologiyalarida asosiy e'tibor shu yondashuvlarni takomillashtirishga qaratilmoqda. Bunday modellarni amalga oshirish murakkab tuzilishga ega bo'lgan elektron taqdimot shaklida amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, Amaliy fanlar fakultet talabalari "Texnologiya" fani mashg'ulotlari mustaqil topshiriqlarini bajarilishida hamda "O'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish" kurslari bo'yicha elektron multimediyali taqdimotlar yaratishga jalb etilgan.

Bu mustaqil topshiriqlar va kurslarning asosiy vazifalaridan biri talaba ongiga aniq dastur bilan ishlashning "yo'naltiruvchi" mafkurasini singdirishda ko'ramiz, bu esa unga o'z muammolarini hal etishda bilimlarni bosqichma-bosqich egallash hamda o'zida ko'nikma va malakalarni shakllantirish imkonini beradi. Kompyuter texnologiyalariga doir bilimlarni mustaqil izlashga va o'zlashtirishga o'rganish kasbiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Ijodkorlik – inson ish faoliyatning turli jarayonlar va holatlarida paydo bo'ladi. Qiziqish, havas, ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan, namoyon bo'lishigacha bo'lgan jarayonlardan tashkil topadi.

Ijodkorlik – bu sifat jihatdan yangi

bo'lgan, moddiy va intellektual boyliklar yaratuvchi inson faoliyati jarayoni. Bu jarayon o'zida insonning ish faoliyatida namoyon bo'lgan qobiliyatini ifodalaydi.

Kishida faoliyat ehtiyoji faoliyat jarayonida yangi maqsad qilib qo'yilmagan, hal qiluvchi vosita deb qaralmagan intilishdir.

O'qituvchi ta'limiy vaziyatni quyidagi tarzda tashkil qilinadi: zaruriy jixozlar, material va ta'limiy obyekt ajratiladi, ulardagi o'zaro munosabatlar tahlil qilinadi hamda o'rganiladi, asosiy tushunchalar tanlanadi. Tadqiqotning mazmunini izlash, uning umumiy obyekti, ishning yangi usullari va ko'rinishlarini izlash zarurati evristik vaziyatning asosi bo'lishi mumkin.

Zamonaviy ta'limning mazmun mohiyatini yoritish berish, pedagog faoliyatini keng qamrovli ochib berish, bo'lajak yosh o'qituvchilarda kasbiy mahorat va darsga ijodiy yondashib, unda o'qitishning yangi shakl usullarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning rivojlanishi, hamda uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi.

Har bir o'qituvchi dars davomida o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazib beradi, o'quvchilar esa dars mazmunini o'zlashtirib olishi natijasida undan o'z faoliyatida foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bilimlarni egallashda o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'rganilayotgan ma'lumotlarni mohiyatini tushunish va qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Bilim olish jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi, ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya ishlari olib boriladi.

Amaliy darslarda ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, ilmiy ijodiy izlanishlarga yo'llaydigan, bilishga oid ilmiy

faoliyatni tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o'z ijobiy natijasini berdi. Bu borada ijodiy faoliyatni rivojlantirish darslariga dialog-darslar munozara, suhbatlar, bahs, izlanish darslari, ishtirokchilik darslari, fantaziya, muammoli vaziyatlar hosil qilish va ularni yechish interfaol darslari; modellashtirish, badiiy texnik ijodkorlik, ijod qilish, insholar yozish, kichik kashfiyotlar yaratish, turli ishbop o'yinlardan, solnomalar yaratish, innovatsion metodlardan foydalanish kabilar eng samarali bo'ladi. Ta'lim jarayonida dars shakllarining o'yin usullari o'qitishning ma'lum bir vaqtdagi qismida amalga oshiriladi. XIX asr oxirida nemis psixologi K.Byuller o'yinlarni "qoniqish hosil qiluvchi" faoliyat sifatida o'rganishga harakat qilgan bo'lsa, nemis olimi K.Gross o'yinlarni tizimli o'rganib chiqib, tadqiq etadi. L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyevlar fikricha, o'yinlarni nazariy jihatdan ijtimoiy tabiatiga ko'ra ma'lum faoliyatiga yo'naltirilganligi bilan bog'lab, tadqiq etgan bo'lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadilar. Ammo o'yin turlarining yagona va juda muhim asosiy xususiyati uning ta'limdagi ahamiyatligidir. Ta'limning maqsadi jamiyatning taraqqiyot darajasidagi ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Demak shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi lozim.

Ilmiy- uslubiy manbalarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitish, milliy g'oyani singdirishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchi va talabalarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish orqali ularning muloqot va muomila madaniyati takomillashtiriladi.

O'qituvchi tomonidan har bir darsni va

unda bajariladigan ish jarayonlarini yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun avvaldan dars jarayonini loyihalashtirib olishi lozim. Shuning uchun ham o'qituvchiga u tomonidan bo'lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga egadir. Chunki darsning texnologik xaritasi har bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, har bir mavzu, fanning xususiyatidan, o'quvchi talabalarining imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. O'qituvchi tomonidan o'zi o'qitayotgan fanning barcha mavzulari, har bir dars mashg'uloti bo'yicha tuzilgan texnologik karta unga fan predmetini yaxlit holda tasavvur etib yondashishga, tushunishga, yaxlit o'quv jarayonining boshlanishi, maqsadidan kelib chiqib, erishiladigan natijasiga ko'ra olishiga yordam beradi. Bunda, texnologik kartani o'quvchi talabaning imkoniyati, ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuzilishi uni shaxs sifatida ta'limning e'tibor markaziga olib chiqishga olib keladi. Natijada bu o'qitishning samaradorligini ta'minlashga va har tomonlama yuksaltirishga imkon yaratadi. Evristik faoliyatni texnologiyalashtirish o'quvchilarning ijodiy qobiliyati qanday bo'lsa, shu qadar zaruriy va qonuniy jarayon hisoblanadi. Yagona o'quv mashg'uloti, o'quv kursi bo'yicha tizimli mashg'ulotlar, evristik yo'naltirilgan faoliyat asosida sodir bo'ladi. Evristik vaziyatlar yaratish va rivojlantirish bo'yicha texnologik harakat bolalar ijodkorligi natijalarini ta'minlash yo'lidir. Quyida ba'zi evristik vaziyatlarga to'xtaladigan bo'lsak:

1. O'qituvchi vaziyatning asosiy ta'limiy obyektini (narsa, tushuncha, hodisa, jarayon, an'ana, buyum va boshqalar) va bolalar uchun qiziqarli bo'lgan muammoni aniqlash; bolalarga ularning o'rganilayotgan obyekt bilan shaxsiy ichki aloqasini topishga yordam berish, ular uchun shaxsan ahamiyatli muammolarni qanday tayyorlash bo'yicha o'ylashga yo'naltiradi. Buning uchun shaxsiy tajriba va o'quvchilarga qo'yiladigan ta'limiy natijalari taxminlanadi.

2. Bolalarga yechimi noma'lum bo'lgan

muammo yoki topshiriq beriladi. Ushbu topshiriqni amalga oshirish sinfda ta'limiy ko'tarinkilik hamda o'quvchilar topshiriqni bajarish orqali o'zlarining faolligini namoyon etgandagina samarali bo'ladi. Topshiriqning ta'riflanishi muammoni jamoa bo'lib muhokama qilishning natijasi bo'lishi mumkin. Bolalar tomonidan ta'riflangan topshiriq shunchaki qiziqarli emas, balki o'qituvchi uchun yangilik bo'lsagina maqsadga erishilgan bo'ladi.

3. O'quvchining o'zi paydo bo'lgan yoki yaratilgan vaziyat (topshiriqni shaxsan hal etishga imkoniyat yaratish. Evristik vaziyatning asosiy bosqichi sanaladi. Bunda har qanday ta'lim natijasidan ijod belgisini aniqlash lozim.

4. O'quvchilarning ta'limiy ijod namunalarining namoyish etish: she'rlar, rivoyatlar, topshiriqlar, ta'riflar, ramzlar, rasmlar, loyihalar va shu kabilarni jamoaga muhokama etib, ko'rgazmalar tashkil etish, o'zaro yozma taqrizlar yozdirish, ma'ruzalar bilan chiqishlar qilish.

5. Ta'limiy ijod namunalari namoyish etilgandan keyin rasmlar, rivoyatlar, ta'riflar, olimlarning fikrlari, darsliklaridagi ma'lumotlar, shaxsiy bilim va tasavvurlari bilan asoslay olish.

6. Bolalarning ijod namunalarini qiyoslash, solishtirish, tasniflash bo'yicha faoliyatini tashkil etish. O'quvchilar tomonidan o'z qarashlari yoki ijod namunalarini aniqlash hollari yuz bersa, ularga o'z nuqtayi nazarlarining o'zgarish sababalarini tushunishlarida ko'maklashiladi. Ta'limiy vaziyatlarning rivojlanishi ta'minlanadi.

7. O'quvchilarning bilishga oid qo'llanilgan usullarni, paydo bo'lgan muammo va uni yechish yo'llarini tushunishi bo'yicha fikr yuritish, tahlil etish, o'quvchilarga individual tarzda erishgan natijalarini aniqlashda ko'maklashishi. Jamoa bo'lib yaratilgan ta'limiy natijalarini aniqlash. O'qituvchi ta'limiy vaziyatlarning davomiyligi o'zgarib turadi, ular o'zaro

aloqadagi vaziyatlar zanjiri ham bo'lishi mumkin. o'qituvchi vaziyatlar tamoyillarida o'qituvchi ta'limni tashkil etish darajasi:

[1 X.Ибрагимов, Ш. Абдуллаева . Педагогика- Т.: “Фан”, 2004 й, 110-116 б.]

Boshlang'ich ta'lim dasturlari, o'qitilayotgan o'quv predmetlarining tahliliy natijalari shuni ko'rsatadiki, 1-4-sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatni shakllantirishni bir necha bosqichda amalga oshirish uchun imkoniyat yaratilgan, jumladan, darsda o'quvchilarning ijodiy faoliyatiga yo'naltirilgan o'quv materiallarini to'g'ridan to'g'ri taqdim qilinishi belgilanmagan bo'lsa-da, mahoratli o'qituvchi o'z faoliyatini o'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirishni turli metodlar asosida amalga oshirishi mumkin. Og'zaki so'rash; yozma ishlar o'tkazish; amaliy ishlarni bajarish; turli didaktik o'yinlar o'tkazish

orqali o'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirish mumkin. Masalan, boshlang'ich sinflarning “O'qish” darsida bolalarning ijodiy faoliyatini shakllantirish uchun o'quv materiallarida berilgan tushunchalar konkret – induktiv metod vositasida o'rganilishi va o'qituvchining mohirona darsni tashkil qilishi natijasida ularda ijodiy faollikning oshishiga zamin yaratilishi mumkin. Bunda o'quvchilar avval o'qituvchining topshiriqlarini bajargan holda o'rganilayotgan tushunchaning umumiy xossalarini aniqlaydilar, so'ngra o'qituvchi rahbarligida ta'rifni mustaqil holda tuzishga harakat qiladilar. Yangi tushuncha kiritishning bu yo'li, ayniqsa, quyi sinflarda o'z samarasini beradi. Bundan tashqari konkret induktiv yo'l orqali tushunchalarni kiritish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil bo'ladi, buning natijasida o'quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatlari shakllanadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. X.Ibragimov, Sh. Abdullayeva . Pedagogika- Т.: “Fan”, 2004 y, 110-116 b.
2. Dilova N.G. Ajdodlarimiz merosi vositasida bo'lajak o'qituvchilarga ta'lim- tarbiya berishning ahamiyati. Science and Education. (2021).
3. Allenov S. V., Xekalo E. E. Elektron taqdimot talaba shaxsini rivojlantirish vositasi sifatida // Zamonaviy informatikaning dolzarb masalalari: Xalqaro sirtqi ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari. Kolomna: MGOSGI, 2012. p. 33-36.
4. Rasulova Z. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'quv jarayonlarini rivojlantirishning muhim omili sifatida. Science and Education. (2021).
5. Rasulova Z.D. Kompyuter vositasida texnologiya darslari samaradorligini oshirish. Science and Education. (2021).
6. Dilova N.G. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarda shaxslararo munosabatlarga kirishish ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlar. Science and Education. (2021).
7. Rasulova Z. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining bilim, ko'nikmasini rivojlantirishda dasturiy ta'lim vositalarining o'rni. Science and Education. (2021).
8. Dilova N.G. Shaxslararo munosabatlarga asoslangan ta'lim jarayonini modellashtirish. Science and Education. Vol. 2, Issue 10, 534-546 betlar. (2021).
9. Rasulova Z.D. Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida oliy ta'lim muassasasi o'quv jarayonlarini takomillashtirish mazmuni. Science and Education. (2021).
10. Dilova N.G. Pedagogik hamkorlik jarayonining mazmuni va uni tashkil etish tamoyillari. Science and Education. (2021).
11. Rasulova Z. Pedagogik dasturiy vositalardan foydalanib bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish yo'llari. Science and Education. (2021).

OLIV TALIMDA RAQAMLI TEXNALOGIYALARNING RIVOJLANTIRISH MADANIYATI VA SHAKLLANTIRISH TIZIMI

RASULOV INOM MUVDINOVICH
Qo'qon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Maqolada Ushbu vazifalarni amalga oshirish universitetning korporativ raqamli madaniyatini yaratadi shuningdek, yaxshi mo'ljallangan ta'lim muhiti ochiq va shaffof ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlaydigan hamkorlik platformasini yaratib, sifatli elektron ta'limni ta'minlash uchun xizmat qiladi. Korporativ raqamli madaniyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchilarning butun kompetensiyalarini, jumladan, shaxsiy raqamli madaniyatini rivojlantirish zarur.

Kalit so'zlar: Korporativ raqamli madaniyatni ,model, shaffof ta'lim jarayoni, raqamlashtirish, raqamli madaniyat, raqamli texnologiyalar, universitetning axborot va ta'lim muhiti. sifatli elektron ta'lim.

Аннотация: реализация этих задач в статье создает корпоративную цифровую культуру университета а также хорошо спроектированная образовательная среда служит для обеспечения качественного электронного обучения, создавая платформу для совместной работы, которая поддерживает открытый и прозрачный образовательный процесс. Для успешного внедрения корпоративной цифровой культуры необходимо развивать все компетенции преподавателей, включая личную цифровую культуру.

Ключевые слова: корпоративная цифровая культура ,модель, прозрачный образовательный процесс, цифровизация, цифровая культура, цифровые технологии, информационно-образовательная среда университета. качественное электронное обучение.

Annotation: the implementation of these tasks in the article creates a corporate digital culture of the university as well as a well-designed educational environment to provide quality e-learning by creating a collaborative platform that supports an open and transparent educational process. For the successful implementation of corporate digital culture, it is necessary to develop the entire competencies of teachers, including personal digital culture.

Keywords: Corporate Digital Culture ,model, transparent educational process, digitization, Digital Culture, digital technology, information and educational environment of the University. quality e-learning.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" va "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyalari raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot va ijtimoiy sohaga jadal joriy etishni ta'minlash vazifalarini hal qilishga qaratilgan. O'quv jarayonining asosini butun umri davomida o'rganishga tayyor, innovatsiyalarni yaratishga qodir bo'lgan yangi avlodni tarbiyalashga innovatsion yondashuv tashkil etilganda, raqamli texnologiyalarni og'riq uchun qo'llash sohasidagi ko'nikma va malakalarning ahamiyati katta.

Raqamli texnologiyalar nafaqat kundalik hayotga, balki inson mavjudligining barcha jabhalariga - madaniyat, xavfsizlik, shaxsiyatiga ta'sir qiladi . Raqamli texnologiyalar zamonaviy mutaxassis hayoti va faoliyatining muhim tarkibiy qismi va ajralmas qismiga aylandi, bu esa undan raqamli madaniyat ko'nikmalarini egallashni, har bir mutaxassis tegishli kompetensiyalarga ega bo'lishi shartligini tala qiladi. Raqamli texnologiyalarning inson sifatidagi odamlarga, shuningdek, ijtimoiy oqibatlariga ta'siridan xabardor bo'lish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bir qator ilmiy manbalar tahlili

shuni ko'rsatdiki, savollar ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi raqamlashtirishning turli jihatlarini o'rganishga qaratilgan qator tadqiqotlar obyektiga aylandi. Bir qator asarlarda mualliflar "raqamlashtirish" atamasining mohiyatini tahlil qilib, uning jamiyatning tarixiy rivojlanishidagi rolini qayd etadilar. Ushbu tadqiqot mualliflari raqamlashtirishga turli nuqtai nazardan qarash mumkinligini aniqladilar. Bir tomondan, bu shunchaki ma'lumotni "raqam" ga o'tkazish emas, balki "yangi fikrlash, muloqot qilish, bir-biri bilan o'zaro ta'sir qilish paradigmasi". Boshqa tomondan, tabiat-bu jamiyat rivojlanishining yangi bosqichi bo'lib, u aholining hayot sifatini oshirishga olib keladi va biznes jarayonlarini rivojlantirish va infratuzilmaviy, boshqaruv, xulq-atvor va madaniy muammolarni kompleks hal qilish vositasidir. Raqamli madaniyat muammosiga bag'ishlangan M.V.Maslakova, T.F.Kuznetsova, E.E.Elkina maqolalariga nazar soladigan bo'lsak, ularda o'rganilayotgan hodisaning rivojlanishining uslubiy yondashuvlari va tendentsiyalari, universitetning o'quv jarayonida axborot madaniyatining roli va o'rni muhokama qilinadi. Dubovoy, Yu. V. Ulenko "axborot dunyoqarashi majmui an'anaviy, AKTdan foydalangan holda individual ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojni qondirishni ta'minlaydigan bilim va ko'nikmalar tizimi. Bizning tadqiqotimiz uchun asarlar mualliflari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar qiziqish uyg'otadi, ular to'g'ri ta'kidlaydilar ki, ta'limni raqamlashtirish uning barcha subyektlarini raqamli ta'lim muhitiga, shu jumladan asboblar va xizmatlarni axborot tizimlari, raqamli qurilmalar, manbalarga kiritmasdan turib mumkin emas. Shu bilan birga, ta'lim muassasalari faoliyatini ta'minlash, butun o'quv jarayonini tayyorlash va amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun raqamli ta'lim muhiti yaratiladi va rivojlantiriladi. Bundan tashqari, ta'limni raqamlashtirish zamonaviy ta'lim tizimini o'zgartirish jarayonining muhim bosqichi

bo'lib, bu universitetning biznes funksiyalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida boshqarishni taqozo etadi. Ta'limni raqamlashtirish haqida gapiradigan bo'lsak, ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash tizimining barcha elementlarining izchilligini ta'minlash kerak:

-Davlat ta'lim standartlar; -ta'lim dasturlari va o'quv rejalari; -o'quv-uslubiy tizimlar; -malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimlari; -ta'limni baholash tizimlari natijalar, ko'nikma va malakalar. Ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismi universitet xodimlari va talabalarining raqamli madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishdir. Shu bilan birga, korporativ madaniyat va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasi ta'lim muassasasining asosiy faoliyatini qo'llab-quvvatlashi va soddalashtirishi kerak.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, ta'limning raqamli transformatsiyasi muvaffaqiyatining eng muhim omili bo'lgan "korporativ raqamli madaniyat" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritish zaruriyatiga keldik. Aynan korporativ raqamli madaniyat – ochiqlik, oliy ta'lim tashkiloti o'z xodimlari va talabalarini o'rtasida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishni qanday qo'llab-quvvatlashini, ichki va tashqi muloqot uslubini hamda raqamli xavfsizlik va farovonlik, innovatsiyalar va boshqalar kabi masalalarga yondashuvni belgilab berishini ko'rsatadi. Universitetning korporativ raqamli madaniyati universitet taraqqiyotni qanday qo'llab-quvvatlashini ifodalaydi strategik rejalashtirish, sifatni yaxshilash va aktivlarni boshqarishni o'z ichiga olgan asosiy strategiyalari, ma'muriy tuzilmalari va jarayonlari, shuningdek madaniy xususiyatlar - ularda yetakchilik, boshqaruv, innovatsion texnologiyalarga o'tish va talabalar va xodimlarning faol ishtiroki orqali ularning xodimlari va o'quvchilarining raqamli qobiliyatlari aslida, universitet korporativ raqamli madaniyatning o'ziga xos modelini shakllantirishi kerak. Keling,

korporativ ko'rsatkichlarni shakllantirish va amalga oshirish modelini asoslash zarurligini tasdiqlovchi dalillarni keltiraylik. Universitet madaniyati: –tashkilotning raqamli transformatsiyasidagi asosiy to'siqlardan biri bu tashkilot madaniyatidagi kamchiliklardir. Shu bilan birga, aynan raqamli madaniyat odamlarga natijalarga tezroq erishish imkoniyatini beradi, chunki qarorlarni joyida tezda qabul qilish mumkin bo'ladi, bu esa xodimlarning o'quv jarayoniga jalb qilinishini oshiradi; –universitetning raqamli madaniyatining mavjudligi hamkorlik, ijodiy muhit va o'z vakolatlari sohasida mustaqil qarorlar qabul qilish uchun yetarli avtonomiya bilan ajralib turadigan tashkil etish shakllariga qiziqqan ming yillik xodimlarning yangi avlodini jalb qiladi; – raqamli korporativ madaniyat tashkilotda qulay ijtimoiy va psixologik muhitni yaratishga hissa qo'shadigan e'tiqodlar, taxminlar, qadriyatlar va o'zaro ta'sir usullarini o'z ichiga olgan eng muhim raqobat afzalliklaridan biriga aylanishi mumkin –raqamli korporativ madaniyat rivojlanayotgan paradigmadir va har bir tashkilot a'zosi umumiy e'tiqod va hayot tarzi, ish va tashkilot uchun qiymat yaratish haqidagi umumiy tushunchaning bir qismiga aylanadi; raqamli korporativ madaniyat ierarxik boshqaruv tuzilishiga ega emas. Ushbu turdagi korporativ tuzilma tashkilotga yanada innovatsion va moslashuvchan bo'lishga imkon beradi, Oliy o'quv yurtlari o'rtasida raqobat kuchayib borayotgan sharoitda gorizontol korporativ tuzilma bo'lishi juda muhm. Gorizontol korporativ tuzilma universitetga yangi avlodning madaniy kodlari, ularning raqamli madaniyati kiritilgan o'zining shaxsiy DNKsini yaratishga imkon beradi. Tashkilotda gorizontol korporativ tuzilmaning mavjudligi an'anaviy boshqaruv tuzilmalarining turli xil ierarxik muammolari tufayli yuzaga keladigan to'siqlarni bartaraf etishga imkon beradi. Oxir oqibat, raqamli korporativ madaniyat universitet muvaffaqiyatining asosiy omiliga, uning murakkab uzoq

muddatli maqsadlariga erishish omiliga aylanishi mumkin. Ko'rinib turibdiki, raqamli transformatsiya texnologiya emas, balki ta'lim tashkilotining moslashuvchanligidir. Shuning uchun universitetning raqamli madaniyatini shakllantirish ta'limning muvaffaqiyatli raqamli transformatsiyasining muhim omiliga aylanadi.

1. Universitetning korporativ raqamli madaniyati modelini shakllantirish sxemasini .dagidek deb tasavvur qilaylik Korporativ raqamli madaniyatni muvaffaqiyatli joriy etish va amalga oshirish bir qator muhim masalalarni hal qilishni talab qiladi, ular orasida quyidagilarni qayd etamiz: –o'qituvchi va talabaga raqamli ish joyini yaratish;

2. Istalgan madaniy kodlarni aniqlash - korporativ raqamli madaniyatlarning asosil. Tashkilotning raqamli madaniyati normalarini belgilash

xodimlarning raqamli ko'nikmalariga sarmoya kiritish;

–tashkilotda raqamli madaniyatni targ'ib qilish uchun o'zgarishlar tovarlari rahbarlar va agentlar jamoasini shakllantirish;

–yangi raqamli shakllanish dizayni KPI (asosiy samaradorlik ko'rsatkichi) xatti-harakatlarga e'tibor qaratishi kerak;

–hukumatning quyi darajalari o'rtasidagi hamkorlikni oshirish uchun ichki ijtimoiy tarmoqlarni yaratishular;

–tashkilot hamkorlarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish;

–yetakchi raqamli ta'lim kompaniyalari bilan hamkorlik va o'zlarining onlayn ta'lim dasturlarini yaratish;

–raqamli ish usullari bilan taxalluslar orqali hamkasblarning raqamli ko'nikmalarini uyg'unlashtirish;

–Raqamli transformatsiya maqsadlarini tashkiloti xodimlarning qadriyatlar va xatti-harakatlari bilan moslashtirish.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish universitetning korporativ raqamli madaniyatini yaratadi shuningdek, yaxshi mo'ljallangan

BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHLARINING TIZIMLI TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH

MUSTAFAQULOVA DILDORA ISMATULLAYEVNA-Jizzax davlat pedagogika universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya va uni o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi

MUSTAFAQULOVA O'G'LOY ISMATULLA QIZI- Jizzax davlat pedagogika universiteti 2 bosqich magistri

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola kelajakdagi biologiya o'qituvchilari o'rtasida tizimli fikrlashni shakllantirishning muhim mavzusini o'rganadi. Biologiyaning murakkabligi va fanlararo tabiati ortib borishi bilan o'qituvchilar uchun biologik hodisalarni samarali tahlil qilish va tushunishga imkon beradigan tizimli fikrlash yondashuvini ishlab chiqish juda muhimdir. Maqolada biologiya o'qituvchilari tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda duch keladigan dolzarb muammolar ko'rib chiqiladi va ushbu muammolarni hal qilish uchun turli strategiya va yondashuvlar keltirilgan. Unda tizimli fikrlashni o'qituvchilarni o'qitish dasturlariga kiritish muhimligi muhokama qilinadi va ushbu ko'nikmalarni oshirish uchun maxsus o'qitish usullari va materiallariga ehtiyoj seziladi.

Kalit so'zlar; shakllantirish, tizimli fikrlash, bo'lajak biologiya o'qituvchilari, Biologiya ta'limi, muammolar, strategiyalar, o'qitish usullari, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, analitik fikrlash.

Abstract. This scientific article explores the crucial topic of the formation of systematic thinking among future biology teachers. With the increasing complexity and interdisciplinary nature of biology, it is essential for educators to develop a systematic thinking approach that enables them to analyze and understand biological phenomena effectively. The article investigates the current challenges faced by biology teachers in developing systematic thinking skills and presents various strategies and approaches to address these challenges. It discusses the importance of integrating systematic thinking into teacher education programs and highlights the need for specific instructional methods and materials to enhance this skill set.

Key words; Formation, Systematic thinking, Future biology teachers, Biology education, Challenges, Strategies, Instructional methods, Critical thinking, Problem-solving, Analytical reasoning.

Аннотация: В данной научной статье исследуется важнейшая тема формирования системного мышления у будущих учителей биологии. Учитывая возрастающую сложность и междисциплинарный характер биологии, преподавателям важно разработать подход к системному мышлению, который позволит им эффективно анализировать и понимать биологические явления. В статье исследуются текущие проблемы, с которыми сталкиваются учителя биологии при развитии навыков системного мышления, и представлены различные стратегии и подходы для решения этих проблем. В нем обсуждается важность интеграции системного мышления в программы педагогического образования и подчеркивается необходимость в специальных методах обучения и материалах для повышения этого набора навыков.

Ключевые слова; Формирование, Системное мышление, Будущие учителя биологии, Биологическое образование, Вызовы, Стратегии, Методы обучения, Критическое мышление, Решение проблем, Аналитическое мышление.

Biologiya sohasi doimiy ravishda rivojlanib bormoqda, yangi kashfiyotlar va texnologik yutuqlar bizning tabiiy dunyo haqidagi tushunchamizni tezda o'zgartiradi. Shunday qilib, biologiya o'qituvchilari ushbu tez

o'zgaruvchan sohada dolzarb bo'lib turish va samarali o'qitish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarga ega bo'lishlari juda muhimdir. Biologiya o'qituvchilari uchun muhim ko'nikmalardan biri bu tizimli

fikrlash bo'lib, u ma'lumotni tizimli va mantiqiy tarzda tartibga solish va tahlil qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada biz kelajakdagi biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhimligini o'rganamiz va ushbu maqsadga erishish uchun ba'zi samarali strategiyalarni muhokama qilamiz. Biz biologiya o'qituvchilari o'zlashtirishi kerak bo'lgan asosiy tushunchalarni, amaliy tajriba va aks ettirish amaliyotining ahamiyatini va tizimli fikrlashni rivojlantirishda qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitining rolini ko'rib chiqamiz. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga urg'u berib, biz ularning sohaning murakkabliklarini o'rganish va o'z o'quvchilarini biologiya olamida muvaffaqiyatga tayyorlash uchun jihozlanganligini ta'minlashimiz mumkin.

Tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning ahamiyati bugungi dunyoda birinchi o'rinda turadi. Biznesdan ilm-fanga, siyosatga qadar deyarli har bir sohada tizimli va tanqidiy fikrlash qobiliyati juda qadrlanadigan mahoratdir. Buning sababi shundaki, tizimli fikrlash shaxslarga murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish va dalillar va mantiqiy mulohazalar asosida asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bugungi tez o'zgaruvchan dunyoda tizimli fikrlash qobiliyati yanada tanqidiy bo'lib qoldi. Texnologik taraqqiyot va globalashuv murakkab, o'zaro bog'liq tizimlarni yaratdi, ular shaxslardan bir nechta manbalardan murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish va tushunishni talab qiladi. COVID-19 pandemiyasi odamlarning sog'lig'i va xavfsizligi to'g'risida asosli qarorlar qabul qilish uchun ilmiy ma'lumotlarni tushunishi va tahlil qilishi zarurligini ta'kidladi.

Bundan tashqari, bugungi kunda jamiyat oldida turgan iqlim o'zgarishi, iqtisodiy tengsizlik va siyosiy qutblanish kabi ko'plab

muammolar samarali echimlarni topish uchun shaxslardan tizimli va tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali shaxslar ushbu muammolarning murakkabligini tushunish va ularni hal qilishning samarali strategiyalarini ishlab chiqish uchun yaxshiroq jihozlangan.

Ta'lim sohasida tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish ayniqsa muhimdir. Talabalar ta'lim olishlari bilan ularga tobora murakkablashib borayotgan ma'lumotlar va tushunchalar taqdim etiladi. Tizimli va tanqidiy fikrlash qobiliyati talabalarga ushbu ma'lumotlarni tahlil qilish va turli xil tushunchalar o'rtasida aloqalarni o'rnatishga imkon beradi va shu bilan mavzu bo'yicha tushunchalarini chuqurlashtiradi.

Bundan tashqari, tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish oliy ta'limda va ko'plab martabalarda muvaffaqiyat qozonish uchun juda muhimdir. Kollejda va ish joyida shaxslar murakkab ma'lumotlarni tahlil qilishlari, naqsh va tendentsiyalarni aniqlashlari va murakkab muammolarni hal qilishning samarali strategiyalarini ishlab chiqishlari kutilmoqda. Tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali shaxslar ushbu umidlarni qondirishga va tanlagan sohalarida muvaffaqiyat qozonishga yaxshiroq tayyorlanadilar.

Xulosa qilib aytganda, bugungi dunyoda tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish juda muhimdir. Bu shaxslarga murakkab ma'lumotlarni tahlil qilish, dalillar va mantiqiy mulohazalar asosida asosli qarorlar qabul qilish va murakkab muammolarni hal qilish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Ta'lim sohasida ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish oliy o'quv yurtlarida va ko'plab martabalarda muvaffaqiyat qozonish uchun juda muhimdir. Tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashish orqali biz

odamlarni tez o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyat qozonishga tayyorlashga yordam bera olamiz.

Tizimli fikrlash ma'lumotni tizimli va mantiqiy tarzda tartibga solish va tahlil qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu murakkab muammolarni kichikroq, boshqariladigan qismlarga ajratishni, so'ngra qismlarni kattaroq butunlikka birlashtirishdan oldin har bir qismni batafsil ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi fikrlash biologiyada ayniqsa muhimdir, bu erda ko'plab biologik jarayonlar va tizimlar bir-biri bilan juda bog'liq va o'zaro bog'liqdir.

Bo'lajak biologiya o'qituvchilari o'zlari o'qitadigan mavzu haqida tizimli fikr yuritishga qodir bo'lishlarini ta'minlash uchun mashg'ulotlar davomida ularning bilim qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Bunga turli xil vositalar, jumladan, kurs ishlari, amaliy tajribalar va aks ettirish amaliyoti orqali erishish mumkin. Biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy elementlaridan biri bu ularga biologiyaning asosiy tushunchalarida mustahkam poydevor yaratishdir. Bunga hujayralarning tuzilishi va funktsiyasi, genetika va meros tamoyillari, evolyutsiya mexanizmlari, organizmlar va ekotizimlar ekologiyasi haqida tushuncha kiradi. Ushbu asosiy tushunchalarni o'zlashtirish orqali o'qituvchilar o'qitishda duch keladigan murakkab biologik jarayonlar va tizimlar haqida muntazam ravishda o'ylash uchun yaxshi jihozlangan bo'ladilar.

Bo'lajak biologiya o'qituvchilari asosiy tushunchalarni o'zlashtirishdan tashqari, biologik ma'lumotlar haqida tanqidiy va analitik fikrlay olishlari kerak. Buning uchun ilmiy metodologiyada mustahkam asos va dalillarni tizimli va qat'iy baholash qobiliyati talab etiladi. O'qituvchilar tegishli statistik usullardan foydalangan

holda farazlarni ishlab chiqish, tajribalarni loyihalash va ma'lumotlarni tahlil qilish uchun o'qitilishi kerak. Shuningdek, ular o'zlarining topilmalarini og'zaki va yozma ravishda samarali etkazishlari kerak.

Biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning yana bir muhim jihati ularga o'z bilimlarini amaliy jihatdan qo'llashga imkon beradigan amaliy tajribalarni taqdim etishdir. Bu laboratoriya mashqlari, ekskursiyalar yoki boshqa tajriba o'rganish imkoniyatlarini o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu tajribalar o'qituvchilarga biologik jarayonlar va tizimlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, tizimli fikrlash uchun zarur bo'lgan muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Reflektiv amaliyot biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning yana bir muhim vositasidir. Bunga muntazam ravishda o'qitish amaliyoti haqida fikr yuritish va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash kiradi. O'qituvchilarni o'zlarining ta'limotlari haqida savollar berishga undash kerak, masalan: "mening darsim qanchalik samarali bo'ldi?" yoki "men boshqacha nima qila olardim?" O'qituvchilar o'zlarining o'qitish amaliyotlarini shu tarzda aks ettirib, takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashlari va ularga yanada samarali o'qitishga imkon beradigan tuzatishlar kiritishlari mumkin.

Va nihoyat, kelajakdagi biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish muhimdir. Bu tengdoshlarni o'rganish uchun imkoniyatlar yaratish, murabbiylarning muntazam mulohazalari va qo'llab-quvvatlashlarini ta'minlash va doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantirishni o'z ichiga olishi mumkin. Qo'llab-quvvatlovchi o'quv

muhitini yaratish orqali o'qituvchilar tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni o'qitishda qo'llash uchun yaxshiroq jihozlanadi.

bo'lajak biologiya o'qituvchilarining tizimli tafakkurini shakllantirish mavzusini o'rganishda adabiyotlarni tahlil qilish foydali bo'ladi. Adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali biz ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlarning hozirgi holati haqida tushunchaga ega bo'lishimiz, asosiy tushunchalar va nazariyalarni aniqlashimiz va biologiya ta'limida tizimli fikrlashni rivojlantirishda qaysi o'qitish strategiyasi va texnikasi samarali ekanligini aniqlashimiz mumkin.

Biologiya ta'limi sohasida tizimli fikrlashning ahamiyatini o'rgangan ko'plab tadqiqotlar va maqolalar mavjud. Ba'zi tadqiqotlar tizimli fikrlash qobiliyatlari va biologiyadagi ilmiy yutuqlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib chiqdi, boshqalari esa amaliy tajriba va aks ettirish amaliyotining tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ta'sirini o'rganishdi. Bundan tashqari, Bloom taksonomiyasi, so'rovga asoslangan ta'limning 5E modeli va kontseptual o'zgarish modeli kabi tizimli fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ko'plab nazariyalar va modellar

mavjud.

Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining tizimli tafakkurini shakllantirish mavzusini samarali o'rganish uchun adabiyotlarni to'liq ko'rib chiqish zarur bo'ladi. Bunga tegishli tadqiqotlarni aniqlash, ushbu tadqiqotlar natijalarini tahlil qilish va mavzuni chuqurroq tushunishni rivojlantirish uchun ma'lumotlarni sintez qilish kiradi. Ushbu tahlil orqali biz biologiya ta'limida tizimli fikrlashni rivojlantirishning eng samarali o'qitish strategiyasi va usullari haqida tushunchaga ega bo'lishimiz va ushbu sohada kelajakdagi tadqiqotlar va amaliyot uchun tavsiyalar ishlab chiqishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak biologiya o'qituvchilarida tizimli fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ularning doimiy o'zgaruvchan sohada samarali dars bera olishlarini ta'minlash uchun juda muhimdir. Asosiy tushunchalar, amaliy tajribalar, aks ettiruvchi amaliyot va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitida mustahkam poydevor yaratib, biz muntazam ravishda fikrlashga va o'z o'quvchilarini biologiya sohasida muvaffaqiyatga tayyorlashga qodir bo'lgan biologiya o'qituvchilarining keyingi avlodini rivojlantirishga yordam bera olamiz.

Адабиётлар рўйхати :

1. Osborne, J. (2014). Teaching scientific practices: Meeting the challenge of change. *Journal of Science Teacher Education*, 25(2), 177-196.
2. Hmelo-Silver, C. E., Duncan, R. G., & Chinn, C. A. (2007). Scaffolding and achievement in problem-based and inquiry learning: A response to Kirschner, Sweller, and Clark (2006). *Educational Psychologist*, 42(2), 99-107.
3. Lazonder, A. W., & Harmsen, R. (2016). Meta-analysis of inquiry-based learning: Effects of guidance. *Review of Educational Research*, 86(3), 681-718.
4. Louca, L., & Zacharia, Z. C. (2012). Investigating the relationship between teachers' beliefs about the nature of science and their instructional practices in teaching evolution. *Journal of Research in Science Teaching*, 49(4), 408-437.
5. Mioduser, D., Nachmias, R., Lahav, O., & Oren, A. (2000). Web-based learning environments: Current pedagogical and technological state of the art. *Journal of Research on Computing in Education*, 33(1), 55-76.
6. NRC (National Research Council). (2012). A framework for K-12 science education: Practices, crosscutting concepts, and core ideas. National Academies Press.

BO'LAJAK MUTAHASSISLARNING KASBIY KOMPETENTLIKLARINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

XASANOV XAYRULLO MAXMUDOVICH
Qo'qon DPI "Informatika" kafedrası assistent-o'qituvchisi

Annotatsiya. Oliy ta'lim muassasasida bo'lajak mutahassislarning kasbiy kompetentliklarini rivojlantirishning muhimligi, talabalarning tajribalarini va bilimlarini yaxshilash, ularning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati haqida so'z borgan.

Аннотация. Говорили о важности развития профессиональных компетенций будущих специалистов в высшем учебном заведении, совершенствовании опыта и знаний студентов, важности развития их профессиональных навыков.

Abstract. They talked about the importance of developing the professional competences of future specialists in the higher educational institution, improving the experience and knowledge of students, and the importance of developing their professional skills.

Kalit so'zlar. kasbiy pedagogik tayyorgarlik, ijodkorlik, izlanuvchanlik, fidoiylk, kasbiy kompetentlik, pedagog, o'qitish texnologiyalari, kasbiy-pedagogik faoliyati, qobiliyat, talaba, mahorat, kompyuter.

Ключевые слова. профессиональная педагогическая подготовка, творчество, любознательность, самопожертвование, профессиональная компетентность, педагог, технологии обучения, профессионально-педагогическая деятельность, способность, студент, умение, компьютер.

Keywords. professional pedagogical training, creativity, inquisitiveness, self-sacrifice, professional competence, pedagogue, teaching technologies, professional-pedagogical activity, ability, student, skill, computer.

Bugungi kunda mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimni isloh qilishni yangi Davlat ta'lim standartlari asosida ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga qaratilgan hozirgi kunda o'qituvchi faoliyatiga, uning pedagogik mahoratiga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa biz pedagoglar oldiga bir qator vazifalar qo'yadi. Jumladan, asosiy vazifalardan biri jahon talablariga mos keluvchi raqobatbardosh, malakali kadrlar tayyorlashga, kelajak avlodni yuksak ma'naviyatga, ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlarga to'g'ri munosabatda bo'lishga, milliy qadriyatlarimizning mohiyatini chuqur anglab yetadigan barkamol shaxslarni tarbiyalash yo'lida faoliyat olib boruvchi o'qituvchini ijodkorlik, izlanuvchanlik, fidoiylk tushunchalari bilan qurollantirishdir. Shu bilan birga o'qituvchida ham mahorat va san'at bo'lishi kerakki, u o'quvchilarni o'ziga jalb eta olishi, darsini qiziqarli qilib o'tishi va

o'quvchiga bilim va tarbiya bera olishi kerak. Hozirgi kundagi asosiy vazifalarimizdan biri o'quvchilarni shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotlarida uchraydigan vaziyatlarda egallab turgan turli tipdagi malakalarini samarali ravishda qo'llashga o'rgatish, mustaqil ravishda fanga oid zaruriy axborotlarni izlab topish, tahlil qilish natijasida zaruriy bilimlarni oshirishga oid materiallarni ajrata olish, ko'zda tutilmagan noaniq, ya'ni, muammoli vaziyatlar vujudga kelganda ish beradigan malakalarga alohida ahamiyat berish hamda egallagan bilimlarni kundalik turmushi jarayonida qo'llay oladigan xususiyatlarni egallashni tarbiyalashdan iboratdir. O'quvchilarda bu xususiyatlarni tarbiyalashda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarning dars jarayonida singdirish bilan birgalikda ularda kompetensiyalarni ham shakllantirishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda kuzatish, tahlil usullaridan

foydalanildi. Tadqiqotning empirik manbaini kuzatish va tahlil natijalari asosda olingan xulosalar hamda vakolatli davlat organlari tomonidan olib borilgan ekspertiza hulosalari tashkil etdi.

Oliy ta'lim muassasasi talabasi qaysi sohada tahsil olishidan qat'iy nazar, o'z vazifasini zamon talabi darajasida bajarishi uchun axborotga ishlov beruvchi vositalarni, ularni ishlatish uslubiyotini bilishi va ularda ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur.

Oliy ta'lim muassasasida kasbiy pedagogik tayyorgarlik tizimining formal tuzilmasi o'qituvchilar, ta'lim vositalari, talabalar hamda o'qitish texnologiyalari majmuasidan iborat bo'ladi. Oliy ta'lim muassasasida o'qituvchilarni kasbiy kompetentligini shakllantirishning asosiy maqsadi davlat ta'lim standartlariga muvofiq mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan talabalardan muayyan fan g'oyalari ko'ra yetuk, malakali kadrlarni tayyorlashdir. Davlat ta'lim standartida bitiruvchi o'zining kasbiy-pedagogik faoliyatida o'qituvchilik, tarbiyachilik, o'quv-metodik ishlab chiqarish, ilmiy-tadqiqot vazifalarida faoliyat olib borishi ko'zda tutilgan. Malakali mutaxassisni tayyorlashda, ya'ni tayanch, kasbiy-pedagogik hamda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishda ta'lim mazmuni, shakli, metodi, vositalari (darsliklar, elektron axborot ta'lim resurslari va boshqa didaktik materiallar, o'quv va metodik qo'llanmalar, laboratoriya jihozlari va hokazolar) va talim texnologiyalari (ta'lim metodlari, tashkiliy shakllari va boshqalar)dan foydalanib o'quv-tarbiya jarayoni tashkil etiladi hamda kasbiy-pedagogik faoliyatni amalga oshirish va auditoriyada ideal sharoitda olingan nazariy bilimlar hamda amaliy ko'nikmalarni real sharoitda tajribadan o'tkazish maqsadida malakaviy amaliyot tashkil etiladi. Pedagogik

fanlarni o'rganish jarayonida va tadqiqot ishi natijalariga ko'ra talabalarning reflektiv amaliyoti faktlar, material, ta'lim jarayonida o'zaro faoliyat jarayoniga nisbatan emotsional hissiy-qadriyat va baholash munosabatlarini aniqlash maqsadida tashkil etiladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Kuzatish va tahlil natijalari asosida olingan xulosalar quyidagilarni tashkil etdi.

1. Bo'lajak mutahassislarining kasbiy kompetentliklarini nazariy tahlil qilish, uning mazmunini modellashtirish, oliy ta'lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirishning reflektiv monitoringi konsepsiyasini ishlab chiqish ilgari surilgan gipotezani har tomonlama asoslashga o'tish imkonini beradi. Eksperimental nuqtai nazardan, gipotetik jihatdan oliy ta'lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirishning reflektiv monitoringi texnologiyasi uni loyihalash va amalga oshirishning asosida quyidagilar qo'yilgan bo'lsa, samarali bo'ladi:

–talabalar va amalda ishlaydigan xodimlarning kasbiy fanlarni o'rganish jarayonida sifat etaloni asosida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning o'zini baholash va reflektiv tashxisining mazmunga mos tegishli adekvat shakllari;

–maqsadlar shajarasi daraxtini qurish mantig'ida pedagogning kasbiy kompetentligini shakllantirishning didaktik asoslarini amalga oshirish orqali boshqaruvning darajalari, maqsad orientirlari, bosqichlari va motivatsion dasturli-maqsadli boshqaruv dasturlarini boshqarish va amalga oshirishning o'zaro aloqasi.

2. Yuqoridagi fikr va mulohazalardan kelib chiqib oldimizda quyidagi vazifalarni hal qilish masalasi yotadi:

–eksperimental dastur ishlab chiqish;

–oliy ta’lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirishning reflektiv monitoringi ishlab chiqilgan texnologiyasi samaradorligini tekshirish uchun maxsus tashkil etilgan empirik tadqiqot o’tkazish;

–olingan eksperimental ma’lumotlarning haqqoniyligini, erishilgan natijalarning ishonchliligini va qo’llanilgan usullarning farqliligini asoslash.

MUHOKAMA

Pedagog barcha vaziyatlarda ham o’z faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishi uchun doimiy ravishda o’z bilim va mahoratini oshirib, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari, ilg’or xorijiy pedagogik tajribalar, metod va usullarni muntazam o’rganib, pedagogik kasbiy bilim va ko’nikmalar hamda shaxsiy sifatlarga ega bo’ladi va uning amaliy faoliyati davomida zarur kompetensiyalari rivojlanadi.

Har qanday ilmiy tadqiqotni amalga oshirishning metodologiyasi tanlab olinadigan g’oyalar, nazariya va yondashuvlar asosida o’rganiladigan hodisa va jarayon mohiyati talqin qilinishida o’z ifodasini topadi, obyekt to’g’risidagi tasavvurlar modellashtiriladi, uni samarali rivojlantirishning mexanizmlari, vosita va pedagogik shart-sharoitlari aniqlanadi. Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo’llay olinishidir.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan aloxida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki xar bir mustaqil yo’nalish bo’yicha integrativ bilimlar va xarakatlarning o’zlashtirilishini nazarda tutadi.

Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib

borishni, yangi axborotlarni o’rganishni, muxim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o’z faoliyatida qo’llay bilishni taqozo etadi. Kasbiy kompetentlik quyidagi xolatlarda yaqqol namoyon bo’ladi:

–murakkab jarayonlarda va noaniq vazifalarni bajarishda;

–bir-biriga zid ma’lumotlardan foydalanishda;

–kutilmagan vaziyatda xarakat rejasiga ega bo’la olishda

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis eng avvalo:

–o’z bilimlarini izchil boyitib boradi hamda yangi axborotlarni o’zlashtiradi;

–davr talablarini chuqur anglaydi va yangi bilimlarni izlab topadi;

–ularni qayta ishlaydi va o’z amaliy faoliyatida samarali qo’llay oladi ;

XULOSA

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi jamiyat va davlat uchun har tomonlama rivojlangan, jamiyatga, mehnat faoliyatiga ijtimoiy moslashuvchan, o’z ustida ishlay oladigan shaxsni tayyorlashdan iborat. Demak, o’qituvchi - pedagog o’z oldiga qo’yilgan murakkab, mas’uliyatli va dolzarb vazifalarni bajarish uchun hamda ta’lim-tarbiya jarayoniga bo’lgan yangicha qarashlarni shakllantirishi uchun quyidagi hislatlarga ega bo’lishi kerak:

–zamonaviy, ilmiy va madaniy taraqqiyotning mohiyatini chuqur tushuna bilishi;

–dunyo va inson haqidagi bilimlar tizimini chuqur va keng nuqtai nazarda anglashi;

–axborot ta’lim texnologiyalarini va o’qitish vositalarini ta’lim berishda tatbiq etishi;

–internet tarmog’i to’g’risida tushunchaga ega bo’lishi va undan o’z

bilimini oshirishda foydalana olishi;

–umuminsoniy hamda milliy madaniyat va qadriyatlar;

–milliy g’oya va milliy mafkura iqtisodiy islohatlar mohiyatini tushunib olishi;

–darsning samaradorligini oshirish uchun laboratoriya jihozlaridan, texnik vositalar va o’quv vositalardan foydalanish yo’llarini bilishi kabi hislatlarni egallamog’i zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Quchqorova N.M. Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik. Darslik. T. Bookmany print, 2022. - 260 b.
2. Лапчик М.П. ИКТ-компетентность педагогических кадров: Монография. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2007. – 144 с.
3. Шорникова О.Н. ИКТ-компетентность как главная составляющая информационной культуры будущего специалиста // Современные наукоемкие технологии. – 2010. – № 2 – С. 66-67.

МАДРАСАЛАРНИНГ ЭНТОПЕДАГОГИК БОШҚАРУВ ТИЗИМИ

ГУЛНОЗА КАТТАЕВА

Тарихда мадрасаларнинг бошқарув тизими жуда ўринли ташкил этилган. Унда энг катта лавозимни садр эгалларди ва у ҳоқиму подшоҳлар томонидан тайинланар эди. Садр ҳам, ўз навбатида, иқтидорига қараб мудар-

рисларни, мадрасада яшовчи мута-валли, фаррош, хўжалик ишларини юри-тувчи, китобдор, муқаррир, муъид, имом, мужовир, сартарош, ошпаз, ва қоровул кабиларни тайинлар ҳамда мадраса даро-мадларига боғлиқ ишларни юритар эди. Самарқанд ҳукмдори Ялангтўш Баҳодир давридан 1917 йилги Октябр тўнтарили-шига қадар Шердор ва Тиллокори мадра-саларидан тушадиган вақф мулки дарома-дининг бир қисми Ялангтўш Баҳодирнинг

пири Хожа Ҳошими Даҳбедий (Мах-думи Аъзамнинг набираси) авлодларига ҳамда бир хужрани эса Самарқанд мад-расаларининг садорати раҳбари Мир Абу Тохирхожа Садрнинг (1643-45 йилларда Бухорода ҳукм сурган аштархоний сулола-си подшоҳи Нодир-муҳаммадхоннинг ми-ракон уруғидан бўлган тоғаси) авлодлари-га бериб турилган (бу шахсни «Самария» муаллифи билан адаштирилмасин). Мир Абу Тохирхожа Садр вафот этгач, Чокар-дизада дафн этилади. Ялангтуш Баҳодир томонидан Шердор ва Тиллокори мадра-саларининг бир неча жойларида юқори-даги пирларига аталган қасидалар ёзил-ган бўлиб, куйида уларни кўриб ўтамиз. Ялангтўш Баҳодир ўзи курдирган Шердор мадрасасида пири Хожа Ҳошимга атаб то-шга кошиний

тарзда 24 мисрадан иборат ёзув-ли мармар лавҳа ўрнатади. XIX асрнинг

охирги чорагида рус колониал маъмурия-ти томонидан ушбу мармар лавҳа азалий жойидан олиниб, мадрасанинг бир бурча-гида тўкилган деворга, ёзувларини девор томонга пинҳон қилиб ғишт ўрнига ишла-тиб юборишган эди. Ёзувли мармар лавҳа-ни ушбу сатрлар муаллифи 1992 йилда то-пиб аниқлади, ўз ўрнига қайта ўрнаттирди ҳамда ундаги назмий ёзувларни тиклаб, “Махдуми Аъзам ва Даҳбед” китобида илк бор эълон эттирди. Қа-

сида ушбудир:

Фаҳри мирон Ялангтўш, ки ёфт
Ин иморат зи-чўди ў анжом.

Бас, ба рифъат қадам ниҳоду бимонд
Кавкаби саъд дар нахустини гом.

Чаҳор тоқаш мисли чор аркон
Дар вучуди чаҳор фиканда узом.

Ин бинои рафъй олий қадр
В-ин нишимани саройи аҳли калом.

Ба инояти Ҳазрати эшон
Хожа Ҳошим – сайидут-тамом.

Он шаҳи кутволи офияташ
Нур мечушад аз орази айём.

В-он гул, к-аз саройи ройиҳаш
Нофаи лутф гашта анбари фом.

Аз каромоти раҳмати омаш
Ба Муҳаммад Вали – мерасад паём.

«Ки мони санги кач, чу абрўи ёр»
Бар чабини равоқи тоқи Имом.

Санге ёфт шакли қавси қузаҳ
Дар хами ин равоқ дод низом.

Гуфт, торихи ў хирад, ки тамом
«Сангро дар равоқи тоқ бином».

Хоки пои суккони Даҳбеди
Ҳасани Мискини Самарқанди.

Мазмуни:

Амирлар фаҳри Ялангтўшнинг саҳо-

вати билан, Бу иморат ниҳоясига етди.

Ул юксакликка ҳаракат қилиб, Бахтли юлдуз сари илк қадам қўйди.

Мадраса тўрт пештоқи дунёнинг тўрт устунни каби Улуғлиги билан тўрт атрофни асрайди. Бу юксак ва олий кадрли иморат Олим ва машойихлар йиғилиш жойидурким; Тамоман (ота-она томонидан) сайид Ҳазрати эшон-

Хожа Ҳошим иноятлари билан бу иморат битди. Ул шахсувор, тинчлик посбонининг чехрасидан Нур байрам айёмидек қайнаб кетди. Ва (Хожа Ҳошим) ул саройдаги бир гулдирки Атрофга хушбўй хид таратар. Кароматларидан ҳамма баҳраманд бўлиб, (хирад) Ул Муҳаммад Валийга (Хожа Ҳошимга) хабар берди: «Ёр юзидек гўзал қайрилма тошни олиб

Имомнинг (Хожа Ҳошимнинг) равоғига қўйғил». Камалак каби (иккинчи) жилвадор тошни олиб Мадраса равоғининг хамига қўйғил. Ва (тарихи абжад ҳисобида) ақл хабар берди: «Бул мрамар тошни пештоқ равоғига қўйғил».

Даҳбедда сокин бўлган пирларнинг хоки пойи бўлган Мискин Ҳасани Самарқандий (назмидир бу). Қасиданинг «Сангро дар равоқи тоқ бином» мисраси абжад ҳисобида 1045 (1635) йилга тенг бўлиб, тошнинг қўйилган жойи ва вақтини аниқ кўрсатиш билан бирга, ушбу мисра Хожа Ҳошимнинг вафот этган йилини ҳам англатиб турибди. Айнан шу қасида Шердор мадрасаси кираверишида жойлашган икки дарвоза оралиғидаги мрамар дераза равоғининг камалак ёйида ҳам ёзилган. Ўша давр вилоят мадрасалари садорати раҳбари Мир Абу Тоҳирхожа Садр авлодига ҳам Тиллокори

Мадрасасидан бир хужра вақф мулки этиб белгиланиб, эшиги устида ушбу байтни ёздиришади: Кард ин хужраи рафиъул-кадр Вақфи авлоди Мир Тоҳири садр.Таржимаси: Бу кадрли, кенг ва олий

хужра Мир Тоҳир садрнинг авлодларига вақф этилди (Авлиёхожа Самарқандийнинг «Насабнома» китобида юқоридаги байтнинг биринчи мисраси «Кард ин хужраи Мир олий

кадр», яъни «Бу хужрани олий кадрли Мир (Ялангтуш) вақф этди» маъносида келтирилган бўлиб, бизнингча, ҳар икки жиҳатда ҳам маъно ўзгармагандир). Мир Абу Тоҳирхожа Садр авлодидан бўлган Муҳтарамхон Қози Зикриёхожа қизи (ушбу сатрлар муаллифининг бувиси) 1917 йилда 11 ёшлик вақтида ушбу меросий вақфдан олган эди ва охириги “вақфи авлод”

олган ҳам шу киши бўлиб, кейин советлар даврида бу шаръий ишни бекор қилишади. Мадрасаларнинг таъминоти учун давлат ҳамда бадавлат одамлар томонидан кўплаб ер-сувлар, боғу-дўконлар каби мулклар вақф қилинган эди. Масалан, Улуғбек мадрасаси таъминоти учун Мирзои карвонсаройи, Мирзои ариғи ва Мирзои кўпригидан тушган фойдалар ишлатилган. Вақти-вақти билан ҳукмрон сулолалар ўзгариши натижасида ҳамда уру-

шу вайронагарчиликлар оқибатида вақф ўз кучини вақтинча йўқотса-да, аммо янги сулола ҳукмдорлари ўзларининг энг биринчи маърифий ишларини мадраса, масжид ва хонақоҳларнинг вақф мулкларини қайта тиклашдан бошлашган. Бунга мисол қилиб, Улуғбек мадрасасига манғитлар сулоласи давридаги нуфузли сарой аъёни Муҳаммад Давлатбий иноқ томонидан Самарқанд шаҳридаги ўзининг юздан зиёд дўкону саройларини вақф этганини таъкидлаш мумкин. Ҳайрон қолади киши, бир мадрасага нега шунча шахсий ер-мулк абадий берилмоқда? Мадраса маблағсиз қолиб

вайронага айланмаслиги ҳамда мударрис ва талабалар ҳам моянасиз қолиб,

илму фанга зарар етмаслиги энг асосий вазифалардан эди. Вақф мулкидан тушадиган даромадларни махсус таъминотчи олиб борган. Қуйида Улуғбек ва Давлатбек Қушбеги мадрасаларида вақф мулклари тақсимооти қандай тақсимланганлигини кўриб ўтамиз:

Биринчи мадрасада вақфдан келадиган фойда энг аввало, бинонинг таъмири учун ишлатилган. Қолгани 20 қисмга бўлиниб, бир қисми мутаваллига, тўрт қисми тўрт мударрисга (ҳар бирига бир қисмдан), бир қисмдан имом, муаззин ва қоровулга берилган. Вақф фойдасининг қолган барча 12 қисми талабаларга мояна (стипендия) сифатида берилган. Иккинчи мадрасада эса

вақф фойдаси 21 қисмга бўлинган. Ундан икки қисмимутаваллига, қолган 19 қисми эса қуйидаги тарзда бўлинган: 4 қисми мударрисга, 9 қисми 9 та хужрада турувчи талабаларга, бир қисми Давлатбек Қушбегининг

шу ерда кўмилган ўғлининг қабрига қараб турувчи қабристон гўрковига, 4 қисми тўрт қори-ҳофизларга, бир қисми эса қоровул ва сартарошга тенг бўлиб берилган.

Вақфномаларнинг бундай қонуний-оидилона тақсимотини ҳеч бир шахс бузишга журъат этмаган, талабалар ва мадраса ҳақини беҳуда сарфланишига, талон-тарож этилишига йўл қўйилмаган. Ўзини мусулмон деб билганлар Худо ва жамият олдидаги жавобгарликдан қаттиқ кўрқишган.

Мустақиллигимизгача бўлган тузум вақтидаги матбуотларда қадимий даврлардаги мадрасаларни ёмонлаб, -“мударрис ва муллабаччалар бир неча танга пулгина маош олишар эди”,- деб ёзишар эдилар. Агар тарихга ҳақиқат назари билан қарасак, бу -“бир неча танга пулларнинг” қуймаси олтин умушдан бўлган ва унинг

бир олтин тангасига бир неча қўй ёки мол бе-

ришганлигини кўрамиз. XIX асрга келиб мадраса хужраларида яшовчи муллабаччалар ўқув босқичлари (курсларига) қараб маош (стипендия) олишган: юқори босқичларда ўқувчилар йилига 120 тангадан (ёки йилига 45 тангаю 60 ман буғдой), ўрта бўлимдагилар 84 тангадан (35 тангаю 45 ман буғдой) ва паст бўлимдагилар эса 60 тангадан (25 тангаю 30 ман буғдой) маош олишган.

Шу билан бирга, ўқувчилар олдида жуда катта ибратомуз талаблар қўйилган. Агар паст бўлимдаги ўқувчи 7 йил давомида ўрта ўқув даражасига етмаса

ва ўрта бўлим ўқувчиси 7 йил давомида юқори (олий) бўлим даражасига етмаса ёки олий бўлим ўқувчиси шу давр давомида мударрислик даражасига етмаса, уни маошдан ва хужралардан фойдаланиш ҳуқуқидан маҳрум қилар эдилар. Ўқувчи бир ой давомида узрли сабабсиз дарсларга қатнашмаган бўлса, мадраса хужраларидан маҳрум этилар эди. Агар шундан кейин ҳам бир ҳафта дарсда кўринмаса, вақф назоратчиси унинг маошини камайтириш ҳуқуқига эга бўларди. Демак, мадрасаларда, ҳозиргидек, лоқайдликка умуман ўрин берилмаган, ошна-оғайничилик ҳамда илмнинг сотиб олиниши ёки сотилишига буткул йўл қўйилмаган. Ўрта асрларда илму фан ривожининг асосий сабаби ҳам айнан шу омилда бўлса керак! Аммо, гуруч курмаксиз бўлмади деганларидек, айниқса, тарихимизнинг кейинги даврларида илм-фанга эътибор сусаяди. Шу ерда «Салоти Масъуди» асарида келтирилган буюк Шайхул-Имом Абу Мансури ал-Мотуридийнинг ушбу ибратомиз сўзлари ёдга келади: «Чаҳор чизро дар ин олам талбидам, наёфтам. Аввал

– олими бе таъма; дуом – ёри мувофик; сейном – намози бе риё; чаҳорум –

луқмаи ҳалол». Таржимаси: «Бу оламда тўрт нарсани изладим, аммо топа олмадим. Биринчиси – таъмасиз олимни; иккинчиси – мувофиқ ёру дўстни; учинчиси – риёсиз ибодатни; тўртинчиси – ҳалол луқмани», деган эканлар. Қизик, олдиндан кўра би-

ладиган каромотчи Имом қайси даврни назарда тут-

дилар экан?! Кейинги даврларда илму фан тараққиёти сусайишининг асосий сабаби ҳам шундадир, балким.

Фойдаланилган Адабиётлар:

1. Абу Тоҳирхожа. Самария. Т. Камалак. 1991.
2. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. Т. Ўқитувчи. 1994.
3. Бурҳониддин Марғиноний. Ҳидоя. Т. Адолат. 2000. 160
4. Буюк сиймолар, алломалар. 2-том. А. Қодирий, Т., 1996.
5. Валихўжаев Б. Самарқандда олий таълим. Самарқанд. 2001
6. Каттаев К. Самарқанд буюк алломалари С. Зарафш.1998.
7. Каттаев К. Имом Мотуридий, Чокардиза С. СамДУ.2000

TALABALARNING IJTIMOY PEDAGOGIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MODELINI

RAXIMOVA FERUZA NAJMIDDINOVA

Qo‘qon davlat pedagogika instituti Fakultetlararo pedagogika va psixologiya
kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD

Annotasiya. Talabalarda ijtimoiy tarbiyani tashkil qilish va amalga oshirish ko‘plab ob‘ektiv va sub‘ektiv omillar ta‘sirida sodir bo‘ladigan uzoq va murakkab jarayonlarni tahlil qilishni va shu bilan birgalikda modellashtirish tushunchasi, modellashtirish bosqichlari, modellashtirishning asosiy mohiyati xarakteristikasi va uning asosiy jarayonlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Talaba, ijtimoiylashuv, ob‘ektiv, sub‘ektiv, omil modellashtirish, bosqich.

Абстрактный. Организация и осуществление социального воспитания у обучающихся представляет собой анализ длительных и сложных процессов, протекающих под влиянием многих объективных и субъективных факторов, а вместе с этим понятие моделирования, этапы моделирования, особенности рассмотрена основная сущность моделирования и его основные процессы.

Ключевые слова: Студент, социализация, объективное, субъективное, факторное моделирование, этап.

Abstract. The organization and implementation of social education in students is an analysis of the long and complex processes that take place under the influence of many objective and subjective factors, and together with this, the concept of modeling, the stages of modeling, the characteristics of the main essence of modeling and its main processes thought about.

Keywords: Student, socialization, objective, subjective, factor modeling, stage.

Kirish. Talabalarga ta‘lim berishda o‘qituvchilar tomonidan multimediya vositalari asosida talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirish modelini qurishda, talaba shaxsiga ta‘sir etuvchi omillar, interfaol ta‘lim metodlaridan foydalanib mashg‘ulotlarni tashkil etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Interfaol («Inter»-bu o‘zaro, «act» - harakat qilmoq) – o‘zaro harakat qilmoq yoki kim bilandir suhbat, muloqot tartibida bo‘lishni anglatadi. O‘qitishning interfaol metodlari - bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning yangicha shakli bo‘lib, unda ta‘lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilinadilar, ular o‘zlari bilgan va o‘ylayotgan fikrlarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Interfaol ta‘lim texnologiyalari va metodlari o‘quv mashg‘ulotlarida o‘qituvchiga, talabalarning o‘quv faoliyatini dars maqsadlariga erishishga

yo‘naltirishga olib keladi.

Multimediya vositalari asosida talabalarning ijtimoiy pedagogik faoliyatini takomillashtirish modeli talabalarda ijtimoiy tarbiyani tashkil qilish va amalga oshirish ko‘plab ob‘ektiv va sub‘ektiv omillar ta‘sirida sodir bo‘ladigan uzoq va murakkab jarayonlarni tahlil qilish lozimdir. Ularning muvaffaqiyatliligi asosan rivojlanayotgan jarayonda nimani, qanday va qachon o‘zgartirishni aniqlash malakasiga bog‘liq, va buning uchun uning hozirgi va kelajakdagi holatini aniq tasavvur qilish, tushunish juda muhimdir. Modellashtirish metodi yordamida bu muammoni bartaraf etish mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy bilishda modellashtirishning rolining ortib borishi ushbu metoddan foydalanishning samaradorligining, shart-sharoitlari bo‘yicha tadqiqotlar olib borishga ko‘maklashdi.

Modellashtirishning ontologik, gnoseologik va mantiqiy jihatlariga olimlar N.Egamberdieva, K.Lukashevich, A.D.Ursul, E.Xatten, M.Xess, V.A.Shtoff va boshqa tadqiqotchilarning asarlari orqali aniqlashtirish lozim.¹

Modellashtirish tushunchasi - bu ob'ektni bilvosita amaliy yoki nazariy ishlatish (ishga tushirish) metodi bo'lib, unda qiziqtirayotgan ob'ektning o'zi emas, balki bilish ob'ekti bilan ma'lum bir ob'ektiv muvofiqlikda moslikda bo'lgan, bilishning muayyan bosqichlarida qiziqtirayotgan ob'ektni almashtira (o'rnini bosa) oladigan va oxir-oqibatda modellashtirilayotgan ob'ektning o'zi haqida ma'lumot beradigan yordamchi sun'iy yoki tabiiy tizim qo'llaniladi.²

Modellashtirishning asosiy mohiyati xarakteristikasi va uning asosiy farqlaydigan belgisi (boshqa metodlarga nisbatan) vositachilik hisoblanadi, chunki tadqiqotchi modellashtirish usuli yordamida bilish muammosini echishda, o'zi va o'rganilayotgan ijtimoiy voqelikning bir qismi orasida ob'ektni - asl nusxaning o'rnini bosadigan, ya'ni o'rganilayotgan ijtimoiy hodisa haqida yangi bilim olish imkonini beruvchi modelni qo'yadi.

"Model" so'zi fransuz tilida "namuna", "protoobraz" degan ma'noni anglatadi. Falsafiy ma'noda "model" - bu "tabiiy yoki ijtimoiy voqelikning, inson madaniyatining mahsulining ma'lum bir bo'lagining analogi (aynan o'xshashi) bo'lib, asl nusxa (original narsa, hodisa), uning xususiyatlari va

¹ Куронбоев К. "Талабаларнинг маънавий – ижтимоий фаолликларини ривожлантиришнинг педагогик асослари (Ёшлар ташкилотлари мисолида)": п.ф.н.дисс. – Т.: ЎзПФТИ, 2000 й. 130. Штофф В. Моделирование и философия.-М.:Наука, 1966 г. 22 с. Эгамбердиева Н. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида)...: Дис..пед.фан. док.–Тошкент., 2010. – 85-151 б.

² Штофф В. Моделирование и философия.-М.:Наука, 1966 г. 22

strukturalari haqidagi bilimlarni saqlash va kengaytirish, uni o'zgartirish yoki boshqarish uchun xizmat qiladi".

Ko'pincha model qaysi bir ideal, istalgan, erishib bo'lmaydigan narsa sifatida tasavvur qilinadi. Xorij olimlaridan T.Stefanovskayaning o'z tadqiqotlarida model deganda namunani (etalon, standartni) nazarda tutadi. Olima modellar - ko'rgazmali obrazlar, tasvirlar, rasmlar, panoramalar shaklida bo'ladi degan nazariyani ham ilgari surgan.

V.Shtoffning nazariyasi bo'yicha - bu tushunchani ikki tomondan o'rganadi, bir tomondan, model deganda voqelikning muayyan qismining soddalashtirilgan yoki ideallashtirilgan va ko'rgazmali shaklda, aqliy yoki amaliy yaratilgan struktura tushuniladi. Lekin, model har doim voqelikning qaysi bir ma'noda ideallashtirish, soddalashtirish vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, ajralmas elementi sifatida dunyoning ilmiy tasvirining tarkibiy, tuzilmasining modelulining ijodiy tasavvurning mahsuli bo'lish bilan birga aniqlashtirish jihatini o'z ichiga oladi va bu elementi u yoki bu darajada har doim, dalillar, kuzatishlar, o'lchovlar bilan chegaralanishi lozim. Boshqa tomondan, V.Shtoff, model hodisaning bir qismini boshqa, yaxshi o'rganilgan, tushunish osonroq, tanishroq qismi yordamida aks ettirish vositasidir deya e'tirof etadi.

N.Amosov tadqiqotlari bizning fikrimizga yaqin bo'lib, olim modelni o'z strukturasi va funksiyasiga ega, asl nusxaning strukturasi va funksiyasini aks ettiruvchi bir tizim sifatida tushunadi. "Modelning barcha tafsilotlarini bilish umuman shart emas, deb yozadi.

G.Flerov esa uni quydagicha e'tirof etadi - alohida bloklar to'g'ridan-to'g'ri tajriba tanlab olinishi va mohiyatan strukturalarini batafsil o'rganish aslini olganda mumkin bo'lgan, biroq ushbu muayyan jarayon yoki

hodisani modellashtirish uchun ahamiyatli bo'lmagan "qora qutilardan" iborat bo'lishi mumkin. Modellaridagi asosiy narsa shartli belgichalar emas, balki ular yordamida qayd qilinadigan mazmunli strukturaviy - funksional bog'liqliklardir (tobeliklardir)".

Avvalo - bilish ob'ektlarini, ularning modellarida tadqiq qilish metodi, Falsafada modellashtirish degan ma'noni anglatadi mavjud predmetlar, voqelikda hodisalar va qayd qilinadigan ob'ektlarning modellarini ularning xususiyatlarini aniqlash yoki yaxshilash, ularning tuzilishi, ularni boshqarish yo'llarini rasionallashtirish va hok. uchun qurish va o'rganish tushuniladi".

Rus olimi E.Stepanov o'z ilmiy qarashlarida bir qator ilmiy ishlarini ta'lim tizimini modellashtirish muammosiga bag'ishlagan. Olim modellashtirishni ob'ektning bilvosita amaliy yoki nazariy ishlatish (amalda ishlatib ko'rish) metodi deb tushunadi va bunda qiziqtirayotgan ob'ektning o'zi tekshirilmaydi, balki bilish ob'ekti (o'rganilayotgan ob'ekt) bilan ma'lum ob'ektiv muvofiqlikda va moslikda bo'lgan, uni (ob'ektni) bilishning muayyan bosqichlarida o'rnini bosa oladigan va prirovard natijada, uni tadqiq qilishda modellashtirilayotgan ob'ekt haqida ma'lumot beradigan yordamchi sun'iy yoki tabiiy tizim qo'llaniladi".

Tadqiqotmetodologiyasi. Modellashtirish jarayoni pedagogik loyihalashning tarkibiy bir bosqichi sifatida namoyon bo'lishi maslalarini tadqiqotchi olim B.S.Bezrukova qarashlarida pedagogik loyihalashtirishning uchta bosqichini ajratib tahlil qilgan holda ko'rsatadi.

Birinchi bosqich - pedagogik modellashtirish (modelni yaratish) - bunda pedagogik tizimlar, jarayonlar yoki vaziyatlarni yaratish maqsadlari (umumiy g'oyasi) va ularga erishishning asosiy yo'llari ishlab chiqiladi.

Ikkinchi bosqich - pedagogik loyihalash (loyihani yaratish) - yaratilgan modelni yanada rivojlantirish va uni amaliy foydalanish darajasiga etkazish.

Uchinchi bosqich - pedagogik qurish - yaratilgan loyihani tarbiyaviy munosabatlarning real ishtirokchilari tomonidan aniq sharoitlarda foydalanishga yaqinlashtiradigan yanada batafsillashtirish kabi bosqichlar orqali tashkil qilish masalalarini aniqlashtirgan.

Ta'limda modelning amaliy qiymati har qanday pedagogik tadqiqotlarda asosan ob'ektning o'rganilgan jihatlariga tegishliligi bilan, shuningdek modelni qurishning turli bosqichlarida modellashtirishning ko'p jihatdan modelning imkoniyatlari va turini, va pedagogik tadqiqotdagi funksiyalarini belgilaydigan asosiy (ko'rgazmalilik, aniqlik, ob'ektivlik) tamoyillari qanchalik to'g'ri hisobga olinganligi bilan belgilanadi.

Pedagogik modelni yaratish bosqichlarini ikki bo'lish mumkin: o'rganilayotgan ob'ektning sifat modelini yaratish va uning miqdoriy modelini qurish. Demak, birinchi bosqichda olib borilayotgan tadqiqot ob'ektini aniqlash, bu haqda etarli bilim to'plash, modellashtirish metodidan foydalanish zarurligini asoslash, eng muhim o'zgaruvchan ko'rsatkichlar va qoidalarni tanlash muhim ahamiyat kasbetadi. Ma'lumki, o'rganilayotgan hodisa yoki jarayonning ideallashtirilgan sifat modelini qurish natijaga erishishning o'rganishning natijasi bo'lishi kerak. Pedagogik ob'ektlarning o'ta murakkabligi, o'zaro bog'liqligi, ko'p omilliligi (multifaktorlik) tabiati va o'zgaruvchanligi pedagogik hodisalarni modellashtirishni ancha murakkablashtiradi. Ko'pincha, pedagogikada modellarni yaratish sifat modelini qurish bilan yakunlanadi.

Pedagogik modelni takomillashtirishda talabalarda ijtimoiy pedagogik faoliyatni rivojlantirish modelida biz ta'limda interaktiv

multimediya resurslaridan ofydalanish orqali virtual onlayn ta'lim laboratoriyalarida foydalanishda o'quv-tarbiya jarayonida intellektual rolliy o'yinlardan foydalanish bilan didaktik imkoniyatlarini kengaytirishda talabalarning kognitiv fikrlashini rivojlantirish hamda ta'limiy o'zlashtirish bosqichlarining shaxsiy tavsifiy xususiyatlarining barqaror rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar olib borildi.

Pedagogik ob'ektning sifat (mazmuniy) modelini qurish pedagogik modellashtirishning maqsad va vazifalarini belgilash, modellashtirish shartlarini aniqlash, modelning asosiy omillarini va cheklovlarini aniqlashdan iborat. Pedagogik ob'ektning miqdoriy (rasmiy) modelini qurish ob'ektni o'lchash, o'lchash natijalarini matematik tahlil qilish va uning matematik modelini yaratishdan iborat. Uchinchi bosqichda modelning mazmun(an) talqini amalga oshiriladi.

Jamiyat hayotida faoliyatining turli sohalarida odamlarning o'zaro faoliyatlari jarayonida amalga oshiriladigan ijtimoiy tarbiya, ma'naviy va hissiy qadriyatlarni, bilim, e'tiqodlar, me'yorlar, xulq-atvor namunalarini o'zlashtirish, o'zini yaratish, o'zini anglash, o'zini (kasb, taqdirini) aniqlash, o'z imkoniyat, qobiliyat va salohiyatlarini amalga oshirish, o'z shaxsiyatini tasdiqlash uchun u yoki boshqa darajada qulay sharoit va imkoniyatlar yaratadi. Bizning firkimizcha, oliy ta'lim muassasalarida talabaning ijodkorligi, pedagogik jihatdan maqsadga yo'naltirilgan ta'lim amalga oshiriladi. Bu holda biz shaxsiy boshqarishni nazarda tutmaymiz: insonda ongi, irodasi mavjud va mustaqil o'zini boshqara oladi. Biz shaxsning biologik va ijtimoiy tarkibiy qismlarining optimal o'zaro faoliyat qilishi uchun shart-sharoitlar yaratamiz, shaxsning o'zini mustaqil rivojlantirishini ta'minlaymiz. Real amaliyotda tarbiyani ta'lim muassasasining

butun hayot tarzi amalga oshiradi, chunki ushbu hayot tarzida insonga ko'rsatiladigan barcha ta'sirlar yo'nalishini o'zgartiradi, sinadi. Muammoning mohiyatini tushunishga bunday yondashuv ijtimoiy tarbiya jarayonini multimediya vositalari asosidagi faoliyati orqali ko'rib chiqishda nazariy nuqtai nazarlarimizni belgilab berdi. Tajriba-eksperimental ishimizning bir qismi sifatida multimediya vositalari asosida faoliyatidan oliy ta'lim muassasasi talabalarini ijtimoiy tarbiyalash vositasi sifatida foydalanish jarayonining modelini ishlab chiqdik.

Agar natijalar qoniqarsiz bo'lsa, modellashtirish jarayonini dastlabki ikki bosqichda kerakli tuzatishlar bilan yana takrorlash mumkin.

Pedagogik modellashtirish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

- 1) modellashtirishning tadqiqot predmetining sifatiga tavsifi va metodologik asoslanishlarini tanlash,;
- 2) modellashtirish vazifalarini aniqlash;
- 3) modelni o'rganilayotgan ob'ektning asosiy elementlari orasidagi munosabatni aniklash, ob'ekt ko'rsatkichlarini aniqlash va bu parametrlarning o'zgarishini baholash mezonlarini hisobga olgan holda loyihalashtirish, o'lchash metodikalarini tanlash;
- 4) qo'yilgan vazifalarni echishda modelning validligini tadqiq qilish;
- 5) modelni pedagogik tajribada qo'llash;
- 6) modellashtirish natijalarining mazmunan talqini.

Boshqacha qilib aytganda, model - o'rganilayotgan jarayonning tahliliy yoki tasviriy, grafik tavsifidir. Biz modellashtirish deganda oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy tarbiyasiga ta'sir qiluvchi multimediya vositasidan, foydalanish jarayonini nazarda tutamiz mavzusiga muvofiq ravishda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'limni

takomillashtirishda insonparvarlikka yo'naltirilganlik tamoyili shaxsiy faollik tamoyili bilan o'zviy aloqada bulishi kerak, lekin birinchi tamoyil, ko'proq darajada pedagogik ta'minotning mazmun va maqsad turlarini belgilasa, ikkinchi tamoyil - uning texnologik xususiyatlarini belgilaydi. Bu tamoyil talabani muayyan vaziyatni ijro etish, maxsus o'quv mashg'ulotlarini qo'llash, jarayonning unimdorligini maxsus jadval asosida, maxsus tashkil qilingan faoliyatga kiritishni taqozo etadi. Talaba va o'qituvchi ta'lim sub'ekti qo'shilganlik holatiga erishgan holatda ta'limda rivojlanishida natijaga erishish kuzatiladi. Ushbu jarayonda o'quv – tarbiya jarayonida shaxsga oid holat multimediya vositalari faoliyatida

maqsadning interiorizatsiyasi, unda bevosita ishtirok etish, shaxs qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga, shaxslararo munosabatlardan qoniqqanlikka olib keluvchi harakatlarni bajarish bilan tavsiflanadi. Multimediya vositalari asosida jalb qilish talaba shaxsini jamiyat uchun ahamiyatli bo'lgan qadriyatlarni egallash va ularni o'z maqsadlari bilan bog'lash, hamda o'zlarini ijtimoiy munosabatlar sub'ekti sifatida anglashda samarali ilgari harakatlanishini ta'minlaydi. Faoliyatga kirishish natijasida shaxsning faol pozitsiyasi amalga oshadi. Biz multimediya vositalari asosida faol ishtirok etish orqali talaba ushbu faoliyatning ijtimoiy faoliyat turlariga umuman olganda tubdan o'xshashligini anglaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шацкий С. Т. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах.-М.: Педагогика, 1980 й. Т. 2.- 416 с.- (Педагогическая библиотека)
2. Штофф В. Моделирование и философия.-М.:Наука, 1966 г. 22 с.
3. Амосов Н. М. Моделирование мышления и психики. — К.: Наукова думка, 1965. — 299 с. — 12 000 экз.
4. Ариарский М.А. Педагогическая культурология : в2 т. /М.А.Ариарский. — СПб.: Концерт, 2012. — Т. 1 :

DIDAKTIK O'YIN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MIQDORIY TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

XAMIDOVA M.P.

Nizomiy nomidagi TDPU p.f.n., dotsent

Anotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda miqdoriy tasavvurlarni shakllantirishda didaktik o'yinlarning ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda miqdoriy tasavvurlarni shakllantirish yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar tahlili yoritilgan. Didaktik o'yinlarning xususiyatlari va imkoniyatlari ochib berilgan.

Аннотация. В данной статье говорится о значении дидактических игр в формировании количественных понятий у дошкольников. Освещается анализ исследований, проведенных по формированию количественных понятий у дошкольников. Раскрываются особенности и возможности дидактических игр.

Annotation. This article talks about the importance of didactic games in the formation of quantitative concepts in preschoolers. The article highlights the analysis of studies conducted on the formation of quantitative concepts in preschoolers. The features and possibilities of didactic games are revealed.

O'yin rivojlanishda nuqsoni bor bolalarning asosiy faoliyatlaridan hisoblanadi. O'yin doim haqiqiy hayotni aks ettiradi. Demak, ijtimoiy hayot o'zgarishi bilan uning mazmuni ham o'zgaradi. O'yin ma'lum maqsadga ko'ra yo'naltirilgan ongli faoliyat bo'lib, uning mehnat bilan ko'p umumiyliги bor va yoshlarni mehnatga tayyorlashga xizmat qiladi. O'yin faoliyati asosida bolada o'quv faoliyati rivojlanadi. Bola qanchalik yaxshi o'ynasa, u maktabda yaxshi o'qiydi. Shuning uchun bolalarning o'yin faoliyatini rivojlantirishga ahamiyat berishimiz kerak. Ilk yoshli bolalar o'yin faoliyatining birinchi bosqichida tanishtiruvchi o'yin bo'lib, u narsa-buyum-o'yin faoliyatidir. Uning mazmuni qo'l ishidagi murakkab va nozik xarakatlardir. Keyingi bosqich aks ettirish o'yini hisoblanadi. Kattalar ta'lim tarbiyaviy ishlarni ma'lum izchillik bilan olib borsalar, bu yoshdagi bolalar narsa va buyumlar nomini, nimaga ishlatilishini bilib oladilar va bu yangi bilimlarni o'z o'yinlarida qo'llay boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar o'yini mazmun jihatda predmetli faoliyatini aks

ettiradi. Bolalar o'yinining yana bir o'ziga xos xususiyati - unda harakat, so'z va obrazlarning o'zaro bog'lanib ketishidir. O'yinda bola o'zi aks ettirayotgan qahramonning his-hayajoni, kechinmalari, harakatlari bilan yashaydi.

O'yin bilan ta'lim o'rtasidagi bog'liqlik bola ulg'aygan sari o'zgarib boradi. Kichik guruhda o'yin ta'lim berishning asosiy shakli hisoblansa, katta guruhga borganda esa mashg'ulotlarda ta'limning roli ortadi. Tayyorlov guruhiga borganda bolalarning o'zlarida maktabdagi o'qishga ishtiyog'i ortib boradi.

Ammo bolalar uchun o'yinning qadri yo'qolmaydi, balki mazmuni o'zgaradi. Endi bolalarni qo'proq fikriy faollikni talaba etuvchi o'yinlar, sport tarzidagi (musobaqa jihatlarini bor) o'yinlar qiziqтира boshlaydi. Analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash kabi mantiqiy tafakkur jarayonlarining ancha yuqori darajada rivojlanishi matematik tasavvurlar va tushunchalarni o'zlashtirishga, ya'ni shakl va kattalik haqidagi, fazoviy, vaqt tasavvurlarini egallash imkoniyat beradi.

Elementar miqdoriy tasavvurlarni

shakllantirish uchun bilimlar mazmuni, usullarini tanlashda maktabgacha va boshlang'ich maktab o'quvchilarining matematik materiallarning mavhumligi va ko'rgazma-xarakat va ko'rgazma-obrazli tafakkurining xususiyatlarini xisobga olish zarur.

Matematik tushunchalarning abstraktligi, tushunchalar va qonuniyatlar ushbu toifadagi bolalarning aqliy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda miqdoriy tasavvurlarni shakllantirish jarayonini murakkablashtiradi.

Ko'pchilik olimlar ilmiy tushunchalarni o'zlashtirish ularning ijtimoiy faoliyati jarayonida ancha samarali ekanligini tasdiqladilar. Vosita va muhim xarakterlarning o'zaro ta'sirida nafaqat aqliy rivojlanish omili, balki uning manbai ham namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Matematik bilimlarni to'liq va ongli o'zlashtirish nafaqat o'quv jarayonida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishnigina emas, balki matematik bilimlarni turli faoliyatda qo'llay olishni ham o'z ichiga oladi.

Matematik bilimlarni o'zlashtirish maktabgacha yoshdagi bolalarda turli faoliyatda: predmet, predmet-amaliy, o'yin, mehnat va elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlarida amalga oshiriladi

O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash turli xil o'yinlarni tashkil etish jarayonida amalga oshiriladi. Shuning uchun bolaning o'yin faoliyati matematik tasavvurlarni va mantiqiy tafakkurni shakllantirish uchun eng muhim faoliyatdir.

Didaktik o'yinlar bolalarning aqliy qobiliyatlarini, sezish organlarining mantiqiy tafakkurini o'stiradi, bolalarni e'tiborli va mustaqil bo'lishga o'rgatadi va mashg'ulotlarni o'zlashtirishga ijobiy ta'sir

qiladi. Faqat didaktik o'yin o'z mohiyatiga ko'ra o'yin tarzida o'tishi va mashg'ulotga o'xshab kolmasligi kerak. Shundagina didaktik o'yinlar qiziqarli o'tadi va u bolalarda xursandlik, kuvnoqlik xissini tarbiyalashga yordam beradi.

Boshlang'ich matematik tushunchalarni maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan o'zlashtirish aniqdan abstraktga qarab borishni ta'minlash jarayonning dastlabki bosqichida ko'rgazmali-xarakat va ko'rgazmali-obrazli fikrlashdan mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni tanlash kerak.

Bilim va ko'nikmalarning hayot bilan aloqa qilish tamoyili maktabgacha yoshdagi bolalarni matematikaga tayyorlashning asosiy tamoyilidir¹. Bu tamoyil maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda o'z tajriba va imkoniyatlariga yaqin bo'lgan, atrofdagi voqelikni orientirini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Olingan matematik bilimlar bolalar faoliyatining turli turlarida: o'yinda, kundalik hayotda, ko'rgazmali va konstruktiv faoliyatlarda qo'llanilsa, yanada ahamiyatli va mustahkam bo'ladi.

Didaktik o'yin bir qator sabablarga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida alohida o'rin tutadi:

1) Didaktik o'yin boshqa turdagi o'yinlar bilan birga bolalarning aqliy rivojlanishini asosiylaridan biridir va o'ziga xos yangi bilimlarni hosil bo'lishini ta'minlaydi. Shunday qilib, bilishni usullari va vositalarining o'zlashtirishda bilish jarayonlarining intellektuallashuvi, funksional tizimni shakllantirish sodir bo'ladi. Bolada bilish motivlarini rivojlantiradi, sharoitning shartlilikiga haqida tushuncha hosil qiladi,

¹ Баряева, Л.Б., Зарин, А.П. Методика формирования количественных представлений у детей с интеллектуальной недостаточностью [Текст]. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. – 96 с.

shuningdek, kattalar ko'rsatmalarini qabul qilish va unga muvofiq harakat qilish, o'z-o'zini nazorat qilish, diqqat va xulq-atvorning o'zboshimchalik, qoidalarni amalga oshirish asosida motivlarni bo'ysundirish, o'z-o'zini baholash rivojlantiriladi.

2) Didaktik o'yin maktabgacha yoshda, xilma-xil vazifalarni bajaradi, ta'minlaydi:

- yangi bilim olish;
- umumlashtirish, turli sharoitlarda bilimlarni mustahkamlash;
- bilish jarayonlarini faollashtirish, bilish qobiliyatini va bilish faoliyatini rivojlantirish;
- ijtimoiy rivojlangan vositalar, aqliy va amaliy faoliyat usullarini o'zlashtirish;
- axloqiy va irodaviy sohani rivojlantirish;
- o'quv faoliyati uchun shart-sharoitlarni shakllantirish;
- aqliy va axloqiy sohadagi qiyinchiliklarni engish;
- individual muloqot va individual yondashuv uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

3) Yosh xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlariga javob beruvchi didaktik o'yinlar kattalarga:

- pedagog pozitsiyasida turmasdan, bilish faoliyatiga rahbarlik qilish;
- maktabgacha tarbiyachi uchun samarali bo'lgan o'yin motivi bilan bilish faoliyatga ta'sir qilish, uni bolani o'ziga jalb qilish, uning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirish;
- o'yin maqsadi bilan bevosita bog'liq bo'lgan, maktabgacha tarbiyachiga aniq va yaqin bo'lgan maqsadlarni qo'yish;
- aqliy qobiliyat va ko'nikmalarni qo'llash holatlarining ko'p variantlilikini ta'minlash;
- barcha bolalarning faolligini rag'batlantirish.

O'yin va bilish faoliyatining bog'liqligi didaktik o'yinning o'ziga xosligini belgilaydi. Didaktik o'yinning o'ziga xosligi shundaki, u ikki tamoyil – o'yin va bilish

faoliyatini birlashtiradi hamda bilimlarni mustahkamlash, umumlashtirish va taniqlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarda predmetlar bilan harakatlar sezilarli darajada qashshoqlashadi, psixik rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda umumlashmagan bo'ladi. Ular uchun shunday sharoit yaratish kerakki, unda har bir bola o'zining samarali va sezgi tajribasini muayyan sharoitdagi harakatlar orqali yoki muayyan ob'ektlar bilan olish imkoniyatiga ega bo'ladi.²

Didaktik o'yin vazifaga emotsional jihatdan ijobiy munosabatda bo'lganda turli xil materiallarda kerakli miqdordagi takrorlashlarni taqdim etishga, shu bilan aqli zaif bolaga atrof-muhitga yo'naltirish usullarini o'rganish, ob'ektlarning xususiyatlari va munosabatlarini ta'kidlash va tuzatish, u yoki bu harakatni tushunish imkoniyatini beradi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim tashkilotining o'quv jarayonida didaktik o'yinning alohida o'rni shundaki, o'yin o'quv jarayonini hissiyotga solishi, bunda bola tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatlar bo'yicha o'z tajribasini oladi³.

Didaktik o'yinlar bolalar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

Didaktik o'yinlar intellektual metodlarning tarkibiy qismlaridan biri sifatida bolani ichki imkoniyatlarini ishga tushirishga, o'ylashga, erkin fikr yuritishga,

² Стребелева, Е.А. Коррекционно-развивающее обучение детей в процессе дидактических игр: пособие для учителя-дефектолога. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2014. – 256 с.

³ Катаева, А.А., Стребелева, Е.А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с

muloqotga, ijodkorlikka yetaklaydi.

Ayniqsa unda atrof – muhit, hayotga bo‘lgan qiziqish ortadi, uchragan qiyinchilik, to‘siqlarni qanday yengish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning aqliy faoliyatini rivojlanish muammosining psixologik hususiyatlarini tarkib toptirish ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratiladi. Bolalar faoliyatining barcha turlari orasida maktabgacha tarbiya yoshidagi bola hayotida eng muhim rol o‘ynaydi. Bolalarda faoliyatning bu turiga bo‘lgan ehtiyoj ularning o‘qishning dastlabki yillarida davom yetadi.

Didaktik o‘yinlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular yordamida pedagog maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning diqqatini matematikaga ular uchun eng qulay va jozibali o‘yin tarzida jalb qilishi mumkin. Ushbu toifadagi bolalar matematik bilimlarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish uchun tahlil qilish va sintez qilish, umumlashtirish, taqqoslash, tasniflash qobiliyatlari yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli, pedagog matematika o‘qitish uchun turli xil usul va metodlardan foydalanadilar, bolalarni matematik bilimlarni o‘zlashtirishning faol jarayoniga jalb qiladi.

D. B. Yelkonin rolli yoki ijodiy maktabgacha yoshdagi bolalar o‘yinini "bolalar kattalar rollarni (vazifalari) o‘zlariga oladilar va maxsus yaratilgan o‘yin sharoitida umumlashtirilgan shaklida kattalar faoliyatini va ular o‘rtasidagi munosabatlarni qayta o‘yin jarayonida qo‘llaydi" deb ta’kidlaydi. Bolalar uchun eng jozibali faoliyat bo‘lib, o‘yin barcha asosiy ruhiy jarayonlarning shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Turli mashg‘ulotlarda, jumladan, miqdoriy tasavvurlarni shakllantirishda pedagoglar didaktik o‘yinlardan faol foydalanishlari mumkin. Bu didaktik o‘yin bilan birlashtirilganda yuzaga keladigan

maxsus o‘yin turidir. Bunday o‘yinlarda bilimlarni uzatish bevosita amalga oshirilmaydi, balki o‘yin harakatlari va o‘yin o‘rni orqali aks ettiriladi.

Maktabgacha yosh-maktabgacha tarbiyachilarning matematik rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratadigan boshlang‘ich davr. Matematika fani bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini maxsus o‘yin va mashqlarda, didaktik va sahnalashtirilgan o‘yinlarni o‘rgatishda amalga oshirish mumkin

Shuni ta’kidlash kerakki, matematik mazmunga ega bo‘lgan didaktik o‘yinda bola rol tanlab, kattalar yoki hikoyalarning oila hayotidan, bevosita muhitdan, o‘rganilayotgan sonni, davomiyligini va vaqtini hisobga olgan holda kasbiy harakatlarini qayta ishlab chiqadi.

Matematik komponentni o‘z ichiga olgan didaktik o‘yinlar quyidagi xususiyatlarga ega:

1) yangi komponent – matematik mazmun bilan to‘ldirilgan turli syujet va rollarning mavjudligi.

2) mashg‘ulotda o‘zlashtirilgan matematik bilimlarni bevosita o‘yinga bolalarning muayyan rolni bajarishlari qoidalari sifatida kiritish. Tarbiyachining alohida o‘rni bo‘lib, bolalarga sanash va o‘lchashdan foydalanishga yordam berish, ularning bajarilishining to‘g‘riligini nazorat qilish.

3) mashg‘ulotda olingan matematik bilimlarni yangi sharoitda qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish.

4) o‘yinning jamoaviy xarakteri.

Matematik komponent kiritilgan didaktik o‘yinlar quyidagi masalalarni yechish imkonini beradi:

- miqdoriy xususiyatlar haqidagi tasavvurlarni shakllantirish va mustahkamlash;

- bolani o‘rab turgan dunyo haqidagi bilimlarni kengaytirish;

- taklif yetilayotgan sharoit vazifasida yoʻnaltirish koʻnikmalarini shakllantirish;

- oʻyindagi sherikning harakatlarini hisobga olgan holda vaqt oʻtishi bilan faoliyatini rejalashtirish va tartibga solish qobiliyatini oʻrgatish (kutish, tinglash qobiliyati);

- hissiy va shaxsiy sohani rivojlantirish.

Didaktik oʻyinlarga matematik komponentning kiritilishi tufayli maktabgacha yoshdagi bolalar oʻyinlarining mazmuni murakkablashib, boyib boradi.

Matematik mazmundagi voqeband-didaktik oʻyinlardan foydalanish katta va tayyorlov guruhlarida katta rivojlantiruvchi taʼsir koʻrsatadi. Katta yoshdagi maktabgacha yosh - bu turli xil rollarni oʻz ichiga olgan kengaytirilgan syujet va rolli oʻyinning voqeasidir. Oʻyinning asosiy mazmuni matematikaga oid boʻlishi shart emas, maʼlum oʻyin momentlari bolalar tomonidan elementar matematik bilimlarni oʻzlashtirishni oʻz ichiga oladi va oʻyin qoidalari shaklida taklif etiladi.

Foydalanilgana adabiyotlar:

1. Стребелева, Е.А. Коррекционно-развивающее обучение детей в процессе дидактических игр: пособие для учителя-дефектолога. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2014. – 256 с.
2. Катаева, А.А., Стребелева, Е.А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с
3. Khamidova M. P., Ziyodullayeva E. N. THE SIGNIFICANCE OF ACTUAL PLAY IN DEVELOPING THE VOCABULARY OF PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL IMPAIRMENT //International Journal of Pedagogics. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 126-129.
4. Khamidova M. P., Ziyodullayeva E. N. THE SIGNIFICANCE OF ACTUAL PLAY IN DEVELOPING THE VOCABULARY OF PRESCHOOL CHILDREN WITH MENTAL IMPAIRMENT //International Journal of Pedagogics. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 126-129.
5. Khamidova M. P. A Study of the Impressive Vocabulary of Preschool Children with Mental Frailty // Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – С. 1787-1793.

“БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ САНЪАТШУНОСЛИК АСОСИДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИ- ГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛА- ЛАРИ ”

У. НУРТАЕВ

Низомий номидаги ТДПУ, технологик таълим факультети, тасвирий санъат
ва уни ўқитиш методикаси кафедраси П.Ф.Н, доц.
РАХИМОВ ҲАСАНБОЙ УМАРЖОН ЎҒЛИ
НАМДУ ўқитувчиси

Аннотация. Ушу мақолада бадий таълим тизимида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчилари-
ни касбий компетентлигини ривожлантириш муаммоларини таъминлаш педагогик муаммолари-
нинг мазмун ва моҳияти ёритилган.

Калит сўзлари: Касбий компетентлик, бадий таълим, профессионал, инновацион педагогик
технологиялари.

Жаҳон олий таълим тизимида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшunosлик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантиришнинг инновацион моделларини жорий этиш, бўлажак ўқитувчиларни санъатшunosлик асосида касбий фаолиятга тайёрлашнинг компонентлари ва омилларини аниқлаштириш, интеграцион ёндашув асосида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшunosлик асосида касбий компетенцияларни шакллантиришнинг электрон-дастурий таъминотини такомиллаштиришга доир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Айниқса, ахлоқий-инсонпарвар тарбиянинг асосий воситаси сифатида санъатшunosлик асосида касбий компетентликни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик технологияларини такомиллаштириш, шахсий, маданий турмуш ва санъатшunosлик асосида касбий компетентлигини тажрибанинг уйғунлигини таъминлаш, образли фикрлашнинг асоси сифатида бадий ижодкорликни ривожлантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Республикамизда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшunosлик

асосида касбий компетентлигини шакллантириш мезонлари ва кўрсаткичларини аниқлаштириш, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшunosлик асосида касбий компетентлигини шакллантириш бўйича ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрларини аниқлаштириш, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшunosлик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ташкилий-технологик тизимини такомиллаштириш муҳим вазифа сифатида белгиланади. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшunosлик асосида касбий компетентлигини шакллантириш компетентлигини такомиллаштириш асосида “Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содиқ, қатъий ҳаётини нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш” муҳим вазифа этиб белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги

ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармонлари, 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сон “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 2020 йил 21 апрелдаги ПҚ-4688-сон “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур соҳага тааллуқли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур илмий тадқиқотиши муайян даражада хизмат қилади.

“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони.

Олий таълим муассасаларида бадиий таълим фанларининг, шу жумладан тасвирий санъат фанини ўқитилиши, шунингдек, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш технологияларини такомиллаштиришда узвийлик ва узлуксизнинг йўлга қўйилганлик ҳолатини ўрганиш асосида қуйидаги концептуал асосга эга бўлган муаммоларни ҳал этиш зарур эканлиги ҳақидаги хулосага келинди:

1) Олий таълим тизимида тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлашда узвийлигини таъминлаш, тасвирий санъат ўқитиш жараёнида бадиий таълим маълумотларни тушунарли, қизиқарли, талабанинг онги ва қалбига чуқур кириб борадиган шакл, метод ва воситаларидан фойдала-

ниш, ўқув материалларини танлашда табақалашган ёндашувни қўллаш лозим. Булажак тасвирий санъат ўқитувчиларни касбий компетентлигини ривожлантириш технологиялари жараёни самарали бўлишига хизмат қилади;

2) Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари дарс ва дарсдан ташқари машғулотларни ташкил этиш самарадорлигини ошириш.

Мазкур жараёнда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш технологияларини ишлаб чиқишга алоҳида эҳтиёж мавжуд.

Ҳозиргача республикада бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш технологияларини такомиллаштириш самарали йўллари ишлаб чиқишга ҳаракат қилинаётган бўлса, ҳам мазкур жараёни босқичма-босқич амалга ошириш, ҳар босқичда қўлланиладиган таълим шакл, метод ва воситаларини лойиҳалашнинг яхлит тизими яратилиши лозим;

3) Ўзбекистонда янги маънавий – ғоявий йўналишларнинг шаклланиши ўз навбатида, замонавий санъатнинг барча соҳаларига самарали таъсир этиб, ижодий изланишлар доирасини кенгайтириб, бадиий таълим ривожини янада жадаллаштирди. Барча шаҳарларимизда улкан қурилишлар амалга оширилди, меъморчилик жадал ривожланди. Бу даврда деворий суратлар, маҳобатли рангасвир, витраж, мозаика меъморлик билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланиб борди. Шу даврда барпо этилган йирик иншоотлар маҳобатли рангтавир усталарининг фаол иштирокида бунёд бўлди. Ана шу асосдан келиб чиққан ҳолда, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий

компетентлигини шакллантириш ва ривожлантиришда бадий таълим педагогикаси имкониятларидан фойдаланиш йўллари-нинг ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқдир.

Юқоридаги фикрлардан маълум бўладики, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш технологиялари назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш ўзида муҳим педагогик муаммони акс эттиради.

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги мамлакатларида бадий таълим тизимида асосланган эстетик таълим-тарбия масаларига бағишланган илмий тадқиқотлар Масалан: Россия давлати бадий таълими тизимида В.Г.Смирнов, В.П.Сюзов, Н.С.Боголюбов, П.В.Лосюкларнинг, Азарбайжон давлати бадий таълим тизимида В.Д.Халилов, С.И.Алиев, Г.И.Алекбаров; Қирғизистон давлати бадий таълим тизимида Э.Х.Муратов, А.А.Сарбагишевларнинг, Тожикистон давлати бадий таълим тизимида Я.А.Савзонов, Қозоғистон давлати бадий таълим тизимида Қ.Эралин, Д.Кемешов, С.Бейсенбаевлар, мамлакатимизда эса У.Холмурадов, Р.Ашуров, А.Муминов, Р.Хасанов, А.Иноғомов, С. Абдуллаев, А.Сейдуллаев, С.Булатов ва Қ.Қосимовларнинг ишларида ўз аксини топган. Уларнинг барчаси ўз тадқиқотларини мактаб ўқувчиларининг эстетик дидини дарсдан ташқари соатларда ривожлантириш масаласига қаратишган. Олий таълим тизимида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлаш масалалари бўйича А.Сулайманов, Б.Бойметов, Р.Ражабов, С.Абдирасилаов, Н.Талипов, У.Нуртаев, Н.Ойдинов, К.Гуляммов, Ж.Дарменов, З.Ражабова, Н.Юлдашева-ларнинг қатор тадқиқотларида кўришимиз мумкин. У.Нуртаевнинг тадқиқотларида Ўзбекистон шароитида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларни тизимли тайёрлаш масалалари ечими ишлаб чиқилган шу-

нингдек эстетик дидини тарбиялаш ва халқ ижодиёти дастурларини, урф-одатларини тасвирий санъат ва амалий-безак санъати воситалари кўмагида ўрганиш усуллари алоҳида кўрсатилиб ўтилган, илмий тадқиқот ишида тасвирий санъатнинг тарбиявий имкониятлари санъатнинг бошқа турлари билан (кино, театр, мусиқа ва бошқа) ҳамоҳанг равишда олиб борилиши ҳақида сўз боради. Ушбу таҳлил қуйидаги хулосаларни келтириб чиқаради:

- олий таълим муассасаларида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш масалалари ечими етарли даражада ўрганилмаган; тасвирий санъат фанларни ўқитиш жараёнида тасвирий санъат, рангтасвир, қаламтасвир, ҳайкалтарошлик санъат турларини ўрганиш масаласи етарли даражада очиб берилмаган;

- бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларининг олий таълим тизимидаги бадий таълим йўналишларида ўрни аниқ белгиланмаган.

Шундай қилиб, қатор адабиётларни таҳлил қилиб амалда қуйидагича объективлик қарама-қаршиликлар аниқланди:

- бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш технологиялари мазмуни ва моҳиятини очиб бериш, тасвирий санъатнинг ўзига хослигини аниқлаш, объектив эҳтиёж ҳамда муаммонинг олий таълим тизимида назарий ва амалий жиҳатларининг етарли даражада ўрганилмаганлигини;

- таълим жараёнида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларининг концептуал масалалари, Бўлажак

тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари мазмуни, турлари ва усуллари ишлаб чиқиш зарурати ва бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларнинг самардорлигини орттириш ва имкон берувчи назарий-методологик йўналишларининг мавжуд эмаслиги.

Ушбу қарама-қаршиликлар тадқиқот муаммолари: олий таълим муассасининг таълим-тарбия жараёнида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларига имкон берувчи назарий-услубий асослар ва педагогик самарали шароитларнинг қандай ҳолатда эканлиги каби муаммолар билан ўзаро боғлиқ. Кўрилаётган масаланинг ижтимоий-педагогик аҳамияти ва унинг назарий ҳамда амалий жиҳатдан етарли даражада ўрганилмаганлиги мақоланинг мавзусини белгилашга асос бўлди.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш технологияларининг дидактик параметрларини аниқлаштириш ҳамда ташкилий-технологик асосларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишдир.

1. Замонавий шароитда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларни янгича фикрлаш тарзи ва санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларининг ўзаро алоқадорлиги асосланади.

2. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларининг фалсафий-историографик хусусиятлари ҳамда педагогик-психологик ўзига хосликлари ёритиб берилади.

3. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий

компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларига доир дидактик имкониятлари очиб берилади.

4. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларининг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш модели яратилади.

5. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари ва уни амалий татбиқ этишнинг методик таъминоти яратилади.

6. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш технологияларининг инновацион воситалари ишлаб чиқилади.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш лозимки, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантиришда, замонавий шароитида янгича фикрлаш тарзи ва Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари ўзаро алоқадорлиги ҳамда фалсафий-историографик хусусиятлари педагогик-психологик ўзига хосликлари ёритиб берилди.

Мақоланинг илмий асослари бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари модули ва дидактик шарт шароитлари ҳамда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини санъатшунослик асосида касбий компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари жараёни шунингдек тасвирий санъат технологияси ва техникаси ишлаб чиқилади, узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш модели яратилади. Мазкур мақолада бўлажак тасвирий

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ГРАФИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИНИНГ ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

НУРТАЕВ УРИНБАЙ НИШАНБЕКОВИЧ

Низоми номидаги ТДПУ “Тасвирий санъат” кафедраси доценти, п.ф.н.

СОБИТОВА МУСЛИМА ЗОИР ҚИЗИ

Низоми номидаги ТДПУ Профессional таълим факультети, 2-курс талабаси

Аннотатсия: Мазкур мақолада олий таълим тизимида графика фанини ўқитишнинг мазмуни ва моҳиятини илмий-педагогик асослари ёритилган.

Калит сўзлар: Эстетик тарбия, бадиий таълим, графика санъати, замонавий таълим технологиялари, дидактика.

Республикада педагог-кадрларни тайёрлаш ва педагогик таълим жараёнини сифат жихатдан янги босқичга кўтариш масаласи, жамиятни модернизациялаш ва янада ривожлантиришнинг устувор йуналишларидан бири сифатида белгилаб олинган Республика Президентини Ш.М.Мирзиёевнинг “Ёшларимизни мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз”¹ деб айтган фикрларидан келиб чиққан ҳолда 2017-2021-йилларда Олий таълим тизимида комплекс ривожлантириш дастурида, педагогика олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган бўлажак педагог-кадрларни юкори касбий билим, малака ва кўникма билан қуроллантириш, уларнинг касбий компетентлигини оширишга доир вазифалар белгиланган.

Замонавий тасвирий санъат ўқитувчиси – бадиий таълим, ўқувчиларга бадиий

эстетик тарбия бериш ва уларда умумий маданиятни шакллантириш билан шуғулланувчи шахсдир.

Графика санъатининг муҳим вазифаси талабаларга графиканинг назарий асосларини ўргатиш ҳамда график иш кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат. Тасвирий санъат ўқитувчилари ўқувчиларга санъатшунослик назарияси асосида ёруғлик ва соянинг асосий тушунчалари, тасвирий санъат атамалари, графиканинг қонун ва қойдалари, графика фанининг мақсад ва вазифалари, шунингдек, графикда композицияларнинг мослашувчанлиги, чизиқлар, штрихларнинг ифодалилиги, ҳажм ва шаклни график технология орқали бажаришни ўргатади.

Бу шарт ҳозирги замон олий ўқув юрларида графика ўқитувчисини тайёрлаш шакли ва методикаси мазмунини белгилашни тақозо этади. Бунга замонавий таълим технологиялари муаммосини кўшадиган бўлсак, бу масала – ўқувчиларга билим бериш масаласи долзарб бўлиб қолади.

Илмий-педагогик, ўқув-педагогик адабиётларда ўқитувчилик ва ўқитувчи фаолиятининг натижалари ягона педагогик фаолият сифатида қаралади. Шунинг учун ҳам олий ўқув юрларида графика

¹ “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш буйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони.

фанини ўқитиш ва графика ўқитувчиси тайёрлаш муаммосини алоҳида кўриб чиқиш мумкин эмас. Шу билан бирга, графика ўқитувчисининг роли ҳам илмий, ҳам амалий жиҳатдан ҳали кўриб чиқилмаган. Шунинг учун таълим технологияларининг янги шароитида графика ўқитувчисининг ролини ҳисобга олиш зарур.

Ҳозирги шароитда олий ўқув юртида графика ўқитувчиси фаолияти педагогик технологияларни назарий ўрганиш билан бир қаторда бутун педагогик жараённинг назарий қоидаларига асосланади.

Тасвирий санъатда таҳлил ва синтез ўртасидаги самарали боғлиқлик ҳар қандай бадиий асарнинг умумий ижроси билан белгиланади: биринчи босқичда синтез, кейинги босқичда — таҳлил, кейин эса яна синтез устунлик қилади. Бу тамойил тасвирий санъатдаги барча турдаги ишларга тааллуқлидир. Н.Н.Ростовцев шундай деб ёзади: «...табиатни таҳлил қилиш ва тасвирлаш асосий, умумий тавсифдан бошланиб, аста-секин ва кетма-кет тафсилотларга ўтиш ва умумий шаклга қайтиш, бошқача айтганда, табиатни асл умумий нарсдан батафсил таниб олиш йўли билан бориши керак. бойитилган образли услубга амал қилиш зарур. Расмнинг изчил бажарилиши - умумийдан индивидуалгача ва индивидуалдан бойитилган оммагача – мажбурийдир». Атроф-муҳитдаги нарса ва ҳодисаларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини ақлий аниқлайдиган ўқувчининг тасвирий ишида қиёслаш айниқса муҳимдир.

Графика фанини ўқитишнинг изчиллигини ўрганилаётган материалнинг мантиқийлигига, шунингдек, ёшларнинг ақлий ривожланиш қонуниятларига боғлиқдир.

«Изчиллик тамойили таълим жараёнининг дидактик асоси ҳисобланади, чунки билим, мослашувчанлик ва мала-

каларнинг шаклланиши таълим шакллари, усуллари ва воситалари тизими билан чамбарчас боғлиқ бўлган бутун мазмун тизими билан таъминланади. Талабалар ривожланишининг самарадорлигини таъминловчи педагогик таъсирларни ташкил этиш ҳамда ривожлантирувчи таълимнинг ички жараёнларини тушуниш учун изчиллик муҳим аҳамиятга эга», деди профессор И.Д.Зверев.

График дарсларида талабалар график билимлар, мослашувчанлик ва малакалар тизимини эгаллашлари керак. Ҳар бир янги қоида олдингисига мантиқан боғлиқ бўлса, бу материал, ўз навбатида, янада ривожланади. Мураккаб шаклдаги нарсаларни чизиш аниқ конструктив тузилишга эга оддий нарсаларни чизишдан олдин келади. Ўқувчиларга табиатдаги (натюр-морт) предметлар гуруҳини чизиш таклиф қилинишидан олдин, улар предметларни алоҳида чизадилар. Чизиклар, квадратлар, доиралар кўринишидаги оддий безакларни яратгандан сўнг, ўқувчилар графикадан эскизлар яшашни бошлайдилар. Тематик чизмалар кетма-кетлиги қалам билан мавзунинг эскизини ўз ичига олади, сўнгра материал тўпланади, табиатнинг эскизи тайёрланади, сўнгра сюжет қалам билан бажарилади.

Ҳозирги шароитда педагогик технологияларнинг пайдо бўлиши ва амалий қўлланилиши сабабларини қайд этайлик:

- педагогика фанига тизимли ёндашувни жорий этиш, олий ўқув юртларида графика фанини тизимли ўқитиш методикасини тизимлаштириш зарурати;

- таълим тизимининг барча даражаларида шахсга йўналтирилган таълимга бўлган эҳтиёж, график билимларни оғзаки узатишнинг камроқ самарали усули;

- ўқитиш натижаларини кафолатлайдиган ва паст малакали ўқитувчиларнинг салбий оқибатларини камайтирадиган

ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги ўзаро таъсирнинг ташкилий шакллари, усуллари, тадбирлари технологик занжирини маънавий лойиҳалаш қобилияти.

Педагогик технологияларнинг оммавий жорий этилишини тадқиқотчилар 60-йилларнинг бошларига тўғри келади (Ж.Керол, Б.Блум, Д.Брунер, Д.Гамблин, Г.Гейс, В.Коскарелли ва бошқалар).

Ўқитишнинг технологик усуллари амалга ошириш назарияси ва амалиёти Ю.К.Бабанский, В.П.Беспалко, П.Я.Галперин, М.В.Кларин, Л.Н.Ланда, А.Г.Ривинн, Н.Ф.Талызина, Н. Б.Шчуркова ва бошқалар. асарларида ўз аксини топган.

Педагогик таълим технологиялари И. Андреев, С. И. Архангелский, В. А. Сластелин ва бошқалар ўрганилган.

Бизнинг фикримизча, педагогик технология - бу таълим жараёнининг ўзгарувчан шароитларида башорат қилинадиган ва диагностик натижаларни таъминлайдиган тартибли ҳаракатлар, операциялар ва тадбирлар мажмуидир.

График ўқитувчисининг педагогик жараённинг бир қисмидаги фаолияти ижодий даражада амалга оширилишини ҳисобга олсак, бу эрда қуйидаги мезонларни қайд этишимиз мумкин:

- аниқ ва диагностик тарзда белгиланган мақсаднинг мавжудлиги, яъни ушбу мақсадга эришиш йўллари, кутилаётган таълим натижалари сифатида ўқувчилар фаолиятининг тушунчалари, операциялари, созланиши ўлчанадиган тушунчаларининг мавжудлиги;

- ўрганилаётган мазмунни когнитив ва амалий вазифалар тизими, йўналтириш асослари ва уларни ҳал қилиш усуллари сифатида тақдим этиш;

- қатъий кетма-кетлик, мантиқ, мавзунини ўрганишда маълум босқичларнинг мавжудлиги (материал, касбий функциялар мажмуаси ва бошқалар);

- ҳар бир босқичда таълим жараёни иштирокчиларининг ўзаро таъсир қилиш усуллари ҳамда уларнинг ахборот технологиялари билан ўзаро алоқаларини кўрсатиш;

- ушбу жараёнда шахсий функцияларни амалга ошириш (эркин танлаш, ижодкорлик, рақобатбардошлик, ҳаётий ва касбий аҳамият) асосида ўқитувчи ва талабаларнинг мотивацион фаолиятини таъминлаш;

- ўқитувчининг тўғри мувофиқлиги ва ижодий фаолияти чегараларини, қоидалардан четга чиқиш чегараларини кўрсатиш;

- ўқув жараёнида ахборотни қайта ишлашнинг энг янги воситалари ва усулларида фойдаланиш.

Таълим технологияси мутахассис шахсининг ўзгариши ва ривожланишини бошқарадиган тузилмани лойиҳалаштиради. Бу ерда менежментнинг мазмуни ва ахборот жиҳати кўп жиҳатдан таълим технологияси билан, процессуал томони эса ўқитиш технологияси билан белгиланади. Бошқарувнинг барча маълум моделлари таълим тизимларида таълим муаммоларини ҳал қилишнинг самарали стратегиялари орқали амалга оширилади ва шу билан инсон фаолиятининг интеллектуал ва қиймат тузилмаларига интеграция қилинади.

Таҳлил шуни кўрсатадики, шахсга йўналтирилган педагогик технологияларни ишлаб чиқишда мавзунини белгиловчи, педагогик жараён иштирокчиларининг субъектив ўзаро таъсири ва эркинлигини оширадиган, ўқитувчи шахсининг аҳамиятини оширадиган диалогик ёндашув талаб этилади. Бундай технология ўқитувчининг обрўсини оширади ва ўқувчининг тенг ҳуқуқли бўйсунуш позициясини яратади. Бу ўзгариш ўқитувчининг нафақат ўқитиш ва тарбиялаш, балки ўқувчини умумий ва касбий ривожланишга ундаши, ўқувчи-

нинг ўз-ўзини ривожлантириши учун шароит яратиши билан боғлиқ.

Контекстли таълим технологияси ўқувчиларни ўқитишнинг асосий технологияларидан биридир. Бундай тренингнинг муҳим характеристикаси касбий фаолиятнинг предмети ва ижтимоий мазмунини, ўқувчилар ўрганадиган ўқитиш шакллари, усуллари ва воситаларининг бутун тизимини, ўзаро боғлиқ бўлган уч турдаги моделлардан фойдаланган ҳолда изчил моделлаштиришдир. Улар биргаликда академикдан профессионалга ўтишнинг динамик моделини ифодалайди. Университет ўқув жараёнида коммуникатив шароитларнинг ўрнатилиши юқори натижаларга эришмоқда. Ахборотни узатишнинг энг ихчам воситаларидан бири бу ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги, шунингдек, ўқув жараёнида ёшлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар намунасига эга бўлган ўзаро муносабатлардир. У ўзаро тушунишнинг юқори даражаси, ортиқча маълумотларнинг паст даражаси, ахборотни тақдим этишда вақтни тежаш билан тавсифланади.

«Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси» таълим йўналишининг ўқув дастурини ўрганиш натижасида У.Н.Нуртаев шундай таъкидлайди: Тасвирий санъат ўқитувчиларининг махсус тайёргарлиги ўқитишнинг бадий-амалий жиҳатларига урғу берилган ҳолда педагогик йўналиши масаласини етарли даражада ҳал этмайди. Тасвирий санъат ўқитувчиларни тайёрлаш уларнинг келажакдаги мактабдаги фаолияти мазмунига тўлиқ мос келмайди. Тасвирий санъат ўқитувчисига нафақат рассомнинг маҳорати, балки ўқитувчилик фазилатлари ҳам зарур. Педагогика олий ўқув юртларининг санъатшунослик факултетларида ўқитиш жараёни маълум даражада олий ўқув юртларидаги мутахассисларни тайёрлаш тизимига яқин. Ҳар

бир ҳолатда у ўқув режалари ва дастурлари мазмуни ва тузилиши мактаб амалиёти эҳтиёжларига имкон қадар яқин бўлиши, мактабда «Тасвирий санъат» фанининг тегишли бўлимларига тегишли махсус материални ўз ичига олиши зарурлигини таъкидлайди.

Мазкур мақоламизда илмий изланишлар ва тажрибалар шуни кўрсатадики, касбий-педагогик ишга методик тайёргарлик кўришда тасвирий санъат воситалари орқали педагогик фаолиятни моделлаштириш услуб ва усулларида кенг фойдаланиш зарур. Дарсга тайёргарлик кўришда ўқитувчи қуйидаги иш усулларида фойдаланиши керак:

- санъатшунослик назарияси табиатдаги ёруғ ва соя муносабатларини таҳлил қилиш, табиёт объектларнинг фазовий жойлашуви;

- табиат кетма-кетлигини таҳлил қилиш; ўқувчиларга табиатнинг қоғозга жойлашиши, буюмнинг ўлчами ва шакли чизма ёки ёруғлик бўйича, буюмнинг тузилиши, табиатни табиат тасвири билан солиштириш, предмет деталларини умумлаштириш ҳақида гапириб бериш;

- тенгдошларининг график ишларини таҳлил қилиш, талабаларнинг график ишларининг афзалликлари ва камчиликларини таҳлил қилиш;

- сюжетни асослаш ва композицияни солиштиришнинг турли вариантлари;

- ўқиш жадвалининг ўз версиясини доскада кўрсатиш ва энг яхши вариантни асослаш;

- талабанинг мавзули графика кетма-кетлиги ҳақида ҳикоя (мавзу бўйича формат ва маълум бир сюжетни танлаш, мавзу бўйича дастлабки назорат, сюжетнинг визуал дизайни, тематик расм учун материал тўплаш, расм яратиш ҳақида). чизикли чизиш, тематик расмни тўлдириш);

- турли кўргазмалар, куруллар, слайдлар, диафильмлар, кино лавҳалар кўрсатиш;

- ҳамкасблар билан яратилган композицияларни таҳлил қилиш ёки назорат қилиш;

- график рассомлар ижодини таҳлил қилиш, жанрлар, график асарлар (натюрморт, ландшафт, портрет, тарихий, маиший, уруш, ҳайвонотистик жанрлар) фарқларини аниқлаш;

Амалий графика дарсларида ўқитувчи куйидаги иш усулларидан фойдаланган:

- чизманинг кетма-кетлигини таҳлил қилиш: материални дастлабки йиғиш, шакллари турли элементларга ишлов берилиши керак бўлган объектларни дастлабки ўрганиш, албомнинг тўртдан бирида чизманинг схематик эскизини бажариш;

- график рассомлар, уларнинг сафдошлари ва шогирдлари асарларини таҳлил қилиш;

- тасвирларнинг айрим босқичларини, слайдлар, кино лавҳалар, тасвирий санъат асарларини кўрсатиш.

Графиканинг касбий-педагогик фаолиятида графикани ўрганишда бадиий билимларни шакллантириш алоҳида аҳамиятга эга:

- рассомлар асарларини таҳлил қилиш: асар мазмуни, рангтасвирнинг композицион тузилиши, асарнинг ранг тузилиши (ранги), график ишларни бажариш техникаси;

- график расмлар, слайдлар, кино клиплар ва бошқалар кўрсатиш;

- тасвирий санъат тарихининг айрим масалалари бўйича муаммоли вазиятни ўрнатиш: санъат тарихи ва ижтимоий қурилиш тараққиёти босқичлари ўртасидаги муносабатларни таққослаш;

- Университетнинг «Тасвирий санъат» фанининг дастурий материалига оид графика тарихидан маъруза;

- графика тарихи бўйича талабалар билан суҳбатлар.

Педагогик фаолиятнинг ушбу моделлари тизими талабалар учун график тўғарагининг маърузаларида график композицияни шакллантириш учун машқдир. Мақсад - график ишда олинган кўникма ва малакаларни янада ривожлантириш, тасвирий ишнинг ушбу элементлари ўқув ёки таълим жараёни билан боғлиқ ҳолда муайян вазиятда кўриб чиқилади. Графика ўқитувчисининг синфдан олдинги педагогик фаолияти модели куйидаги тузилишга эга бўлиши мумкин:

- график дарсларнинг алоҳида парчаларини моделлаштириш;

- график дарслар бўлимида ўқитувчининг педагогик фаолиятини моделлаштириш;

- график тасвирлаш дарсларида табиатни таҳлил қилишда графика ўқитувчисининг фаолиятини моделлаштириш;

- табиатни тасвирлаш кетма-кетлигини тушунтиришда ва мавзу бўйича расм чизишда ўқитувчининг ролини моделлаштириш, ўқувчиларнинг камчиликларини аниқлаш ва бу хатоларни янада тузатиш йўллари;

- синфда ўқувчиларнинг ўз-ўзини имиджини бошқаришда ўқитувчининг ролини моделлаштириш.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки педагогик таълимнинг замонавий стратегияси – педагогик ва ижтимоий технологияларга хизмат кўрсатиш билан бир қаторда меъёрий-ҳуқуқий базадан ташқарида ишлаш, инновацион жараёнлар, ижодий жараёнларни амалга оширишга қодир бўлган ўқитувчининг субъектив ривожланиши ва мустақил ривожланишидир. Ушбу стратегия олий педагогик таълим жараёнининг мазмуни ва шаклини педагогик таълим тизимида шахсга йўналтирилган технологияларнинг устуворлигига йўналтиради.

“TEXNIK TIZIMLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI” FANINI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI INTEGRATSIYASIDAN FOYDALANISH

YUSUPOV RABBIM MIXLIYEVICH.

JDPU informatika va raqamli texnologiyalari kafedراسи mudiri

HASANOV UMID JUMAYEVICH.

Jizzax politexnika instituti katta o‘qituvchisi.

Anotatsiya. Ushbu maqola texnik oliy o‘quv yurtlaridagi "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasidan foydalanish, axborot texnologiyalari asosida texnik ta‘limni rivojlantirish, noan‘anaviy o‘qitish usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: texnik tizim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, muhandis mutaxassis, innovatsiya, innovatsion ta‘lim texnologiyalari, pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье описано использование современных педагогических и информационных технологий, развитие технического образования на основе информационных технологий, нетрадиционных методов обучения при преподавании «Информационные технологии в технических системах» в технических вузах.

Ключевые слова: образование, информационно-коммуникационные технологии, мультимедиа, инженер-специалист, нетрадиционное образование, образовательные технологии.

Annotation. This article describes the use of modern pedagogical and information technologies, the development of technical education based on information technologies, non-traditional teaching methods in teaching "Information technologies in technical systems" in technical universities.

Key words: education, information and communication technologies, multimedia, engineer-specialist, non-traditional education, educational technologies.

KIRISH. Ta‘limda axborot texnologiyalari hozirgi kunda jamiyatning axborot sivilizatsiyasiga o‘tishining zaruriy shartidir. Zamonaviy texnologiyalar va telekommunikatsiyalar o‘quv jarayonini tashkil etish xususiyatini o‘zgartirishga, talabani axborot-ta‘lim muhitiga to‘liq singdirishga, ta‘lim sifatini oshirishga, axborotni idrok etish va bilimlarni egallash jarayonlarini rag‘batlantirishga imkon beradi. Yangi axborot texnologiyalari har xil faoliyat sohalarida, shu jumladan ta‘lim sohasida tashkil etish va boshqarish ushuni kompyuter va telekommunikatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash ushuni muhit yaratadi.

Jamiyatning rivojlanishi va qayta qurilishi bilan bir qatorda uzluksiz ta‘limning yagona tizimini yaratish bilan birga ta‘lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirish

mamlakatimizda ta‘limning o‘ziga xos xususiyati hisoblanadi. Yurtimizda ham amalga oshirilayotgan ta‘limni isloh qilish, ta‘lim mazmunini zamonaviy ilmiy bilimlar darajasiga moslashtirishga, barcha o‘quv-tarbiya ishlari samaradorligini oshirishga va axborot jamiyati o‘tish davrida talabalarni faoliyatga tayyorlashga qaratilgan. Shu sababli, axborot texnologiyalari ta‘lim mazmunining ajralmas tarkibiy qismiga, o‘quv jarayonini optimallashtirish va samaradorligini oshiruvchi vositaga aylanmoqda, shuningdek, rivojlantiruvchi ta‘limning ko‘plab tamoyillarini amalga oshirishga yordam beradi.

Shuning uchun ham bugungi kunda ta‘lim tizimida zamonaviy raqamli texnologiyalarining virtual dasturiy vositalaridan samarali foydalanishga alohida e‘tibor berilmoqda. Bu esa ta‘lim jarayonida talabalarga turli fanlardan

bilim beruvchi pedagog kadrlarni zamonaviy dasturiy vositalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi axborot-texnologik komretentligini shakllantirish, ta'lim tizimini texnik va dasturiy jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADALOGIYA

Hozirgi kunga kelib jamiyatning iqtisodiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy, shu jumladan ta'lim sohalarida, mikro olamdan tortib makro olamgacha integratsiya muhim ahamiyat kasb etmoqda va uning rivojlantiruvchi funksiyalarini amalda qo'llay olish natijasidagina muhim ilmiy muammolarni hal qila olish mumkinligi anglanmoqda va integratsiyaga katta ehtiyoj sezilmoqda.

Bugungi kunda "Integratsiya" tushunchasi bo'yicha metodik adabiyotlar, maqolalar va ilmiy tadqiqot ishlarida bu muammo bilan shug'ullangan olimlar tomonidan turlicha ta'riflar berilgan. Biz quyida ulardan bir nechtasini keltirib o'tamiz.

R.A.Mavlonova ham integratsiyani jarayon sifatida talqin qilib, "Integratsiya" so'zini lotincha integratio – tiklash, to'ldirish, "integer" butun so'zidan kelib chiqqanligini qayd etgan holda, uning ikki ma'noda ifodalanishini ta'kidlaydi: 1. Tizim, organizmning alohida tabaqalashtirilgan qism va vazifalarning bog'liqlik holatini bildiruvchi tushuncha va shu holatga olib boruvchi jarayon. 2. Tabaqalashtirish jarayonlari bilan birga amalga oshirilayotgan fanlarni yaqinlashtirish jarayoni[5].

M.Jumaniyozovaning integratsiya tushunchasiga ta'limda integratsiyani sintezning natijaviy jarayoni deb ta'riflaydi. Bu yerda integratsiya atamasi bir muncha xususiylashgani ko'rinadi, ya'ni ta'limda integratsiya tushunchasi keltiriladi.

Mualliflarning barchasi ta'limda integratsiyaga oid ta'riflar berganligiga ya'ni bir nechta o'quv predmetlararo, fanlararo bog'lanishlar haqidagi fikr yuritilganligini

ko'ramiz, ya'ni ularda asosan yoritilgan M.Jumaniyozova esa integratsiya tushunchasini "atrofimizdagi borliqqa yaxlit, bir butun ob'ekt sifatida qarashga erishishdan iborat" deb xulosalagan[6].

O.Abduquddusov "integratsiyani (lotincha Integeration – tiklash, to'ldirish, birlashtirish. Integer – yaxlit) bir butun qilib birlashtirmoq, mantiqiy yaxlit holga keltirmoq", "integratsiya – sintezning yuqori darajasi hisoblanadi", - degan fikrni ilgari suradi[7].

E.Turdiqulov integratsiyani "tarqoq, bo'lak-bo'lak, ayrim-ayrim holdagi narsalarni bir butun, yaxlit, tizimlashgan holatga keltirishdir", - deb ta'riflagan[8].

I.N.Kozlovskaya ta'kidlaganidek, integratsiya nazariyasi bugungi kunda keng ko'lamda ta'lim sohasida integratsiya hodisasini tushuntirishga qaratilgan qarashlar, fikrlar va g'oyalar majmuasi sifatida mavjud. [9].

Umuman, ilmiy adabiyotlarda "integratsiya" tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "integratsiya – bu ayrim tarkibiy qismlarning yangi xossa hosil qilib bir butun birlashish jarayonidir". V.P.Kuzminaning xulosasiga ko'ra, integratsiya-tizimli yondashuvdan iboratdir. Chunki "tizim" - bir butunning ob'ektiv shakli, "integratsiya" esa ayrim qismlarning birlashish mexanizmi va natijasidir[10].

Oliy ta'lim muassasalari ta'limi jarayonida predmetlararo bog'lanish, fan va ishlab chiqarish integratsiyasining shakllanish va rivojlanish qonuniyatlari va tendensiyalari, bo'lajak mutaxassislarni integrativ ta'lim asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash muammolari, kasbiy tayyorgarlikning pedagogik diagnostikasi nazariy, konseptual va texnologik asoslari muayyan daraja o'rganilgan bo'lsada, bo'lajak mutaxassislarni pedagogik va axborot texnologiyalari integratsiyasining didaktik imkoniyatlari yetarli darajada o'rganilmagan.

Oliy ta'lim muassasasida talabalarning mustaqil bilim olishi, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishi, ularni kasbga yo'naltirish masalasini hal etishda o'quv mashg'uloti jarayonida zamonaviy pedagogik metodlar va

axborot texnologiyalaridan foydalanib, mavzu yuzasidan muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, ma'ruza, seminar, baxs-munozara, suxbat, konferensiya, muammoli darslarini tashkil etish, ularning muvaffaqiyatli xal etilishini ta'minlash alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot - kommunikatsion va pedagogik texnologiyalari o'qitishning yangi shakl va metodlarini ishlab chiqish uchun keng imkoniyat yaratdi. Shuning uchun ham texnika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislar tayyorlashda pedagogik va axborot kommunikatsion texnologiyalari integratsiyasidan foydalanish bugungi oliy ta'lim ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb masalalardan hisoblanadi.

MATERIAL VAMETODLAR. O'zbekiston Respublikasi ta'lim yo'nalishlarining malakaviy talablaridan kelib chiqqan holda texnik yo'nalishli oliy ta'lim muassasalaridagi bakalavrlarini tayyorlash bo'yicha o'quv dasturlarini amalga oshirish shartlariga qo'yilgan talablardan biri bu talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish uchun sohada innovatsion ta'lim texnologiyalaridan keng foydalanishdir. Hozirgi vaqtda ta'limning interaktiv shakllarini joriy etish yetuk kadrlarni tayyorlashni takomillashtirishning eng muhim innovatsion yo'nalishlaridan biridir.

Eng so'nggi innovatsion tendensiyalar qatorida zamonaviy ta'limda ustun bo'lishi kerak bo'lgan pedagogik jarayonning shaxsga yo'naltirilganiga asoslangan pedagogik texnologiyalarni ta'kidlash kerak.

Zamonaviy ta'lim jarayoni texnik, xususan, kompyuter va dasturiy ta'minot innovatsiyalari hisobiga takomillashtirilmoqda. Aynan shuning uchun ham dastlab bilimlarni ommalashtirish va keng auditoriyani o'qitishga jalb qilish uchun mo'ljallangan audio va video vizual usullar o'qitishda tobora ko'proq foydalanilmoqda. Mutaxassislarni kasbiy tayyorlashda texnik o'quv qo'llanmalarini keng joriy etish, Internet tarmog'idan foydalanish, o'quv jarayonida elektron ma'lumotlar bazalari bilan ishlash talabalarning bilim faolligini oshiradi, bu esa

o'quv materialini sezilarli darajada o'zlashtirish uchun vaqtni maksimal darajada tejash imkonini beradi. Audio va video vizual usullar barcha fanlarni o'qitish uchun ulkan imkoniyatlarga ega. Shu bilan birga, u o'qituvchidan kompyuter bilimlari va texnologiyalariga ega bo'lishni, fanga tizimli va ijodiy qarashni talab qiladi. Usulning samaradorligi o'qish vaqtining minimal sarflanishi va talabalar va o'qituvchilarning sa'y-harakatlarini tejash bilan belgilanadi [11].

Zamonaviy sharoitda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning tezkor rivojlanishi ta'lim jarayonida ularning imkoniyatlaridan foydalanish uchun qulay sharoitni vujudga keltirdi. O'zbekiston sharoitida ta'limning bu turini qo'llashga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. O'qitish jarayonini kompyuterlashtirish (axborotlashtirish) da ikki xil yondoshish mavjud: kompyuterni o'quv faoliyatining vositasi sifatida qo'llash; kompyuterdan o'rganish obyekti sifatida foydalanish.

Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini axborotlashtirish, raqamli texnologiyalarni o'quv-tarbiya jarayonlariga joriy etishning yangi modellarini ishlab chiqish, aralash ta'lim sharoitida o'qitishning samarali texnologiyalarini amaliyotga tatbiq etishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga katta ahamiyat qaratilmoqda. "Katta hajmdagi ma'lumotlar to'rlamini tahlil qilish va bilimlarni to'plash bo'yicha, shu jumladan katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va intellektual tahlil qilishning yangi usullari va algoritmlarini, katta hajmdagi ma'lumotlarni tarqatish uchun yangi usullar va dasturlar, shu bilan birga murakkab muhandislik yechimlarini bashoratli modellashtirish uchun yangi usullar va dasturiy ta'minotlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish"¹ kabi ta'lim sohasidagi raqamli

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlarini belgilash to'g'risida"gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020 y., 06/20/6079/1349-son.

ko'nikmalar muhim ustuvorli kasb etadi.

Texnika yo'nalishi oliy ta'lim muassasalarida "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitishning hozirgi holatini tahlil qilganimizda talabalarni ma'lum bir sohada etuk mutaxassis bo'lib nazariy bilim va amaliy ko'nikma hosil qilishi maqsadida ta'lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalari vositalaridan unumli foydalanilayotganini guvohi bo'ldik.

Xususan oliy ta'limda axborot-kommunikasiya texnologiyalari quyidagi pedagogik maqsadlarga erishish uchun ishlatiladi:

1. Talaba shaxsini rivojlantirish, uni axborot jamiyatida mustaqil ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash va shu orqali unga hos bo'lgan bilimlarni rivojlantirish va ma'lumot uzatishda: kompyuter bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari tufayli konstruktiv, algoritmik fikrlashni rivojlantirish; reproduktiv faoliyat ulushini kamaytirish orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish [3]; qo'shma loyihalarni amalga oshirish asosida muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish; qiyin vaziyatda (kompyuterda ishbilarmonlik o'yinlari va o'quv dasturlari bilan ishlash jarayonida) maqbul qarorlarni qabul qilish qobiliyatini shakllantirish; tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirish (simulyatsiya dasturlari va "Smart" o'qitish tizimlari bilan ishlashda) [3]; axborot madaniyatini shakllantirish, ma'lumotlarni qayta ishlash qobiliyati (matnli, grafik va jadvalli tahrirlovchilar, mahalliy va tarmoq ma'lumotlar bazalari yordamida).

2. Zamonaviy jamiyatni axborotlashtirish hisobiga ijtimoiy buyurtmani amalga oshirish: tinglovchilarni mustaqil bilim faoliyati uchun pedagogik va axborot texnologiyalari yordamida tayyorlash; axborot texnologiyalari sohasida mutaxassislarni tayyorlash [2];

3. Ta'lim jarayonining barcha darajalarini intensivlashtirish: axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim samaradorligi va sifatini oshirish; faollikni oshirish uchun rag'batlantiruvchi omillarni

aniqlash va ulardan foydalanish (talaba shaxsining turiga qarab, sanab o'tilgan texnologiyalarning aksariyatidan foydalanish mumkin); turli mavzulardagi muammolarni hal qilishda (kompyuterli modellashtirish, lokal va tarmoq ma'lumotlar bazalari) axborotni qayta ishlashning zamonaviy vositalaridan foydalanish natijasida fanlararo aloqalarni chuqurlashtirish [3].

Xuddi shu pedagogik maqsadlar axborot-kommunikasiya texnologiyalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi. Bugungi kunda quyidagi texnologiyalarni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda: atrofdagi voqelikni idrok etish va o'zini o'zi bilish, talaba shaxsining o'zini o'z rivojlantirish uchun qo'shimchaimkoniyatlar tufayli o'quv jarayoni samaradorligi va sifatini oshirish texnologiyasi; o'quv jarayonini boshqarish texnologiyasi, ta'lim muassasalari tizimi; monitoring texnologiyasi (nazorat, o'quv faoliyati natijalarini tuzatish, kompyuter pedagogik testlari va psixodiagnostika); ilmiy-uslubiy tajribani tarqatishni ta'minlaydigan aloqa texnologiyasi; intellektual bo'sh vaqtni tashkil etish, o'quv o'yinlarini rivojlantirish texnologiyasi.

Ta'lim tizimi va ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun juda ko'p miqdordagi dasturiy ta'minotni yaratadi. Bu ma'lumotlar bazalari, an'anaviy axborot-ma'lumot tizimlari, har qanday turdagi ma'lumotlar omborlari (shu jumladan grafik va video), kompyuterni o'qitish dasturlari, shuningdek o'quv jarayonini boshqarish imkoniyatini beradigan dasturlar bo'lishi mumkin [1].

Raqamli ta'lim resurslarini o'quv va uslubiy funksiyalari bo'yicha tasniflash:

1) Trenajyorlar – ma'lum bir fanga tegishli mavzu yoki bob yuzasidan talabalarning nazariy bilimini tekshirish va o'zlashtirilgan bilimi asosida amaliy ko'nima hosil qilish uchun mo'ljallangan dasturiy mahsulot hisoblanadi [2].

2) Darsliklar - uslubiy maqsadga muvofiq ketma-ketlikda qurilgan o'quv materiallarini

o'z ichiga olgan majmualar. Talabalarga tegishli fan doirasida nazariy bilim olish uchun mo'ljallangan.

3) O'rgatuvchi dasturlar - o'quv materiallarini o'z ichiga olgan, masalani yechishdagi xatolarini tuzatish imkonini beradigan, foydalanuvchiga o'zlashtirgan ma'lumotlarini tekshirishga imkon beradigan dasturiy vosita hisoblanadi [3].

4) Ma'lumotnomalar va ensiklorediyalar - har qanday holatda ham ushbu nashrlarda tez orada kontekstli so'rovlar o'tkazishga yoki majmuaning kerakli bo'limiga o'tishga imkon beradigan, rivojlangan gipermurojatlar mavjud.

A x b o r o t - k o m m u n i k a s i y a texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishdan maqsad, jarayonni jadallashtirish, katta o'lchamdagi axborot oqimidan unumli foydalanishni yo'lga qo'yish. Bunda, ta'lim jarayonining sifati va samaradorligi ortadi, talabalarning muhandislik sohasidagi fanlarni bilishi va o'zlashtirishi faollashadi. Didaktika nuqtai nazaridan muhim o'ringa ega bo'lgan axborot-kommunikasiya texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etish orqali yuqori samaradorlikka erishiladi [8,12].

Axborot texnologiyalari asosida o'qitishda sosializasiya o'ta muhim hisoblanadi. Axborot texnologiyalari asosida o'qitishda jamoa bo'lib ishlash va loyiha usullari keng qo'llanilmoqda. Ushbu metodlar jamoa shaklidagi faoliyatni rivojlantirish, ta'lim oluvchilarning ijodiy faolligini oshirish, shaxs va jamoaning ijodiy qobiliyatlarini faollashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Loyihalar metodi ta'limning kompleks metodi bo'lib, o'quv jarayonini ta'lim oluvchilarning manfaatlaridan kelib chiqib tashkil etish imkonini beradi hamda talabalarga o'zlarining o'quv-bilim olish faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilishda o'z mustaqilligini namoyon qilishga imkon beradi. Bunday faoliyatning natijasi bo'lib u yoki bu mahsulot yoki hodisani yaratish hisoblanadi. Ushbu metod hamkorlikda o'qitish, muammoli va tadqiqot metodi asosida o'qitish bilan uyg'unlashgan bo'ladi. Texnik

ta'limda muammoli o'qitish texnologiyasidan foydalanish ham samarali hisoblanadi.

Muammo – murakkab bilish vazifasi bo'lib, uni hal etish amaliy yoki nazariy manfaatni ko'zlaydi. Agar muammo to'g'ri shakllantirilgan bo'lsa, u mantiqiy vosita funksiyasini bajaradi va yangi axborotlarni izlash yo'naltirishini belgilab beradi hamda shu bilan muammoni yechish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat samaradorligini ta'minlaydi. Muammoli o'qitish motivasiyani alohida turi bo'lgan muammoli turini yaratishga asoslanadi. Texnik ta'limda qo'llaniladigan zamonaviy usullardan yana biri modulli o'qitish [3] hisoblanadi. Pedagogika va metodikada modul butun tizimning muhim qismi sifatida qaraladi va uni bilmaslik didaktik tizimning ishlamasligiga olib keladi. Modulli o'qitish o'quv axboroti, ta'limning mazmuni va talabalar ishini to'liq, mantiqiy tugallangan o'quv bloklari (modullari) asosida tashkil etishni qat'iy strukturalashni ko'zda tutadi. Modulning nomi o'quv fanining mavzusi bilan mos keladi. Biroq modulda mavzudan farqli ravishda barcha narsalar (torshiriqlar, ishlar, davomat, talabalarning dastlabki oraliq va yakuniy bilim darajalari) e'tiborga olinadi va baholanadi. Modulli o'qitish aniq o'ylab chiqilgan ta'lim texnologiyasi bo'lib, u ilmiy asoslangan ma'lumotlarga tayanadi.

O'quv modullari va testlar kompyuterda o'qitish jarayonida yengil qo'llanishi mumkin. Mazkur texnologiya ko'p miqdordagi talabalarni qamrab olishi va o'qitishni oqim asosida tashkil etish imkonini beradi. O'quv kursi qoidaga ko'ra uchtdan kam bo'lmagan modulni o'z ichiga oladi. Bunda nazariy blok, amaliy ishlar, yakuniy nazorat, loyihalarning har biri alohida modul bo'lishi mumkin. Modulni ishlab chiqishda har bir modul ma'lum bir mustaqil bilimlarni berishi, zarur ko'nikmalarni shakllantirishi e'tiborga olinadi. Har bir modulni o'rgangandan so'ng talaba kelgusi ishlar to'g'risida o'qituvchidan tavsiyalar oladi. Talaba olgan ballariga qarab o'zining o'zlashtirishi to'g'risida ma'lumotga ega bo'ladi. Hamkorlikda o'qitish, loyihalar metodi,

muammoli o'qitish, o'yinli texnologiyalar [13] talabalarining guruhlarda hamkorlikda ishlashini ko'zda tutadi. Ushbu faoliyat muvaffaqiyatli bo'lishi uchun talabalar bir qator algoritmlar, hamkorlikda qaror qabul qilish texnologiyalari, umumiy harakat strategiyasini ishlab chiqishadi va yuzaga keladigan muammolarni hal etishadi, ularning yechimlarini izlashni o'zlashtirishadi. Bu harakatlardan talabalar kelgusida tarmoqli diskussiyalar, loyihalar va h.k. davomida foydalanishadi. Bunda ayrim hollarda shunday vaziyatlar yuzaga keladiki, mazkur holatda jamoa qarorini qabul qilish yoki yangi g'oyani juda qisqa muddatda umumlashtirish zarur bo'ladi. Bunday holatda aqliy hujum [13] deb nomlangan usuldan foydalanish muhim hisoblanadi. Aqliy hujum usulida har bir guruh bo'yicha hamkorlar o'z g'oyalarini guruh etakchisiga Internet (moodle, hemis platformalari, Telegram, elektron pochta, telekonferensiya, chat va h.k.) yordamida yuboradi. Ushbu g'oyalar hamkorlarning kompyuteri va qo'l telefonida qayd etiladi, saqlab qolinadi hamda muloqotdan so'ng keyinchalik guruhlarda muhokoma qilish uchun printerda zarur bo'lgan nusxada chiqarib olinadi. Muloqot davrida berilgan g'oyalar muhokoma qilinmaydi, faqatgina qayd etiladi. Aqliy hujum tugagandan so'ng guruh ishtirokchilari o'z etakchisi rahbarligida yig'ilishadi va ilgari surilgan g'oyani muhokoma qilishadi, ko'rchilik ishtirokchilarning nuqtai nazariga ko'ra yanada oqilona hisoblangan g'oyani tanlab olishadi. Agar bu jarayonda g'oya muallifi ishtirok etayotgan bo'lsa, u o'z fikrlarini aniqlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Jamiyatning zamonaviy axborot texnologiyalarini egallagan texnika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan bo'lajak yuqori malakali muhandislarga bo'lgan ehtiyoji ta'lim siyosatining yetakchi omiliga aylanib bormoqda. Pedagog xodimning faoliyati uning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan samarali foydalanish qobiliyatiga ko'p jihatdan bog'liq bo'lmoqda.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Shunday qilib, texnika yo'nalishli

oliy ta'lim muassasalaridagi bo'lajak muxandislarga "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitishda axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish orqali, birinchidan, ta'lim dasturini to'liq bajarilishini ta'minlashga, ikkinchidan, bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyasi takomillashtirilishi tajriba-sinov o'tkazish orqali isbotlandi.

Biz ushbu maqolada tadqiqot uchun Jizzax politexnika institutining 60711400 -Texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va boshqarish (kimyo, neftkimyo va oziq-ovqat sanoati) ta'lim yo'nalishida taxsil oluvchi talabalarga "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fanini o'qitish va bilim samaradorligini oshirishda pedagogik va axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish jarayonini ko'rib chiqamiz. Tadqiqotda 451-22 gurux talabalarining (14 nafar) "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" fani uchun tashkil etilgan virtual sinfning tuzilishi, bilimni baholash usullari va talabalarining o'zlashtirish darajasining samaradorligini oshirishi misollar orqali ko'rsatib berildi.

Shakllantiruvchi pedagogik tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, birinchidan, talabalarining "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" faniga qiziqishi sezilarli darajada ko'tarilganligi, ikkinchidan, "Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari" darslarida virtual laboratoriyalardan foydalanish natijasida o'qitish sifati oshganligi, talabalar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish ko'rsatkichining ko'tarilganligi, talabalar bilimidagi kamchiliklar o'z vaqtida yo'qotilganligini ko'rsatdi.

Ta'lim jarayonida kompyuter dasturlari imkoniyatlaridan foydalanib, fanga doir axborotlar bazasini shakllantirish va axborotni talabaga yetkazish imkoniyatlarini kengaytirish orqali o'qitish vositalari va darsliklarga bo'lgan didaktik talablarning sifatini o'zgarishiga olib keladi. Ta'limda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari muhitining shakllanishi fan sohalarini axborotlashtirishga, o'quv faoliyatini intellektuallashtirishga,

integratsiya jarayonlarini tezlashtirishga, ta'lim tizimi infrastrukturasi va uni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga olib keladi [9, 3]. Texnik fanlarda o'rganiladigan murakkab jaryonlarni kompyuter dasturlaridan foydalanib modellashtirish kelajakda talabalarni keng qamrovli fikrlash doirasini shakllanishiga asos bo'ladi.

XULOSA

“Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanini o'qitishda pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish nihoyatda samaralidir. Axborot texnologiyalarini qo'llash orqali talabalar o'z kasbiy faoliyatida egallagan ko'nikmalardan muvaffaqiyatli foydalanadilar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yangi didaktik muammolarni hal etish, o'qitish sifati va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ular yordamida matn, tovush, grafik va video ma'lumotlardan yangicha foydalanish mumkin va bu ijodkorlikka bo'lgan qiziqishni oshiradi, o'quvchilarning bilish faoliyatini rag'batlantiradi. “Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fani bo'yicha

talabalarni kasbiy tayёрlashda innovatsion o'qitish usullarining afzalliklari quyidagi ustuvorliklar bilan belgilanadi: talabalar yangi materialni o'quv jarayonining faol ishtirokchilari sifatida o'zlashtiradilar; bo'lajak mutaxassislar axborotni qayta ishlashning zamonaviy texnologiyalari bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'ladilar; ma'lumotnoma ma'lumotlari, texnik va me'oriy hujjatlarni mustaqil o'rganish va tahlil qilish, ularga kiritilgan o'zgarishlarni kuzatib borish ko'nikmasini rivojlantiradi; olingan ma'lumotlarning samaradorligi va dolzarbligi: talabalar o'z kasbiy faoliyatlarida ro'y beradigan qiyin amaliy vaziyatlarni hal qiladilar; interfaol o'qitish usullari o'quvchilarga o'qituvchi bilan doimiy aloqada bo'lish imkonini beradi. Ular ta'lim jaraeni yanada professionallashtiradi. Shunday qilib, talabalarning zamonaviy ta'lim va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda egallaydigan bilim va ko'nikmalari ularni kasbiy faoliyatda qo'llash imkonini beradi, bu esa har bir talabaning imkoniyatlarini, uning mehnat bozorida raqobatbardoshligini to'liq ro'ebga chiqarishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баран Е.Д. Ушебниэ лаборатории, реализованнэ с исползованиэм технологий виртуалних инструментов // Доклад на заседании Ушеного совета 25 мая 2005 г. Ежемесяшний информационный бюллетень “Информ”. Новосибирск: НГТУ, 2005. №6 26 с.
2. Богомолов, А. Н. (2009). Интернет-технологии в обучении русскому языку как иностранному. Вестник центра международного образования Московского государственного университета. Филология. Культурология. Педагогика. Методика, (1), 40-44.
3. Карабанов, А. А. (2008). Образовательные электронные издания и ресурсы в лабораторном практикуме (Doctoral dissertation, Институт содержания и методов обучения Российской академии образования).
4. Normurodov, M. T., & Jurayev, A. X. (2021). Oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda ishlab chiqarish korxonalarining o'rnini. Academic research in educational sciences, 2(4), 688-693.
5. Mavlonova, R. A., & Rahmonqulova, N. H. (2005). Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Metodik qo'llanma Toshkent-2005y.
6. Jumaniyozova, M. (2007). Fizika o'qitishda integrallashgan bilimlar va ulardan foydalanishning uslubiy asoslari. pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi. Toshkent.
7. Abduquddusov, O. (2005). Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashga integrativ yondashuv. T.: Fan, 157.
8. Turdiqulov E.O., Djurayev R.X. va boshqalar. Integratsiyalashgan ta'lim nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2009. – 176 b.
9. Козловская, И.Н. Законы и закономерности педагогики в контексте дидактической интегрологии / И.Н. Козловская // Педагогическое образование и наука, 2008, № 12. С. 84 – 91.
10. Кузьмин Н.В. Принцип системности в теории и методологии. 3-издание, дополнение. – М.: Политиздат, 1986. – 399 с.
11. Hasanov Umid. (2023). UMUMKASBIY FANLARNI O'QITISHDA VIRTUAL TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNINI. Texnologiya va fan ta'limidagi innovatsiyalar, 2 (8), 38–49
12. Jumayevich, X.U. (2023 yil, aprel). “TEXNIK TIZIMLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI” FANINI O'QITISHDA VIRTUAL TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH. E konferentsiya zonasida (9-14-betlar).

ФИЗИКА ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ТАЛАБАЛАРДА КРЕАТИВ ФИКРЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

ЭШБОЛТАЕВ ИҚБОЛ МАМИРЖОНОВИЧ,
Кўқон давлат педогогика институти “Физика ва астрономия” кафедраси
профессори, PhD

Аннотация: Мақолада талабаларда креатив фикрлашни шакллантиришнинг илмий-амалий аҳамияти ёритилган. Олий таълим муассасаларида физика дарсларида талабаларда креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш йўллари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: инновацион таълим технологиялари, креативлик, креатив фикрлаш, креатив педагогика, ўзгармас ток, Кирхгоффнинг биринчи ва иккинчи қонунлари.

Маълумки, ҳар қандай мамлакатнинг ривожланиш даражасини ошириш учун ўз касбининг моҳир устаси бўлган, фаол ва креатив фикрлаш қобилиятига эга бўлган, юқори малакали мутахассислар зарур. Бундай мутахассисларни тайёрлаш ҳозирги даврда таълим тизими олдидан турган энг муҳим вазифа ҳисобланади.

Ҳозирги даврда таълим тизимини тубдан ислоҳ этиш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш йўлида кўплаб ишлар амалга оширилмоқда, ўқитишда турли инновацион таълим методлари қўлланилмоқда.

Сўнги йилларда етакчи хорижий мамлакатларнинг таълим тизимида ўқувчи ва талабаларда креативлик сифатларини шакллантириш масаласига алоҳида, жиддий эътибор қаратилмоқда [1].

Талабаларда фаоллик ва креативлик сифатларини шакллантиришда ўқитувчининг ўқув жараёнидаги фаолияти жуда муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда ўқитувчининг асосий вазифаси аудиторияда талабалар ўртасида креативлик (ижодкорлик) муҳитини яратишдан иборат. Дарсларда талабаларга дарс мавзусига тегишли турли баҳс-мунозарали саволларнинг берилиши, саволларнинг

ечимини топишда эса, талабаларнинг фаоллиги, улар томонидан билдирилган ҳар қандай янги фикрлар, ғоялар, ҳатто улар нотўғри бўлганида ҳам ўқитувчи томонидан танқид қилинмаслиги, балки янги фикр айтганлар рағбатлантирилиши лозим.

Ҳозирги вақтда дарсларда талабаларнинг фаоллигини ва креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш мақсадида “Ақлий ҳужум”, “Кейс-стади”, “Венн диаграммаси” каби бир қатор инновацион таълим технология-ларидан фойдаланиш тобора оммалашиб бормоқда [2].

Талабаларда креатив фикрлаш ва пировард натижада креатив тафаккурни ривожлантириш олий таълим муассасаларида физика дарсларида қандай амалга оширилиши мумкинлигини мисоллар ёрдамида кўрайлик.

1-мисол. Абсолют эластик ва ноэластик урилишларнинг хусусиятларини Венн диаграммаси орқали таҳлил этинг ва уларга ҳаётий мисоллар келтиринг.

Бунда ўқитувчи талабаларни Венн диаграммасини тўлдириш қонидаси билан таништириши лозим. Бундай топшириқ талабаларга импульснинг сақланиш қонуни мавзуси ўтилгандан сўнг, ўтил-

ган дарсни мустаҳкамлаш учун берилиши мумкин.

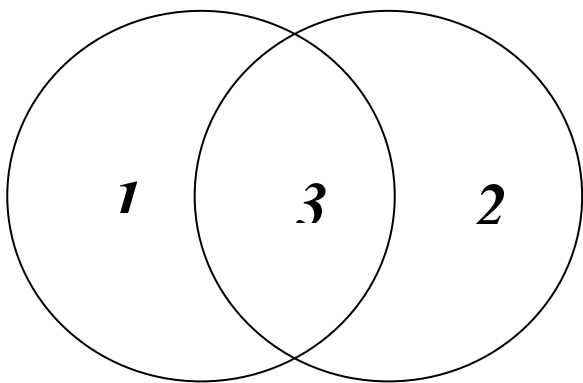
Маълумки, Венн диаграммаси 1-ва 2- жихатларни ҳамда умумий томонларини солиштириш ёки таққослаш ёки қарама-қарши қўйиш учун қўлланилади [3]. Талабалар ишини қўйидагича ташкил этиш мумкин:

- талабалар кичик гуруҳларда Венн диаграммасини тузадилар ва кесишмайдиган жойларида абсолют эластик ёки абсолют ноэластик урилишнинг алоҳида хусусиятларини ойдинлаштириб олиб, тўлдирадилар.

- жуфтликларга бирлашадилар, ўзларининг диаграммаларини таққослайдилар ва тўлдирадилар.

- доираларнинг кесишувчи жойида икки доира учун умумий бўлган фикрлар рўйхатини тузади.

- иш натижаларининг тақдироти ўтказилади.

1-расм. Венн диаграммаси

1-расмда доиранинг 1-қисмига абсолют эластик урилишнинг алоҳида хусусиятлари, 2-қисмига абсолют ноэластик урилишнинг алоҳида хусусиятлари, 3- қисмига эса абсолют эластик ва ноэластик урилишнинг умумий жихатлари ҳақида фикрлар талабалар томонидан жамланади.

Масаланинг ечими:

1. Абсолют эластик урилишнинг алоҳида хусусиятлари:

- а) тўқнашиш чоғида жисмларнинг эластик деформацияланиши вужудга келади, лекин тўқнашишдан сўнг бутунлай йўқолади, яъни жисмларнинг шакли тикланади;

- б) жисмларнинг деформацияланишида кинетик энергия қисман (ёки тўлиқ) эластик деформациянинг потенциал энергиясига айланади, жисмлар ўз шакллари тиклаётганда эса яна кинетик энергияга айланади, кинетик энергия бошқа турдаги энергияларга, хусусан ички энергияга айланмайди;

- в) тўқнашишдан сўнг жисмлар биргаликда ҳаракатланмайди;

- г) абсолют эластик урилишда иккала сақланиш қонуни: импульснинг ва механик энергиянинг сақланиш қонунлари бажарилади [4].

2. Абсолют ноэластик тўқнашишнинг характерли хусусиятлари:

- а) жисмларнинг тўқнашиш натижасида вужудга келган деформацияси сақланади;

- б) деформация потенциал энергияси вужудга келмайди;

- в) жисмлар кинетик энергияларининг бир қисми жисмларнинг деформацияланишига сарф бўлади. Деформация сақланганлиги туфайли энергиянинг мазкур қисми кинетик энергия тарзида тикланмайди, балки жисмлар ички энергиясига айланади. Одатда энергияни бу қисмини деформация иши деб аталади;

- г) тўқнашишдан сўнг жисмлар умумий (бир хил) тезлик билан ҳаракатланди ёки нисбий тинч ҳолатда бўлади;

- е) абсолют ноэластик урилишда импульснинг сақланиш қонуни бажарилади [4].

3. Абсолют эластик ва ноэластик

урилишнинг умумий жиҳатлари:

а) абсолют эластик ва ноэластик урилишда импульснинг сақланиш қонуни бажарилади [4].

Дарс жараёнида Венн диаграммаси қўлланилганда талабаларда тизимли фикрлаш, солиштириш, таққослаш, таҳлил қилиш кўникмалари ривожланади, ушбу кўникмалар эса креатив тафаккурни ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади.

2-мисол. Маълумки, физикани ўқишда назарий ва амалий методлар мавжуд. Амалий методлар ичида физикадан масалалар ечишнинг аҳамияти салмоқлидир. Масала ечиш жараёнида талабаларга билим бериш билан бир қаторда, уларнинг мантиқий ва ижодий фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш каби муҳим масалалар ҳал қилинади [5].

Сифатга оид қуйидаги масалани кўрайлик.

Агарда ричагли тарози турли елкали бўлса, улар мувозанат ҳолатида бўлмайди. Бундай тарозини дастлаб қўшимча юклар ёрдамида мувозанатга келтириб, кейин тарози сифатида фойдаланса бўладими? Жавобингизни асосланг [6].

Масалани ечиш жараёнида талабаларнинг мазкур мавзу бўйича билимлари кенгаяди ва мустаҳкамланади. Шу билан бир қаторда уларда қуйидаги хусусиятлар ривожланади:

- жамоавий ҳамда индивидуал ҳолда мазкур муаммонинг ечимини топиш учун баҳсларга киришиш ва ўз фикрини тушунтира олиш кўникмалари шаклланади;

- конструктив ва креатив фикр юритишга ўрганадилар;

- мустақил қарор қабул қилиш кўникмалари ривожланади;

- барча омилларни ҳисобга олган

ҳолда ягона оптимал ечимни топиш маънаси шаклланади.

Масаланинг ечими:

Мумкин эмас, тарози дастлаб мувозанатга келтирилган ҳамда юклар массалари тенг бўлишига қарамадан тарози таянч ўқиға нисбатан ҳар хил моментлар ҳосил қилади, чунки елкалар тенг эмас [6].

3-мисол. Олий таълим муассасаларида талабаларга ўқитилаётган фанлар бўйича, шу жумладан физика фанидан ҳам айрим мавзуларини мустақил ўзлаштиришлари учун берилади. Талабанинг мустақил иши мавзуси сифатида ўзгармас ток занжирларини ҳисоблаш учун Кирхгофф қонунларини амалий ўрганиш мавзуси берилган бўлсин. Бунда ўқитувчи талабага мустақил иш мавзусини ўрганиш бўйича қуйидагича режа тузиб беради:

1) Мустақил иш мавзусини назарий ўрганиш.

Бунинг учун талабага дарслик, ўқув қўлланма ва махсус адабиётлар рўйхати берилади. Мазкур адабиётлардан фойдаланган ҳолда талаба Кирхгоффнинг биринчи ва иккинчи қонунлари таърифини, моҳиятини ва математик ифодасини назарий ўрганади, қонунларни амалий шароитда қандай текшириб кўриш мумкинлиги ҳақида мулоҳаза юритади;

2) Кирхгоффнинг биринчи ва иккинчи қонунларини бажарилишини амалда текшириш учун электр занжири схемаларини тузиш ва уларни ўқитувчига кўрсатиш.

Ўқитувчи талаба томонидан тузилган электр занжири схемасини текширади ва зарур услубий кўрсатмаларни беради. Электр занжири схемаларида камчиллар бўлса, уни талаба томонидан бартаграф этилишига эришиш муҳимдир, яъни

МАКТАБ ТАЪЛИМИДА РАҚОБАТ МУҲИТИНИ ЯРАТИШ БЎЙИЧА АҚШ ТАЖРИБАСИ

БОТИРОВ ҲАМИД ХАКИМОВИЧ
Doctor of Philosophy in law (PhD)

Аннотация: АҚШда мактабларнинг рақобатбардошлигини баҳолаш мезонлари ва усуллари таҳлил қилинди, ўрганиш натижасида айрим тажрибаларини миллий қонунчиликка қўллаш мумкинлиги юзасидан хулослар қилинди.

Калит сўзлар: рақобатбардошлик, баҳолаш мезонлари, усуллари, таълим тизими, ўқув жараёни.

Аннотация: Проанализированы критерии и методы оценки конкурентоспособности школ США, в результате исследования сделаны выводы относительно возможности применения части опыта в национальном законодательстве.

Ключевые слова: конкурентоспособность, критерии оценки, методы, образовательная система, образовательный процесс.

Abstract: The criteria and methods for assessing the competitiveness of US schools are analyzed, as a result of the study, conclusions are drawn regarding the possibility of applying some of the experience in national legislation.

Key words: competitiveness, evaluation criteria, methods, educational system, educational process.

Кириш. Замонавий дунёда ривожланган давлатларнинг асосий рақобатбардош устунлиги уларнинг халқаро рақобат шароитларига мослашиш қобилиятини белгилайдиган инсон салоҳиятидир. Глобаллашув жараёнлари иқтисодийнинг рақобатбардошлигини ошириш муаммосини долзарблаштирди, бу муаммони ҳал қилиш таълим соҳасига эътиборни кучайтириш ва халқаро тенденцияларни ҳисобга олишни, уни ривожлантиришнинг энг самарали стратегияларини белгилашни талаб қилади.

Шубҳасиз, халқаро тажрибани билмасдан туриб, бу талабларни амалга ошириш мумкин эмас. Бу таълим тизимларини қиёсий таҳлил қилиш, уларни турли ёндашувлар асосида самарали тажрибаларни ўрганиш зарурлигини белгилаб беради.

Шундай қилиб, Ўзбекистон таълим тизимидаги вазиятни халқаро даражада баҳолаш ва дунёнинг ижобий ва салбий тенденцияларини ҳисобга олган ҳолда,

миллий таълим тизимини ривожлантиришда энг оқилона тажрибалардан фойдаланиш зарурдир.

Хусусан АҚШ мактабларида ўқувчиларнинг мустақил таълимга бўлган қўникмаларини яна ривожлантириш мақсадида улар учун рағбатлантириш бир неча усуллари йўлга қўйилган. Масалан ўқувчиларни касбга йўналтиришда, улар ўзлари учун зарур бўлган фанлар юзасидан ўқув дастурларини тузишда иштирок этадилар, аниқ ва табиий фанлардан изланишларда бир-бирлари билан рақобатлашадилар.[2.]

Мактабларга ўқувчиларда лидерлик қобилиятини шакллантириш мақсадида йилда икки марта ўқувчилар рейтинг юритилади. Юқори рейтингларга эга бўлган ўқувчиларга маълум имтиёзлар ёки рағбатлантиришлар берилади. Мазкур тажрибалар ўқувчини нафақат ўзи учун мотивацияни олиб келади, балки ўша ҳудудаги ота-оналарга ва ҳудудий маъмурий органларнинг фаолиятига нисбатан баҳо

берилади.

Тадқиқот методологияси. Федерал даражада мактаб таълими соҳасида “Биринчилик учун пойга” (Race to the Top) ташаббуси эълон қилинган. “Биринчилик учун пойга” ташаббуси мактаблар ўртасида кучли рақобат муҳитини яратишни кўзлайди. Мазкур мактабларда ўқитувчиларнинг маоши, ўқувчиларнинг билим даражаси, аниқроғи, улар топширадиган тест натижаларига асосан белгиланади. Бироқ ушбу тартиб турли мунозараларга сабаб бўлган. Одатда демократлар томонидан касаба уюшмалари ҳам мазкур ташаббусга баҳо беришда иккига бўлинган. Биринчиси, Таълим ходимлари миллий касаба уюшмаси (NEA) ушбу ташаббус бўйича мактабларнинг юқоридан пастга принципи асосида идора этишни танқид қилган. Иккинчиси, ўқитувчиларнинг маоши тест натижаларидан келиб чиқиб белгиланишига салбий фикр берилган. Уюшма баёнотида кўра мазкур тартиб педагогларнинг таълим бериш билан эмас, кўпроқ ўқувчиларни имтиҳонга тайёрлаш билан шуғулланишига олиб келиши мумкин.[3.]

Бундан ташқари АҚШнинг собиқ президенти Обама ва унинг таълим бўйича котиби Арне Дункан К-12 таълим ислоҳотини “Тепага пойга” грант дастури орқали амалга оширдилар. Бунга кўра ўқувчиларнинг тест синовлари натижаларига кўра мактабларга баллар берилди. Бу мактаблар ўртасида рақобатлашишга олиб келади. Бироқ бу жамоатчиликнинг эътирозига сабаб бўлди, уларнинг фикрича ушбу тартиб ўқитувчиларни ижодкорлик ва ўқувчиларнинг тасаввурини уйғотишга ундашдан кўра, тест синовларига тайёрлашга эътибор кучайиб бораётганини билдиришган. [1.Б.136–159]

АҚШдаги барча мактабларга академик мустақиллик берилган, фақатгина давлат даражасида мажбурий фанлар умумфедерал

таълим тўғрисидаги тартиблар билан белгиланади. Қолган барча ваколатлар таълим муассасаларининг ихтиёрий ваколати асосида амалга оширилади. Ўқувчиларга мактабларида қўшимча фанларни ва курсларнинг мураккаблик даражасини танлаш ҳуқуқи берилади. Бу ҳар қандай қизиқиш ва қобилиятга эга бўлган ўқувчига ўзини қулай ҳис қилиш ва таълим жараёнидан максимал даражада фойдаланишга ёрдам беради. Бу эса мактаблар ўртасида сифат самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи рақобат муҳитини шаклланишига олиб келган.[2.]

Шунинг учун ҳар бир мактаб ўзининг таълим беришда мустақил ёндошувига эга. Мактаб ўқувчиларининг аксарияти коллеж ёки университетда ўқишни давом эттиришни хоҳлашади. Психолог-маслаҳатчилар бўлажак абитуриентлар билан ишлайдилар, улар ўқувчилар учун оптимал жадвал тузишга ва муносиб университетни танлашга ёрдам беради.

Спорт АҚШ таълимида катта аҳамият эга. Ҳар бир мактаб иккита асосий кўрсаткич билан баҳоланади: академик (ўқиш) ва спорт. Ўқувчилар нафақат жисмоний тарбия машғулотларига, балки бошқа машғулотларга ҳам киришадилар, балки тавсия этилган спорт турларидан бири билан деярли профессионал даражада шуғулланадилар. Турли муассасаларда футбол, эшкак эшиш, қиличбозлик, рақс ва ҳатто от спорти курслари мавжуд. Мазкур жараёнлар спорт таълими бўйича мактаблар ўртасида рақобат муҳитини кучайишига олиб келади.[2.]

Таҳлил ва натижалар. Мактаблар бир нечта босқичга ихтисослашган: бошланғич, ўрта ва юқори мактаб, шунинг учун америкалик ўқувчилар тез-тез мактабни ўзгартирадилар. Агар ота-она фарзандининг таълимнинг барча босқичларини бир жойда ўтишини хоҳласа, улар К-12

шаклидаги мактабга жойлаштиришади.

Америкалик болалар учун умумтаълим мактаблари бепул, лекин хорижликлар учун эмас. Шунинг учун, хорижлик ўқувчилар давлат мактабларидан кўра хусусий мактабларни афзал деб топишади. АҚШда 34 мингдан ортиқ хусусий мактаблар мавжуд.[5.]

Мактабларни кадриятларга ихтисослаштириш ҳам анча йўлга қўйилган. Бунда улар диний, бадий, ҳарбий, тиббий омилларни инобатга олган ҳолда мактаблар ихтисослашади. Шунда ўқувчининг

қарашлари ёки келажакдаги касбга қизиқишларини инобатга олиб мактаблар маълум бир йўналишларга ихтисослашади. Бунда, мажбурий фанлардан ташқари, дастурда мусиқа асбобларини чалиш, диний билимларни ўрганиш, ҳарбий тайёргарлик ва бошқалар киради. Ихтисослаштирилган мактаб битирувчилари АҚШнинг исталган университетига кириши мумкин. Шунинг мазкур мактабларда ўқиш бошқаларга нисбатан анча нуфузли ҳисобланади. Бу эса мактаблар ўртасида рақобатбардошликни таъминлайдиган

Мактадаги таълим босқичлари:[4.]

Таълим даражаси	Инглиз тили номи	Синфлар	Ёши	Битирув имтихонлари
Мактабгача таълим	<i>Nursery School</i>	Pre-K	3-4 ёш	Kindergarten Screening
Мактабгача таълим	<i>Kindergarten</i>	K	4-5 ёш	Kindergarten Exit Assessment
Бошланғич мактаб	<i>Elementary School / Primary School</i>	1-5	5-11 yosh	Maktab testlari
Ўрта мактаб / Кичик ўрта мактаб	<i>Middle School / Junior High School</i>	6-8	11-14 ёш	Давлат имтихони
Юқори мактаб	<i>High School / Senior High School</i>	9-12	14-17 ёш	Давлат имтихони (SAT, ACT, IB, AP)

асосий омиллардандир.[2.]

Бошланғич мактаб 5-6 ёшдан бошлаб, мактабга тайёргарликдан бошланади. Баъзи мактабларда 3-5 ёшли болалар учун болалар боғчаси бўлиб, бу ҳам ота-оналарга боласининг бир жойда мослашишига замин яратади. Мазкур имкониятлар мактаблар ўртасида ўқувчини ўзига жалб қилишда рақобат муҳитини яратишга хизмат қилади.[6.]

Ўрта мактабда ўқувчилар илғор фанлар илмий ташкилотларга боришлари ёки университет даражасидаги курсга (Advanced Placement - AP) ёзилишлари мумкин. Ушбу курсга ўқувчилар орасида энг иқтидорли ўқувчилар танлов асосида сараланади, яъни бунда аъло даражадаги

академик кўрсаткичларга эришганлар танлаб олинади. Масалан, илмий лабораторияда ёки университетда илғор хужайрали биология дарсига қатнашиш учун ўқувчи мактабда биология фанидан юқори балл тўплаган бўлиши керак. Битирувчи сертификат бўйича AP курсларини қанчалик муваффақиятли тугатган бўлса, АҚШ энг яхши университетларига кириш эҳтимоли шунча юқори бўлади.[7.]

Ўрта мактабининг баҳоси жуда муҳим. Ўқувчилар мунтазам равишда тестлар ечишади, гуруҳ лойиҳаларини бажарадилар ва лаборатория ишларини бажарадилар. Бу коллеж ёки университетга киришнинг муҳим мезонларидан бири бўлган ҳар бир фан ва GPA бўйича якуний балларни

қўшиб қўяди. Аксарият мактаблар (A-F) ҳарфи билан бирга 4 ёки 5 балли тизимдан фойдаланадилар, лекин 6 ёки ҳатто 11 балли тизимга эга бўлган мактаблар ҳам бор.[8.]

Баъзи штатларда ўрта мактаб ўқувчиларини АҚШ университетларига кириш учун зарур бўлган SAT ва ACT имтиҳонларига тайёргарлик кўришга эътибор қаратадилар. SAT ва ACT имтиҳонларига барча мактабларда ҳам ўқувчиларни тайёрлашмайди. Шунинг учун мактаблар айнан ушбу имтиҳонларга ўқувчиларни тайёрлаш борасида ўзаро рақобатлашадилар.[9.]

АҚШда мактабларнинг рейтингини аниқлаш юзасидан 50 штатнинг мактаблари қуйидаги мезонлар асосида 100 балл билан баҳоланди:

ўқувчилар муваффақияти (25 балл);

1.Ўқувчилар муваффақияти: 25 балл.

№	Кўрсаткичлари	Ажратилган баллар	Аниқлаш усуллари
1.	Ўрта мактабни битириш даражаси	2,27 балл	Мактабни битирган ўқувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
2.	Ўрта мактабни тарк этиш даражаси	2,27 балл	16-24 ёшгача бўлган ўқувчилар орасида мактабни ташлаб кетганлар фоизи билан ўлчанади (ҳолатни тарк этиш даражаси).
3.	SAT баллари	2,27 балл	Мактаб ўқувчиларининг SAT ўртача баллари билан ўлчанади.
4.	ACT баллари	2,27 балл	Мактаб ўқувчиларининг ACT ўртача баллари билан (қўшма балл: инглиз тили, математика, ўқиш, фан баллари) ўлчанади.
5.	Коллежга кириш салмоғи	2,27 балл	Мактаб битирувчиларининг бевосита коллежга кириш фоизи билан ўлчанади.
6.	Ўқиш саводхонлиги даражаси	2,27 балл	
7.	Математика фани саводхонлиги даражаси	2,27 балл	4 ва 8-синф ўқувчиларнинг ўқиш баллари орасидаги ўртача балл билан ўлчанади.
8.	Бошқа фанлардан синов натижалари бўйича	2,27 балл	
9.	AP имтиҳонида иштирок этганлар сони	1,14 балл	AP имтиҳонини топширган битирувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
10.	AP имтиҳон баллари даражаси	1,14 балл	AP имтиҳонида 3 ёки ундан юқори балл олган битирувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
11.	Иқтидорли дастурлардаги ўқувчилар сони	1,14 балл	Иқтидорли дастурларга киритилган ўқувчилар фоизи билан ўлчанади.
12.	Сабабсиз дарс жараёнлари бўлмаган кунлар сони	1,14 балл	Дарс жараёнлари бўлмаган кунлар сони ўлчанади (ҳар бир мактаб учун).
13.	Синфдан-синфга қолдирилган ўқувчилар сони	0,57 балл	Синфдан-синфга қолдирилган ўқувчилар фоизи билан ўлчанади.
14.	Ўтган йилга нисбатан бу йилда ўқувчиларнинг мактабда қолиш даражаси	0,57 балл	8-синфгача ўқувчиларининг қолган фоизи билан ўлчанади.
15.	Ўқувчиларнинг спортдаги иштироки	1,14 балл	Ўқувчининг спорт жамоасида иштирок этишини ёки мактабдан кейин ёки дам олиш кунларида, 6-17 ёшда спорт машғулотларини ўтказганлиги билан ўлчанади.

мактаб сифати (35 балл);

ўқувчилар хавфсизлиги (40 балл).[10.]

Ўқувчиларнинг муваффақияти тест баллари ва битирув натижалари каби турли академик кўрсаткичлар орқали ўлчанади. Мактаб сифати мактаб жойлашган ҳудуддаги мавжуд ресурслар даражасини ҳисобга олади. Ниҳоят, ўқувчилар хавфсизлиги мактаб тизими рейтингини аниқлашда муҳим омил ҳисобланади. Бунга мактаб хавфсизлиги чоралари, безорликнинг олдини олиш дастурлари ва ўқувчиларнинг мактабда ўзларини хавфсиз ҳис қилишларини таъминлашга қаратилган бошқа ташаббуслар киради.

Баҳолаш мезонлари 43 та кўрсаткичдан [10.] фойдаланган ҳолда баҳоланади. Барча мезонлар 100 баллик тизим бўйича баҳоланди.

2.Мақтаб сифати: 35 балл.

№	Кўрсаткичлари	Ажратилган баллар	Аниқлаш усуллари
1.	Бир ўқувчи учун йиллик харажатлар	3,50 балл	Мақтабда молия бўйича ҳар бир ўқувчига тўғри келадиغان йиллик харажатлар билан ўлчанади.
2.	Мақтабнинг нуфузи	3,50 балл	Мақтабларнинг Top 100 талигида (US News & World Report томонидан АҚШнинг энг яхши мақтаблари) бўлиш фоизи билан ўлчанади.
3.	Ўқувчининг ўқитувчига нисбати	3,50 балл	Ўқувчининг ўқитувчига нисбати билан ўлчанади.
4.	Психолог-маслаҳатчиларнинг мавжудлиги	3,50 балл	Мақтабда психолог-маслаҳатчиларнинг сони билан ўлчанади.
5.	Саломатлик кенгашларининг мавжудлиги	1,75 балл	Бир ёки бир нечта мақтаб соғлиқни сақлаш кенгашлар фоизи билан ўлчанади.
6.	Ҳамширанин мавжудлиги	3,50 балл	Мақтабда ҳамширалар сони билан ўлчанади.
7.	Соғлиқни сақлаш бўйича ўқув дастурининг мавжудлиги	1,75 балл	6-12-синфларда соғлиқни сақлаш бўйича талаб қилинган кўрсатма фоизи билан ўлчанади.
8.	Соғлом овқатланиш ўқув дастурининг мавжудлиги	1,75 балл	Соғлом овқатланишнинг афзалликларини ўргатган ўқитувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
9.	Жинсий саломатлик бўйича ўқув дастурининг мавжудлиги	1,75 балл	жинсий саломатлик ҳақидаги барча 20 та мавзунинг (жумладан, ОИТС ва СПИД қандай юқиши билан боғлиқ мавзулар, контрацепция усуллари, жинсий ориентация, гендер ифодаси, соғлом муносабатларни яратиш ва сақлаб қолиш, жинсий хавф-хатарли хатти-ҳаракатлар) 9, 10, 11 ёки 12-синфларда мажбурий ўргатган ўқитувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
10.	Давлат лицензиялаш талабларига жавоб берадиган ўқитувчилар салмоғи	3,50 балл	Давлат лицензиялаш/сертификатлаш талабларига жавоб берадиган ўқитувчилар фоизи билан ўлчанади.
11.	Тажрибали ўқитувчилар даражаси	3,50 балл	3 ёки ундан ортиқ йиллик тажрибага эга бўлган ўқитувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
12.	Ўқитувчиларнинг ўртача иш ҳақи	3,50 балл	Ўқитувчиларнинг ўртача иш ҳақига мослаштирилган яшаш нархи билан ўлчанади.

3.Талабалар хавфсизлиги: 40 балл.

№	Кўрсаткичлари	Ажратилган баллар	Аниқлаш усуллари
1.	Безорилик даражаси	3,33 балл	Мақтаб мулкига зарар етказган ўқувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
2.	Гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш	3,33 балл	Ноқонуний гиёҳванд моддаларини тақлиф қилган, сотган ёки берган, истеъмол қилган ўқувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
3.	Мақтаб хавфсиз бўлмаганлиги гуфайли ўқувчиларнинг дарсга келмаслиги	3,33 балл	Мақтабга кетаётганда ёки мақтабдан келаётганда ўзларини хавфсиз ҳис қилмаган ва мақтабга бормаган ўқувчиларнинг фоизи билан ўлчанади.
4.	Безорилик ва жинсий зўравонликнинг олдини олиш	6,67 балл	Барча мақтаб ходимлари ўқувчиларни зўравонлик ва жинсий зўравонликнинг олдини олиш, аниқлаш ва уларга жавоб бериш бўйича касбий малака оширганлик фоизи билан ўлчанади.
5.	Жинсий тажовуз даражаси	1,67 балл	Жинсий тажовузга учраганларнинг фоизи билан ўлчанади.
6.	Зўрлаш ёки зўрлашга уриниш даражаси	1,67 балл	Зўрлаш ёки зўрлашга уринишдан жабр кўрганларнинг фоизи билан ўлчанади.
7.	Қурол билан ўғрилиқ даражаси	1,67 балл	Қурол билан ўғрилиқлар фоизи билан ўлчанади.
8.	Ўқотар қурол ёки портловчи модда билан ўғрилиқ даражаси	1,67 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи модда билан ўғрилиқ фоизи билан ўлчанади.
9.	Қуролсиз талончилик даражаси	1,67 балл	Қуролсиз ўғрилиқлар ва талончиликлар фоизи билан ўлчанади.
10.	Жисмоний ҳужум ёки қурол билан безорилик қилиш даражаси	1,67 балл	Жисмоний ҳужумлар ёки қурол билан безорилиқлар фоизи билан ўлчанади.
11.	Ўқотар қурол ёки портловчи мослама билан безорилик қилиш даражаси	3,33 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи моддалар билан безорилиқлар фоизи билан ўлчанади.
12.	Қуролсиз жисмоний ҳужум	1,67 балл	Қуролсиз жисмоний ҳужумлар фоизи билан ўлчанади.
13.	Қурол билан жисмоний ҳужум таҳдидлари	1,67 балл	Қурол билан жисмоний ҳужум таҳдидларининг фоизи билан ўлчанади.
14.	Ўқотар қурол ёки портловчи қурилма билан жисмоний ҳужум қилиш таҳдиди	1,67 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи қурилма билан жисмоний ҳужумлар таҳдидининг фоизи билан ўлчанади.
15.	Қуролсиз жисмоний ҳужум таҳдидлари	1,67 балл	Қуролсиз жисмоний ҳужумлар таҳдидининг фоизи билан ўлчанади.
16.	Ўқотар қурол ёки портловчи қурилмага эга бўлиш	3,33 балл	Ўқотар қурол ёки портловчи мосламага эга бўлиш фоизи билан ўлчанади.

Хулоса ва таклифлар. Эътиборлиси, АҚШда мактаблар рейтингини аниқлашда энг кўп ажратилган баллар мактаб хавфсизлиги билан боғлиқ кўрсаткичлар улушига тўғри келади. Демак, мактаблар дастлабки ўринда мактаб хавфсизлиги, мактаб сифати ва ундан кейин ўқувчилар муваффақияти оид кўрсаткичлар учун рақобатлашишади. Шунга қарамай таълим сифати АҚШда етарли даражада таъминланган. Масалан, PISA халқаро баҳо-

лаш тадқиқотларида АҚШ умумий ўртача 1,485 балл билан 22-ўринни эгаллаган, бу ОЕСД мамлакатлари учун баҳоланган ўртача 1,465 баллдан юқорироқдир[11.].

Хорижий тажрибанинг таълимдаги рақобатни ташкил этиш борасидаги тажрибаси таълим соҳасидаги энг муҳим стратегик қарорларни прогнозлаш ва қабул қилиш, жорий қилиш тартибларини такомиллаштириш учун зарурдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Jonatan Zimmerman. "Obama davridagi ta'lim: Konsensus paradoksi" Zelizer, tahr., Barak Obamaning Prezidentligi 110–28-betlar, MakGinn, Patrik (2012). "Islahotlarni rag'batlantirish: yuqori poyga, raqobatbardosh grantlar va Obamaning ta'lim dasturi". Ta'lim siyosati. 26 (1):Б.136–159.
2. https://www.unipage.net/en/schools_usa
3. <https://idum.uz/uz/archives/9983>
4. https://en.wikipedia.org/wiki/K-12_education_in_the_United_States
5. <https://www.thinkimpact.com/number-of-schools-in-the-us/>
6. https://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_the_United_States
7. <https://theboardingschools.ru/blog/vse-chto-vy-xoteli-znat-o-programme-advanced-placement-ap/>
8. <https://www.ef.ru/blog/language/kak-schitat-gpa/>
9. <https://travelsmartclub.com/publications/chto-takoe-sat-i-act-ekzamini-chem-oni-otlichayutsya>
10. <https://scholaroo.com/report/state-education-rankings/>
11. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/pisa-scores-by-country>

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONINI INDIVIDUAL YONDASHUV TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

RIZAYEVA SANOBAR DAVLATALIYEVNA,

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada individual ta'lim tushunchasi, xorijiy, MDX va maxalliy olimlarning individual ta'lim tushunchasiga oid qarashlari, individualizatsiya hamda individual ta'lim trayektoriyalarining asosiy komponentalari, individualizatsiya hamda individual ta'lim trayektoriyalari afzalliklari va imkoniyatlari keltirib o'tilgan

Kalit so'zlar: individual ta'lim, individualizatsiya, individual ta'lim trayektoriyalari.

Аннотация. В статье представлена концепция индивидуального образования, взгляды зарубежных, зарубежных и отечественных ученых на концепцию индивидуального образования, основные компоненты индивидуализации и индивидуальных образовательных траекторий, преимущества и возможности индивидуализации и индивидуальных образовательных траекторий

Ключевые слова: индивидуальное обучение, индивидуализация, индивидуальные образовательные траектории.

Abstract. The article presents the concept of individual education, the views of foreign, foreign and domestic scientists on the concept of individual education, the main components of individualization and individual educational trajectories, the advantages and opportunities of individualization and individual educational trajectories

Keywords: individual training, individualization, individual educational trajectories.

Kirish

Hozirgi vaqtda pedagogika fani oldida universitetlarda o'qitish usullari va shakllarini takomillashtirish muammosi turibdi. Yangi pedagogik texnologiyalar o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, uning mohiyati pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish, talaba shaxsini hurmat qilish, individual qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish uchun sharoit yaratishdir. Shu bilan birga, talaba o'quv jarayonining faol va mas'uliyatli sub'yekti sifatida harakat qilishi kerak. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalari o'quv jarayonining barcha sub'yektlarining hamkorligini ta'minlagan holda, shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar

va o'qitish usullarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bizga ma'lum o'quv intizomlarini o'rganishda talabalarning o'quv faoliyatini, ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik loyihalash muammosi ta'limni insonparvarlashtirish vazifalari doirasida dolzarb bo'lib tuyuladi. Ta'limni individualizatsiya qilish usullaridan biri bu o'quvchilarning individual ta'lim yo'nalishlari bo'yicha ilgarilashini tashkil etishdir.

O'zbekiston ta'limi tarixida individual ta'lim shakli keng qo'llanib kelingan. Uning samarasi, ayniqsa, amaliy san'at, hunarmandchilikda ustoz-shogird ta'limi tarzida namoyon bo'lgan. Mashhur xalq ustalari Toshpo'lat Arslonqulov, Usta Shirin Murodov, Qodirjon Xaydarov, Mahmud Usmonov, Hamro Rahimovlar shu tarzda

ta'lim olganlar. Individual ta'limda bola ruhiyatining individual xususiyatlarini, fan sohalari va kasb egallashga bo'lgan tabiiy moyilliklarini to'liq e'tiborga olish imkoniyati ta'minlanadi[11]

Mavzuning dolzarbligi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish bo'yicha bir qancha tadbirlar amalga oshirilishi bilan bir qatorda individual ta'lim trayektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta'lim dasturlarini shakllantirish, ularni tasdiqlash bo'yicha oliy ta'lim muassasalariga bosqichma-bosqich akademik mustaqillik berish tadbirlari nazarda tutilgan[1].

Maqolaning maqsadi.

Individual ta'lim tushunchasining mohiyatini yoritish va mavzuga oid asosiy ilmiy manbalarni tahliliy sharhini keltirish.

Asosiy qism.

Individual ta'lim bu o'quvchining o'quv tajribasini, uning ta'lim muammolarini hal qilishni ta'minlaydigan individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'quv dasturini o'zlashtirishi deb tushunilishi kerak.

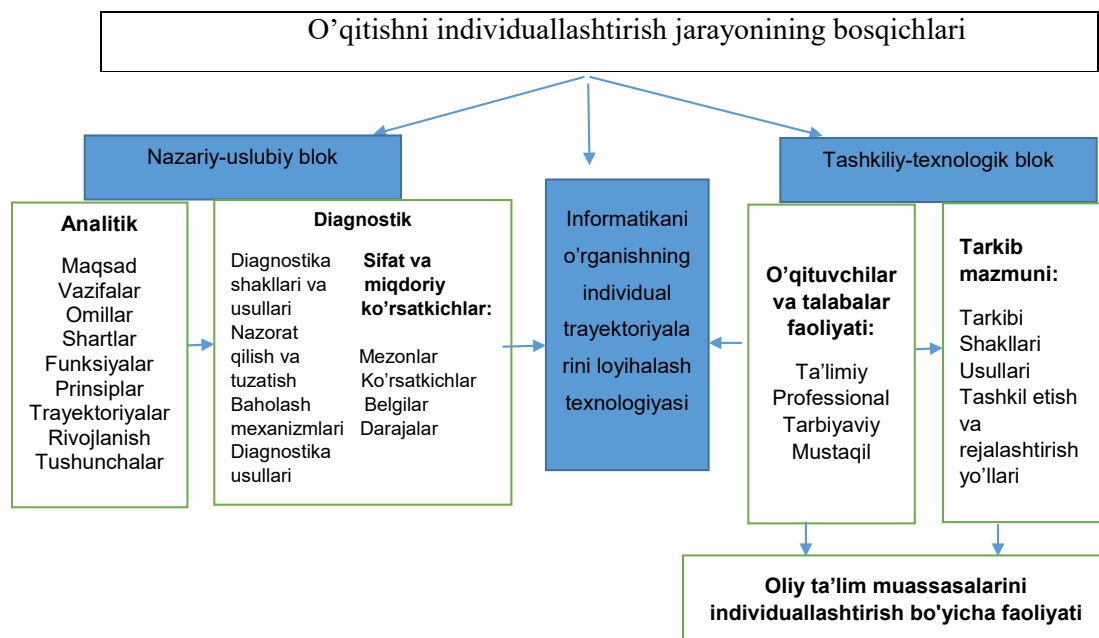
Shaxsiy ta'lim trayektoriyalarini ishlab chiqish - bu shaxsning mustaqilligi va tashabbuskorligini, kasbiy sohada muvaffaqiyatli ishlash uchun uning ijodiy salohiyatini to'liq amalga oshirish imkoniyatini ta'minlash uchun mo'ljallangan

murakkab ko'p o'lchovli jarayon. Unda pedagogik o'zaro hamkorlik operatsiya shaklida taqdim etiladi, uning davomida o'qituvchi repetitor vazifasini bajaradi: talabaga uning kasbiy nuqtai nazarini tushunishda yordam beradi, individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish jarayonida yuzaga keladigan masalalar bo'yicha maslahat beradi, uning ta'lim trayektoriyasini amalga oshirishda unga hamroh bo'ladi. Talaba o'zining individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirishning faol ishtirokchisi sifatida uni amalga oshirishga turtki beradi. Uning o'quv dasturini o'zlashtirishdagi faoliyati asta-sekin individual kasbiy faoliyat uslubiga aylanadigan idrok va amaliy faoliyatda individual qobiliyatlarni amalga oshirish asosida o'zini o'zi tarbiyalash uslubini shakllantirishga yordam beradi.

Individual ta'lim texnologiyasi pedagogikaning tamoyili bo'lib, unga ko'ra pedagog o'quv — tarbiya ishlari jarayonida talabalarning shaxsiy xislatlarini hisobga olgan holda ayrim talabalar bilan individual model bo'yicha o'zaro munosabatda bo'lish hamda o'quv jarayonida talabalarning individual xususiyatini hisobga olish, barcha talabalarning rivojlanishinigina emas, balki har bir talabaga alohida rivojlanish uchun psixologik-pedagogik tadbirlar yaratish tushuniladi.

O'qitishni individuallashtirish - bu o'qitish usullarini tanlash o'quvchining individual xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan jarayondir. Ushbu shaxsiylashtirilgan o'quv muhitini yaratish uchun tashkiliy-ma'muriy faoliyat bilan bir qatorda individual yondashuvni ta'minlaydigan turli o'quv-uslubiy, psixologik-pedagogik usullar qo'llaniladi. Shunday qilib, didaktika bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarga

ko'ra o'qitishni individuallashtirish o'quv unda individual yondashuv va individual jarayonining shunday tashkil qilinishiki, shakl ustuvor hisoblanadi.

1-rasm. O'qitishni individuallashtirish jarayonining bosqichlari

O'qitishni individuallashtirish jarayonining bosqichlarining individual ta'lim trayektoriyasini rivojlantirish jarayonida kreativ texnologiyalarni yuzaga

kelishini kuzatish mumkin. Bugungi kunda tez-tez takrorlanib borayotgan MIM texnikasi individual ta'lim trayektoriyasini rivojlantirishni yuzaga keltiradi(4-rasm).

Bugungi kunda individual ta'lim trayektoriyasini rivojlantirish uchun talabalarda motivatsiya bo'lishi kerak. Bunda har kuni, har doim talaba o'z ustida ishlashi uchun kuni o'z-o'ziga savol berishdan boshlash kerak, savol qanchalik talabning hayotiga, bilim olish yo'nalishiga dahldor bo'lsa, yahshi motivatsiya va natijaga olib keladi.

Atrofdan informatsiyalarni to'plashga erishish, ya'ni turli darslarda qatnashish, bundan tashqari kerakli axborotlarni o'zlashtirish individual ta'lim trayektoriyasini rivojlantiruvchi eng asosiy texnologiyalardan biri hisoblanadi. Informatsiyalarni eshitish davomida tinglovchi informatsiyaning 7% ni qabul qilishi o'z tasdig'ini topganligi bois, informatsiyalarni mustaqil o'rganishi, diqqatni bir joyga jamlash va shu asnodan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak bo'ladi.

Motivatsiya asosida informatsiyalar to'planadi. Bu informatsiyalar bilimlarga aylanadi. Bunday yangi bilimlarni, ijodkorlikni esa har bir talaba o'z metodikasida, o'z amaliyotda qo'llashi mumkin bo'ladi.

Bugungi kunga kelib internet tarmog'i orqali yoki boshqa talabalardan o'rganadigan metodika, kichik bir usulni qo'llab ko'rish juda muhimdir. Aynan bu jarayon individual ta'lim trayektoriyasida yangi bilimlarni qayta ishlash va amaliyotda qo'llash bosqichini rivojlantirishga hizmat qiladi.

Ta'limning individual trayektoriyasi - bu tegishli faoliyatni amalga oshirish orqali talabning ta'limdagi shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish natijasidir. Talabalarga yo'naltirilgan

ta'limni tashkil etish ularning quyidagi huquq va imkoniyatlarini amalga oshirishga qaratilgan:

- Har bir o'quv kursida individual ma'no va maqsadlarni tanlash yoki aniqlash huquqi;
 - Asosiy tushunchalar va toifalarni shaxsiy talqin qilish va tushunish huquqi;
 - Shaxsiy ta'lim dasturlarini tuzish huquqi;
 - Ta'limning individual tezligini, ta'lim muammolarini hal qilish shakllari va usullarini, o'z faoliyatini nazorat qilish, aks ettirish va o'zini o'zi baholash usullarini tanlash huquqi;
 - O'quv predmetlarini, ijodiy laboratoriyalarni va boshqa o'quv mashg'ulotlarini asosiy o'quv dasturiga mos keladigan narsalardan individual tanlash;
 - O'quv kurslarining o'zlashtirilgan tarkibidan ortiqcha (chiqib ketish yoki chuqurlashtirish);
 - Qo'shimcha mavzular bo'yicha ijodiy ishlarni individual tanlash;
 - Har bir ta'lim sohasidagi dunyoga individual qarash va individual asoslangan pozitsiyalarga bo'lgan huquq.
 - Talaba individual ta'lim faoliyatining asosiy elementlari - bu faoliyatning mazmuni (nega men buni qilyapman);
 - shaxsiy maqsadni belgilash (natijani kutish);
 - faoliyat rejasi: rejani amalga oshirish, aks ettirish (o'z faoliyatidan xabardor bo'lish), baholash, maqsadlarni sozlash yoki qayta belgilash.
- Falsafiy va psixologik-pedagogik adabiyotlarni, normativ-huquqiy hujjatlarni, mahalliy va xorijiy oliy ta'lim tajribasini tahlil

qilish shuni ko'rsatadiki, Rossiya oliy ta'lim tizimida talabalarni o'qitishda individual yondashuvni amalga oshirish uchun asosiy shartlar mavjud. Ushbu yondashuv talabalarning individual xususiyatlarini chuqurroq o'rganishni va individual talabalar yoki ularning guruhlariga yo'naltirilgan dasturiy vositalarni (individual ta'lim dasturlari, har xil darajadagi individual o'zini o'zi o'qitish dasturlari, ularning tuzilishining diqqat va moslashuvchanligi) ishlab chiqish zarurligini anglatadi.

Modernizatsiya jarayonining ko'p bosqichli ta'lim tizimiga o'tishi, mobil ta'lim dasturlari va standartlarini ishlab chiqish (Yevropa malakaviy tizimi), akademik harakatchanlikka erishish kabi jihatlari ta'lim sohasida muqobil variantlarning mavjudligini taxmin qiladi va talabani o'z imkoniyatlari va mehnat bozori ehtiyojlaridan kelib chiqib tanlov qilishga yo'naltiradi. Shu sababli, individual trayektoriya va o'qish yo'lini tanlash, pirovardida, har bir talabada mutaxassis tomonidan talab qilinadigan shaxs sifatlarini va malakalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Shubhasiz, psixologik-pedagogik adabiyotlarda ta'limni individuallashtirish bo'yicha g'oyalarning muhim salohiyati alohida fanlarda ham, muammoni umuman uslubiy ko'rib chiqish nuqtai nazaridan ham to'plangan:

A.A.Kirsanov individual xususiyatlarni o'rganish va ta'lim faoliyatini individuallashtirishning yaxlit tizimini amalga oshirishga kompleks yondashuvni belgilab berdi[5], V.I.Gladkix, M.D.Sonin ta'lim samaradorligini oshirish vositasi sifatida o'quvchilarga individual yondashuvni o'rganib chiqdi[6], V.I.Zagvyazinskiy, E.S.Rabunskiy, G.M.Nikolaeva, L.P.Knysh o'quvchilarning frontal, guruh va individual ishini tashkil etishning turli usullari kombinatsiyasini ochib berdi[7], G.N.Kondratenko, A.Aukum, G.A.Danilochkina, V.V.Ivanov dasturlashtirilgan ta'limni o'quvchilarga individual tabaqalashtirilgan yondashuv vositasi sifatida ishlatgan[8], A.M.Chernuxa yoshlarni axloqiy tarbiyalashda individual yondashuv xususiyatlarini va boshqalarni o'rgangan.

Ammo shuni ta'kidlash joizki, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy

tayyorgarligini tashkil etish va uni o'qitishni individuallashtirish asosida metodik ta'minlashni takomillashtirishning qator pedagogik jihatlari haligacha yetarlicha o'rganilmagan. Bu vazifalarning barchasini hal etish ta'lim mazmuni, tashkiliy shakllari, uslub va vositalarini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

M.I. Maxmutov ta'limning barcha shakllarini takomillashtirish kerak, deb hisoblaydi. Uning fikricha, darslar ma'lumotlarga boy, yuqori ish sur'ati va o'quvchilarning o'quv va bilim faolligini oshirish kerak. Bundan tashqari, u talabalar ko'p qirrali qobiliyatlarini rivojlantirish uchun o'zlarining ijodiy qobiliyatlari va mustaqil ishlaridan foydalanishlari kerak, deb hisoblaydi. [9].

N.V.Kuxarev ta'limning klassik shakllarining eng ko'p uchraydigan muammolarini, jumladan frontal ishning individual ish bilan uyg'unligi, o'qitishda individuallashtirishning yo'qligi, darsda va uy vazifalarida mustaqil ishlash ko'nikmalarini yetarli darajada emasligini ko'rsatdi[10].

Universitetlarda ta'limning yuqori sifatiga erishish uchun har bir talabaning individual xususiyatlari va qobiliyatini hisobga olgan holda, eng yaxshi pedagogik tajriba va fundamental tadqiqotlarga muvofiq ta'limning individual shakllariga jiddiy o'zgarishlar kiritilishi kerak. Talabalarda kitobdan o'rganish, o'z bilimini to'g'ri, mazmunli, qiziqarli bayon etish, bu bilimlarni turli vaziyatlarda, turli maqsadlarda qo'llash yo'llarini o'rgatuvchi individual ta'lim tizimi bo'lishi zarur. Ushbu bilim kuchli, moslashuvchan, aniq, to'liq, tizimli va amaliy bo'lishi kerak.

Xulosa.

Hozirda talabalarga yo'naltirilgan deb ataladigan texnologiyalar va o'qitish modellariga qiziqish ortib bormoqda. Ular an'anaviydan ko'ra ko'proq, talabalarning imkoniyatlariga mos keladi. Talabalarga yo'naltirilgan individual yondashuv quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. Ta'limni individuallashtirish muammosi ancha dolzarbdir. Mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ortib borayotgan bir sharoitda har bir talaba o'zining

ОИЛАЛАРДА ЎСМИР ЁШЛАРНИ ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШДА ТАРҒИ- БОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ АМАЛИЁТДАГИ ҲОЛАТИ

ХУСАНОВ БАҲТИЁР,

“Оила ва хотин-қизлар” илмий тадқиқот институти мустақил изланувчиси

Аннотация. Мақолада оилада ўсмирларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш ишида миллий ахлоқ ва тарбиянинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Шунингдек, муаллиф миллий ахлоқ ва тарбияда ота-боболаримизнинг тарихий тажрибалари, даврлар синовдан ўтган ҳаёт сабоқлари ва ўғит кўрсатмалари, оилавий тарбияга доир ишлар ҳфқида фикр юритган.

Калит сўзлар. Маънавий-ахлоқий тарбиялаш, фуқаролар ижтимоий-сиёсий фаоллиги, хусусият, сабоқ ва ўғит, кўрсатма, самарали ташкио этиш.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности национальной морали и воспитания в работе по духовно-нравственному воспитанию подростков в семье. Автор также размышлял об историческом опыте наших предков в области национальной этики и воспитания, об уроках жизни, проверенных временем, и рекомендациях ОГЭ, о работе по семейному воспитанию в HFQI.

Ключевые слова. Духовно-нравственное воспитание, общественно-политическая активность граждан, характеристика, урок и разворот, наставление, эффективная организация.

Article. The article covers the peculiarities of national morality and upbringing in the work of spiritual and moral education of adolescents in the family. The author also reflected on the historical experiences of our ancestors in national ethics and upbringing, the lessons of life tested by The Times and the guidelines of OGE, the work on family upbringing in the HFQI.

Key words. Spiritual and moral education, socio-political activity of citizens, feature, lesson and turn, instruction, effective organization.

Жаҳонда глобаллашув жараёнлари кечаётган бугунги даврда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини самарали ташкил этиш давр талабига айланди. Мамлакатимизда кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида “Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари” тамойилига, асосан, ишлаб чиқилган етти та устувор йўналишдан иборат 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси қабул қилиниши асосида 2022 йил Ўзбекистонда “Инсон қадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”, деб эълон қилинди.

Инсон манфаатлари ва унинг қадрли устуворлигига асосланган халқчил сиёсат мамлакатимизда халқимизнинг ноёб анъана ва қадриятлари, шахсининг жамият

олдидаги мажбуриятлари бажарилишини кафолатлайдиган, ўзини ўзи бошқариш институтининг ўзига хос кўриниши бўлган оила ва маҳалла институтининг ривожлантирилиши асосида фуқаролик жамиятини шакллантиришга хизмат қилмоқда.

Фуқаролар ижтимоий-сиёсий фаоллигининг ошишида, одамлар онгу тафаккурида демократик қадриятларни мустаҳкам қарор топтиришда, аҳолини аниқ ва манзилли ижтимоий ҳимоя қилишда ушбу тузилмаларнинг ўрни ва аҳамияти ғоят катта. Айни пайтда маҳаллаларнинг ёш авлодни она Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат, миллий анъана ва қадриятларимизга хурмат руҳида тарбиялаш, соғлом турмуш тарзини тарғиб этиш, йигит-қизларни

оилавий ҳаётга тайёрлаш, кексаларнинг панд-насихати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида кишилар онгига эзгулик ғоялари сингдириб борилади. Маҳалла демократиянинг ҳақиқий дарсхонасига айланиши лозим.

Маҳалла йирик жамоадир. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш институти – маҳаллаларнинг мавқеини юксалтириш, давлат ва жамият қурилиши тизимидаги ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш, ушбу соҳага оид қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда. Бугунда маҳалла ҳаёти билан боғлиқ кўплаб қадрият ва анъаналаримиз тикланиб, замон талаблари асосида бойитилмоқда. Маҳаллалар имконияти ва ваколатларининг тобора кенгайиб бораётгани фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг аҳиллик, ҳамжиҳатлик, осойишталик муҳитини асраб-авайлаш, оилаларни мустаҳкамлаш, ёшлар тарбиясидаги ўрни ва аҳамияти ортаётганида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Маҳалла тарбия ўчоғидир. Фарзанд оилада дунёга келиб биринчи бор ота-онани таниса, улғайган сайин маҳалладаги одамларни таний бошлайди ва юриш-туриш, одоб-ахлоқ, жамики ижобий фазилатларни, аввало, маҳалладан, аниқроғи, ота-оналари, кўни-кўшнилари, табаррук отахонлари, дуоғўй онахонларидан ўрганади.

Шу нуқтаи назардан таҳлил этилганда, “Оила – маҳалла” тизимидаги ишларни такомиллаштириш, оила ва маҳаллага тааллуқли бой ва сермазмун миллий анъаналарни авайлаб-асраш, уларни

умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштириш, оила ва никоҳнинг муқаддаслигини ёш авлод онгига чуқур сингдириш йўли билан оиланинг мустаҳкамлиги, барқарорлигини таъминлаш, оила аъзоларининг ҳуқуқий саводхонлигига эришиш яхлит жамият барқарорлиги ва тинчлигининг муҳим омилларидандир.

Ижтимоий бошқаришнинг ўзига хос шакли бўлган маҳалла бир қанча маданий-маънавий тадбирларни амалга ошириш билан бирга, оилавий урф-одатлар, анъаналар, оила турмушидаги қувончли лаҳзалар ҳамда оилавий ҳаёт билан боғлиқ бўлган аҳамиятли воқеаларни тарғиб қилишнинг ишончли маркази сифатида ҳам намоён бўлмоқда. Маҳалла ҳар бир оила, ҳар бир шахс билан имконият даражада иш олиб бориш учун маънавий салоҳиятга ва ҳуқуқий имкониятга эга бўлган маскан ҳисобланади.

Маҳаллада кишиларни одоб-ахлоққа ўргатиш, уларга урф-одатлар, турли қадриятларни сингдириш, илғор удумларни кенг ёйиш борасида ажойиб анъаналар қарор топган. Оила кичик ватан бўлса, маҳалла унинг мустаҳкам таянчи ҳисобланади. Оилалар фаровон, обод бўлса, маҳалла кўркига кўрк қўшади. Маҳаллалар обод бўлса, юртимиз ҳам шунчалик обод бўлади. Яъни бугунги куннинг маҳалласи, энг аввало, соғлом ижтимоий муҳит масканидир. Бу ерда кучли таъсирга эга бўлган жамоатчилик фикри маҳалла аҳлининг хулқ-атвори, ўзаро муносабатларини адолат ва маънавий мезонлар асосида тартибга солиб туради. Шу маънода маҳаллани демократия дарсхонаси, деб аташ ҳам мумкин.

Маҳаллада кенг жамоатчилик ўр-

тасида мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш учун катта имкониятлар мавжуд, айниқса, миллий кадриятлар, меҳр-оқибат, эл-юрт шаъни учун кураш каби фазилатларни камол топтиришда маҳалланинг ўрни беқиёс.

Оилани кадрият сифатида тавсифлаш ва жамият ҳаётидаги нуфузини таъкидлаш билан биргаликда, уни муштаҳкамловчи кафолатли омилларнинг ролини ўрганиш, айниқса, оилада маънавий-ахлоқий тарбияни олиб бориш катта аҳамиятга эга бўлган долзарб масаладир. Маълумки, ҳаётимизнинг ярмидан кўпини қамраб оладиган, чинакам, тўлақонли инсоний бахтни инъом этадиган ёки аксинча, ҳар томонлама таъминланганлигимизга қарамасдан, бизнинг бахтимизни яримта қиладиган ҳам оилавий ҳаётдир.

Шахс маънавияти, унинг дунёқарashi, инсонининг тасавур ва эътиқодига алоқадор кўникмалар мажмуи асосан оилада шаклланади, оила ҳақиқий маънавият ўчоғи, тарбия омили ва муҳитидир.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-маънавий ҳаётида юз бераётган глобал ўзгаришлар шахслараро муносабатларнинг психологик мазмунига таъсири уйғунлашмоқда.

Бугунги кундаги ўсмир ёшларнинг энг муҳим муаммолари ота-оналари билан бўладиган муносабатларига бориб тақалади. Бу муаммоларнинг асосий сабабларидан бири кейинги йилларда жамиятда бўлаётган ўзгаришлар асосида ҳаётий кадриятларнинг ўзгариши ва бошқа омиллар таъсирида ўсмир ёшлар дунёқарашининг кескин ўзгаришидир. Бундай ўзгаришлар ўз навбатида ота-она

билан фарзанд ўртасидаги муносабатларнинг мураккабланишига сабаб бўлмоқда. Оилада ота-оналарнинг тарбияда йўл қўяётган камчиликларидан бошқа бири болаларнинг ёш ва индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олмасликдир.

Оилавий бирликда шахслар ўртасида ахлоқий, психологик, жисмоний ва хўжалик-маиший алоқалар содир бўлиб, улар ҳаётда ва мақсадларда умумийликни вужудга келтиради. Оилавий бирлик махсус ва шу билан бирга, мураккаб ижтимоий муносабатлардан иборатдир. Бу муносабатлар замирида эртанги кун авлодининг кайфияти, фаолияти ва турмуш тарзи мужассамлашади. Оиладаги соғлом психологик муносабатлар аввало аёлга, онага бўлган муносабатлардан бошланади. Оилада она, аёл, қиз эъзозланар экан ҳаёт чироғини машъаласи ҳар доим порлаб ёнаверади. Бу оилада камол топаётган фарзандлар мўътадил кайфиятда, ўзига ишончда, маънавий хотиржамликда улғаяди.

Оилалардаги таркиб топаётган муносабатлар жуда кўп ижтимоий ходисаларга таъсир қилиши таъкидланмоқда. Шу боисдан оила бобида етарли тажрибага ва тасавурларга асосланиш, оиладаги тарбияни тўғри йўлга қўйишда, унга етакчилик қилишда нафақат ўз манфаатларидан келиб чиқиб, балки, жамият, миллат манфаатларини кўзлаган ҳолда оилавий муносабатларни таркиб топтириш ҳар бир ота-онанинг энг масъулиятили вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Шахсни жамиятдаги фаолияти, турмуш тарзини асосини ва мазмунини унинг болалагидан оилавий муносабатларда-

ги ўзлаштирган ижтимоий тажрибалари ва айна пайтдаги шаклланган оилавий муносабатлари мазмуни ташкил этади. Оилавий муносабатлар инсон онги ва руҳиятига жуда кучли таъсир этиш аҳамиятига эга бўлиб, уни таъсирида ўзидаги куч ва журъатни яққол ҳис этиши ёки ҳеч қандай имкониятга эга эмасдай ўзини ожиз ҳис қилиши мумкин.

Мамлакат ривожланишининг ҳозирги босқичида оилавий тарбияда миллий қадриятлардан фойдаланишнинг янги мезонларини ўртага ташламоқда. Бу мезонлар ватанпарварлик, миллий ғурур, миллий онг, миллий ўз-ўзини англаш, миллий тафаккур, миллий тарбия каби тушунчаларда ўз ифодасини топган бўлиб, улар тарбиявий жараёнининг бугунги кунда ривожланиши учун муайян тарздаги бир мақсадга қаратилганлигини таъминлайди.

Оилада ўсмирларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш ишида миллий ахлоқ ва тарбиянинг ўзига хос хусусиятини билиш зарур. Миллий ахлоқ ва тарбияда ота-боболаримизнинг тарихий тажрибалари, даврлар синовдан ўтган ҳаёт сабоқлари ва ўғит кўрсатмалари жамулжамдир. Ана шу туфайли миллий ахлоқий қадриятларимиз асрлар оша авлодлардан-авлодларга ўтиб келмоқда.

Ўзбек оиласида бола тарбияси ҳақида гапирганда, кейинги авлодларга бой мерос қолдирган Ўрта Осиёнинг буюк мутафаккирларини эслаш муҳимдир. Улар ҳозирги кунларимизда ҳам ўз аҳми-ятини йўқотмаган, шахсни камол топтириш, оилада болани тарбиялашнинг йўллари ҳақида қимматли фикрларни баён этганлар.

Ўқитувчи маҳалла, ота-оналарнинг фаол ёрдамисиз болаларнинг баркамоллигини таъминлай олмайди. Бу ўринда тарбиячининг ўзини тарбиялаш лозимлигини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Ўзига нисбатан талабчан муаллим ота-оналар билан ҳамкорликда ўқувчиларда мустақил фикрлаш ва ҳаракат қилиш, янгиликни сезиш, ташаббускорлик ҳамда ижодкорлик қобилиятларини шакллантириш мақсадида уларга қатъий талаблар қўйиш учун маънавий ҳуқуққа эга бўлади.

Оилавий тарбияга доир ишлар қуйидаги шароитларда бажарилса, унинг самарадорлиги янада ошади:

1. Мактаб ўзининг барча таъсирлари мажмуини оилавий тарбия жараёнига изчил йўналтира олса.

2. Ўқитувчилар жамоаси оила билан ўзаро ҳамкорлиги даврида ўзларининг этик-педагогик тарбиявий талабларини тўғри ташкил эта олсалар.

3. Халқ таълими бўлими ва муассасалар ташкилотчи ота-оналарни тарбиявий жараёнга торта олсалар.

4. Ўқитувчилар томонидан оилавий тарбияга раҳбарлик болалар мактабга келмасдан олдин бошланса ва бу иш уларнинг барча ўқув йилларида давом эттирилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Баён этилган фикр ва мулоҳазалар ота-оналарга тарбияга оид билим беришда мактаб асосий роль вазифасини ўташини эслатиб ўтамиз. Бунинг учун қуйидаги умумий хулосаларни чиқариш мумкин:

– мамлакатимизда оилавий тарбия самарадорлигини ошириш, аҳолининг умумий маданий савиясини ошириш

маълум даражада ота-оналар ва катта ёшдаги кишиларнинг саводхонлигига боғлиқ. Сўзсиз, бу масалани ижобий ҳал этишда таълим-тарбия юзасидан тарғибот ишларини олиб борувчи ва бу борада тарбиявий марказ ролини ўйновчи ўрта умумий таълим мактабларининг ролини ошириш;

– мактабнинг том маънода тарбия марказ ролини ўйнаши учун ўқитувчи ва ота-оналарнинг мақсад ва вазифалари, уларнинг амалий фаолиятлари бир-бирлари билан чамбарчас боғланган бўлиши шарт. Бу борада мактабнинг энг муҳим вазифаси ота-оналарга тарбия ишида ва болаларнинг меҳнати ва дам олишини кўнгилдагидек уюштиришда амалий ёрдам бериши;

– аҳоли ва ота-оналар ўртасида ижтимоий тарбиявий муҳитни соғломлаштириш борасидаги ишларни жонлантириш, такомиллаштириш оила ва мактаб алоқасини мустаҳкамловчи омилдир. Бу борада ўзаро белгиланган ва тасдиқланган дастурлар асосида ишловчи ота-оналар маърузачилари, институтлари, шунингдек, уларда таҳсил кўрувчи ота-оналар ва ниҳоят, мақсадга мувофиқ танланган маърузачилар асосий ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини ҳис этиш;

– тарбиявий маданиятнинг самарадорлигини оширишда маҳаллаларда ўтказиладиган ота-оналар мажлиси муҳим аҳамият касб этади. Мақсадга мувофиқ, мазмунли ташкил этилган мажлисларда тарбияга оид мунозаралар бўлади, ўзаро ёки жамоа таъсир кўрсатишнинг йўл ва усуллари меҳнатсеварлик, виждонли бўлиш, мустақиллик, яхшиликка меҳр-муҳаббат, дўстлик ҳақида фикр

юрйтиш;

– маҳалланинг ота-оналар жамоатчилиги билан алоқа қилишида ўқитувчи ва тарбиячиларга яқиндан ёрдам берувчи бўғин мактаб ота-оналар кўмитасидир. Мазкур кўмита қабул қилинган умумий қоидалар асосида ота-оналар жамоатчилигини мактаб ҳаётига, синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларга жалб қилиши лозим. Ота-оналар кўмитаси мактабни оталиққа олган ташкилотлар, жамоа ва давлат хўжаликлари ва бошқа ижтимоий муассасалар билан тарбиявий ишлар юзасидан алоқани янада кўчайтириш тарбия самарадорлигини ошириш гаровидир.

Болаларни баркамол инсон қилиб етиштиришда таълим муассасасини оила билан мустаҳкам боғламасдан, тарбия соҳасидаги бутун ишларни муваффақиятли амалга ошириб бўлмайди. Шу мақсадда ота-оналар ўртасида таълим-тарбияга оид ташвиқот ишларини кенгайтириш, уларни таълим муассасасининг фаол ёрдамчиларига, талабаларнинг барча ишларида ҳар томонлама фойдали ташкилотчиларига айлантириш зарур.

Ҳар бир болани яхши инсон қилиб тарбиялашдан устоз-мураббий ҳам, ота-она ҳам манфаатдор. Мақсад бирлиги устоз-мураббийни ота-оналар билан боғлаб туради. Ўқувчи-талаба қандай характерга эга бўлишидан қатъи назар унинг ота-онаси билан доимий алоқада бўлиб туриш устоз-мураббийнинг вазифасига киради. Устоз-мураббийнинг ота-оналар орасидаги обрўси кўпинча ўқувчи-талабанинг фикри, мулоҳазалари асосида ҳам шаклланади. Шунингдек,

устоз-мураббийнинг ота-оналар тўғри-сидаги фикри ҳам ўқувчи-талабанинг суврати ва сийратидан олган таассуротларига асосланади. Устоз-мураббийнинг одоби жамоада ҳам, ота-оналарда ҳам нотўғри фикр, таассурот қолдирмаслигини тақозо қилади.

Ҳар бир ота-она мазкур таълим муассасасида олиб бориладиган барча тадбирлардан хабардор бўлиши учун таълим муассасалари билан ҳамкорликни кучайтиришда қуйидаги тавсияларни келтириш мумкин:

– академик лицей, касб-ҳунар коллежи, институт ва университетларда мафкуравий тарбия изчиллигини таъминлаш зарур. Мафкуравий тарбия ёшлар тарбиясида улуғвор мақсад ва вазифаларни ўз олдига қўяди. Шунинг учун бу соҳадаги масъул ходимлар ўқувчи-талабаларни мафкуравий тарбиялаш мазмуни ва ўзига хос жиҳатлари, мафкуравий тарбиянинг услуб ва воситалари, мафкуравий тарбиянинг миллий ва хорижий тажрибалари ҳақида тушунчаларга эга бўлишлари лозим;

– оилаларда ғоявий-тарбиявий ишларни кучайтириш йўллари, ўсмирларнинг ёшига мос равишда ижтимоий-маънавий тарбияни сингдиришнинг педагогик-психологик хусусиятлари ҳақида чуқур билимга эга бўлиши талаб этилади. Ғоявий тарбияни ёшлар онгига сингдиришда, уларнинг ишонч ва эътиқодига айлантиришга янгича услуб, ёндашув ва технологияларни қўллаш муҳим;

– ғоявий тарбияни ўсмирлар онгига сингдиришда эркин мавзулар танлаш ва тақдимотини ўтказишга эътибор қара-

тиш лозим. Ижтимоий-маънавий тарбияни тарғиб этишда роликлар, видеоклиплар, ижтимоий рекламалар, “Виртуал саёҳатлар”, “Мультимедия” дастурларидан фойдаланиш лозим;

– мамлакатимизнинг бой тарихий-маънавий меросидан, тарихий обидалари, музейларидан фойдаланишга ҳам эътибор қаратиш керак. Фидойи инсонлар ҳаёти, дунёнинг ахборот майдонида бўлаётган ўзгаришлар, ОАВ, интернет маълумотлари ҳақида тўғри тушунчалар шакллантирилиши ўқувчи-талабларда тўғри хулосалар чиқара олиш кўникмаларини шакллантиришга замин ҳозирлайди;

– оилаларда ғоявий-тарбиявий ишларда ўсмир ёшларда мустақил фикрлай олиш кўникмаларини шакллантиришга қаратилган баҳс, мунозараларга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ. Мавзуларни иложи борича ҳаёт билан боғлаб ташкил қилиш яхши самара беради;

– Республикамизда бевосита фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлашга қаратилган қонунлар қабул қилинган. Аммо мазкур қонунларни ўсмир ёшлар томонидан англаш ва ҳаётда қўллаш олиш кўникмалари ҳозирча кўнгилдагидек эмас. Бунда ёшларнинг қонунлар тўғрисида билим ва кўникмаларини изчил ривожлантириш талаб этилади;

– фуқаролик жамияти асосларининг пировард мақсади – инсон ҳаётини муайян маънавий маромда мувофиқлаштириш, ҳар бир шахснинг инсоний потенциалини юзага чиқаришдан иборатдир. Зеро, ҳуқуқий маданияти юксак бўлган жамият мустаҳкам бўлади ва миллат

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ АМАЛИЁТИДА КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДАШУВ

К.Б.МАШАРИПОВ

Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти Қорақалпоғистон филиали мустақил изланувчиси.

Аннотация. Мақолада ҳозирги кунда долзарб бўлган муаммолардан бири, мактаб ўқувчиларини касб – ҳунарга йўналтириш ишларини амалий ташкил этишда компетенциявий ёндашувнинг аҳамияти ва ўрни, компетенция тушунчаси, уларнинг турлари, қўлланилиш соҳалари ва ҳаётдаги мазмуни ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар. Компетенция, касб-ҳунар, компетенциявий ёндашув, билим, кўникма, малака, мутахассис, креатив, дастурчи, дизайнер.

Аннотация. В статье рассматриваются одна из актуальных в настоящее время проблем, значение и место компетентностного подхода в практической организации профориентационной работы школьников, понятие компетенции, их виды, сферы применения и содержание в жизни.

Ключевые слова. Компетентность, профессионализм, компетентностный подход, знания, навыки, квалификация, специалист, креатив, программист, дизайнер.

Annotation. The article reflects on one of the problems that are currently relevant, the importance and role of a competency approach in the practical organization of vocational guidance work of schoolchildren, the concept of competence, their types, areas of application and their content in life.

Key words. Competence, vocational, competency approach, knowledge, skills, qualifications, specialist, creative, programmer, designer.

**“Мактабдан касб ва тилни билиб чиққан бола жамиятимизнинг катта ютуғи, билмагани муаммо”.
Шавкат Мирзиёев.**

Ўзбекистон Республикасида мактаб таълими тизимидаги амалга оширилиётган ислохотлар жараёнида умумий ўрта таълим мактаблари фаолиятининг муҳим вазифаларидан бири ўқувчиларни ҳаётга тайёрлаш ва касб танлашга йўналтиришдан иборатдир. Касбга йўналтириш - шахснинг бўлғуси касбий фаолият субъекти сифатида ўзига нисбатан шаклланиш жараёнини ўтайди, яъни келажакда бозор иқтисодиёти муносабатларига ҳамда зиддат билан ўзгариб келаётган ҳаётга мослашиб боришга замин яратади.

Ўзбекистонда мактаб ўқувчиларини 7-синфдан бошлаб касбга йўналтириш ишларини амалга ошириш, юқори синфларда замонавий касб-ҳунар эгаллашлари учун

тегишли шарт-шароитлар яратиш ҳамда ёшлар орасида ўзини-ўзи банд қилиш каби меҳнат шакллари ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўқувчи-ёшларни касб-ҳунарга тайёрлаш тизимини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори лойиҳаси ишлаб чиқилди.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари муҳокамаси порталида жойлаштирилган қарор лойиҳаси билан умумий ўрта таълим муассасаларида Ўқувчи ёшларни касб-ҳунарга тайёрлашнинг янги тизимини жорий этиш таклифи бериб борилди.

Унга кўра янги тизимни амалга оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- умумий ўрта таълим муассасалари мутахассислари томонидан ўқувчиларни 7-синфдан бошлаб касб-ҳунар эгаллаш ва ўзини ўзи банд қилиш орқали хизматлар кўрсатиш (фрилансинг) йўналишларига қи-

зиқишларини аниқлаш ва бундай ўқувчиларнинг маълумотлари базасини яратиш;

- 8-9-синф ўқувчиларига дастурчи, дизайнер, таржимон каби истиқболли касблар учун пойдевор бўладиган билим ва кўникмалар бериш;

- ўқувчиларининг касбий мойиллиги бўйича ўтказилган таҳлиллар асосида 9-синфдан сўнг келгусида аниқ ишчи касблар бўйича касб-хунар мактабларида таълим олиши мумкин бўлган ўқувчилар ўртасида касбга йўналтириш ишларини олиб бориш;

- умумий ўрта таълим муассасаларининг 10–11-синф ўқувчиларини танлов фанлари йўналишидаги (вариатив) ўқув режа асосида касб-хунарга йўналтириш шунингдек, касб-хунар ўргатувчи давлат ва нодавлат ташкилотларда ваучер тизими асосида юқори малака талаб қилинмайдиган касбларга ўргатиш назарда тутилмоқда.

Шунингдек, касб-хунарга ўргатиш курсларини тамомлаган умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчиларининг касб-хунар кўникмаларини амалдаги квалификация рамкалари асосида баҳолаш, тегишли (халқаро) сертификат ва резидентлик мақомини бериш бўйича масъулияти чекланган жамият шаклидаги сертификациялаш марказини ташкил этиш таклифи ҳам берилди. Марказнинг асосий вазифаларидан бири битирувчиларнинг малака ва кўникмаларни баҳолаш ҳамда сертификатлаш мақсадида ривожланган мамлакатларда фаолият кўрсатувчи халқаро ва хорижий сертификатлаш ташкилотлари билан ҳамкорликда иш олиб боради. Қайд этилишича, ўқувчи ёшларни касб-хунарга тайёрлашнинг янги тизимини жорий этиш орқали ўқувчи ёшларни мактаб давридан касб-хунар эгаллашга бўлган қизиқишларини ошириш, ҳеч бўлмаганда битта касб эгаллаб чиқишлари учун замин яратади.¹

Ўзбекистон Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон фармони² билан қабул қилинган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш-

нинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилган. Мазкур вазифаларни амалга ошириш жараёнида барча йўналишдаги фанлар бўйича давлат таълим стандартлари, ўқув дастур ва режаларни янгилаш, ўқитишни сифат ва мазмун жиҳатдан янада такомиллаштириш зарурдир. Шу муносабат билан тажриба-синов ишлари якунлари, тўпланган маълумотлар, таклифлар ва хулосалар асосида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сон қарорига³ мувофиқ узлуксиз таълим, хусусан, умумий ўрта таълим мактабларининг таълим мазмуни янгиланди, ўқув дастурлари ва ўқув фанлари бўйича ДТС компетенцияли ёндашув асосида қайта ишланди ва амалиётга жорий этилди. “Нима сабабдан таълимга компетенциявий ёндашувни жорий этиш керак?” деган савол туғилади. Ҳозирги кунда ўқувчиларда ўқув предметлари бўйича фақатгина билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишнинг ўзи етарли эмаслиги маълум бўлмоқда. Жумладан: таълим муассасасини муваффақиятли битирган айрим ўқувчилар ҳаётда кўп муаффақиятсизликларга учрайди; олий таълим муассасини битириб янги ишга борган ёш мутахассис университет ёки институтда касбига оид билим ва кўникмаларни етарли даражада олган бўлса-да иш жойига кўникиши узоқ вақт давом этади; реал ҳолатдан маълум бўладиги, мактаб ёки лицейда олинган билим ва кўникмалар тезда ҳал қилиниши керак бўлган ҳаётий вазиятларга тўғри келмайди ёки умуман ҳаётда керак бўлмайди. Шунга кўра, таълим жараёнига ўқувчилар эгаллаган билим, кўникма ва малакаларни бевосита кундалик ҳаётида қўллашга ўргатадиган компетенциявий ёндашувга асосланган ДТС ларни яратиш ва таълим жараёнига қўллаш зарурияти юзага келди. Копетенциявий ёндашув деганда

нимани тушунализ? “Competence” сўзи “to compete” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “мусобақалашмоқ”, “рақобатлашмоқ”, “беллашмоқ” деган маънони билдиради. Сўзма-сўз таржима қилинса “мусобақалашмоқга лаёқатлилиқ” маъносига келади. Илмий педагогик, психологик манбаларда берилишича, компетенция, компетентлилиқ ўта мураккаб, кўп қисмли, кўпгина фанлар учун муштарак бўлган тушунчалардир. Шу боисдан унинг талқинлари ҳам ҳажми, ҳам таркибига кўра, ҳам маъно, мантиқ мундарижаси жиҳатдан турли-тумандир.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим ўқувчиларда билим, кўникма ва малакаларни алоҳида шакллантиришни эмас, балки уларни комплекс равишда эгаллашни тақозо этади. Шунга кўра, ўқитиш методлари ҳам ўзгаради. Компетенциявий ёндашувда ўқитиш методларини танлаш ва конструкциясини тузиш асосларини кўриб чиқайлик. Бунинг учун компетенция ва компетентлик тушунчаларини аниқлаштирамиз. Унинг структураси, функциясини белгилаб оламиз. Сўнгра таянч ва предмет компетенцияларини лойиҳалаш технологиясини тузамиз. Шунда бу ёндашувдан ўқитиш методларини танлаш тамоиллари келиб чиқади. Компетенция – ўқувчининг маълум соҳада самарали фаолият кўрсатиши учун таълим тайёргарлигига олдиндан қўйилган ижтимоий талаб. Компетентлик кўп қиррали бўлиб, унинг бир неча талқинлари мавжуд. Компетентлик – ўқувчи томонидан тегишли компетенцияларга эга бўлишдир. Компетентлик – ўқувчида таркиб топган шахсий сифатлар ва берилган соҳадаги фаолияти бўйича тўплаган минимал тажрибаси. Компетентлик – ўқувчининг шахсий сифатлари тўплами (билимлар, кўникмалар, малакалар, лаёқатлар) бўлиб, белгиланган ижтимоий ва шахсий соҳадаги фаолиятида орттирган тажрибаси билан белгиланади. Компетенцияларни таълим компетенцияларидан фарқлаш лозим. Таълим компетенцияси ўқувчини келажакдаги тўлақонли ҳаётидаги фаолиятини мо-

деллаштиради. Масалан, фуқаро маълум бир ёшга етгунга қадар баъзи бир компетенцияларни татбиқ эта олмайди. Лекин бу уларни ўқувчида шакллантирилмайди дегани эмас. Бу ҳолатда биз таълим компетенцияси ҳақида гапирамиз. Масалан, ўқувчи мактабда фуқаролик компетенциясини ўзлаштиради-да, уни тўлақонли равишда мактабни тугатгандан сўнг ишлатади. Шунга кўра, бундай компетенциялар ўқиш даврида таълим компетенцияси сифатида намоён бўлади. Таянч компетенцияларнинг дунё бўйича ягона рўйхвти йўқ. Чунки ҳар бир мамлакат ёки ҳудуднинг ўз анъаналари, менталитети ва ўзига хос талаблари бор. Компетенция жамиятнинг ўз фуқароларига қўйган ижтимоий буюртмаси бўлиб, уларнинг рўйхати маълум бир мамлакатдаги ёки минтақадаги ижтимоий муҳит билан белгиланади. Бундай келишувга ҳар доим ҳам эришиб бўлмайди. Ўқувчининг компетентлигига доир турли компетенцияларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, улар креатив (ижодий) йўналишга эга. Креатив компетенцияларга “тажрибадан бирор фойдали маълумот чиқариб олиш”, “муаммони еча олиш”, “олдиги ва ҳозирги воқеалар орасида ўзаро алофани очиш”, “янги ечимларни топа олиш” кабилар киради. Шу билан бирга келтирилган кўникмалар ўқувчи фаолияти ва тажрибаси, билим, кўникмаларининг бутун мажмуасини акс эттирмайди. Компетенциялар қаедай кетма-кетликда бўлиши керак? Маълумки, баъзи компетенциялар бошқалаоига нисбатан умумий ёки аҳамиятлироқ бўлади. Шунга кўра, уларни учта даражага тўлиш мумкин:

- 1) таянч компетенциялар – таълим мазмунининг умумий (метапредмет) қисмига тегишли;
- 2) умумпредмет компетенциялар – маълум доирага кирувчи ўқув предметлари ва таълим соҳаларига тегишли;
- 3) предметга оид компетенциялар – олдиги иккитага нисбатан хусусий ҳисобланиб, ўқув предмети доирасида шакллантирилади.

РАНГТАСВИРДА ТАСВИРЛАРНИ ГРИЗАЙЛЬ УСУЛИДА ИШЛАШНИНГ ИЛМИЙ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

ЮСУПОВ УЛУҒБЕК КАДИРОВИЧ

Чирчиқ давлат педагогика университети “Тасвирий санъат ва дизайн” кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада амалиёт дарсларида рангтасвир услублардан бири бўлмиш гризайль техникасида талабаларга расм чиздиришни ўргатиш борасидаги фикрлар қисқача ёритилган. Гризайль техникасида ишлашни талабаларга чуқурроқ ўргатилса, келгусида бўлажак педагоглар ҳамда дизайнерларга фақат фойда келтиришига ишончимиз комилдир.

Аннотация. В данной статье мы попытались кратко обобщить идеи по обучению школьников рисованию в технике гризайль, одному из стилей живописи, на практических занятиях. Мы уверены, что если мы будем учить студентов работать в технике гризайль углубленно, это пойдет только на пользу нашим будущим педагогам и дизайнерам в будущем.

Annotation. In this article, we tried to briefly summarize the ideas for teaching schoolchildren how to draw using the grisaille technique, one of the styles of painting, in practical classes. We are sure that if we teach students how to work in the grisaille technique in depth, it will only benefit our future teachers and designers in the future.

“Гризайль” – французча кулранг сўзидан олинган бўлиб, бунда тасвирлар фақат битта ранг орқали тасвирланади. Ўтмишда асосан меъморчиликда деворий расмлар рельефли бўлиб кўриниши учун гризайль усулида ишланган. Бу услуб классицизм архитектурасида кенг қўлланилган. Бугунги кунда тасвирий санъат йўналишидаги барча илм масканларининг ўқув дастурларида гризайль техникасида тасвир ишлаш катта ўрин тутди. Чунки, бу қаламтасвир ва рангтасвир орасидаги ўзига хос “кўприк” бўлиб, бўлажак меъморлар, дизайнерлар ҳамда ижодкор рассомларга чуқур билим олишлари, касбий кўникма ва маҳоратларини пухта эгаллашларида катта аҳамиятга эга.

Мўйқалам билан тасвир ишлашнинг турларидан бири бўлган, кулранг тусли “гризайль”- деб аталувчи монохром рангтасвирлар қадимги уста рассомларнинг асарларида ҳам тез – тез учраб туради. Улар ўз асарларини яратиш жа-

раёнидаги ишларида ушбу қулай услубдан унумли фойдаланиб, тугалланган, пухта, юқори бадиий даражадаги санъат асарларини яратганликлари маълум. Гризайль илгарилари тасвирий санъат амалиётида кенг қўлланилган бўлиб, ҳозирда ҳам маҳобатли, баъзида эса дастгоҳли рангтасвирда, қисман ҳалқ амалий безак санъати турларида қўлланилмоқда. Мўйқаламда расм чизиш техникасини қадимги уста рассомлар ўз эскизларида, шунингдек мухтасар жанрли композицияларида, портрет ва манзараларда, натюрмортлар чизишда унумли ишлатганлар. Улар ижодий фаолиятларида бистр, тушь, сиёх ва бошқа кўплаб сув ва елим (клей) билан аралаштириб тайёрланган бўёқларда мўйқалам билан расм ишлаганлар. Ўша даврлардаги ишлатилган бўёқлар ҳозирги бизнинг давримизда ишлатилмаяпти. Эндиликда кўплаб бўёқ турлари саноат миқёсида керакли миқдорда ишлаб чиқарилмоқда. Аммо, шунга қарамай бистр (тўқ жигарранг тури)

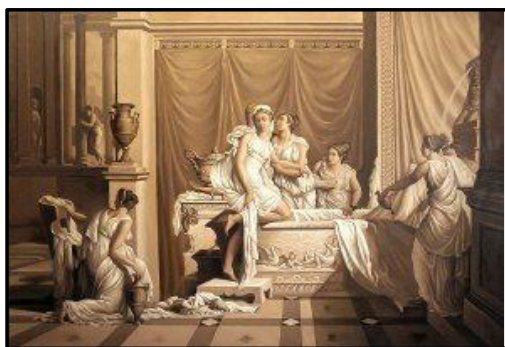
расм чизиш ашёси сифатида ўз мавқеини ҳозирги кунгача ҳам тўлиқ йўқотган эмас. Мўйқаламда расм солиш учун энг мақбул ҳисобланиб келган қора тушь Европада хитой туши пайдо бўлгунга қадар лампа ёки шағам қурумига елим аралаштирилган сув қўшиб таёрланар эди. Қуруқ тушь билан расм ишлашдан олдин, уни эзиб, майдалаб аралаштириш зарур. Бунинг учун чинни идиш, ёки маҳсус тахтача ишлатилади. Яхши сифатли тушь илиқ товланишга эга бўлиб, у қуюқлигининг юқорилиги, тус кўринишининг тим қорадан тортиб, то элас – элас кўз илғайдиган даражадаги нозик, нафис

товланишлари билан ажралиб туради. Гризайль техникасида асар ишлаш муссавирда қуйдаги ҳислатларни шакллантиради:

* Яхлитликни ҳис этиш сезгисини;

* Катта шаклларни лўнда қилиб кўрсата олишни;

* Тасвирдаги тўқ ва оч тусли қисмларни ўзаро муносабатини тўғри белгилай олиш сифатларини тарбиялайди. Шунинг учун ҳам талабалар томонидан рангтасвирга ўтишда дастлабки машқларни гризайль техникасида бажаришлари ўқув жараёнининг муҳим

Деворий сурат “Қиролича хаммоми”

XVIII-аср

Деворий сурат. “Илохлар”

XVIII-аср

қисми ҳисобланади. Талабаларнинг иложи борича олдинги даврлардаги уста рассомлар ишлатган гризайль услубларидан боҳабар бўлишлари ўта муҳим ҳамда фойдалидир.

Ўтмишда италиялик мўйқалам усталари картина ишлашда тўқ кўк рангли қопламалардан фойдаланишган. Унда дастлаб остсуртмалар (подмалевка) оқ ва қора бўёқларда бажарилиб, хошишига

қараб қуюқ суртмалардан берилган. Бу бўёқларда чизги шакллари аниқланиб, сўнгра ранг беришган. Шундан сўнг картинанинг охириги лессировка¹лаш босқичига ўтилган. Бўёқларга ёғли-лок аралаштириб, лессировкалар жилвалантирилган. Иш жараёни икки қисмга бўлиб олиб борилган.

Биринчи жараёнда уста муссавирлар катта аҳамият берадиган чизги ва шакллар топилган. Масалан, тарихчи Ридольфаннинг айтишича бир куни буюк рассом Тинтореттодан унга қайси ранглар

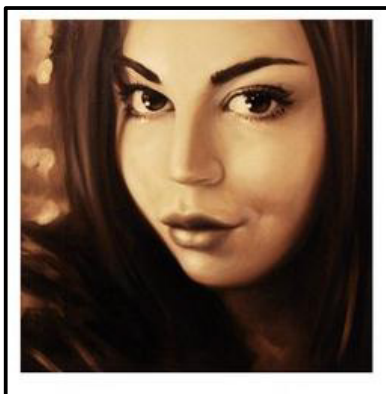
¹ Лессировка – қуюқ суртилган ва қуриган бўёқ устидан уни товлантириш учун тиник, яримтиник бўёқларни нозик ҳолда ишлатиш

кўпроқ ёқиши ҳақида сўрашган-ларида у “Қора билан оқ, чунки улардан бири сояларга куч беради, иккинчиси эса рельефга”- деб жавоб берган экан.

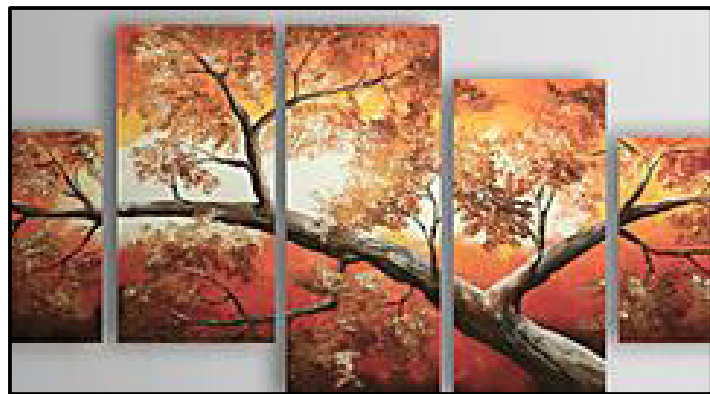
Ишнинг иккинчи қисмида рассомнинг барча диққат эътибори колоритни (ранг-тус уйғунлиги) тўғри топиш билан банд бўлади. Юқорида айтиб ўтилганидек рангтасвирда қўлланиладиган кейинги яримқуюқ ва қуюқ қилиб ишлаш, табиийки, суртилган бўёқларни яхшилаб куритилиши зарурлигини талаб қилган. Рангларнинг куриши ўз навбатида маълум об-ҳаво шароитларида секинлик билан кечган. Бу эса ўз навбатида иш жараёнини секинлаштирган. Уста мусаввир Боровиковский ўз асарларида кулранг қоплама устидан гризайлда “подмалёвка” қилган, яъни остки суяқ суртмалар ишлатган. У мойбўёқ билан тасвирлар ишлаганда саримсоқпиез шарбатидан фойдаланганлиги тўғрисидаги маълумотлар бизгача етиб келган. Бу буюк мўйқалам сохибининг айрим пайтларда худди машхур Ван Дейк сингари мойбўёқда асар ишлаганда сувли бўёқларни ҳам худди бир компонент сифатида киритганлигини кўрсатади. Уйғониш даври рассомларининг гризайль техникасида ишлаш маҳорати ўта юқори бўлган.

Меъмориликда интерьерни безашда ишлаган фрескалари шу қадар кучлики, бу асарларни бир қарашда рельеф ҳайкал ёки, картина эканлагини ажратиш қийин. Кўпгина фрескалар олдин рельефда ишланиб, унинг устидан монохром ранглар билан моҳирона бўялган. Бу билан улар асардаги ечимни янада кучайтириб, жозибадор кўринишларни кашф қилганлар. Юқоридаги расмлардан кўриб турибдики, гризайль санъати ҳақиқатан ҳам ўзига хос бой кўринишга эгадир.

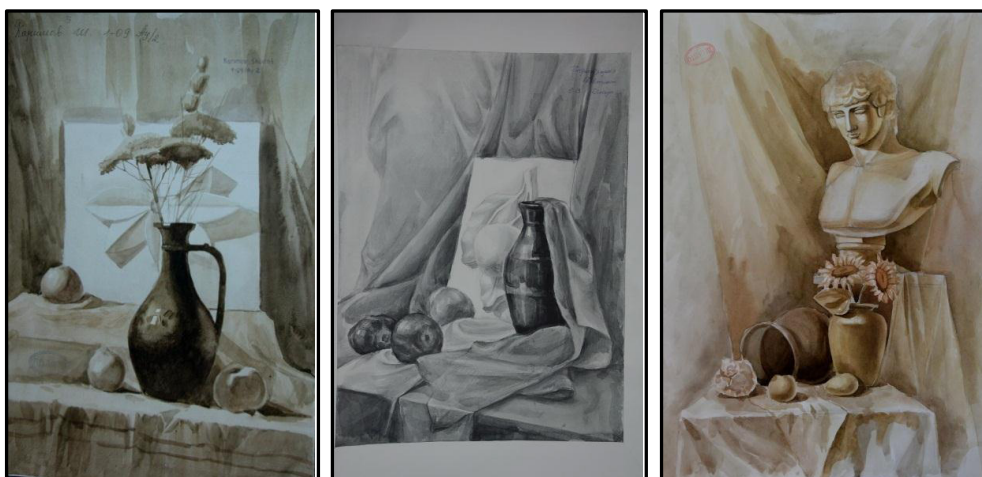
Асрнинг ўргаларига келиб илк бор Францияда тасвирий санъат дарсларида гризайль услубида расм чизиш таълим соҳасига киритилди. Шундан буён ўтган даврлар мобайнида тасвирий ва амалий санъатга ихтисослашган барча таълим масканларида бу услуб дарс режасига алоҳида мавзу сифатида киритилган бўлиб, ўқувчи-талабаларнинг тасвирий санъатнинг нозик қирраларини ўзлаштиришларида асосий манбаа бўлиб келмоқда. Бугунги кунга келиб юртимизда қад кўтараётган кўркем меъморий иншоотларнинг ички қисмларини турли услубларда ишланган картиналар, деворий паннолар билан безатиш анъана бўлиб қолди. Мустақиллик шарофати туфайли инсонларнинг эстетик диди ва маънавий

Қиз портрети. Гризайль

Ландшафт манзараси. Гризайль

онги анча ўсди. Шу сабабдан ҳам, бизнинг олдимизда турган энг долзарб масалалардан бир бўлажак меъморлар ҳамда дизайнерларимизни ҳар томонлама етук кадр қилиб тайёрлашимиз зарур. Зеро, улар келажакда аҳоли эҳтиёжи ва талабларидан келиб чиққан ҳолда, гўзал ва такрорланмас иншоотлар барпо қилсинлар.

Хулоса

Рассомлар тус масалаларига катта аҳамият беришади, чунки тус шаклни кўрсатади, ҳажм ҳақида ёрқин тасаввур беради, бўшлиқни ҳис қилиш имконини беради, тасвири очишда аниқликни қўшади.

Шунинг учун уларнинг педагогик фаолиятида вазифаларни тусларда ҳал қилиш

муҳим ўрин эгаллайди.

Тасвирий санъат дарсларида гризайль техникасида ишлаш технологиясини ўрганиш жуда муҳимдирю

Мақолада тақдим этилган гризайль техникасида натюрморт устида ишлаш босқичлари талабаларга тус муносабатларни тушуниш ва етказиш масалала-

рини тушунишга ёрдам беради, уларга бадий материалларнинг техник хусусиятларини яхшироқ тушунишга имкон беради.

Мақоладаги гризайль техникасидаги натюрморт устида ишлаш босқичлари намуналари фотосуратлари билан санъат мактаблари ўқитувчилари ва умумтаълим мактабларининг тасвирий санъат ўқитувчилари дарсига тайёргарлик кўришда ёрдам беради.

Дарснинг натижаси болалар томонидан натюрмортнинг яхлит оҳангини идрок этиш, умумий оҳанг массасидаги ярим тонлар ва сояларнинг фарқини аниқлаш, маконни этказиш, режалаштириш, объектлар ҳажми, битта рангдан фойдаланганда гўзал эффектларни яратишни аниқ тушунишдир. .

Гризайль техникаси бўйича топшириқлар куйидаги натижаларни беради:

тус муносабатларни аниқ тушуниш;

тус нюансларнинг бойлиги;

объект текстуралари;

тасвирларнинг аниқлиги.

Гризайль ёрдамида ёш рассом нарсаларнинг моҳиятини янада нозикроқ ту-

шунишга, мураккаб расм ишларига тай-ёргарлик кўради.

Натюрмортда нарсаларнинг тус бўйича қисмларга ажратиш ва тус муносабатларни яхлит тарзда етказишни ўрганган талабалар табиатни очик ҳавода

яхшироқ ҳис қилишади, композициядаги мураккаброқ муаммоларни ҳал қилишади ва умуман олганда, ҳар қандай муаллифлик ғоясини яратиш ва қуриш имкониятига эга бўладилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гильманова Н.В. Рангасвирда ёруғлик ва ранг. -Тошкент, 2012.
2. Раҳметов С. Дастгоҳда рангасвир композиция асослари. Ўқув қўлланма - Тошкент , 2007.
3. Соибов Т.З., Бекматов С.Р. Расм, Тошкент,. – 2000 й
4. Юсупов, У. Қ. Ҳайкалтарошлик санъатининг қадимги намуналарини ўргатиш орқали талабаларда эстетик тарбияни ривожлантириш // Academic research in educational sciences 3.12 (2022): 498-505
5. Султанов Х.Э. Тасвирий санъат таълимида кластер ёндашуви таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш омили //Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi № 4-sonli respublikasi ko'p tarmoqli, ilmiy konferensiya// 22-dekabr 2022-yil 236-242 б
6. Х Э Султанов. (2023). Методика преподавания прикладной графики в художественно-образовательных учреждениях республики Узбекистан. PEDAGOGS Jurnal, 32(2), 4–8.
7. Хайтбой Эралиевич Султанов, Нилуфар Хикматуллаевна Бойназарова Тасвирий санъат таълимида кластер ёндашуви орқали ёшларнинг маънавий дунёқарашини шакллантириш // Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities / – 2023. – Т. 11. – №. 3. – С. 376-382
8. Berdiyev Doston Abduvoitovich. (2023). Steam ta'limini tatbiq etish orqali tasviriy san'at fanini o'qitish metodikasi mazmunini takomillashtirish usullari. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(18), 187–193
9. Imomatova Umida Mirpulatovna Mustaqillik davrida haykaltaroshlik san'atining rivojlanish tendensiyasi // Journal of new century innovations / Pages: 37-42
10. Мирсоатова Лайло Ўткир қизи Тасвирий санъатни ўқитишда кластер ҳамкорлигини йўлга қўйишнинг аҳамияти (Муסיқа ва санъат мактаблари мисолида)// BELARUS, International scientific-online conference, Part 12, March 19th, p:24-27
11. Abduvoitovich B. D. Tasviriy san'atda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati //So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. – 2023. – Т. 6. – №. 4. – С. 54-58.
12. Султанов Хайтбой Эралиевич, Алимова Нодира Шавкат қизи Zamonaviy ta'limda tasviriy san'atni o'qitish muammolari// INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION: a collection scientific works of the International scientific online conference (23rd March, 2023) – Canada, Ottawa : "CESS", 2023. Part 13–18 p
13. Berdiyev Doston Abduvoitovich 2023. Umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish muammolari (tasviriy san'atni o'qitish metodikasi tarixi). Scientific Impulse. 1, 9 (May 2023), 520–527.

LOGARIFMIK TRANSENDENT TENGSIZLIKLARNI YECHISH

Qo'qon davlat pedagogika instituti
MAXMUDOVA OZODAXON YULDASHEVNA
Qo'qon davlat pedagogika institute talabasi
TURSUNMAXMUDOVA ASILAXON BAHODIRJON QIZI

Annotation; this article provides information on solving logarithmic transcendental inequalities. It shows that the use of interval method is effective in solving transcendental inequalities. Tables were used to divide the inequality required to be solved into several functions and to determine the signs of these functions in each considered interval.

Аннотация; В статье приведены сведения о решении логарифмических трансцендентных неравенств, показано, что использование интервальных методов эффективно при решении трансцендентных неравенств. Неравенство, которое требуется решить, разбивается на несколько функций и по таблицам определяются знаки этих функций на каждом рассматриваемом интервале

Annotatsiya; Ushbu maqolada logarifmik transendent tengsizliklarni yechish haqida ma'lumotlar berilgan. Unda transendent tengsizliklarni yechishda ham intervallar usulidan foydalanish yaxshi samara berishi ko'rsatib o'tilgan. Yechilishi talab qilingan tengsizlikni bir nechta funksiyalarga ajratib, bu funksiyalarning ishoralarini har bir qaralayotgan intervallarda aniqlash uchun jadvallardan foydalanilgan

Keywords: transcendental equation, algebraic equation, equally strong form substitution, area of definition of function, method of intervals.

Ключевые слова: трансцендентное уравнение, алгебраическое уравнение, эквивалентная сильная замена формы, область определения функции, метод интервалов.

Kalit so'zlar: Transendent tenglama, algebraik tenglama, teng kuchli shakl almashtirish, funksiyaning aniqlanish sohasi, intervallar usuli.

bunda - ixtiyoriy elementar transendent funksiya, ko'rinishidagi tengsizliklarni yechishda ham intervallar usulidan foydalaniladi. Bunda funksiyaning aniqlanish sohasi, nollari va funksiya aniqlanmagan nuqtalar ya'ni maxrajning nollari ajratgan intervallarda ishoralarini aniqlaymiz.

Agar elementar transendent funksiya biror bir oraliqda argumentning barcha qiymatlarida aniqlangan va unda nolga aylanmasa, u holda argumentning bu

qiymatlarida o'z ishorasini saqlaydi.

Intervallar metodi quyidagi 3 ta bosqichdan iborat

10. Funksiyaning aniqlanish sohasi va maxrajning nollari topiladi.

20. Funksiyaning nollari topiladi.

Funksiyaning nollari va funksiya maxrajining nollari orqali funksiyaning aniqlanish sohasi bir qancha oraliqlarga (interval, yarim interval, yarim segment) ajratiladi.

3⁰. $f(x)$ funksiyaning har bir oraliqdagi o'zgarmas ishoralari aniqlanadi.

1-misol. Ushbu

$$(\log_{tgx} 3)^2 \leq \log_{tgx} (3tg^2 x)$$

tengsizlikni yeching.

Yechish. Tengsizlikning aniqlanish sohasi $0 < tgx \neq 1$ dan iborat bo'lganligi uchun berilgan tengsizlik

$$(\log_{\text{tg}x} 3)^2 \leq \log_{\text{tg}x} 3 + 2$$

dan iborat. Bundan $-1 \leq \log_{\text{tg}x} 3 \leq 2$. Oxirgi qo'sh tengsizlik quyidagi 2 ta sistemalar birlashmasiga teng kuchli.

$$\begin{cases} \text{tg}x > 1, \\ \frac{1}{\text{tg}x} \leq 3 \leq \text{tg}^2 x; \end{cases} \quad (\text{I})$$

$$\begin{cases} 0 < \text{tg}x < 1 \\ \frac{1}{\text{tg}x} \geq 3 \geq \text{tg}^2 x. \end{cases} \quad (\text{II})$$

(I) sistema quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\begin{cases} \text{tg}x > 1, \\ \text{tg}x \geq \frac{1}{3}, \\ \text{tg}x \geq \sqrt{3}. \end{cases}$$

Bu $\text{tg}x \geq \sqrt{3}$ tengsizlikka teng kuchli. Bundan $\frac{\pi}{3} + \pi k \leq x < \frac{\pi}{2} + \pi k; \quad k \in \mathbb{Z}$.

(II) sistema quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi.

$$\begin{cases} 0 < \text{tg}x < 1 \\ \text{tg}x \leq \frac{1}{3} \\ \text{tg}x \leq \sqrt{3} \end{cases}$$

U $0 < \text{tg}x \leq \frac{1}{3}$ sistemaga ekvivalent. Bundan $k\pi < x \leq \text{arctg} \frac{1}{3} + k\pi, \quad k \in \mathbb{Z}$

Javob: $\frac{\pi}{3} + \pi k \leq x < \frac{\pi}{2} + \pi k, \pi k < x \leq \text{arctg} \frac{1}{3} + \pi k; \quad k \in \mathbb{Z}$

2-misol. Ushbu

$$\cos^2(x+1) \lg(9-2x-x^2) \geq 1$$

tengsizlikni yeching.

Yechish. Tengsizlikning chap qismi 2 ta ko'paytuvchidan iborat. Ixtiyoriy x uchun

$$0 \leq \cos^2(x+1) \leq 1$$

tengsizlik o'rinli. Bu ko'paytma

$$\lg(9 - 2x - x^2) \geq 1$$

bo'lganda birga teng yoki birdan katta bo'ladi.

$$\begin{cases} (9 - 2x - x^2) \geq 10 \\ (x+1)^2 \leq 0 \end{cases}$$

Bundan $x = -1$. Tekshirish natijasida $x = -1$ berilgan tengsizlikning yechimi bo'ladi.

Javob: $x = -1$

3-misol. Ushbu

$$\left(1 - \frac{x}{2}\right) \log_{13-3 \cdot 2^x} 4 \leq 1$$

tengsizlikni yeching.

Yechish. Berilgan tengsizlikni yechish quyidagi tengsizlikni yechishga keltiriladi:

$$f(x) = \left(1 - \frac{x}{2}\right) \log_{13-3 \cdot 2^x} 4 - 1 = \frac{(2-x) - \log_2(13-3 \cdot 2^x)}{\log_2(13-3 \cdot 2^x)} \leq 0$$

$f(x)$ funksiyaning aniqlanish sohasini topamiz:

$$0 < 13 - 3 \cdot 2^x \neq 1$$

$$2^x \neq 4; \quad 2^x < \frac{13}{3}$$

$$x \neq 2; x < \log_2 \frac{13}{3}$$

Endi $f(x)$ funksiya suratining nollarini topamiz:

$$(2-x) - \log_2(13 - 3 \cdot 2^x) = 0$$

$$\log_2 2^{2-x} = \log_2(13 - 3 \cdot 2^x)$$

$$\left(2^x - \frac{1}{3}\right)(2^x - 4) = 0 \Leftrightarrow \begin{cases} x = \log_2 \frac{1}{3} \\ x = 2 \end{cases}$$

Topilgan qiymatlar funksiya aniqlanish sohasini quyidagi intervallarga ajratadi:

$$\left(-\infty; \log_2 \frac{1}{3}\right), \left(\log_2 \frac{1}{3}; 2\right), \left(2; \log_2 \frac{13}{3}\right)$$

Bu intervallarning har birida $f(x)$ funksiyaning ishorasini aniqlaymiz.

Buning uchun $f(x)$ funksiyaning quyidagi ko'rinishda yozib olamiz:

$$f(x) = \frac{\varphi_1(x)}{\varphi_2(x)}$$

Bunda

$$\varphi_1(x) = (2-x) - \log_2(13 - 3 \cdot 2^x)$$

$$\varphi_2(x) = \log_2(13 - 3 \cdot 2^x)$$

Quyidagi jadvalni to'ldiramiz

№	1	2	3
Interval	$\left(-\infty; \log_2 \frac{1}{3}\right)$	$\left(\log_2 \frac{1}{3}; 2\right)$	$\left(2; \log_2 \frac{13}{3}\right)$
$\varphi_1(x)$ ishorasi	+	-	+
$\varphi_2(x)$ ishorasi	+	+	-
$f(x)$ ishorasi	+	-	-

Demak, berilgan tengsizlik yechimi jadvaldagi ikkinchi va uchinchi interval va funksiyaning noli $x = \log_2 \frac{1}{3}$ dan iborat.

$$\text{Javob: } \left[\log_2 \frac{1}{3}; 2 \right) \cup \left(2; \log_2 \frac{13}{3} \right)$$

4-misol. Ushbu

$$\log_{84-2x-x^2} \cos x \leq \log_{x+19} \cos x$$

tengsizlikni yeching.

Yechish. Berilgan tengsizlikni

$$f(x) = \log_{84-2x-x^2} \cos x - \log_{x+19} \cos x \leq 0$$

tengsizlikni yechishga keltiramiz. Funksiyaning aniqlanish sohasini topamiz.

$$\begin{cases} 0 < 84 - 2x - x^2 \neq 1, \\ 0 < x + 19 \neq 1, \\ \cos x > 0 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} -7 < x < x_1, \\ x_1 < x < -\frac{3\pi}{2}, \\ -\frac{\pi}{2} < x < \frac{\pi}{2}, \\ \frac{3\pi}{2} < x < x_2, \\ x_2 < x < 6. \end{cases}$$

$$\text{Bunda } x_1 = -\frac{1 + \sqrt{167}}{2} \text{ va } x_2 = \frac{-1 + \sqrt{167}}{2}. \text{ Endi funksiyaning nollarini}$$

topamiz. Funksiyaning aniqlanish sohasida bu tenglama quyidagi tenglamalar birlashmasiga teng kuchli

$$\begin{cases} \cos x = 1 \\ 84 - 2x - 2x^2 = x + 19 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x = -2\pi, \\ x = 0, \\ x = -\frac{13}{2}, \\ x = 5 \end{cases}$$

$f(x)$ funksiyaning 9 ta ko'rsatilgan intervallarda ishoralarini aniqlash uchun quyidagi jadvalni tuzamiz. Qaralayotgan intervallarda $0 < \cos x < 1$ bo'lganligi uchun funksiyani quyidagi ko'rinishda yozish mumkin.

$$f(x) = \frac{\log_{\cos x}(x+19) - \log_{\cos x}(84-2x-2x^2)}{\log_{\cos x}(84-2x-2x^2) \log_{\cos x}(x+19)}$$

yoki

$$f(x) = \frac{\varphi_1(x)}{\varphi_2(x)\varphi_3(x)}$$

Bunda

$$\begin{cases} \varphi_1(x) = \log_{\cos x}(x+19) - \log_{\cos x}(84-2x-2x^2) \\ \varphi_2(x) = \log_{\cos x}(84-2x-2x^2) \\ \varphi_3(x) = \log_{\cos x}(x+19) \end{cases}$$

Bu funksiyalarning ishoralarini har bir qaralayotgan intervallarda aniqlaymiz.

№	1	2	3	4	5	6	7
Intervallar	$(-\infty; -1)$	$(-1; -\frac{13}{2})$	$(-\frac{13}{2}; -2\pi)$	$(-2\pi; -\frac{13}{2})$	$(-\frac{13}{2}; -1)$	$(-1; 0)$	$(0; \infty)$
$\phi_1(x)$ ishorasi	-	-	+	+	+	+	+
$\phi_2(x)$ ishorasi	+	-	-	-	-	-	-
$\phi_3(x)$ ishorasi	-	-	-	-	-	-	-
$f(x)$ ishorasi	+	-	+	+	+	+	+

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, $f(x)$ funksiya manfiy qiymatlarni ikkinchi va sakkizinchi intervallarda qabul qiladi. Funksiya nollarini qo‘shib tengsizlik yechimini hosil qilamiz.

$$\text{Javob: } \left(-\frac{1+\sqrt{167}}{2}; -\frac{13}{2}\right) \cup \left[5; -\frac{-1+\sqrt{167}}{2}\right) \cup \{-2\pi\} \cup \{0\}.$$

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. А.Я.Канель-Белов, А.К.Ковальджи "Как решают нестандартные задачи" Москва Изд. МЦНМО, 2008г.
2. Севрюков, П. Ф "Школа решения задач с параметрами" Учебно-методическое пособие. Ставрополь. Сервис-школа, 2007.
3. П.Ф.Севрюков, А.Н.Смоляков "Тригонометрические, показательные и логарифмические уравнения и неравенства" Москва. 2008
4. В.Н.Литвиненко, А. Г. Мордкович "Практикум математике" Алгебра. Тригонометрия. Учебное Пособие. Москва «Абф- 1995»
5. В. П. Моденов Пособие для поступающих в вузы. Москва «Новая Волна» 2002.

ТАЪЛИМНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА БОШҚАРУВ ХОДИМЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙИ-МАДАНИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛЛАРИ

JURAYEV VOXIDJON-Farg 'ona davlat universiteti

Ривожланишнинг ҳозирги босқичида дунё тобора кўп кутбли бўлиб бормоқда ва турли маданият вакиллари ўртасидаги алоқа уларни бир-бирига жуда боғлиқ қилади. Айнан 21-асрда ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётда жамиятнинг технологик ривожланиши даражасида катта ўзгаришлар рўй бермоқда. Бундай тез ўзгарувчан жамиятда яшаш учун бошқа маданият вакиллари билан самарали мулоқот олиб бориш, яъни ижтимоий-маданий мулоқотнинг муваффақиятли иштирокчиси бўлиш керак.

Олимлар маданиятларнинг кириб боришининг бир нечта йўналишларини аниқлайдилар, улардан энг муҳими янги технологиялар ва мултимаданиятни ривожлантиришдир. Бизнинг фикримизча, фақат ушбу соҳаларнинг ўзаро боғлиқлиги ижтимоий-маданий алоқа компетенцияларини ўзлаштириш учун асос яратиши мумкин.

Демократик жамиятда авлодлар алоқаси ҳар доим алоҳида эътибор мавзусидир, уни тўхтатиб бўлмайди, чунки бу жамият барқарорлигининг кўрсаткичидир. Ҳар бир янги авлод ўз ҳаётий дунёсини – ижтимоий-маданий маконни куради, унда шахс ижтимоий мавзу сифатида, профессионал шахс сифатида аниқланади. Ижтимоий фанлар мутахассисларининг касбий таълимига келсак, бу ерда ижтимоий-маданий макон янада муҳимроқдир, чунки бу бошқарувдаги ходимнинг касбий маданиятининг муҳим таркибий қисми бўлган касбий муносабатлар, меъёрлар ва кадриятлар тизимини ташкил қилади.

Педагогик анъаналарнинг шакллани-

ши, ривожланиши ва ўзгариши педагогик таълим мазмуни орқали касбий тайёргарлик жараёнида таъминланади. Анъана нафақат бир авлоднинг ҳаётий тажрибасини бошқасига ўтказмайди, балки ижтимоий маълумотларни сақлайди ва кундалик ҳаётни ва унинг ижтимоий-маданий қисмларини бошқа авлодга ўтказиши. Тарихий ва педагогик меросни тушунмасдан олдинги авлодларнинг ижтимоий-маданий маконига кириб бориш мумкин эмас.

Педагогика тарихи касбий компетенциянинг асосини ташкил этувчи касбий ва педагогик дунёқарашни ривожлантиришга ёрдам беради. Шу билан бирга, биз педагогика тарихи талабаларга педагогик тамойилларнинг асоси тарихий таркиб эканлигини тушуниш имкониятини беради, уларнинг хабардорлиги анъаналарга алоҳида танқидий муносабатни шакллантиришга ёрдам беради деб ҳисоблаймиз. Педагогика тарихи ўтмиш меъёрлари ва кадриятларини инкор этишга эмас, балки тарихий-педагогик жараённинг муваффақиятини аниқлашга, таълим назарияси ва амалиёти замонавийликка қандай яқинлашганлигини намоиш этишга қаратилган бўлиб, бу назария ва амалиётни янада тушунарли қилади.

Тарихий ва педагогик билимлар, бизнинг фикримизча, объектив билимдир, чун-

ки улар доимо долзарб бўлиб, қандайдир тарзда умумий билим жараёнига киритилган. Педагогик билим ва педагогик маданият ўзаро боғлиқ бўлиб, бир-бирини тўлдиради, бу одамлар мавжудлигининг муҳим тенденциясини – бир-бирини билиш ва тушуниш истагини акс эттиради.

Шу билан бирга, тарихий ва педагогик билимлар ўтмишдаги ижтимоий-маданий маконга кириш ва касбий таълимда замонавий ва келажакдаги ижтимоий-маданий маконни ривожлантириш учун асос яратишга имкон беради.

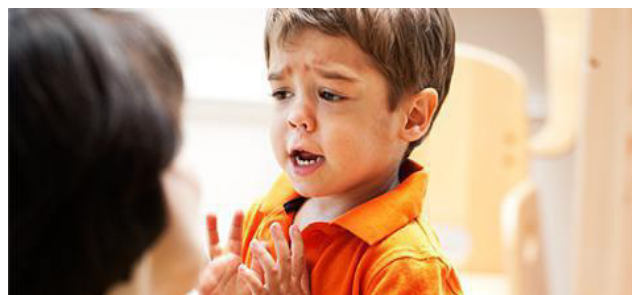
Ҳозирги вақтда бошқарувдаги ходимлар шахсини ижтимоийлаштириш жараёнида ижтимоий фанларнинг роли ортиб бормоқда, бу жамиятимизни ислоҳ қилиш ва унинг энг муҳим соҳаси – таълим билан боғлиқ. Ижтимоий муносабатлар соҳасидаги муайян силжишлар, шунингдек, шахснинг кадрият йўналишлари устуворликларининг сифат ўзгаришлари таълим ва тарбия мақсадлари ва мазмунининг ўзгаришига олиб келади.

Ижтимоий таълим дунёни идрок этиш ва ўқувчилар шахсининг онгини шакллантиришга, маданий кадриятларни, меъёрларни, муносабатларни, хулқ-атворнинг қиймат-меъёрий шакллари, ҳаётини ўзлаштиришга сезиларли таъсир кўрсатади. Ижтимоий фанлар циклидаги маълумотлар атрофдаги дунё, жамият ҳаёти, иқтисодиёт, сиёсат, маданият ва санъат ҳақида тасаввур беради. Ушбу маълумотлар шахснинг жамият эҳтиёжлари ва манфаатлари билан танишишига имкон беради, миллий муаммоларни яхшироқ тушунишга ҳисса қўшади, мамлакатда ва дунёда содир бўлаётган воқеаларни таништиради [66].

Ҳозирги босқичда ижтимоий фанларни ўқитишнинг энг муҳим мақсадларидан бири – бу замонавий билим даражасига мос келадиган дунё манзарасини шакллантириш ва бошқарувдаги ходимларни дунё ва миллий маданиятлар тизимига тўғридан-тўғри киришни таъминлайдиган дунё манзараси-

ни шакллантиришдир. Бошқа халқларнинг тили ўзаро тушуниш ва одамларнинг ўзаро алоқа воситасига айланади, ижтимоий фанлар эса миллий-маданий таълим даражасини оширишга ҳисса қўшади.

XIX аср охири - XX аср бошларида чет тиллари ва ижтимоий фанлар циклининг фанларини ўқитиш ва уларни ўрганишнинг катта ва муҳим ривожланиш ва тарбиявий аҳамияти тўғрисида турли хил қарашлар мавжуд эди. К.Д. Ушинский чет тилларини ўрганишнинг тарбиявий ва умумий тарбиявий аҳамияти чет тили маданияти билан танишишда, ақл гимнастикасида ётади, деб ҳисоблаган. Бундан ташқари, у тилларни ўрганиш одамларнинг хусусиятларини ва уларнинг характерини ўрганишнинг самарали воситаси эканлигини таъкидлади. Унинг фикрича, тилни ўрганиш халқ характерига кириб бориш, уларнинг ижтимоий-маданий ҳаётини ўрганиш учун энг яхши ва ягона ҳақиқий воситадир ва тил қанчалик чуқур ўрганилса, халқнинг характери шунчалик аниқ маълум бўлади. У қуйидаги тезисни чуқур асослаб берди: тил – билиш воситаси ва қуроли, шу билан бирга инсоннинг энг қудратли тарбиячиларидан биридир.

Ижтимоий фанлар циклини ўқитишнинг муҳим вазифалари, бошқалар қатори, қуйидагилардан иборат:

- тили ўрганилаётган халқ адабиёти билан танишиш. Адабиёт маданиятнинг бир қисми сифатида халқнинг маънавий ҳаётини тил орқали акс эттиради, чунки тил оғзаки бойликдир;
- мантиқий фикрлашни ривожлантириш;
- маълум бир тилда сўзлашувчилар би-

лан оғзаки ёки ёзма алоқа ўрнатиш;

- бу тилда сўзлашувчи ватандошлар билан алоқа қилиш [206].

Ижтимоий-маданий алоқаларнинг мураккаб муаммосини ҳал қилиш зарурати билан дуч келган америкалик ўқитувчилар ижтимоий-маданий компетенцияни тақомиллаштириш соҳасида фаол ижтимоий-маданий тадқиқотларни бошладилар. Уларнинг тадқиқотлари натижалари шундан иборатки, бошқарувдаги ходимлар дунёдаги глобаллашув жараёнларининг моҳияти ва аҳамиятини тушунадиган муҳитни яратиш зарур. Натижада улар бошқа маданият вакиллари билан самарали мулоқот қилиш кўникмаларига эга бўладилар. Улар ушбу муаммонинг муҳим ечимини ўқув ва таълим режаларини халқаролаштиришда кўришди, бу эса бошқарувдаги ходимларга бошқа маданиятни, бошқа маданий кадрларни тушунишни ва қабул қилишни ўрганишга имкон беради. Бу ушбу маданият вакиллари билан муваффақиятли мулоқот қилишга; уларнинг маданиятини ва ўзларини ушбу маданиятда турли хил кўзлар билан кўришга; бошқа маданият вакиллари билан алоқа, ҳаёт ва иш нуқтаи назаридан уларнинг хатти-ҳаракатларини тузатишга имкон беради [117].

Биз ижтимоий-маданий компетенция ва ижтимоий-маданий таълим аста-секин таълим концепциясининг муҳим жиҳатларидан бирига айланганини таъкидлаймиз. Таълимнинг ижтимоий-маданий концепцияси бошқа маданиятлар билан ҳар куни учрашиш барча мамлакатлардаги кундалик вазиятни акс эттиришидан келиб чиқади. Шунинг учун биз ижтимоий фанлар бошқарувдаги ходимларни чет эл маданияти билан ҳар қандай нотўғри қарашлардан холи мулоқот қилишга ундаши ва уларни ижтимоий-маданий мулоқотга қодир қилиши керак деб ҳисоблаймиз.

Тил кўникмаларини эгаллаш билан бир қаторда ўрганилаётган тил мамлакатининг маданияти, санъати ва илм-фан соҳасидаги

билимларни олиш керак, бу ижтимоий цикл субъектлари томонидан осонлаштирилади. Ўрганилаётган тил мамлакати маданиятини тил орқали ҳам сингдириш мумкин деган гап янгилик эмас. Биз немис олими Ж. Хердернинг чет тилларининг халқлар ва маданиятларни икки томонлама таништириш, халқлар ўртасидаги ўзаро тушуниш воситаси сифатидаги аҳамияти ва инсонпарварлик цикли субъектларининг роли ҳақида гапирган фикрига кўшиламиз. Чунки тарих, адабиёт, мусиқа, маданиятшунослик ва санъат инсонпарварлик ғояларини қўллаб-қувватлашга ҳисса қўшади [232].

Биз чет тиллари ва ижтимоий фанлар

циклини ўқитишнинг асосий вазифаси ҳозирги кунда тилни ҳақиқий ва тўлақонли сифатида ўқитиш деб ҳисоблайдиган олимларнинг нуқтаи назарини баҳам кўрамиз. Бошқача қилиб айтганда, чет эл ва она тиллари ва ижтимоий фанлари орқали бошқарувдаги ходимлар дунёнинг ижтимоий-маданий манзарасини ўрганадилар, чунки ижтимоий фанлар берадиган дунёни билмасдан тилни алоқа воситаси сифатида ўрганиш мумкин эмас [199].

Ижтимоий-маданий тушунишнинг моҳияти бошқа халқни тушунишда, бошқа маданиятни тан олишда эканлигини яна бир бор таъкидлаш зарур деб ҳисоблаймиз. Чет эл маданияти билан алоқада бу маданиятни тушуниш жуда муҳимдир. Ижтимоий-маданий мулоқотда икки томоннинг тушунчалари бирлашади. Бошқа одамлардан фарқли ўларок, инсон ўз маданиятини ва ўз турмуш тарзини ижтимоий-маданий алоқада турли маданият вакилларининг тушунчасини белгилайдиган маданий рамзлар орқали тушунади [232].

Шундай қилиб, ижтимоий-маданий алоқасиз ижтимоий-маданий компетенцияни ривожлантириш мумкин эмас. Бизнинг фикримизча, фақат ижтимоий-маданий компетенцияни такомиллаштириш омилларидан бири сифатида ижтимоий-маданий мулоқотга шундай ёндашиш билангина шундай муҳитни яратиш мумкин, шу жумладан, чет тили ва ижтимоий фанлар бўйича синфда, талабалар ўқиш пайтида ўз миллий маданияти ва бошқа маданиятларини ўз ва чет эл кадриятлари, урф-одатлари, анъаналари, динлари ва турмуш тарзини таққослашлари уларнинг миллий маданиятини тушунишга ва уни қайта баҳолашга ёрдам беради.

Шундай қилиб, биз маҳаллий маданият билан танишиш ва чет эл маданиятини ўрганиш лингвистик-минтақавий тажрибани эгаллашнинг ҳал қилувчи омилларидан бири деб ҳисоблаймиз, бу эса ўз навбатида муваффақиятли ижтимоий-маданий мулоқотга, кўп маданиятли муҳитда самарали мулоқотга, ўз миллий кадр-қимматини сақлаб қолишга ва ижтимоий-маданий ком-

петенцияни, миллий маданиятни ривожлантиришга олиб келади.

Фуқаролик таълими ва тарбиясининг йўналишларидан бири бўлган ижтимоий-маданий таълимнинг долзарблиги шубҳасиздир. Ижтимоий маданийлик ижтимоий воқеликнинг объектив хусусиятини акс эттиради ва ижтимоий воқелик, ўз навбатида, турли маданият вакиллари яшайдиган жамиятдан бошқа нарса эмас. Бизнинг таклиф этилаётган тадқиқотимизнинг муҳим жиҳати шундаки, унинг йўналиши етарли ижтимоий-маданий мулоқотни рағбатлантирадиган ижтимоий-маданий компетенцияни ривожлантиришга қаратилган.

Ижтимоий-маданий компетенция қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади:

- фалсафа, этнолингвистика, тарих ва минтақашунослик соҳасидаги маълумотларга асосланган лингвистик-минтақавий компонент – лингвистик ва минтақавий тажрибани шакллантиришга ёрдам беради;

- социология, тилшунослик ва лингвистика соҳасидаги билимларни умумлаштиришга қаратилган ижтимоий-лингвистик компонент;

- бошқарувдаги ходимларни умуминсоний маданият билан таништиришга асосланган ижтимоий психология, этнография, маданий компонент билан боғлиқ бўлган ижтимоий-психологик компонент – турли халқларнинг маданий ўзига хослигини ва уларнинг жаҳон маданияти ривожига қўшган ҳиссасини кадрлашга йўналтирилган ўрганишга ёрдам беради.

Миллий ўзига хос хатти-ҳаракатларга келсак, бу ерда, бизнинг фикримизча, зарур ижтимоий-маданий маълумотларни тўплаш, тизимлаштириш ва қайта ишлашга, ижтимоий-маданий мулоқот пайтида юзага келадиган турли хил ижтимоий-маданий вазиятларда ҳаракат қилиш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам берадиган муаммоли вазифаларни яратиш муҳимдир.

Ижтимоий-маданий компонентни ўқиш мақсади қуйидаги йўналишларни ўз

ичига олади:

- чет эл маданиятида компетенцияларга эришиш ва шу билан бирга ушбу компетенцияни шакллантириш қобилияти;

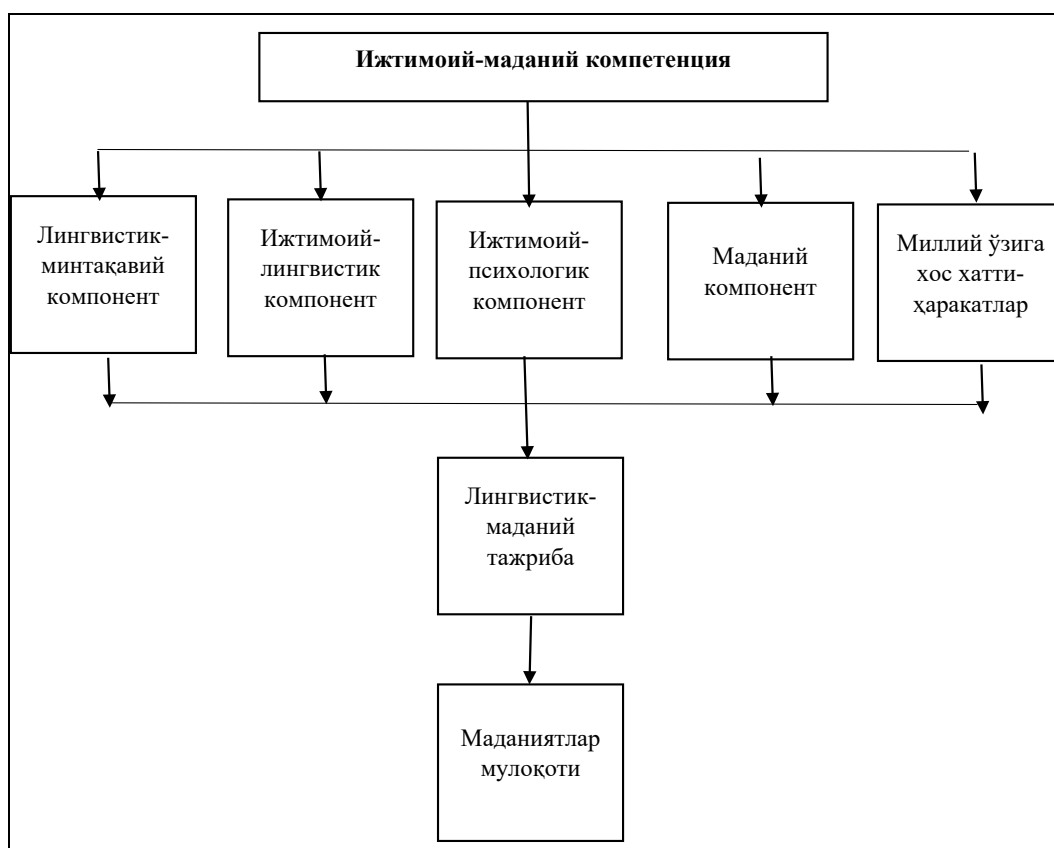
- ўз маданиятини билиш ва бу ҳақда чет тилида гапириш қобилияти;

- бошқасига ҳурмат ва бағрикенгликка олиб келадиган ижтимоий-маданий тушунишга эришиш;

- ўз маданиятини танқидий кўриш қо-

билияти [239].

Буларнинг барчаси, биз ишонганимиздек, лингвистик ва маданий тажрибани эгаллашга ҳисса қўшадиган ва маданиятларнинг адекват мулоқотини таъминлайдиган ижтимоий-маданий компетенцияни ривожлантиришга ёрдам беради. Биз ушбу вазиятни қуйидаги расм ёрдамида тасвирлашга ҳаркат қилдик (1-расм):

1-расм. Ижтимоий-маданий компетенция компонентлари

Ишончимиз комилки, чет тиллари ва ижтимоий цикл фанларини маданиятлар мулоқоти шароитида ўқитишда, агар ижтимоий цикл мавзуларининг тили ва билимлари бошқарув ходимларни маънавий маданият билан таништириш воситаси сифатида ишлатилса, чексиз таълим имкониятлари пайдо бўлади. Ижтимоий-маданий мулоқот қобилиятлари кўп жиҳатдан етарли ижтимоий-маданий маълумотларга эга бўлган ва ушбу тил билан ишлайдиган одамларнинг

маданияти ва дунёсини етарли даражада тушунадиган коммуникантларга боғлиқ.

Шуни таъкидлаш керакки, маданиятлар мулоқоти нафақат бошқа давлатлар маданияти билан танишиш, балки халқимизнинг ҳаёти ва кундалик ҳаётининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг маънавий мероси билан танишиш учун ҳам жуда муҳимдир. Бошқарув ходимлари ўз она тилини, ўз маданияти ва қадриятларини бошқа маданият призмаси орқали ва аксинча англай бошлайдилар.

Миллий республикаларда маданиятлар мулоқоти муаммоси айниқса долзарбдир, чунки бошқарув ходимларнинг миллий маданиятига таяниш уларнинг ижтимоий-маданий компетенциясини такомиллаштиришнинг етакчи тамойилларидан бири бўлиб, чет тиллари ва ижтимоий фанларни ўрганиш ва ушбу тилларда она тилида сўзлашувчиларнинг маданияти, уларнинг менталитети, миллий характери, дунёқараши, урф-одатлари ва анъаналарини чуқур ва кўп қиррали билмасдан туриб, турли маданиятлардан жамият вакиллари ўртасида алоқа воситаси сифатида фойдаланиш мумкин эмас.

Ҳар бир миллат дунёқарашининг марказида ўзига хос қадриятлари тизими, ижтимоий стереотиплар, когнитив схемалар ётади. Шунинг учун инсон онги ҳар доим этник жиҳатдан шартланган, бир халқ томонидан дунёни идрок этиш ҳар доим ҳам бошқа халқ томонидан дунёни идрок этиш билан мос келмайди: ҳар бир халқ ижтимоийлашувнинг турли шароитлари туфайли ўзига хос идрок, фикрлаш, хулқ-атвор, ҳиссиётлар тизимига эга. Халқнинг урф-одатлари ва анъаналари, унинг ҳудудий ва географик жойлашуви ҳам катта аҳамиятга эга.

Шуниси қизиқки, ҳатто бир маданият элементларини бошқаси томонидан қарзга олиш ҳам ҳар доим ҳам механик жараён сифатида давом этмайди ва ҳар доим ҳам маданий алоқаларнинг автоматик натижаси бўлмайди.

Маданиятлар мулоқоти тушунчаси ҳақиқий ижтимоий-маданий мулоқотга тайёргарлик жараёнида камида икки хил маданият мавжудлигини назарда тутати. Чет тилида сўзлашувчи коммуникатор билан ўзаро тушунишга суҳбатдош бошқа тилда сўзлашувчи томонидан дунё манзарасини кўриш ҳақида тасаввурга эга бўлгандагина эришиш мумкин.

Чет тили ва маданиятини ўқитиш жараёнининг ажралмас таркибий қисми сифатида ўз маданиятини ўрганиш чет эл маданиятини тушунишнинг калитидир. Ўрганилаёт-

ган тил мамлакати маданиятини ўргатиш коммуникантларни таниб олиш, тушуниш, баҳолашни, бошқа халқларни тил орқали тушунишни ўрганишни англатади, натижада бошқарув ходимлари ўзларини яхшироқ билишни бошлайдилар.

Маълумки, маданиятлар ва менталитетларнинг тиллар орқали алоқаси она тили ва маданиятини етарли даражада билиш билан таъминланади. Чет эл маданиятини тил орқали ўрганиш фақат она тилининг шакланган миллий-маданий асослари асосида мумкин бўлади. Бинобарин, ўз маданияти инсонга бошқа халқ маданияти билан танишиш, уни тил ёрдамида ўрганиш ва тушуниш имконини берувчи асосдир.

Бошқарув ходимларнинг миллий маданиятига таяниш контрастли тилшуносликнинг устувор тамойилларидан бири бўлиб, уларнинг ижтимоий-маданий, бинобарин, ижтимоий-маданий компетенциясини такомиллаштиришдир. Шундай қилиб, ўрганилаётган тилнинг она тили маданияти, уларнинг менталитети, миллий характери, дунёқараши, урф-одатлари ва анъаналарини чуқур ва кўп қиррали ўрганиш ижтимоий цикл тиллари ва фанларини ўрганишда муҳим жиҳат ҳисобланади [10].

Бошқарув ходими ҳеч бўлмаганда икки маданиятга шахс бўлиши, ўз миллий маданияти ва ўрганилаётган тил мамлакати маданиятини яхши билиши керак. Тилни ўқитишда ўз маданияти каби таркибий қисмга бўлган эҳтиёж маданиятни ўзлаштириш (ўз маданияти билан танишиш) ва маданиятни ўрганиш (чет эл маданияти билан танишиш) жараёнларини таҳлил қилишда аниқ намоён бўлади. Бу жараёнлар бир-биридан сезиларли даражада фарқ қилади.

Тилни ўзлаштириш бошқарувдаги шахсни ижтимоийлашув жараёнида амалга ошириладиган онгсиз, интуитив тилни эгаллаш билан тавсифланади. Бу жараёндан фарқли ўлароқ, тил ўрганиш онгли жараён бўлиб, биринчи навбатда, қоидалар, тил элементларини аниқ қўллаш ва ўзлаштиришни

ўз ичига олади [36, 21-25-бетлар]. Тил тузилмалари ижтимоий-маданий тузилмаларга асосланади. Турли миллат вакиллари ўртасида мулоқот қилишни ўрганишга фақат ижтимоий-маданий омилни, хусусан, коммуникант маданиятларнинг энг хилма-хил таркибий қисмларининг миллий ўзига хос хусусиятларини аниқ тушуниш ва реал ҳисобга олиш билан эришиш мумкин [199].

Олимларнинг фикрига кўра, буларга қуйидагилар киради:

- 1) анъаналар, урф-одатлар ва маросимлар;
- 2) анъаналар билан чамбарчас боғлиқ бўлган кундалик маданият;
- 3) кундалик хатти-ҳаракатлар (баъзи маданият вакиллари одатлари), шунингдек мимик ва пантомима кодлари;
- 4) атрофдаги дунёни идрок этишнинг ўзига хос хусусиятларини, маълум бир маданият вакиллари тафаккурининг миллий хусусиятларини акс эттирувчи миллий дунёқарашлар;
- 5) муайян этник гуруҳнинг маданий анъаналарини акс эттирувчи бадиий маданият [34, 75, 103, 111].

Ижтимоий-маданий таълим муаммоси олимларнинг эътиборини тортмоқда. Улар ижтимоий-маданий таълимнинг турли жиҳатларини кўриб чиқади.

Ижтимоий-маданий компетенциянинг маданий таркибий қисмига келсак, улар бизга контрастли-қиёсий асосда қуйидаги маълумотларни тақдим этади:

- ўрганилаётган тиллар мамлакатлари турмуш тарзи ва турмуш тарзининг ўзгарувчанлиги ва улар билан боғлиқ бўлган ижтимоий қадриятлар, анъана ва урф-одатлар меъёрлари ҳақида;
- ушбу маданий жамоаларда фаолият юритадиган мамлакатлар, халқлар ва тилларнинг ижтимоий-маданий портрети ҳақида;
- ўрганилаётган тиллар мамлакатларининг маънавий, жисмоний ва моддий маданияти ҳақида;

- биргаликда ўрганилган халқларнинг маданий ўзига хослиги ва менталитетининг маданий мероси ҳақида;

- маданий жамоалар аъзоларининг коммуникатив хатти-ҳаракатларининг ижтимоий-маданий жиҳатлари ҳақида;

- ижтимоий-маданий мулоқот шароитида хулқ ижтимоий-маданий меъёрлари ҳақида [173].

Биз маданий материалларни жалб қилиш ўрганиш мотивациясини кескин оширади, деган нуқтаи назарга қўшиламиз, бу жуда муҳим, чунки мотивациясиз ўрганиш самарасиз. Психологларнинг тадқиқотларига кўра, мотивацион соҳа ўз таркибида бир нечта жиҳатларга эга: идеаллар ва қиймат йўналишлари, эҳтиёжлар ва когнитив қизиқишлар. Маданий материаллар билан танишиш когнитив мотивацияни уйғотишга ҳисса қўшиши исботланган [13].

Ижтимоий-маданий компетенция концепциясига кўра, чет тилини ва ижтимоий фанлар циклини ўқитиш бошқа халқнинг индивидуал ва жамоавий менталитети ва маданиятига кириб боришга ёрдам беради ва бошқа маданий ҳамжамиятнинг қарашлари, баҳолари ва тажрибаси билан танишишни ўз ичига олади, чунки ҳар бир миллий тил миллий-маданий ўзига хос хусусиятга эга. бу халқ учун ажралмас ва зарур бўлган элементлар ва ҳодисалардан ташкил топган дунё тасвиридир. Чет тилини билиш бошқарув ходимларни бошқа маданиятни бағрикенглик билан идрок этишга, етарли ижтимоий-маданий мулоқотга тайёр шахс бўлишга тарбиялайди [175].

Олимларнинг фикрига кўра, ижтимоий-маданий компетенция – бу умуминсоний маданий қадриятлар тизимини билиш, миллий маданияти қадриятларини билиш, уларнинг жамият институтларида намоён бўлиш шакллари ва усуллари, инсон хулқ-атвори моделлари, дунёнинг лингвистик манзараси, мақбул нутқ амалиёти; ўрганилаётган тил маданиятининг қадриятлари, уни давлат тузилмасида акс эттириш шакллари ва усул-

лари, она тилида сўзлашувчиларнинг хулқ-атвор моделлари, уларнинг нутқи ва бошқалардир [227].

И.И. Халеева ижтимоий-маданий мулоқотни турли лингвистик ва маданий жамоаларга мансуб алоқа шериклари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзига хос жараёнлари мажмуи сифатида изоҳлайди. Ижтимоий-маданий вазиятларда мулоқот, ҳатто унинг иштирокчилари умумий тил кодига эга бўлса ҳам, ҳар доим билим ва жаҳолат ўртасидаги, ўзи ва бошқа бировлар ўртасидаги, тушунишга тайёрлик ва хурфот ўртасидаги зиддиятлар билан тавсифланади [214].

Умуман олганда, таълим ва тарбия, биз ишонганимиздек, халқнинг лингвистик онги билан танишишни англатиши керак. А.Д. Рейхштейн таълимда миллий-маданий жиҳатни етарлича баҳоламаслик алоқанинг когнитив асосини ташкил этувчи дунё ҳақидаги билимлар тўпламидаги коммуникатив-лингвистик жамоалар ўртасидаги қисман тафовутдан келиб чиқадиган ўзаро мулоқотда қийинчиликларга олиб келиши мумкинлигини таъкидлайди [159].

Ижтимоий-маданий компетенцияни аниқлашга турли хил ёндашувларни таҳлил қилиш асосида ижтимоий фанлар цикли фанларини бошқарув ходимлари томонидан мамлакатлар маданияти, уларнинг тарихи ва замонавий ҳаётини бир вақтнинг ўзида ўрганишдан ажралмаслиги ҳақидаги тезис ҳам миллий маданиятнинг кўзгуси сифатида қаралади ва шунинг учун уни ўрганиш мумкин. Айтиш керакки, ижтимоий-маданий жиҳат таълим ва тарбия жараёнининг доимий, ажралмас қисмига айланиши керак. Бу бизга ижтимоий-маданий компетенцияни ривожлантиришнинг қуйидаги асосий мақсадларини аниқлаш имконини беради:

- таълимнинг тарбиявий мақсади таълимни инсонпарварлаштиришга, маданиятлар мулоқоти руҳида ўқитишга, бошқа маданиятга нисбатан ўзаро тушуниш ва бағрикенгликни, унга ҳурмат билан муноса-

батда бўлиш қобилиятини тарбиялашга, шу билан бирга танқидий муносабатда бўлишга, бошқа маданият билан алоқада бўлишга қизиқиш кўрсатишга, ўз кадриятларини ва ўз урф-одатларини идрок этишга қаратилган. Ижтимоий фанлар цикли фанлари ва хусусан чет тили орқали бошқарув ходимларнинг замонавий дунёда чет тилини билишнинг алоқа воситаси сифатида аҳамияти бошқа маданиятга бағрикенглик муносабати, ўзларига, бошқаларга ва дунёга кадрият муносабати тўғрисида тушунчаларини шакллантиришни ўз ичига олади;

- умумий таълим мақсади бошқа маданият элементлари билан ўзаро алоқа қилиш жараёнида ижтимоий-маданий маълумотлардан хабардор бўлишга, маданий муносабатларни тушуниш ва талқин қилишга ёрдам беради;

- ривожланаётган мақсад ижтимоий-маданий асослардан ижтимоий-маданий элементларни тушуниш ва талқин қилиш учун фойдаланиш, ўзини ва бошқа бировнинг жамиятининг қиймат тоифаларига йўналтириш, танлов қилишга, мустақил қарор қабул қилишга ва ўз нуқтаи назарини шакллантиришга тайёрликни ривожлантириш имконини беради. Бошқарувдаги ходимларни ривожлантириш ва ўқитиш уларни лойиҳага, тадқиқотларга киритиш жараёнида амалга оширилади;

- амалий мақсад турли хил ҳаётий вазиятларда алоқа шеригига нисбатан бағрикенглик билан мулоқот қилишга, тўғридан-тўғри алоқада етарли нутқ воситаларидан фойдаланишга, касбий фаолиятда ижтимоий-маданий келиб чиқиши ҳақидаги билимлардан фойдаланишга ёрдам беради [113].

Шундай қилиб, ижтимоий-маданий компетенцияни ривожлантириш жараёнида бошқарув ходимларига маълум бир жамиятга хос бўлган ва уни тавсифловчи кадриятлар, эътиқодлар, хулқ-атвор нақшлари, урф-одатлари, анъаналари, тили, маданий ютуқлари тўғрисида билимлар тўпламини

хабардор қилиш, шу билан уларни бошқа мамлакат маданияти ва халқ анъаналари билан таништириш керак.

Ижтимоий-маданий компетенция тунчасининг ўзи ҳозирда кўплаб педагогик мунозаралар марказида турибди. Шу билан бирга, ижтимоий-маданий компетенция деганда, биз маданиятлар мулоқотида иштирок этадиган, шу жумладан мотивацион, интеллектуал ва ўзини ўзи ташкил этувчи таркибий қисмларни ўз ичига олган ва шахсий фазилатлар ва қобилиятлар тўпламини акс эттирувчи, компьютер ва мультимедиа технологияларидан фойдаланадиган замонавий шахсга хос бўлган мураккаб ажралмас шахс фаолиятини тушунамиз.

Компьютер ва мультимедиа технологиялари ёрдамида талабалар қуйидаги компетенцияларни ривожлантирадилар: тил компетенцияси, чунки компьютер чет тилини ўзлаштириш жараёнини сезиларли даражада осонлаштиради; ижтимоий-маданий компетенция, чунки у бошқа маданият вакиллари билан интернет орқали ижтимоий-маданий мулоқотни амалга оширади ва шунинг учун маданиятлар мулоқотини вужудга келтиради. Бироқ компьютернинг ўзи коммуникатив ва ижтимоий-маданий компетенцияларни шакллантирмаслигини унутмаслигимиз

керак. Бу фақат ажойиб восита бўлиб, унинг имкониятлари ўқитувчиларга бутун педагогик жараённинг самарадорлигини ошириш ва асосий таълим стратегиялари ва компетенцияларини ишлаб чиқиш учун кенг фаолият соҳасини тақдим этади [242].

Компьютер ва мультимедиа технологияларига асосланган ўқитиш ва тарбиялаш жараёни доимо рақамли таълим шароитининг бир қисмидир. Таълимни рақамлаштириш шароити деганда, биз таълим ва тарбияни тарғиб қилувчи мультимедиа асосида барча турдаги шароитлар яратилган тизимли ташкил этилган тузилмани назарда тутамиз. Бизнинг тадқиқотларимизга келсак, рақамли таълим шароити, бизнинг фикримизча, турли хил ижтимоий-маданий маълумотларнинг идеал манбаи ҳисобланади. Рақамли таълим шароити турли хил оммавий ахборот воситалари ва ёрдамчи воситаларни қамраб олади. Шу билан бирга, рақамли таълим шундайки, у ташқи дунёга муносабатни рағбатлантиради, бу айниқса, ўқув жараёнини рағбатлантиради. Рақамли таълим шароити онгли равишда ташкил этилган ижтимоий дунёнинг бир қисми сифатида ўқув жараёнида ўқувчиларнинг фаоллиги ва онгига асосланади.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA UMUMTA'LIM MAKTABLARINING BOSHQARUV TIZIMI O'RGANISH BO'YICHA MULTIMEDIALI O'QUV QOLLANMA YARATISH METODIKASI

RASULOV INOM MUYDINOVICH
Qo'qon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya; Ushbu maqolada Raqamli ta'lim muhitida umumta'lim maktablarining boshqaruv tizimi organish bo'yicha multimedial o'quv qollanma yaratish metodikasi hamda ta'lim texnologiyasi o'rganish, o'qitish va ijtimoiy tashkil qilining asoslarini o'rganuvchi yoki loyihalash fani yoki turli tadqiqot qiziqishlari majmuasi sifatida o'rganiladi.

Kalit so'zlar; sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyasi, instruksional texnologiya, metodika, o'qitish.

Аннотация; В данной статье рассматривается методика создания мультимедийного учебного пособия по изучению системы управления общеобразовательными школами в цифровой образовательной среде, а также технологии обучения как наука, изучающая основы обучения, преподавания и социальной организации, или как совокупность различных исследовательских интересов.

Ключевые слова; искусственный интеллект, образовательные технологии, учебные технологии, методология, обучение.

Annotation; in this article, the management system of public education schools in the digital educational environment is studied as a multimedial method of creating educational support and as a study or design subject or a complex of various research interests, studying the basics of learning, teaching and social organization of educational technology.

Keywords; artificial intellect, educational technology, instructional technology, methodology, teaching.

Ta'lim texnologiyasi - keng sohadir. Shuning uchun, ayrimlari munozarali bo'lgan aniqlashlarni topishlari mumkin. Ammo, ko'plab tadqiqotchi va amaliyotchilar rozi bo'ladigan ayrim xususiyatlari bor:

1. Texnologiyani qo'llash prinsip asosida: Texnologiya amaliy topshiriqlar uchun ilmiy bilimlarning tizimli qo'llanilishini bildiradi. Shuning uchun, ta'lim texnologiyasi turli xil fanlardan olingan nazariy bilimlarga (kommunikatsiya, ta'lim, psixologiya, sotsiologiya, falsafa, sun'iy intellekt, informatika va xk.) hamda ta'lim amaliyotidan olingan amaliy bilimlarga tayanadi.

2. Ta'lim texnologiyasi talimni yaxshilashga qaratilgan. Texnologiya ta'lim tizimining o'rganish jarayonlariga va uning ko'rsatgichlarini oshirishga ko'maklashadi, chunki u samaraga tegishli bo'ladi. Bunday qisqa kirishda, biz sohaning boshlang'ich ta'rifini berishga harakat qilamiz.

Ta'lim texnologiyasi1 - keng sohadir. Shuning uchun, ayrimlari munozarali bo'lgan aniqlashlarni topishlari mumkin. O'qituvchining samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi darsning metodik ishlanmasini puxta ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'lim texnologiyasi ta'lim oluvchilar faoliyatiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib, u ta'lim oluvchilarning shaxsiy hamda o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi [2].

Ta'limni texnologiyalashtirish bu o'qitish jarayoniga texnologik yondashish asosida ta'lim maqsadlariga erishishning eng maqbul yo'llari va samarali vositalarni tadqiq qiluvchi va qonuniyatlarni ochib beruvchi pedagogik yo'nalishdir [1].

Ta'lim texnologiyasining markaziy muammosi - ta'lim oluvchi shaxsini

rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat. Ta'lim texnologiyasi loyihalash fani sifatida. Loyihalash fani sifatida, ta'lim texnologiyasi odamlar, jarayonlar, bilim, texnik vositalar va tashkiliy strukturalarni jalb qiluvchi majmuaviy kop xajmli jarayonlar bo'lib ko'rinadi. o'rganish va o'qitishdagi turli muammolarga echim topish, loyihalash jarayoni, tatbiq qilish va boshqaruv, hamda baholashga bog'liq bo'ladi. Ta'lim texnologiyasi - ta'limning injiniring fani sifatida. Ta'lim texnologiyasi sohasidagi tadqiqotlar doimo maqsadli kun tartibiga ega. Ba'zan, u faqatgina joriy amaliyot samarasi yoki samaradorligiga yo'nalsa, ammo tez-tez u yangi loyihalar kashf etish orqali ta'limni yaxshilashga yo'naladi [2].

“Texnologiya bizni turli loyihalarni ishlatib ko'rish uchun kuchli qurollar bilan ta'minlaydi, bunda ta'lim nazariyasi o'rniga, biz ta'lim fanini rivojlantirishni boshlashimiz mumkin. Ammo, bu fizika yoki psixologiya kabi tahliliy fan bo'lishi mumkin emas, va u aeronavtika yoki sun'iy intellekt kabi loyiha faniga ko'proq monand bo'lishi kerak. Misol

Ta'lim texnologiyasi - bu sohadir. Ta'lim texnologiyasi ta'lim uchun mos keluvchi biror bir texnologiyani anglatadi. Bu ma'nodan tashqari va tadqiqot an'anasiga ko'ra, ta'lim texnologiyasi uchun boshqa nomlar ham bor, masalan:

- Instruktsional texnologiya
- Ta'lim kommunikatsiyalari va

texnologiyasi

- o'rganish texnologiyasi

O'rganilayotgan fanlar instruksional loyihaga qarshi. Masalalarni kelgusi murakkablashuvi uchun, ayrim tadqiqotchilar fundamental tadqiqotni instruksional loyihalashning ma'lum bir turi va texnologiyaning ma'lum bir turi bilan umumlashtiradilar. Bunga qarab, ushbu opsiyalar, tadqiqot qiziqishlari va tadqiqot metodologiyasi bir xil bo'lmaydi. Ehtimoliy umumlashtirishlar, biz balki ikkita yirik yo'nalishni ajratib olishimiz mumkin bo'ladi:

- Ta'lim texnologiyasi o'rganish fanlarining bir qismi sifatida. Tadqiqot zamonaviy o'rganish nazariyalari bilan to'ldirilib uni yaxshilaydi. Bu yo'nalish o'z ichiga kompyuterga asoslangan birgalikdagi o'rganish, ongl o'qitish tizimlari, xar tomonlama xisoblash kabi tadqiqot vositalarini oladi.

- Ta'lim texnologiyasi - instruksional texnologiya sifatida. U instruksional loyihalash nazariyasi va metodologiyasini to'ldiradi va uni yaxshilaydi. Bu yo'nalish o'z ichiga internet orqali o'rganish, masofaviy o'qitish, multimediya dizayni kabi tadqiqot vositalarini oladi.

Tadqiqotyondashuvlari va metodologiyalari. Ta'lim texnologiyalari loyiha fani sifatida olinishi va “Loyihaga asoslangan tadqiqot” kabi ma'lum bir tadqiqot metodologiyasini taraqqiy etishi mumkin. Ammo, u shuningdeko'rganish, o'qitish va ijtimoiy tashkil qilishning fundamental masalalariga aloqador ekan, ta'lim texnologiyasi zamonaviy ijtimoiy fan va hayot fanlari metodologiyasini to'la hajmli qo'llaydi.

Ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi. Pedagogik texnologiya (PT) - shunday bilimlar sohasiki, ular yordamida

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA INTELLEKTUAL MADANIYATNING SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH DIAGNOSTIKASI

QURBONOV JASURBEK AKMALJONOVICH

Qo'qon Davlat Pedagogika instituti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası katta o'qituvchisi pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida oliy ta'lim sohasidagi islohotlar va ushbu sohaga kirib kelayotgan innovatsiyalar, ularning mazmuni, yo'nalishi va funktsiyalari, ushbu jarayonda bo'lajak o'qituvchilarda ijodkorlik, intellektual madaniyat bilan bog'liq ko'nikma va malakalarni shakllantirish zaruriyati, unga xizmat qiladigan pedagogik omillar tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, innovatsiya, talaba, zamonaviy mutaxassis, intellektual faollik, intellektual madaniyat, innovatsion g'oya, pedagogik omil.

Аннотация: В статье исследованы реформы в сфере высшего образования на новом этапе развития Узбекистана и инновации, входящие в эту сферу, их содержание, направленность и функции, креативность студентов в этом процессе, необходимость формирования интеллектуальной культуры и навыков, связанных с образовательной деятельностью, педагогические факторы, служащие ей.

Ключевые слова: высшее образование, инновация, студент, современный специалист, интеллектуальная активность, интеллектуальная культура, инновационная идея, педагогический фактор.

Annotation: In the article, reforms in the field of higher education at a new stage of development of Uzbekistan and innovations entering into this sphere, their content, direction and functions, creativity of students in this process, the need to form skills and skills related to traditional culture, pedagogical factors that serve it were investigated.

Key words: higher education, innovation, student, modern specialist, social activity, innovation idea, pedagogical factor.

Kirish. Dunyo tsivilizatsiyasining hozirgi bosqichida inson intellekti ijtimoiy jarayonlarni global miqyosdagi harakatlantiruvchikuchga aylantirdi. Holbuki, intellektual va madaniy salohiyatning qanday noyob boylik ekani, nodir talant egalarini tarbiyalab kamolga yetkazish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini unutishga haqqimiz yo'q. Intellektual madaniyatning muhim xususiyatlari bo'lmish yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtira olish, takomillashtirish, ilmiy bilimlar bilan qurollanish hamda o'z-o'zini anglash, to'g'ri fikrlash ko'nikma va malakalarini ertangi kun egalari bo'lgan talaba-yoshlarda rivojlantirish bugungi kunda global darajadagi muammoga aylandi.

Ilmiy muammoning qisqacha mazmuni. XXI asrga kelib, ijtimoiy taraqqiyot

jarayonida umumbashariy ziddiyatlarni yuzaga kelishi ma'naviy-axloqiy, moliyaviy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy sohalarda inqirozlarga sabab bo'lmoqda. SHuningdek, bugungi kunda olimlarning axloqiy tizmini bilan jilovlab olinmagan tafakkuri insoniyat boshiga yana qanday savdolar solishi hali noma'lum bo'lgan yangi ixtiro va texnologiyalarni yaratish harakatlari davom etmoqda. Jumladan, fan va texnikaning eng yangi sohalari bo'lgan nanotexnologiyalar, mashina intellekti, genetik meditsina kabilar endilikda ko'pchilik fan arboblarni ham jiddiy havotirga solmoqda. Insoniyatga yaxshi tanish bo'lib qolgan yadroviy xavf yoniga endilikda nanotizimlar va mashina intellekti kabi sohalarda jadal rivojlana boshlagan texnologiyalarning misli

ko'rilmagan imkoniyatlari va xatarlari kelib qo'shilmoqda.

Insoniyatning bugungi tamaddunidagi (tsivilizatsiyasi) "ijodkor – inson"ning tobora "iste'molchi – inson"ga aylanib borayotganligi tashvishlanarli holdir. Bu jarayon esa o'z navbatida, ijodiy fikrlovchi, intellektual rivojlangan yoshlarga ehtiyojni tobora orttirmoqda. SHu nuqtai nazardan qaraganda, bugungi kunda talaba-yoshlar intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mustaqillik yillarida zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashning yangi tizimi ishlab chiqilib, uzluksiz ta'limda o'qitish sifati va samaradorligini bo'lajak kadrlarning kasbiy, ma'naviy-axloqiy tayyorgarligi belgilab berishi haqidagi qat'iy xulosaga kelindi[1,15],

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar chuqurlashayotgan bir paytda korxonalar, tashkilot va turli muassasalarining faoliyat samaradorligini oshirishda zamonaviy bilimlarni egallagan kadrlarning o'rni muammosi bugungi kunning dolzarb muammolari qatoriga kiradi. Bu jarayon nafaqat to'la ma'lumotga, balki yetarli ilmiy tayyorgarlikka ham ega bo'lgan kadr shaxsini tarbiyalashni talab qiladi. Ushbu masalalarni takomillashtirish yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev quyidagilarni ta'kidlagan: "Hammamiz yaxshi tushunamizki, oldimizda turgan keng ko'lamlil vazifalarni bajarish uchun kadrlar bilan ishlashning butun tizimini takomillashtirishga doir bir qator ishlarni albatta amalga oshirishimiz kerak"[2]. SHuningdek, Prezidentimiz ta'lim tizimi, xususan oliy ta'limdagi ta'lim-tarbiya sifatiga doir mavjud muammolar va e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan jihatlarga ham alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Bu borada Prezidentimiz SHavkat Mirziyoyev: "Tajribali pedagog

va mutaxassislarni jalb etgan holda, o'quv reja va dasturlarini tubdan qayta ko'rib chiqish zarur. Oldimizda yoshlarga tarbiya berish, psixologiya va boshqa turli sohalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash bo'yicha murakkab vazifalar turibdi. Ikkinchi vazifa – umumta'lim maktablari, litsey va kasb-hunar kollejlari, shuningdek, oliy o'quv yurtlaridagi o'qitish sifati bilan bog'liq zamonaviy o'quv reja va uslublarini jorish etish talab darajasida emas... Yana bir muammoni hal etish ham o'ta muhim hisoblanadi: bu pedagoglar va professor o'qituvchilari tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur", - deb ta'kidlaydi[3,45].

Bu masalalarni amalga oshirishda, islohotlarni chuqurlashtirishda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiyasifatini oshirish, bo'lajak mutaxassislarning dunyoqarashi, ma'naviyati, iqtidori, salohiyati hal qiluvchi o'rinlardan hisoblanadi.

O'tgan yillar davomida oliy ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etishning takomillashtirilgan dasturiy-metodik ta'minoti yaratildi. Natijada bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning boy milliy madaniy-tarixiy an'analar, urf-odatlar hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy-pedagogik mexanizmlari ishlab chiqildi va ta'limni insonparvarlashtirishning ustuvorligi ta'minlandi. Bo'lajak o'qituvchilarda intellektual madaniyatni rivojlantirish mexanizmlarini jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida

ularning ijtimoiy faolligini oshirish asosida takomillashtirish O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida muhim o‘rin egallaydi[4,39].

Ayni paytda jahonda oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy ijtimoiylashtirish omili sifatida intellektual madaniyatni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish, bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy faoligi va tashabbuskorligini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan multimedia vositalarini yaratish; bo‘lajak o‘qituvchilarda intellektual madaniyatni rivojlantirishning diagnostik tizimini takomillashtirish; bo‘lajak o‘qituvchilarda intellektual madaniyatni rivojlantirishning neyrolingvistik dasturlashtirish texnologiyalarini takomillashtirish; bo‘lajak o‘qituvchilarda kitobxonlik va mutolaa madaniyatini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzu bo‘yicha boshqa olimlar ilmiy asarlari qisqacha tahlili. Ko‘pincha

tadqiqotchilar intellektual madaniyatni tafakkur va uning xususiyatlari sifatida belgilasalar (N. SH. Valeeva, N.P. Goncharuk, SH. Zaitseva, I.F. Isaev va boshqalar), ayrimlari ma‘naviy madaniyatning komponenti (A. S. Zubra, E. B. Plotnikova va boshqalar.) sifatida tadqiq qiladilar. Mamlakatimiz pedagogika fanida o‘quvchi va bo‘lajak o‘qituvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini shakllantirishning turli jihatlariga katta e‘tibor qaratilsa-da, ammo aynan intellektual madaniyatni shakllantirish muammosi deyarli uchramaydi. ammo intellektual madaniyatni mustaqil o‘rganish deyarli yo‘q.

Intellekt madaniy hodisa sifatida bu aql va shaxsninguzviy birligini anglatadi. Tadqiqotchi V.P. Ivanova intellektual madaniyatni "shaxsning kognitiv yo‘nalishi bilan bog‘liq bo‘lgan intellekt faoliyati natijalarining asosli tomonlari" deb tushuntiradi [5,132-137]. V. M. Rozin esa intellektual madaniyatning fundamental

asoslarini refleksiya deb hisoblaydi. U zamonaviy shaxs intellektual madaniyatining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lgan refleksiv fikrlash hajmining o'sishiga e'tibor qaratadi. G. P. SHchedrovitskiyning fikriga ko'ra, intellektual madaniyat fikrlashning yangi usullari va faoliyatni tashkil etish shakllarining paydo bo'lishini anglatib, [6,78] ya'ni u intellektual madaniyatni rivojlantirish jarayonida sub'ektiv ravishda yangiliklar yaratishni nazarda tutadi. Uningcha, intellektual madaniyat – bu shaxsning standart faoliyat doirasi bilan cheklanmaslik va yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatidir.

Tadqiqotchi S. M. Vishnyakovaning nuqtai nazariga ko'ra, intellektual madaniyat shaxs rivojlanish darajasi, hodisalarni qarama-qarshiliklarda ko'rish va ularni baholash qobiliyati, bilimlarni to'ldirishga faol intilish, biznesga ijodiy yondashish"dir [7,49]. Boshqacha qilib aytganda, shakllangan intellektual madaniyat odamga o'z bilimlari va tajribasidan unumli foydalanishga, atrof-muhit va jamiyatdagi tobora kuchayib borayotgan o'zgarishlarga tezroq moslashishga va shaxsiy o'zini o'zi rivojlantirishda samarali rivojlanishiga imkon beradi. Bunday kishini tarbiyalash ko'p jihatdan ta'limning eng oliy maqsadidir. Bizningcha intellektual madaniyat ma'naviy boylikni o'zlashtirish darajasi bilan tavsiflanadigan va ta'lim, mustaqil fikrlash, umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligini tushunish bilan tavsiflanadigan shaxsning rivojlanish darajasidir.

G'arb mamlakatlarida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta'lim asosida rivojlantirish masalalari SH.Legg, M.Hatter, A.Roubek, N.Hamfrey, K.Klifton, H.Broud, R.Felder, R.Brent, H.Drumound, A.Veiz, R.Gilar, P.Minano, J.Doland, P.Kollinslar tomonidan tadqiq etilgan.

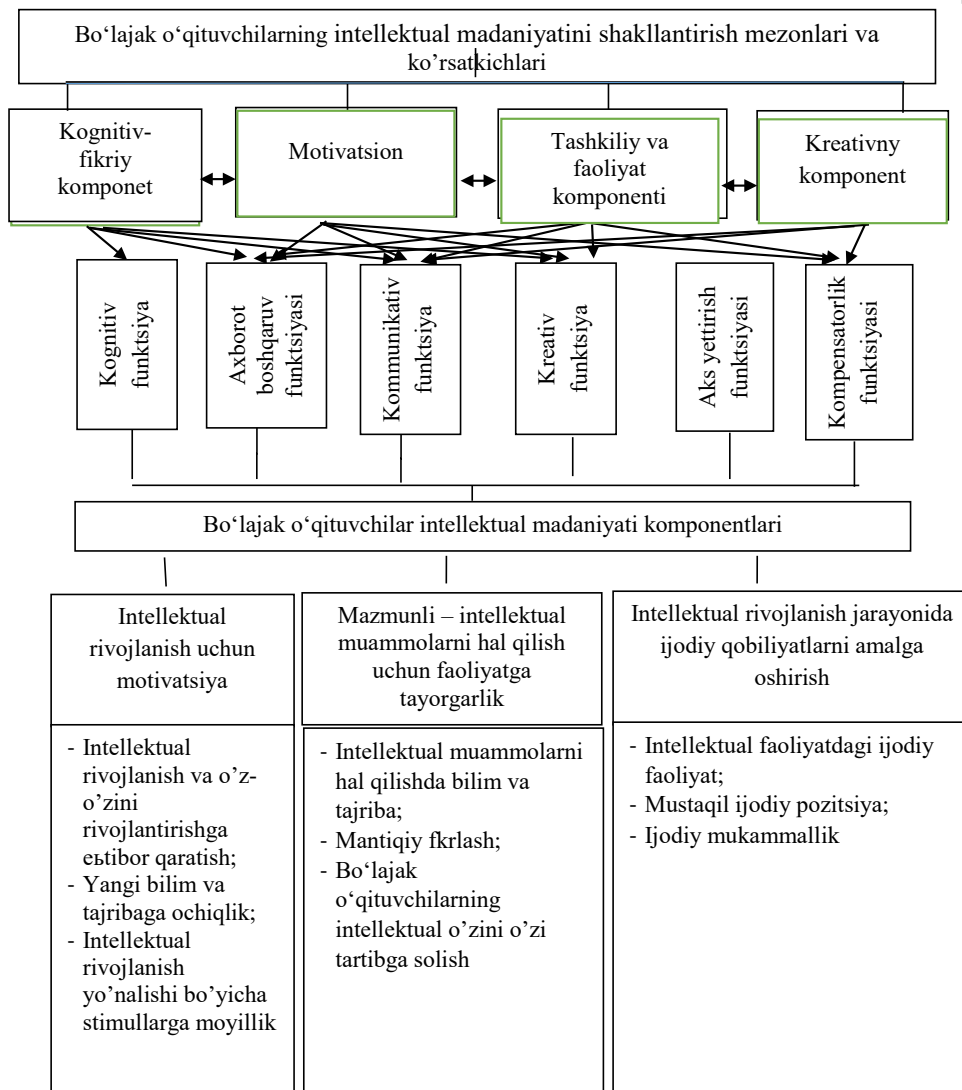
SHarq mamlakatlarida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta'lim asosida rivojlantirish metodikasini olimlar S.Panturat, P.Syuvonnoi, J.Ketchaturat, K.CHangvong, A.Sukkamart, B.Sisan, M.Salvaratnamlar o'z izlanishlarida tahlil qilgan.

O'zbekistonda bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta'lim asosida rivojlantirish muammosini O.Musurmonova, S.T.SHirmatov, I.B.Siddiqov, D.X.Turdiboev, A.Abduqodirov, R.G'.Safarova, N.Ataqulova, I.B.Asqarov, E.Z.Usmonova, S. Fayzulina kabi faylasuf, tarixchi va pedagog olimlar tadqiq qilganlar. SHunga qaramasdan, bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini integratsion ta'lim asosida rivojlantirish metodikasi alohida tadqiqot muammosi sifatida o'rganilmagan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish ijtimoiy-madaniy va kasbiy tajribani o'zlashtirishni aks ettiruvchi va o'zgartiruvchi faoliyatdir.

Xulosa va tafsiyalar. Bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyati diagnostika qilishda "Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarda intellektual madaniyatni rivojlantirish metodikasi" deb nomlangan tadqiqot o'tkazildi. Unda Qo'qon davlat pedagogika instituti, Farg'ona, Andijon va Namangan davlat universitetlari va Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining Ijtimoiy-gumanitar, iqtisodiy, aniq va tabiiy fan yo'nalishlari ichidan tanlab olingan 24 ta guruhlar shuningdek 595 ta talabasi ishtirok etdi. Mazkur tajriba-sinov ishlari 2021-2023 yillar davomida o'tkazildi. Izlanishni o'tkazishda so'rovnoma, intervyu va anketa usullaridan foydalanildi. Olingan tahlillar shuni ko'rsatdiki, bo'lajak o'qituvchilarning ilm-fan bilan shug'ullanish, ilmiy-tadqiqot

1-жадвал

2-jadval

"Intellektual madaniyat asoslari" mini darslarining tematik rejasi

№	Dars mavzulari	Soatlar soni			
		M	S	MT	Jar
1	Zamonaviy dunyoda rivojlangan intellektual madaniyatga ega bo'lishning ahamiyati va zaruriyati	1	1	2	4
2	O'quv faoliyatida bo'lajak o'qituvchilar tomonidan bajariladigan intellektual operatsiyalar	1	1	4	6
3	Tahlil va sintez: standart muammolarga nostandart echimlar	1	2	8	11
4	Kognitiv jihatdan murakkab qarorlarni modellashtirishda mavhumlik va konkretlik	1	4	8	13
5	Intellektual jihatdan murakkab vazifalarni hal qilishda taqqoslash va tizimlashtirish	1	2	8	11
6	Loyihada ishlash jarayonida ijodiy qobiliyatlarni ro'yobga chiqarish	2	4	8	14
7	Dialektik fikrlash: integratsiyalashgan faoliyat	1	4	8	13
	Jami	8	18	46	72

INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA ONLAYN PLATFORMADAN FOYDALANIB O‘QITISH TIZIMI

p.f.f.d. MINGBOYEV ULUG‘BEK XUJAYEVICH
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali, O‘zbekiston
JUMANOV SHOHRUH SHAROF O‘G‘LI
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada informatika va axborot texnologiyalari fanini onlayn platformadan foydalanib o‘qitish tizimi haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Platforma, E-informatika, bosh sahifa, mavzular, testlar, masalalar, foydalanuvchilar, blog, video dars, login va parol.

Abstract. This article provides information about the informatics and information technology education system using an online platform.

Key words. Platform, E-informatics, home page, topics, tests, issues, users, blog, video lesson, login and password.

Аннотация. В данной статье представлена информация о системе обучения информатике и информационным технологиям с использованием онлайн-платформы.

Ключевые слова. Платформа, е-информатика, главная страница, темы, тесты, задачи, пользователи, блог, видеоурок, логин и пароль.

Respublikamizda ta’lim sohasidagi islohatlar jadallik bilan amalga oshirilmoqda. Ta’lim olish va o‘qituvchining sha’ni, qadr-qimmatini konstititsiya bilan mustahkamlanmoqda. Bundan ham ko‘rish mumkin-ki ustozga bo‘lgan e’tibor uning barcha sohalaridagi xodimlardanda hurmatiga bo‘lgan e’tibor shular jumlasidandir. Davlatimiz rahbari tomonidan amalga oshirilgan islohatlar zamirida buyuk keljakka intilish, xalq favarovonligi va uning qadr qimmatini, xalq yaxshi yashashi uchun sharoitlar yaratilayotganligini ko‘rishimiz mumkin [4]. Bu islohatlarga esa o‘qituvchilar ham o‘zining bilimi bilan yosh avlodga ilm o‘rgatish orqali javob berishi kerak bo‘ladi. Ta’lim sohasidagi o‘zgarishlar o‘quvchilarni zamon talabalari asosida o‘qitish tizimini joyiy etishni taqoza etadi [1]. Zamonaviy o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish uchun yangi o‘qitish tizimidam foydalanish zarur. Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatdi-ki umumiy o‘rta ta’lim maktablarida informatika va axborot texnologiyalari fanini nafaqat dars jarayonida o‘rganish balki hayot davomida

bilimlarini mustahkamlab borishni taqoza etmoqda. Shu nuqtai nazardan yondashadigan bo‘lsak o‘qitishning qanaday tizimni joriy etish va o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirish uchun qamday ishlarni amalga oshirish zarur degan savol o‘qituvchining oldida turadi. Bu muammoning yechimi topish uchun biz tomonimizdan taklif etilayotgan tizimdan foydalanishni tavsiya etamiz. Bu tizim o‘zining jozibadorligi, muntazam ishlash mehanizimi, o‘quvchilarni o‘ziga jalb qilishi bilan ahamiyatlidir. Chunki maktabda, ko‘chada, ishxonada, uyda, avtobusda va hakazo joylarda o‘quvchilarning telefon o‘ynab o‘tiragini yoki telefon bilan harakatlanayotganini ko‘ramiz [2]. Bundan ko‘rinib turibdi-ki telefon o‘quvchilar hayotining bir bo‘lagiga aylanib ulgurdi. Shuning uchun ham o‘qitish tizimini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali amalga oshirish zaruratini ko‘rishimiz mumkin. Yuqoridagi muammaolardan kelib chiqib informatika va axborot texnologiyalari fanini onlayn platforma orqali o‘qitish tizimini ishlab chiqdik.

Platformamizning nomi “E-informatika” “Foydalanuvchilar”, “Blog” kabi menyular deb nomlanadi. e-informatika.uz domenida ishga tushiriladi. Platformamiz veb sayt ko‘rinishida bo‘lib, unda “Bosh sahifa”, “Mavzular”, “Testlar”, “Masalalar”, “Foydalanuvchilar”, “Blog” kabi menyular mavjud. Web saytdan foydalanish uchun o‘quvchilar avval tizimdan ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lishlari kerak. Tizimda ro‘yxatdan o‘tish sahifasi 1-rasmda berilgan.

1-rasm. Ro‘yxatdan o‘tish oynasi

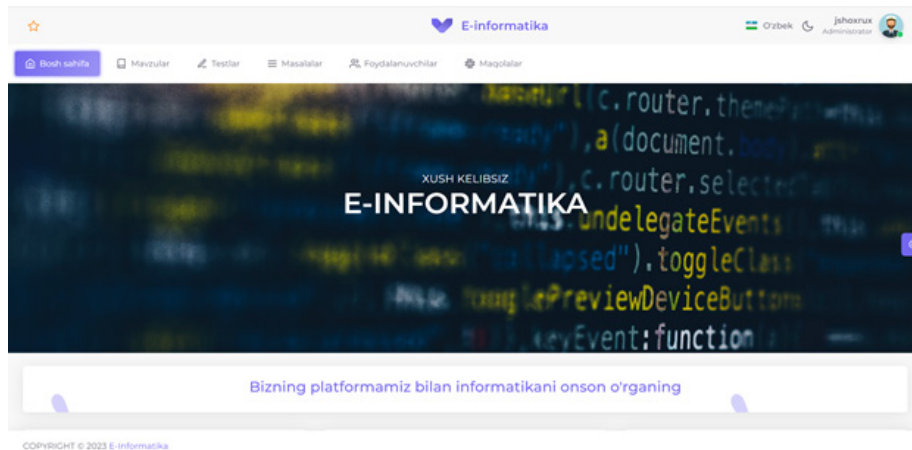
Tizimdan to‘liq foydalanishi uchun o‘quvchilar o‘zlariga tegishli ma‘lumotlarni kiritib tizimdan ro‘yxatdan o‘tadilar. Ro‘yxatdan o‘tib bo‘lgandan so‘ng kirish sahifasi orqali tizimga kiradilar. Quyidagi 2-rasmdagi oyna orqali o‘quvchilar login va parolni terib tizimga kiradi.

2-rasm. Tizimga kirish oynasi.

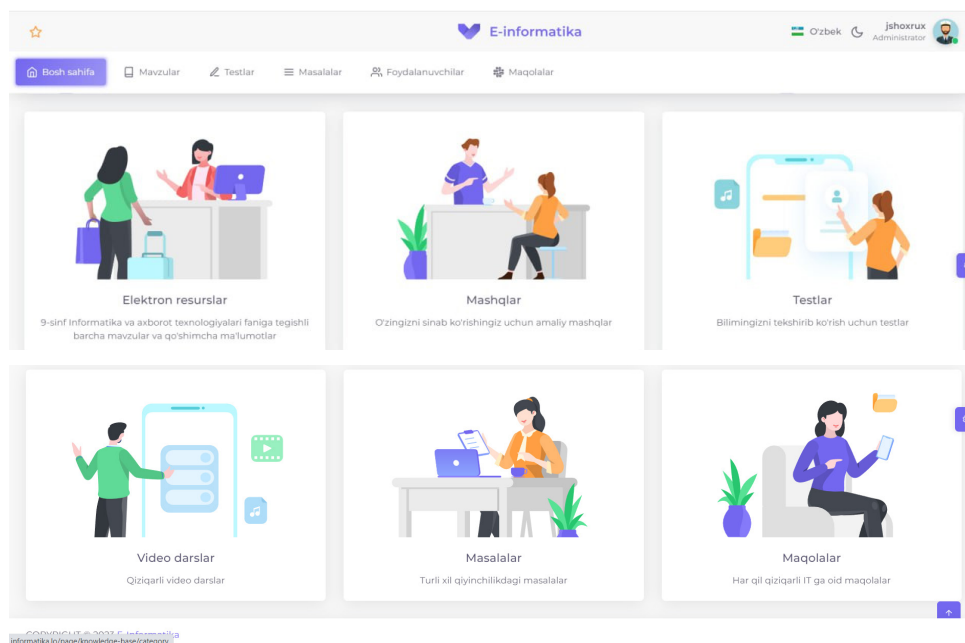
Agar ma‘lumotlar xato kiritilsa xatolik haqida xabar chiqadi. O‘quvchilar tizimga kirganlaridan so‘ng tizimdan foydalanishlari mumkin bo‘ladi. Web saytimizni bosh sahifasi 3-rasmada keltirilgan. Tizimda elektron resurslar, mashqlar, testlar, video darslar, masalalar va maqolalar bandidan iborat funksiyalar mavjud [3]. Elektron resurslar bandida 9-sinf informatika va axborot texnologiyalari faniga tegishli barcha mavzular va qo‘shimcha ma‘lumotlarni

ko‘rishimiz mumkin.

Mashqlar bandida o‘zingizni sinab ko‘rish uchun 9-sinf darsligidagi mashqlar berilgan. Bundan tashqari darslikdagi yo‘q, lekin darslikdagi mavzularga mos mashqlar ham berilgan [5]. Bu platformadan foydalanishning asosiy maqsadi maktab darsligida berilgan savollarning javoblari darslikda mavjud emas. Bu platformada esa o‘quvchi tomonidan bajargan mashqlarni tizim orqali to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri

3-rasm. E-informatika platformasining bosh sahifa ko'rinishi.

ekanligini aniqlash mumkin.

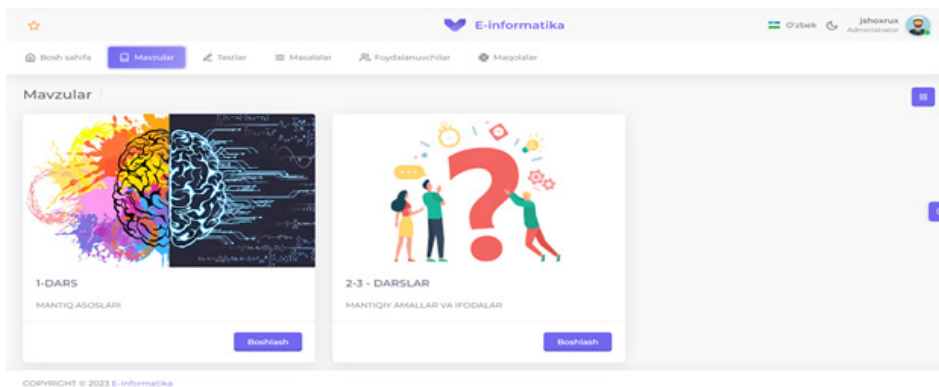
O'quvchilar mavzular bo'limiga kirib o'zlariga kerakli mavzularni o'zlashtirishlari mumkin bo'ladi. Mavzular menyisiga kirganida quyidagicha mavzular ro'yxati 4-rasmda keltirilgan kabi chiqadi.

Har bir mavzu nomlari bilan ko'rinadi. O'quvchilar o'zlariga kerakli mavzuni **Boshlash** tugmasini bosish orqali mavzuga tegishli ma'lumotlarni olishlari mumkin. Boshlash tugamasi bosilganda har bir mavzuga tegishli ma'lumotlar 5-rasmdagi kabi ko'rinadi. Har bir mavzu ichida yana menyular joylashtirilgan. 6-rasmda kataloglar oynasi

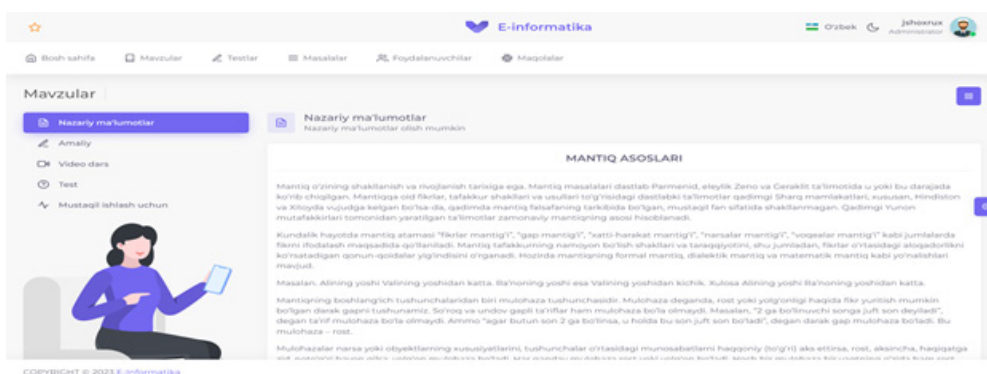
keltirilgan. Nazariy ma'lumotlar bo'limi orqali mavzuga tegishli nazariy ma'lumotlar olish va amaliy bo'lim orqali interaktiv mashqlar bajarish mumkin [6]. Video dars bo'limi orqali qiziqarli fanga oid video ma'lumotlar ko'rish mumkin. Test bo'limi orqali mavzuga oid testlarni ishlash mumkin. Mustaqil ishlash uchun bo'limi orqali mavzuga oid turli xil masalalar bajarish mumkin bo'ladi.

Amaliy mashqlar bo'limida har bir mavzuga mos bo'lgan amaliy mashqlar berilgan. Shulardan birini namuna sifatida 7-rasmda keltiramiz.

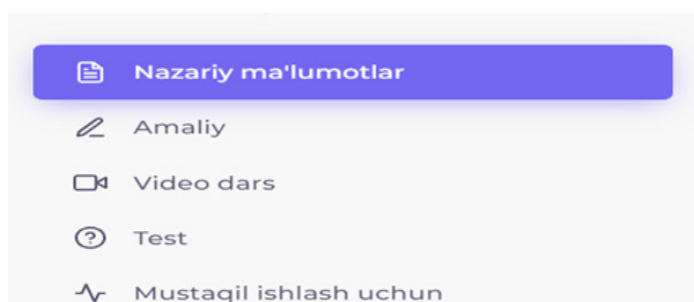
Amaliy mashqlar bo'limida mavzuga mos bo'lgan mulohazalar berilgan. O'quvchi ularning

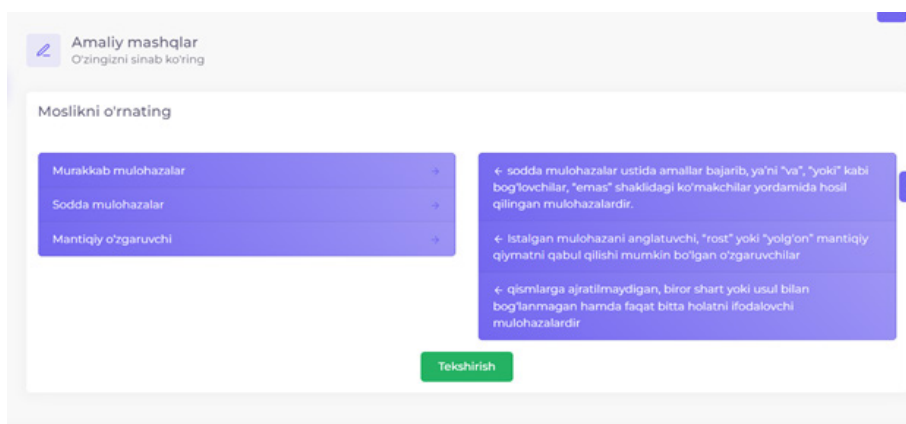
4-rasm. Mavzular.

5-rasm. Nazariy ma'lumotlar

6-rasm. Kataloglar oynasi

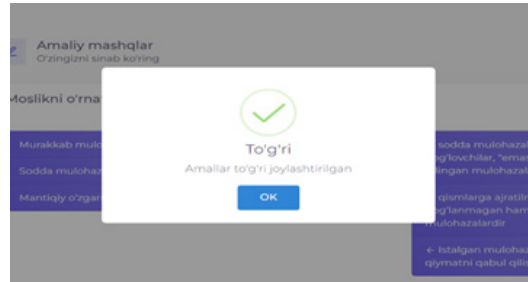

7-rasm. Amaliy mashqlar

bir-biriga mos bo'lgan ta'riflarini topadi. Moslikni o'rnatgandan so'ng tekshirish tugmasini bosish orqali to'g'ri yoki xatoligini tekshirish mumkin.

Quyidagi 8-rasmda o'quvchi tomonidan bajarilgan amaliy mashqning natijasi keltirilgan.

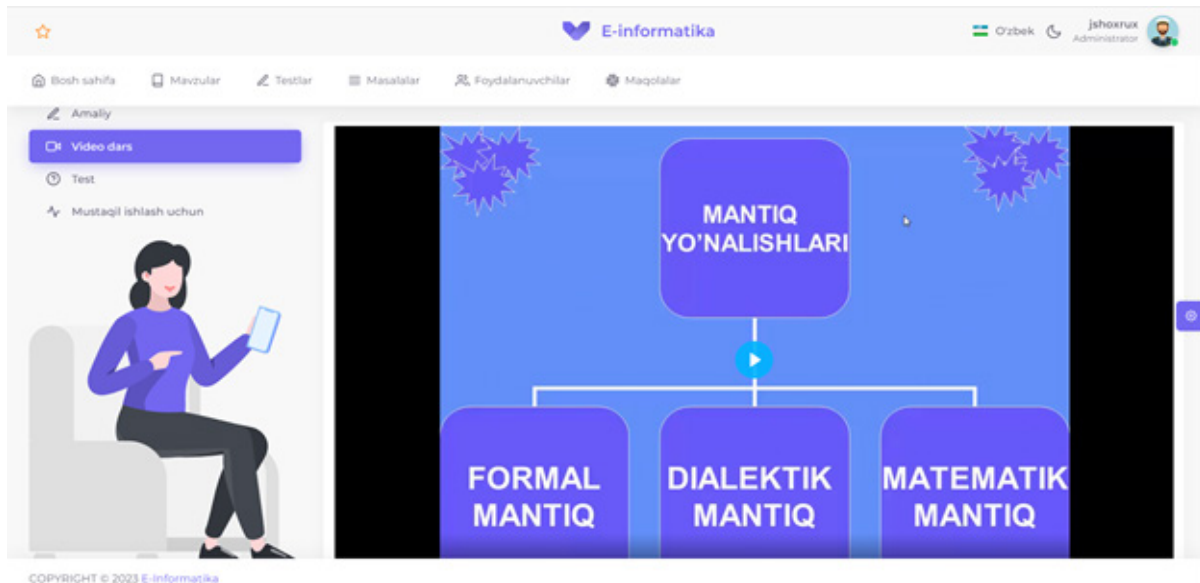
Video dars bo'limida mavzuga oid video

8-rasm. Amaliy mashqlarni tekshirish oynasi

dars ma'lumotlari keltirilgan. Bundan ko'rinib turibdiki, kimdir matnni o'qib tezroq tushunsa, kimdir video dars orqali tezroq tushunadi. Bu

platformada esa ikki holat ham e'tiborga olingan va 9-rasmada mavzu yuzasidan video dars keltirilgan.

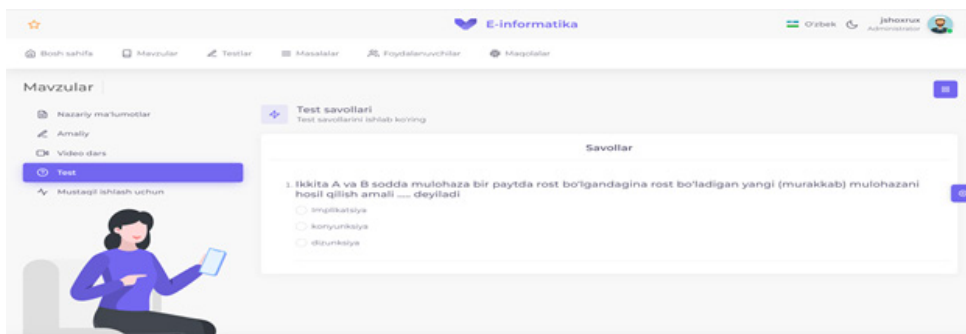
9-rasm. Mavzu yuzasidan video dars

Testlar bo'limi orqali o'quvchilar o'z bilimlarini sinab ko'rishlari mumkin bo'ladi. Testlar menyusiga kirganda tizimdagi barcha testlar ro'yxatini ko'rish mumkin. O'quvchilar o'zlariga kerakli testlarni tanlashlari va ishlashlari mumkin. Test bo'limiga o'qituvchi tomonidan mavzuga mos yangi test yaratib test savollarni qo'shish mumkin. O'quvchilar testlarni bajarib bo'lganidan so'ng o'qituvchi barcha o'quvchilarni natijalarini ko'rish mumkin. 10-rasmda test savollaridan namunalar keltirilgan.

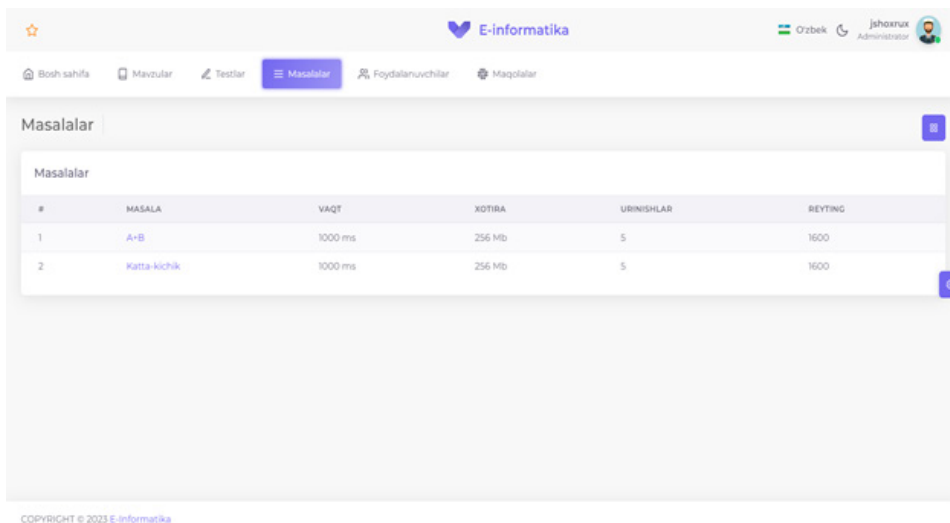
Masalalar bo'limi orqali o'quvchilar qiziqarli

masalalar ishlashlari mumkin, ya'ni masala yechimi uchun Python dasturlash tilida dastur kodlarini yozib tizimga yuboradi tizim esa dastur to'g'ri yoki xato tuzilganligini tekshirib beradi. Mavzuga mos bo'lgan masalalar ro'yxatini 11-rasmda ko'rish mumkin.

Masala nomi ustiga bosib masala shartini o'qish va masala shartiga mos dastur tuzib uni tizim orqali tekshirish mumkin. Bu esa o'quvchilarning dasturlashga bo'lgan qiziqishini yanada oshirishga xizmat qiladi. Chunki o'quvchi uyda tuzilgan dasturni hech joyda sinovdan

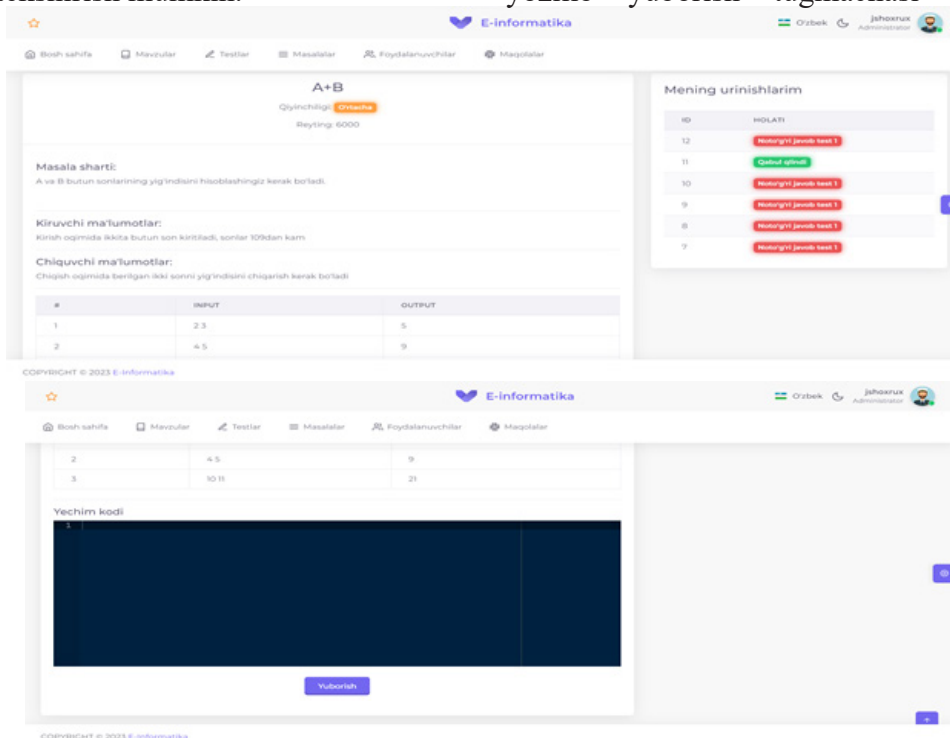
10-rasm. Test savollari

11-rasm. Masalalar

o'tkazish imkoni yo'q. Faqat maktabga borgan vaqtdagina tekshirish mumkin.

Yechim kodi degan joyiga dastur kodi yozilib yuborish tugmachasi bosiladi va

quyidagi oyna hosil bo'ldi.

Bu yerda o'quvchi tomonidan kiritilgan masala to'g'ri bajarilgan bo'lsa uning kodi tizim bilan solishtirilib qabul qilindi aks holda noto'g'ri javob deb keladi [7].

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkin, biz tomonimizdan taklif qilinayotgan e-informatika nomli platforma uchta tilda

informatika va axborot texnologiyalari fanidan ma'lumotlar joylanadi. Bu platformadan o'quvchilar xoxlagan joyda foydalanish imkoniyati mavjud. Ushbu platforma o'quvchilarni telefonda keraksiz bo'lgan o'yinlarni o'ynashdan saqlaydi va informatika va axborot texnologiyalari faniga bo'lgan qiziqishini ya'nada oshirishga xizmat qiladi.

The screenshot shows the 'Urinishlar' (Attempts) section of the E-Informatika platform. The table lists test attempts with columns for ID, User, Question, Status, and Date.

#	FOYDALANUVCHI	MASALA	HOLATI	YUBORILGAN VAQT
11	Shohrux Jumanov	A+B	Qabul qilindi	2023-04-13 07:02:09
7	Shohrux Jumanov	A+B	Noto'g'ri javob test 1	2023-04-13 06:31:51
6	Shohrux Jumanov	Katta-kichik	Qabul qilindi	2023-04-13 05:08:44
5	Shohrux Jumanov	Katta-kichik	Qabul qilindi	2023-04-13 05:08:29
1	Shohrux Jumanov	A+B	Noto'g'ri javob test 1	2023-03-26 18:54:11

COPYRIGHT © 2023 E-Informatika

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. MU Xujayevich, MA Isoqulovich. INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI DARSLARIDA TOPSHIRIQLARNI BAJARISHNI RAQAMLI TIZIMGA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 694-696.
2. MU Xujayevich. SOME METHODOLOGICAL ISSUES OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS USING EDUCATIONAL ONLINE RESOURCES // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 7 (2).
3. УХ Мингбоев. Педагогические условия формирования коммуникативного умения у студентов по специальности "информационные технологии" // Молодой ученый, 1249-1252.
4. MU Xujayevich. Pedagogical conditions for the formation of communicative competencies of students of vocational schools using interactive teaching methods // International Journal on Integrated Education 3 (12), 345-347.
5. У Мингбоев, С Джумаев, А Синдоров. Maktab o'quvchilari uchun moljallangan android ilovaning imkoniyatlari // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 188-191.
6. MU Xujayevich. DIDAKTIK O'YINLAR ORQALI O'QUVCHILARNI FANGA QIZIQISHINI OSHIRISH // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 394-397.
7. MU Xujayevich. KOMPETENTLI YONDASHUV UMUMIY O'RTA TA'LIM TIZIMINI YANGILASH OMILI SIFATIDA // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 397-400.

AXBOROT-TA'LIM MUHITI – PEDAGOGLARNI AXBOROT-METODIK QO'LLAB-QUVVATLASHNING PEDAGOGIK SHARTI SIFATIDA

SHERZOD XUJAKULOV

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada axborot-ta'lim muhiti va uning tamoyillari, pedagoglarni axborot-metodik qo'llab-quvvatlashning pedagogik sharti, elektron axborot-ta'lim muhitini yaratish va joriy etish texnologiyalari, uzluksiz kasbiy rivojlantirishning o'quv, metodik, ilmiy, axborot, tashkiliy, pedagogik, psixologik, texnik shart-sharoitlari hamda o'zaro bog'liq kontentli, kommunikativ, integrativ va texnologik komponentlar tizimi, uning mazmuni va mohiyati tegishli manbalar asosida keng yoritilgan hamda mualliflik qarashlari bayon qilingan. Shuningdek, axborot-ta'lim muhitining xalqaro maydonda faoliyat ko'rsatayotgan platformasi o'rganilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: axborot-ta'lim muhiti, axborot-ta'lim muhitini loyihalash tamoyillari, virtual kutubxonalar, elektron ma'lumotlar bazalari, axborot-ta'lim muhitini pedagogik loyihalash, axborotlashtirish, tarmoq va portal texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье информационно-образовательная среда и ее принципы, педагогическое состояние информационно-методического обеспечения педагогов, технологии создания и реализации электронной информационно-образовательной среды, учебные, методические, научные, информационные, организационные, педагогические, непрерывное профессиональное развитие, психологические, технические условия и система взаимосвязанных содержательных, коммуникативных, интегративных и технологических компонентов, ее содержание и сущность широко освещены на основе соответствующих источников, а также изложены авторские взгляды. Также были изучены и проанализированы платформы информационно-образовательной среды, действующие на международной арене.

Ключевые слова: информационно-образовательная среда, принципы проектирования информационно-образовательной среды, виртуальные библиотеки, электронные базы данных, педагогическое проектирование информационно-образовательной среды, информатизация, сетевые и порталные технологии.

Abstract: In this article, the information-educational environment and its principles, the pedagogical condition of information-methodological support for pedagogues, the technologies of creating and implementing an electronic information-educational environment, educational, methodical, scientific, informational, organizational, pedagogical, continuous professional development, psychological, technical conditions and a system of interrelated content, communicative, integrative and technological components, its content and essence are widely covered on the basis of relevant sources, and the author's views are stated. Also, the platforms of the information-educational environment operating in the international arena were studied and analyzed.

Keywords: information-educational environment, principles of information-educational environment design, virtual libraries, electronic databases, pedagogical design of information-educational environment, informatization, network and portal technologies.

Zamonaviy sharoitlarda axborotlarning shiddatli oqimi va tez eskirishi ixtiyoriy shaxsning dunyoqarashi, bilim saviyasi, tashqi olam bilan o'zaro ta'sirga kirishishi, o'zlashtirishi, munosabat bildirishi kabi omillarga bo'lgan talablarni o'zgartiradi. Bu jarayonda faol subyekt sifatida pedagoglarda

kasbiy mahoratini uzluksiz oshirish, axborotlarga ochiqlik va moslashuvchanlik ko'nikmalarini ustuvorlikka yo'naltirish, axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan samarali foydalanishga doir kompetentligini rivojlantirish ehtiyoji asosiy muammolardan biriga aylanadi. Chunki, aynan shu ehtiyoj

pedagogning kamolotida muhim shart vazifasini o‘taydi.

Aytish mumkinki, ta’lim sohasida elektron o‘qitish darajasining kengayib borishi ta’lim paradigmasining o‘zgarishiga, ya’ni axborot texnologiyalaridan cheklangan foydalanish kuzatilgan ta’lim holatidan, cheklanmagan foydalanish holatidagi ta’lim muhitiga ko‘chishiga zamin yaratadi. Zamonaviy o‘qituvchi faoliyatida axborot texnologiyalari nafaqat bilishning, balki o‘quvchilarning turli xil axborot faoliyatlarini tashkil etishning ham zaruriy dastagidir [5; 77-b.]. Aynan bu sharoitda ta’lim ishtirokchilarining axborot kompetentligi shakllanadi. Bugungi kunda ta’limning rivojlanishida axborotli ta’sir muhitining jadallashuvi, taraqqiyot an’analari barcha qatorida o‘qituvchilarning ham axborotga, dasturiy vositalarga bo‘lgan talab va ehtiyojlarini qondirishni taqozo etadi. Bu talab va ehtiyojlarni qondirish davlat va hukumatning diqqatida ustuvor yo‘nalishlardan birini ifodalab bir qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlanmoqda [1;PQ-4699; 2; PF-6079, 3; PF-60]. Shu nuqtai nazardan, pedagog xodimlarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishda axborot-ta’lim muhitini yaratish, axborot-metodik qo‘llab-quvvatlash ko‘lamini kengaytirish va uning sifatini oshirish kechiktirilmas vazifalardan biridir.

Axborot-ta’lim muhiti pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayonlari samaradorligini oshirishga beqiyos hissa qo‘shadi hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim tizimiga integratsiyasini ifodalaydi. Axborot-ta’lim muhiti bir qator xorijiy va respublikamiz olimlari tomonidan keng o‘rganilgan va salmoqli amaliy natijalarga erishilgan bo‘lib, quyida ularning ayrim yondashuvlariga

to‘xtalamiz.

“Ta’lim muassasalarini yagona elektron axborot-ta’lim muhitini yaratish va joriy etish texnologiyalari” yuzasidan izlanishlar olib borgan tadqiqotchi U.N.Taylakovning aniqlashicha “Ta’lim muassasasining yagona axborot ta’lim muhiti deyilganda, o‘quv faoliyatining eng asosiy hamda faol subyekti hisoblangan inson bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ta’lim jarayonining tashkiliy, axborotlashgan, o‘quv-uslubiy va pedagogik-psixologik jihatdan ta’minlanganlik tizimi darajasi tushuniladi” [4; 10-b.]. Sh.U.Eshonqulov “Elektron ta’lim muhitida talabalarni loyihalash kompetentligini rivojlantirish” mavzusidagi dissertatsiyasi avtoreferatida “o‘zaro aloqador kontentli, kommunikatsion, texnologik komponentlar tizimi. Bu tizim talabalarning ta’lim dasturlarini o‘zlashtirish bo‘yicha o‘qitish jarayoni subyektlari o‘zaro harakatida tashkiliy-rag‘batlantiruvchi, informativ tahsil beruvchi, diagnostik tahrirlovchi va kommunikativ boshqaruvchi funksiyalarni ta’minlaydi”, deya xulosalaydi [6;11-b]. Oliy ta’lim muhitida elektron ta’lim muhitini tashkil etishga doir tadqiqotlarida N.A.Kayumova “o‘qitish jarayonini yuqori sifatli axborot va o‘quv-uslubiy ta’minot bilan ta’minlashga imkon beradigan elektron va masofaviy o‘qitish texnologiyalaridan foydalangan holda ta’lim resurslarini to‘plash, tizimlashtirish, saqlash va undan foydalanishga mo‘ljallangan axborot, telekommunikatsiya texnologiyalari va vositalar to‘plamidir” fikrini ilgari suradi [7; 65-b.]. Xuddi shunday, B.M.Suropov oliy ta’lim tizimida axborot-ta’lim muhitini yaratishga qaratilgan izlanishlarida “axborot-ta’lim muhitini an’anaviy va elektron ommaviy axborot vositalari, o‘zaro aloqa qilishning kompyuter va telekommunikatsion texnologiyalari, shu jumladan virtual

kutubxonalar, elektron ma'lumotlar bazalari, o'quv-uslubiy majmualar va kengaytirilgan didaktik apparatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni birlashtirgan yagona axborot-ta'lim makoni, deb tushunish maqsadga muvofiq"ligini ta'kidlaydi [8; 4-b.].

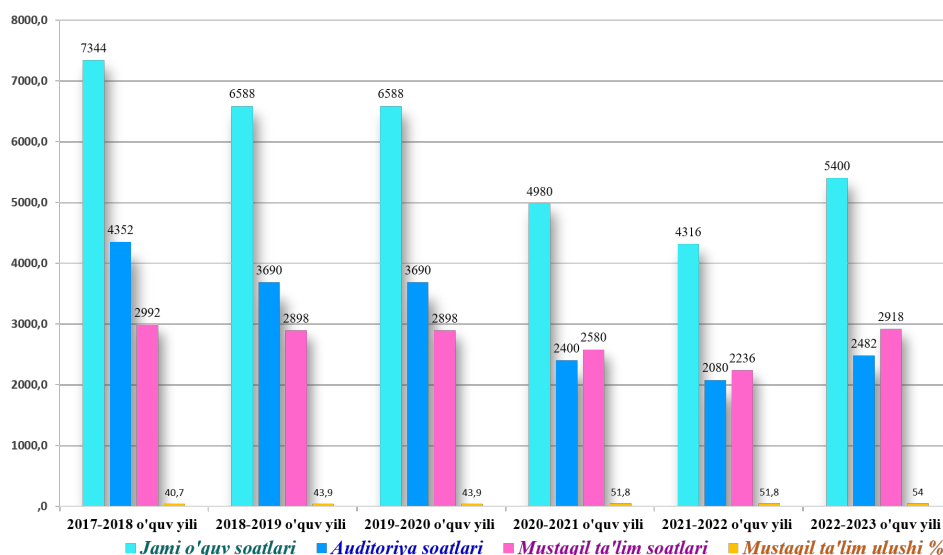
Fikrimizni dalillash uchun yana bir qator izlanishlarga murojaat qildik va ularda quyidagi yondashuvlarda tadqiqotlar olib borilganligiga guvoh bo'ldik. Respublikamiz olimlaridan U.Sh.Begimkulov [9], Ye.Sh.Shoyardonov [10], ta'lim tashkilotlarida axborot-kommunikatsiya muhitini tashkil etish, boshqarish, uni metodik asoslash, amaliyotda qo'llash, N.I.Taylaqov, M.H.Allamberganova [11], M.N.Soy [12], Ya.P.Mustapakulovlar [13], xalq ta'limi tizimidagi tashkilotlarda

yagona axborot makoniga birlashtirish konsepsiyasi, elektron o'quv qo'llanmalar va interaktiv o'quv majmualarini yaratish, M.H.Lutfullayev [14], elektron qo'llanma va virtual stendlarning muvaffaqiyatli integratsiyasiga erishish, ma'ruza va amaliy-laboratoriya mashg'ulotlarini uyg'unlashtirish samarali shart-sharoitlarini ishlab chiqish, G.N.Ibragimova [15], interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalari asosida talabalarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirishning axborot-metodik hamda uni rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol ta'lim muhitini shakllantirishga doir ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishgan va birmuncha amaliyotga yo'naltirilgan ijobiy natijalarga erishishgan.

Xorijlik olimlardan esa M.V.Stupina

1-jadval

60111200– Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishining o'quv rejasidagi soatlar miqdorining o'quv yillari kesimida o'zgarishi

¹ S.Mamatqulov. Mustaqil ta'lim: tadqiqot, xorijiy tajriba va tavsiyalar. Metodik qo'llanma. Toshkent. "Sano-Standart" 2023. 3-bet.

[16], aralash ta'lim sharoitlarida axborot-ta'lim muhitini yaratishda bulutli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari, A.V.Baraulina [17], axborot-ta'lim muhitining ijobiy motivatsiyani ta'minlash, darslarni yuqori emotsional va estetik bosqichlarda o'tkazish, tabaqalashtirish, dars samaradorligini oshirishdagi o'rni, V.I.Toktarova, S.N.Fedorovalar [18], axborot-ta'lim muhitida o'quv jarayonini tashkillashtirishda ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlariga e'tibor qaratish, qobiliyatlari, imkoniyatlarini rivojlantirishga erishish, Y.N.Dronova [19], axborot-ta'lim muhitida o'quv materiallarini onlayn taqdim etish, ta'lim oluvchilarning ehtiyoji, qiziqishiga ta'siri, A.V.Gaponenko [20], oliy ta'limda axborot-ta'lim muhitini rivojlantirish, maqsadlarini shakllantirish, tizimlarni loyihalashtirish, istiqbollari bashorat qilish, A.Andreyeva [21], axborot texnologiyalarining axborot-ta'lim muhitini shakllantirishga ta'siri, turlicha yondashuvlarning mohiyati, mazmuni, tuzilishi, samarali ishlash usullari, D.S.Vasilina, G.Y.Nuriyeva, D.M.Yulanovalar [22], axborot-ta'lim muhitini loyihalashda pedagogik-psixologik omillarni inobatga olish, imkoniyatlarining o'quv jarayoni sifati va samaradorligini oshirishga hissasi, T.V.Vostrikova [23], axborot-ta'lim muhitida pedagogik loyihalash, axborotlashtirish, ma'lumotlar bazalariga kirish, ta'lim ishtirokchilarining tegishli kompetentligini rivojlantirish shartlari ifodalovchi tadqiqotlar olib borilgan.

Yuqoridagi keltirilgan fikrlar axborot-ta'lim muhitini yaratish faqatgina texnik muammo emasligini tushunish imkonini beradi. Unga tizimli yondashuv zarur bo'lib ta'lim muassasasining barcha resurslari va pedagogik imkoniyatlarini safarbar qilish zarur bo'ladi. Shuningdek, jarayonda

boshqaruvning o'rinli va to'g'ri yechimlari ham muhim ahamiyatga ega.

Mazkur sohada keng qamrovli izlanishlar olib borgan olimlar R.Hamdamiyov, U.Sh. Begimqulov, N.I.Tayloqovlar axborot-ta'lim muhitini aniq bir maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini ta'minlovchi axborot-texnik, o'quv-metodik tizimlar majmuidir, degan xulosaga kelishgan hamda uning quyidagi tipologik belgilarini ajratib ko'rsatishgan:

1. Har qanday darajadagi ta'lim muhiti tizimlilik tabiatiga ega bo'lgan murakkab tuzilmali obyekt hisoblanadi.

2. Ta'lim muhitining yaxlitligi tizimlilikka erishish tushunchasi bilan bir ma'noni anglatib, u o'quv muassasasi bitiruvchisining shaxsiy va kasbiy modelini amalga oshirishdagi ta'lim va tarbiya maqsadlarining amalga oshirishini o'zida mujassamlashtiradi.

3. Ta'lim muhiti ta'lim va tarbiya ishlarining asosiy sharti bo'lish bilan birga uning muhim vositasi hamdir [24; 51-b.].

Pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishning axborot-ta'lim muhiti tizimga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar, tegishli ta'lim resurslari, o'quv-metodik materiallar hamda individual ma'lumotlardan tarkib topadi. Axborot-ta'lim muhitida pedagoglarni kasbiy ehtiyojlarini aniqlash, bo'shliqlarni to'ldirish, ularning individual xususiyatlari, imkoniyatlarini inobatga olish, o'quv-metodik materiallarni makon va zamon chegaralaridan qat'i nazar onlayn taqdim etish, malaka oshirish jarayonini boshqarish va nazoratini olib borish sharoitlari maqbullashadi. Virtual muloqot qilish imkonining vujudga kelishi ma'lumotlarni tezkor almashish, interfaolikni yuzaga chiqarish, manzilli axborot-metodik qo'llab-quvvatlashga qulay maydon hosil qiladi. Unda an'anaviy va onlayn ta'limga

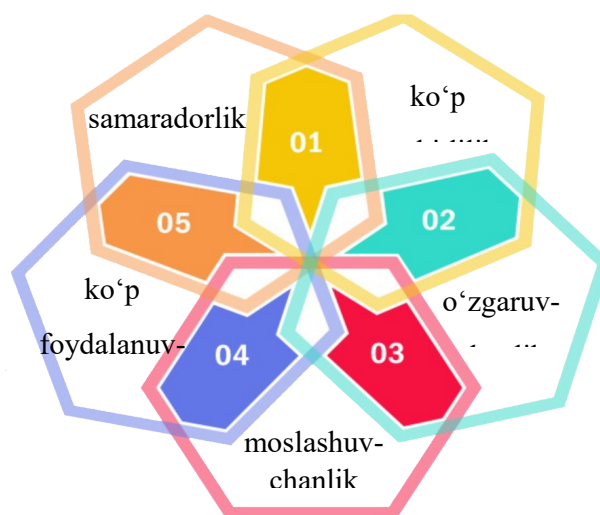
xizmat qiluvchi o'quv-metodik ta'minotning uyg'unlashuvi, ehtiyojiga mos materiallarni mustaqil topish, axborotlarni saralash, tahlil qilish va foydalanish ko'nikmalarini rivojlanishi, individual kasbiy rivojlanish trayektoriyasini loyihalash va amalga oshirishga moyillik ro'y beradi.

Rivojlangan davlatlarda o'qitishning axborot-ta'lim muhitini yaratishga e'tibor zamonaviy trend va natijaga yo'naltirilgan yondashuv sifatida ustuvorlik qaratilmoqda. Buning natijasi o'laroq ko'plab oliy ta'lim muassasalari axborot-ta'lim muhiti orqali (onlayn) o'qitish imkoniyatlarini taqdim qilmoqdalar. Jumladan, Buyuk Britaniya ochiq universiteti (open.ac.uk), Germaniyaning Hagen texnologiya universiteti (fernuni-hagen.de), AQShning Pensilvaniya universiteti (worldcampus.psu.edu), Minnesota virtual universiteti (careerwise.mnscu.edu), Kaliforniya virtual universiteti (cvc.edu), G'arbiy gubernatorlari universiteti (umuc.edu), Shvetsiyaning Baltika universiteti, Xitoyning "Netease Open Course" platformasi, Yaponiyaning Kyoto universiteti (kyoto-u.ac.jp/en), Tokio texnologiyalari instituti (titech.ac.jp), Tokio universiteti (u-tokyo.ac.jp), Nagoya universiteti (civil.nagoya-u.ac.jp), Osaka universiteti (osaka-u.ac.jp), Hindistonning Indira Gandhi nomidagi ochiq Milliy maktabi, Rossiyaning runnet.ru tarmog'i, "Elektron maktab axborot tizimi" orqali yagona elektron axborot-ta'lim muhitini vujudga keltirish, ta'lim olishni istovchilarga qulay va keng imkoniyatlar yaratish, tegishli adabiyotlar bilan ta'minlash bo'yicha keng ko'lamlilik ishlar olib borilmoqda.

Axborot-ta'lim muhitini yaratish pedagoglar uchun elektron adabiyotlari, o'quv-uslubiy majmualar, veb-sayt, portallar ishlab chiqish va ularni amaliyotga kiritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagoglarning o'zlari ham turli platforma va dasturlardan unumli foydalangan holda elektron axborot-ta'lim resurslarini ishlab chiqish, veb-sayt, ijtimoiy tarmoqlarda bloglarini yuritish hamda ulardan o'quv mashg'ulotlarida samarali foydalanishlari kasbiy faoliyatlarining ajralmas bo'lagiga aylanishi zaruriy ehtiyojni ifodalaydi.

Albatta, bu jarayon ilmiy asosga qurilishi, muayyan tamoyillarga bo'ysunishi maqsadga muvofiqdar. Axborot-ta'lim muhitini yaratish bilan shug'ullangan olim B.M.Suropov o'zining "Oliy ta'limda axborot-ta'lim muhitini yaratish va undan foydalanishning imkoniyatlari" nomli maqolasida quyidagi tamoyillarni ilgari suradi (1-rasm):

1-rasm. Axborot-ta'lim muhitini loyihalash tamoyillari

ko'p muhitlilik - axborotlarni qayta ishlash, saqlash, uzatish va namoyish qilishda kompyuter texnologiyalariga moslashuvchi matnlar, ovoz, video, grafik tasvir va animatsiyalarni tayyorlash;

o'zgaruvchanlik - talabalarga mustaqil ravishda ta'lim olish yo'nalishini tanlash imkoniyatini yaratish;

moslashuvchanlik - talabalarni kelgusi kasbiy faoliyatga tayyorlashda zarur bo'lgan

axborot-o'quv materiallarini yetkazib berish va elektron axborot-ta'lim resursining muayyan fan predmetining o'ziga xos xususiyatlariga mosligini ta'minlash;

ko'p foydalanuvchanlik - talabalarga istalgan joydan Internet tarmog'i orqali axborot-ta'lim muhiti tarkibiy qismlariga kirishni ta'minlash va elektron axborot-ta'lim resurslaridan keng va ochiq foydalanish;

samaradorlik - muhit obyektlarini qidirish va uzatish vaqtini kamaytirish, texnologiyalar invariantligi orqali qo'shimcha ishlov berilmasdan zamonaviy axborot mahsulotlari darajasida ishlashga tayyor bo'lish imkon beradigan texnologiya o'zgarishi va h [8; 6-b.].

Keltirilgan fikrlar, izlanishlar, yetakchi ta'lim muassasalari olib borayotgan sa'y-harakatlar tahlili axborot-ta'lim muhitining yaratilishi malaka oshirish ta'limi sifatini yaxshilash, uni yangi bosqichga chiqarish, davlat ta'lim standarti va milliy o'quv dasturida nazarda tutilgan kompetensiyalarni o'zlashtirish hamda o'qituvchining kasb standartini amaliyotga kiritishning dasturiy ta'minotini bildiruvchi pedagogik shart-sharoitlarni ifodalaydi, degan fikrimizni dalillashga asos bo'ladi. Ya'ni, axborot-ta'lim muhiti uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimining pedagogning shaxsiy-kasbiy rivojlanishi, uni qadriyat sifatida tushunishi, pedagogik qobiliyatlarini o'stirish, mustaqil o'qishini tashkil qilish kabi fundamental maqsadlarini ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan maydondir. U ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning texnologik darajasini oshirish va foydalanuvchanlik, hammaboplikni ta'minlashga xizmat qiladi:

- ta'lim resurslariga doir yagona ma'lumotlar bazasini shakllantirish;

- mazkur resurslardan bir vaqtning o'zida ko'plab pedagoglarning foydalanishiga erishish;

- resurslarga ixtiyoriy makondan murojaat qilish, vaqt, sur'at, shakl cheklovlarini minimallashtirish;

- kasbiyehtiyojlarga mos resurslarni taklif qilish hamda variativlik, individuallashtirish va tabaqalashtirish imkonini yaratish;

- axborotlarni tezkor almashish va manzilli yetkazish.

Pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishda axborot-metodik qo'llab quvvatlash zamonaviy texnik yechimlar bo'lgan tarmoq, mobil va portal texnologiyalaridan ham samarali foydalanishni taqozo qiladi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchilarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kompetentligini rivojlantirish, ularni kasbiy faoliyatida qo'llashdan qochish, "fobiya"ni yo'qotishga erishish kutilgan natijalar kafolatini kuchaytiradi.

Tadqiqotchi I.A.Yuldoshev bo'lajak informatika o'qituvchilarining ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda tarmoq texnologiyalaridan foydalanish haqida fikr yuritir ekan ularni jarayonda turli darajalarda joriy etish mumkinligini bildiradi:

1. Birinchi darajani quyidagicha tavsiflash mumkin: darsda tarmoq texnologiyalariga kam e'tibor qaratiladi, an'anaviy ta'lim shakli ustunlik qiladi, kompyuterlardan videolavhalarini ko'rish, taqdimot yaratish va test o'tkazish uchun vaqti-vaqti bilan foydalaniladi.

2. Ikkinchi darajada tarmoq texnologiyalaridan foydalanish to'liq ko'lamda amalga oshiriladi, o'qituvchi va o'quvchilar o'zlarini axborot fazosida his qilganidek, jonli ravishda aloqada bo'lishadi, birgalikda kommunikativ masalalar ko'riladi, ya'ni kompyuterlar ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi.

3. Uchinchi daraja masofali yoki

inklyuziv ta'lim uchun o'ziga xos bo'lgan, faqat AKT yordamida ta'lim jarayonini amalga oshirishni taklif qiladi. Bu darajada ta'lim berayotgan va ta'lim olayotgan shaxslar o'rtasida bevosita aloqa bo'lmashligi mumkin. Ta'lim onlayn tartibda, elektron pochta yordamida yoki maxsus saytlar orqali amalga oshiriladi. [25; 5-b.]

Xulosa qilish mumkinki, tadqiqotimiz

predmeti nuqtai nazaridan, axborot-ta'lim muhitini pedagoglarni faol subyektga aylantirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishning o'quv, metodik, ilmiy, axborot, tashkiliy, pedagogik, psixologik, texnik shart-sharoitlari hamda o'zaro bog'liq kontentli, kommunikativ, integrativ va texnologik komponentlar tizimi tarzida tushunish mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 28 apreldagi "Raqqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4699-sonli Qarori. – QHMMB, 07/20/4699/0520-son, 29.04.2020 y
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi "Raqqamli 'O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni. – QHMMB, 06/20/6079/1349-son, 06.10.2020 y.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. – QHMMB, 06/22/60/0082-son, 29.01.2022 y.
4. Taylakov U.N. Ta'lim muassasalarining yagona elektron axborot-ta'lim muhitini yaratish va joriy etish texnologiyalari: ped. fan... (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – 48 b
5. Ibragimov A.A. Xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirish tizimini modernizatsiyalash parametrlari // Monografiya. – Toshkent: Navro'z, 2019. – 180 b.
6. Eshonqulov Sh.U. Elektron ta'lim muhitida talabalarning loyihalash kompetentligini rivojlantirish: ped. fan... (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2022. – 50 b.
7. Kayumova N.A. Oliy ta'limda elektron ta'lim muhitini tashkil etishda yangi texnologiyalar // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2021. – №2. – B. 64-73.
8. Surovov B.M. Oliy ta'limda axborot-ta'lim muhitini yaratish va undan foydalanishning imkoniyatlari // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2020. – №10. – B. 3-10.
9. Begimkulov U.Sh. Ta'lim muassasasining axborot muhitini boshqarish tizimi // Uzluksiz ta'lim. – Toshkent, 2007. – № 2. – B. 3-8.
10. Shoyardonov T. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitida pedagog kadrlarning kasbiy faoliyati mazmuni va uning monitoringi // Monografiya. – Toshkent: "Yangi kitob", 2016. – 196 b.
11. Allamberganova M.X., Taylakov U.N. Interaktiv o'quv majmua yaratish: nazariya va amaliyot // Monografiya. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2013. – 164 b.
12. Soy M.N. Создание электронного учебно-методического комплекса: теория и практика // Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya. 2013. – 212-c.
13. Taylakov N.I., Mustapakulov Ya. Концепция оснащения современной школы с учетом углубления интеграции образовательных учреждений в единое информационное пространство. Физика, математика va informatika. – Tashkent, 2005. – №2. – S. 3-22.
14. Lutfillayev M.H. Oliy ta'lim o'quv jarayonini takomillashtirishda axborot texnologiyalarini integratsiyalash nazariyasi va amaliyoti (Informatika va tabiiy fandar misolida): ped. fan. dok... diss. – Samarkand, 2005. – 212 b.
15. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: ped. fan... (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2017. – 39 b.
16. Stupina M.V. Облачные технологии как основа формирования информационно-образовательной среды вуза в контексте смешанного обучения Elektron resurs. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/oblachnye-tehnologii-kak-osnova-formirovaniya-informatsionno-obrazovatelnoy-sredy-vuza-v-kontekste-smeshannogo-obucheniya/viewer> (murojaat vaqti 20.10.2020 y.).
17. Бараулина А.В. Использование ЭОР на уроках математики // «Актуальные проблемы преподавания физики и математики в школе». Материалы Региональной научно-практической конференции. – Нижний Тагил, 2015. С.19-22.
18. Toktarova V.I., Federova S.N. Информационно-образовательная среда вуза: интерпретационный и содержательный анализ Elektron resurs – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionno-obrazovatelnyaya-sreda-vuza-interpretatsionny-i-soderzhatelnyy-analiz/viewer> (murojaat vaqti 20.10.2020 y.).
19. Drozova E.N. Электронные образовательные ресурсы по математике // Сборник докладов Международной Интернет-конференции «Информационно-технологическое обеспечение образовательного процесса государств-участников СНГ». – Minsk, 2012. – С. 346-352.
20. Garopenko A.V. Особенности формирования образовательной среды современного университета Elektron resurs – URL: <http://naukarus.com/osobennosti-formirovaniya-obrazovatelnoysredy-sovremennogo-universiteta> (murojaat vaqti 10.11.2020 y.).
21. Andreeva A.A. Информационно-образовательная среда университета // Международный научно-исследовательский журнал. Технические науки. – Екатеринбург, 2018. – С. 34-41.
22. Vasilina D.S., Nuriyeva G.Yu., Yulanova D.M. Информационно-образовательная среда современного вуза Elektron resurs – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnoobrazovatelnyaya-sreda-sovremennogo-vuza-2/viewer> (murojaat vaqti 14.11.2020 y.).
23. Vostrikova T.V. Педагогическое проектирование информационной образовательной среды общеобразовательного учреждения: дисс. ... канд. пед. наук. – Ростов н/Д, 2006. – 219 с.
24. Ta'limda axborot texnologiyalari. Oliy ta'lim muassasalari uchun / R.Hamdavov, U.Begimkulov, N.Tayloqov. – T.: O'zME davlat ilmiy nashriyoti, 2010 y. – 120 b.
25. Yuldoshev I.A. Tarmoq texnologiyalari bo'lajak informatika o'qituvchilarining ijodiy va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2017. – №2. – B. 4-9.

O'QUVCHILARDA EKOESTETIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHDA KASB TANLASHNING MAZMUNI

ALIJONOVA MAFTUNA
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI TALABASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekoestetik kompetentligini rivojlantirishda kasb tanlashning ahamiyati yoritilib, kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash va tarbiyalash lozim ekanligi atroflicha yoritilgan, bu borada loyiha ishi ham taqdim etilgan bo'lib, har bir bosqich birin-ketinlikda keltirilgan. Bu boradagi ishlarda pedagogning o'rni va ahamiyati ko'rsatilib, ularga metodik yordam ko'rsatish maqsadida bir qancha foydali ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: shifokor, o'qituvchi, duradgor, harbiy, biolog, geolog, quruvchi, arxitektor, tadbirkor, kasbiy shakllanish, rasmi diktant, tabiat.

Abstract. In this article, the importance of choosing a profession in the development of eco-aesthetic competence of elementary school students is highlighted, and it is explained in detail that the choice of a profession should be prepared and educated through pedagogical-psychological knowledge, skills, as well as the influence of society is presented, with each stage listed one after the other. In this regard, the role and importance of the pedagogue is shown, and a number of useful information is presented in order to provide them with methodical assistance.

Key words: doctor, teacher, carpenter, military, biologist, geologist, builder, architect, discretion, professional training, pictorial dictation, nature.

Inson bolasi voyaga yetgani sari ilm olishga, yuksalishga, jamiyatda o'z o'rnini topishga harakat qiladi, intiladi. Maktab bosqichi esa eng muhim, kelajak binosining poydevoridir. Biroq kelajagimiz egalari bo'lgan yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularni o'qitish bilan bog'liq ayrim to'siqlar bugungi kunda kishini o'ylantirib qo'yayotganligi hech birimizga sir emas. Chunki dunyo rivojlanayotgan bir davrda har bir jamiyat yetuk bilimdon mutaxassis kadrlarga har doim muhtoj. Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabki va ayni damda o'ta muhim bosqichi bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ravshanki, kasb tanlash muammosi har bir o'quvchini o'ylantirayotgan savol emas. Negaki, kasb tanlash yosh xususiyatiga bog'liq emas. U, asosan, havas tuyg'usi orqali yuzaga keladi. Masalan, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchisi tarbiyachisiga, boshlang'ich ta'lim o'quvchisi unga ilk bor harfni tanitgan,

o'qishni o'rgatgan o'qituvchisiga, o'g'il bolalar esa esa harbiylarga havas ko'zi bilan qaraydi. O'zini ulardek bo'lishga tayyorlab boradi, ular egnidagi maxsus kiyimda o'zini tasavvur qilib ko'radi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash va tarbiyalash lozim. Ushbu jarayonda shaxsda umuman kasblarga oid bilimlar, atroflicha ma'lumotlar bo'lishi kerak. Shuning uchun biz pedagoglar o'quvchilarni kasbga oid qiziqishlari va savollarini e'tiborga olgan holda bilmoqchi, o'rganmoqchi bo'lganlarini amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish davomida o'rgatamiz. Bizni asosiy vazifalarimizdan biri esa o'quvchilarni ongli ravishda kasbga yo'naltirishdir.

Kasblar egalari deganda hammaning xayoliga birinchi keladiganlari quyidagilar: shifokor, o'qituvchi, durador, harbiy, quruvchi, arxitektor, tadbirkor, banker, fermer, dizayner, uchuvchi, sotuvchi, oshpaz va boshqalar.

Ammo shunday kasb egalari borki, ularning ish faoliyatlari to'la-to'kis atrof-muhit muhofazasi, go'zalligi umuman tabiat bilan bevosita ba bilvosita aloqador. Ular tarkibiga quyidagilar kiradi:

1. Bog'dorchilik
2. Dehqonchilik
3. Chorvachilik
4. O'rmonchilik
5. Vegetarianlik
6. Hayvonot bog'ida xodimlik
7. Gulchilik
8. Geologlik
9. Biologlik
10. Geograflik
11. O'qituvchilik
12. Miroblik
13. O't o'chiruvchi

Eng qizig'i, maktablarda bu kasblar haqida yetarli bilimlarning berilmasligi. Hozirgi yoshlar zamonaviy kasblar shaydosi. Bular blogerlik, kosmetologlik, dasturchilik, aktyorlik, qo'shiqchilik. Nega? Chunki ular deyarli kunning yarmini shu kasb egalarini ijtimoiy tarmoqda yoki umuman OAV orqali

kuzatadilar. Agar biz pedagoglar yuqorida sanab o'tilgan 13 kasb haqida atroflicha ma'lumot berib, o'quvchilarni qiziqitira olsak, kelajakda qaysilaridir o'quvchi ushbu kasbni egallashiga turtki bo'lolsak, biz pedagog sifatida mas'uliyatimizni, zimmamizdagi burchni bajargan hisoblanamiz. Tabiiyki savol tug'iladi, qanday qilib?

Loyiha ishi

(Eslatib o'tmoqchimiz, ushbu loyiha boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun)

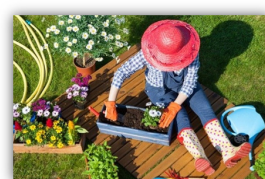
1-bosqich. "Kelajakda kim bo'lmoqchisiz?"

Bunda har bir o'quvchi kelajakda kim bo'lmoqchi ekanligini aytadi. Kimdir shifokor, kimdir harbiya, yana kimdir uchuvchi. O'qituvchi har birini diqqat bilan eshitib daftariga qayd etib boradi.

2-bosqich. Rasmi diktant o'tkazish.

Buni tashkil etish uchun taqdimotda rasmlar ketma ketlikda ko'rsatiladi. O'quvchilar indamay yozdilar. Raqam bilan berilgan tartib bo'yicha yozadilar. Agar topolmasa, hech nima yozmaydi. Pedagoglarga yengillik yaratish maqsadida taqdimotda qo'yilishi kerak bo'lgan rasmlarni ham birin-ketinlikda, ma'lum qolip asosida berib o'tamiz.

O'quvchilar diktantni yozib bo'lganlaridan keyin, bir-birlarini yozganlarini tekshiradilar. To'g'ri javoblar

taqdimotda birin- ketin ko'rsatiladi. Bunda e'tibor faqat imloga qaratiladi. O'qituvchi yuqoridagi kasblar haqida umuman ma'lumot bermaydi.

Uyga vazifa quyidagicha bo'ladi: yozgan kasblaringiz haqida ma'lumot to'plang keling. Ma'lumot to'plashda ota-onangizdan yordam oling.

Kelasi darsga o'quvchilar bir qancha ma'lumotlarni bilib so'ng qaytadilar. Keyin 3- bosqich boshlanadi.

3-Bosqich

Bunda o'tilgan darsdagi rasmlarni

kamchiliklarni to'ldiradi.

4-bosqich "Sen uchun, men uchun, tabiat uchun!" deb nomlanadi.

Bunda o'quvchilar yuqoridagi kasblarni tabiat uchun, biz uchun keltirayotgan foydasini topishi kerak bo'ladi. Qolipi quyidagicha:

Bog'bon – qarovsiz yotgan yerlarga ishlov berib, daraxt ekadi, atrof go'zallasadi, bozorlarimiz, dasturxonimiz noz-ne'matga to'ladi, biz daraxt mevalaridan to'yib-to'yib yeymiz;

Vegetarian – kasal bo'lib qolgan hayvonlarni davolaydi, ularga g'amxo'rlik qiladi, keyin biz sevimli hayvonimiz bilan birgalashib vaqt o'tkazamiz;

Gulchi – turli xil gullarni ekadi, ularni parvarish qiladi, ko'paytiradi. Keyin u gullar

takrorlamasdan kasblar tasvirini listni orqa qilib terib chiqamiz. Har bir o'quvchi doskaga chiqadi. Rasmni tortadi. Diqqat bilan kuzatib qaysi kasb ekanligini topadi, ushbu kasb haqida ma'lumotni og'zaki ravishda sinfdoshlariga gapirib beradi. Bu orqali ham og'zaki nutqi,

ham omma oldida o'zini tutish madaniyati shakllanadi. Keling, hozir ushbu rasmlarga ham namuna berib o'tsak.

Har bir o'quvchi gapirib bo'lganidan keyin, ular aytmagan ma'lumotlarni aytib, o'quvchi fikrlarni to'ldiradi, xato va

bizni xonamizni, uyimizni go'zallashtiradi, karbonat angidridni yutib, kislorodni chiqaradi. Biz keyin toza havodan nafas olib, gullarning xushbo'y hididan rohatlanib, kayfiyatimiz ko'tariladi.

Biolog – ko'plab o'simliklarning turlarini, yashash sharoitlarini, tuzilishini, qayerlarda ko'p tarqalganligini, tabiat uchun qanday ahamiyati bor ekanligini, ular nimlarga davo ekanligini o'rganadilar. Ularni asrash va ko'paytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqadilar.

Geolog - yerning tuzilishi, relyefi, qanday foydali qazilmalar bor ekanligini, ularning miqdorini, tuproq tarkibini o'rganadilar.

O't o'chiruvchi – ular haqiqiy qahramondirlar, chunki ular olov ichiga kirib insonlarni, hayvonlarni qutqarib

qoladilar. Masalan, o'rmon yong'inlarini o't o'chiruvchilar o'chirmasalar, butun boshli o'rmon to'laligicha yonib ketishi, o'simlik va hayvonot dunyosi yo'q bo'lib ketishi mumkin.

Hayvonot bog'i ishchilari - ular hayvonlarni, qushlarni yeguligini o'z vaqtida beradi, kasal bo'lsa ularga g'amxo'rlik qiladi. Yashash joylarini tozalab, ularni kasallanishini oldini oladi. Biz hayvonot bog'iga borganimizda bizga ular haqida ma'lumot beradilar.

Dehqon - ular turli xil poliz ekinlarini ekadilar. Masalan, bug'doy, kartoshka, piyoz, sabzi va holar shular jumlasidandir. Ushbu sabzavotlardan tuli xil vitaminlarga boy taomlar tayyorlab yeymiz, sog'lom va baquvvat bo'lamiz

Mirob – suv taqsimoti, zaxiralari, suv omborlari faoliyati bilan shug'ullanadi. Suv taqsimotini nazorat qiladi. Aholini suv bilan ta'minlashga mas'ul xodimdir.

O'rmonchilik - ushbu kasb egalari o'rmonlarning holatini, daraxtlarning sonini, ularni yo'q bo'lib ketmasligini, kesilmasligini nazorat qiladi.

O'qituvchi – yuqoridagi barcha kasblar uchun zaruriy bilim beruvchi shaxs, u nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rgatadi kabi.

5- bosqich Amaliy kuzatish

Bunda o'quvchilarni hayvonot bog'iga, dehqonchilik bo'layotgan yerlarga, bog'larga, botanika bog'lariga, fermalarga, ekskursiyaga olib boriladi yoki o't o'chiruvchilarni maktabga o'quvchilari bilan suhbatga taklif qilish mumkin. Bu orqali o'quvchilar juda ko'p nazariy bilimlarga ega bo'libgina qolmay, balki ularni kasbiy faoliyatlari bilan yaqindan tanishadilar. Ushbu kasb egalari aynan nima ish bilan shug'ullanishini o'z ko'zlari bilan ko'radilar. O'zlari qiziqtirgan savollarga javob oladilar. Tabiatga, umuman nabadot olamiga muhabbati ortadi, o'simliklarni

parvarish qilish bo'yicha bir qancha zaruriy bilimlarni egallaydilar. Uylariga borib hech bo'lmaganda gul, daraxt ekadi yoki ekayotganlarga befarq bo'la olmaydi. Qush yoki biron uy hayvoniga ga'mxo'rlik qilishni xohlaydi, kuchuk yoki mushuk boqadi. O'zi ovqat yeyayotganda, sevimli do'sti (mushuk yoki kuchuk)ning ham qorni och ekanligini, uning och qolmasligiga mas'ul ekanligini his qiladi.

Yuqoridagilarning barcha-barchasi ekoestetik kompetensiyani shakllantirishda kasb tanlashning mazmun mohiyatidir. Ushbu bosqichlar har tomonlama o'quvchilarda ekoestetik madaniyatni, ekoestetik ongini, ekoestetik tarbiyani shakllantirish uchun xizmat qiladi. Bunda faqat pedagoglardan ozgina tashabbus va g'ayrat talab qilinadi.

Yuqoridagi bosqichlar o'quvchilarda ekoestetik madaniyatni kasb tanlash orqali shakllantirish loyihasidir. Agar ushbu loyiha o'tkazilsa, natijasi albatta yuqori bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1-bosqichda biz o'quvchilardan "Kelajakda kim bo'lmoqchisiz?" deb nomlangan anonim so'rovnomanini o'tkazib oldik. Bunda siz har qaysi o'quvchini aynan nima kasb tanlaganini tingladingiz.

Loyihamizning 6- bosqichi ham bor. U ham bo'lsa, qayta so'rovnoma o'tkazish. Ushbu so'rovnoma o'tkazilgandan keyin, natijalar tahlil qilinadi. 1- bosqich natijalari bilan, 2-bosqich natijalari taqqoslanadi. Agar 30 ta o'quvchining atigi 40% kasbini o'zgartirib, biz taqdim etgan kasblardan birini tanlasa, loyihamiz muvaffaqiyatli yakunlangan va o'z samarasini bergan hisoblanadi.

Ushbu taqdim etgan loyihamiz, pedagoglar tomonidan qo'llanilsa, albatta, samarali natija berishiga ishonamiz.

XULOSA

Muxtasar aytganda, boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalarning ilmiy va kabi

bilimlarini rivojlantirishda ekoestetik tarbiyadan foydalanish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri sanaladi. Ta'lim jarayonida ekoestetik tarbiyani asosan amaliy jihatdan olib borilishi samarali usul deb

hisoblayman. Bu borada yuqorida taqdim etilgan loyihamiz orqali pedagoglarimiz o'quvchining ekoestetik madaniyatini shakllantirishda kutgan samarali natijalariga erishishlariga ishonamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergashev A.E., Sheratiev A.Sh., Suvonov X.A., Ergashev T.A. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. - T.: «Fan», 2009
 2. Xolmo'minov J. Ekologiya va qonun. - Toshkent: Adolat, 2000.
 3. Egamberdieva N.M. Atrof-muhit ta'sirida talabalarni axloqiy tarbiyalashning ilmiy-pedagogik asoslari (Pedagogika kolleji misolida). Ped. fan. nomz ... diss. – Toshkent, 2004.
 4. Turdiqulov E.O. Ekologiyadan davlat ta'lim standarti // Xalq ta'limi. – Toshkent. -2000.
 5. Rahmatullaeva M.D. O'smirlarda sinfdan tashqari ishlar jarayo-nida tabiat estetikasiga qiziqishlarini shakllantirish. Ped. fan. nomz ... diss.
 6. Rahmatova H.A. O'quvchilarni sinfdan tashqari ishlar jarayonida ekologik-gigienik tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlari (VII–IX sinf-lar misolida): Ped. fan. nomz.... diss. avtoref. – Toshkent, 2005.
 7. Rafiqov A.A. Tabiatda ekologik muvozanat. – Toshkent: Fan, 1990
 8. Nishonova N.O'. Umumta'lim maktabi o'quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish (Adabiyot ta'limi jarayonida). Ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2001
 9. Nishonboeva M.G'. Biologiyani o'qitishda ekologik ta'lim-tarbiyaning samaradorligini oshirish (botanika va umumiy biologiya misolida). Ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2001.
 10. Musaeva M.E. O'quvchilarda tabiat ne'matlariga muhabbatni shakllantirish (5-9 - sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish misolida): Ped. fan. nom. ... diss. – Toshkent: O'zDJTU, 2011.
 11. Svetkova I.V. Ekologicheskiy svetofor dlya mladshix shkolnikov: metodicheskoe posobie po vospitaniyu ekologicheskoy kultury detey mladshego shkolnogo vozrasta / I. V. Svetkova. – M.: Vlados, 2013.
 12. Sher. —Estetikall Darslik. Toshkent. «O'zbekiston». 2014.
 13. Ю.Борев. Эстетика. Москва «Высшая школа» 2002.С.
 14. D.S.Kadirova . Nafosat falsafasi. —Memtoz so_zll. 2022.57 bet. 22. Борев.Эстетика. Учебник.Москва. 2002.
- 15.ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 8 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89 DOI: 10.24412/2181-1385-2021-8-277-281 Academic Research, Uzbekistan 277 www.ares.uz EKOLOGIK TARBIYANING BOSHLANG'ICH TA'LIMDA QO'LLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI Nasiba Alisher qizi Tursunova

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI UZLUKSIZ MA‘NAVIY TARBIYA JARAYONIGA TAYYORLASH MODELI

BARATOV BAXTIYORJON QODIROVICH
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni uzluksiz ma‘naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashning pedagogik-psixologik jihatlarini faolligini oshirishda, tanlagan kasbiga nisbatan mas‘uliyat hissini uyg‘otishga, jamiyadagi turli islohotlarni rivojlantirish to‘g‘risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Аннотация: В данной статье представлены мнения о повышении активности педагогических и психологических аспектов подготовки будущих учителей к процессу непрерывного духовного образования, воспитании чувства ответственности за избранную профессию, разработке различных реформ в обществе.

Annotation: In this article, opinions on increasing the activity of introducing educational standards based on a new approach to the training of future physical education teachers, on awakening a sense of responsibility for the chosen profession, on the development of various reforms in society are presented.

Kalit so‘z va iboralar: ijtimoiy-iqtisodiy, mustaqil ta‘lim, zamonaviy dunyoqarash, ijtimoiy zarurat, uzluksiz ta‘lim, jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, innovasion va raqamli, ta‘lim standartlari, Ta‘lim va tarbiya, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: социально-экономическое, самостоятельное образование, современное мировоззрение, социальная необходимость, непрерывное образование, учителя физической культуры, инновационные и цифровые, образовательные стандарты, образование и обучение, научно-методические.

Key words and phrases: socio-economic, independent education, modern outlook, social necessity, continuous education, physical education teachers, innovative and digital, educational standards, Education and training, scientific-methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Oliy o‘quv yurtlarida ma‘naviy tarbiya jarayoni yoshlarga axloqqa doir bilimlar berish, talabalarga o‘qituvchi odobining tushuncha va qoidalarini o‘rgatish, pedagogik axloqiy e‘tiqod, axloqiy hislar, ehtiyoj va o‘qituvchiga xos axloqiy fazilatlarni shakllantirish, xulq-odobga o‘rgatish kabilarni o‘z ichiga oladi. Oliy o‘quv yurtlarida beriladigan ma‘naviy tarbiya yoshlarni uzluksiz ma‘naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Talabalarning ma‘naviy tarbiya jarayonini torroq ma‘noda oladigan bo‘lsak, u oliy o‘quv yurtining professor-o‘qituvchilar jamoasi, fakultet, guruh jamoalari, jamoat tashkilotlarining biror aniq maqsadni ko‘zlab bo‘lajak mutaxassislarining ma‘naviy rivojlanishiga faol ta‘sir etishidir. Bo‘lajak

mutaxassislarining ma‘naviy tarbiyasi jamiyatning sekin-asta murakkablashib boradigan talablari ta‘sirida amalga oshirilib, oliy o‘quv yurti, jamoat tashkilotlari, professor-o‘qituvchilarning talabalar bilan o‘zaro munosabat shaklida turmushga tadbiq etiladi. Talaba shaxsining mutaxassis sifatida sekin-asta izchil ravishda ma‘naviy jihatdan shakllana borishi bu talabalarni yildan – yilga, kursdan-kursga o‘tgan sayin murakkablashtira borishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Oliy o‘quv yurtida amalga oshiriladigan ma‘naviy-axloqiy tarbiya jarayonida yoshlarning ruhiyatiga, ularning ongiga ta‘sir etiladi. Bu umuminsoniy va milliy axloqning prinsiplari va pedagogik odob qoidalarini har bir bo‘lajak mutaxassis ongiga yetkazish,

singdirish demakdir.

Bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashda biz Y.K.Vasilev, V.A.Slastenin, Y.Ye. Smirnova, N.Shodiyev larning tadqiqot ishiga tayanib, uning ichki tuzilishini ifodalovchi 4 ta parametriga asosiy e'tiborni qaratdik. Ular quyidagilardan iborat:

- muammo (masala)lar, ya'ni o'qituvchi tomonidan ketma-ket ravishda hal qilinadigan muammolar;

- funksiyalar – o'qituvchining asosiy kasbiy vazifalarini umumlashgan tavsifi;

- faoliyat turlari, ular yordamida o'qituvchi masalalarni hal qiladi va yuqorida ko'rsatilgan funksiyalarni amalga oshiradi;

- o'qituvchi tomonidan muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan usul va vositalar.

Bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlash uning professiogrammasini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bunda biz o'qituvchi shaxsini asosiy parametrlarini ajratib olishga alohida e'tibor berdik. Ular jumlasiga

Bilimlar,

Ko'nikma va malakalar,

O'qituvchining shaxsiy sifatleri.

Pedagogik faoliyatlar:

- Konstruktiv,

- Tashkilotchilik,

- Kommunikativ,

- Kasbiy sifatlar,

- Shaxsiy sifatlar,

- Ijodiy sifatlar va hokazolar kiritildi.

Galdagi vazifa yuqorida keltirilgan tuzilmaning har bir elementini ma'naviy mazmun bilan boyitishdan iborat. Bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlash bo'yicha professiografik yondashuv o'qituvchi shaxsi uchun muhim bo'lgan asosiy parametrlarni ajratishga imkon beradi. O'qituvchining ma'lum professional funksiyalar egasi sifatidagi hususiyatlari 3 ta parametr bilan

tavsiflanadi:

1. Bilimlar

2. Ko'nikmalar va malakalar

3. Shaxsiy sifatlar – tegishli faoliyat turini hal qilishni ta'minlaydigan o'qituvchi shaxsining induvidual tipik parametrlari. Shunga ko'ra bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashning pedagogik-psixologik qiyofasi yaratildi.

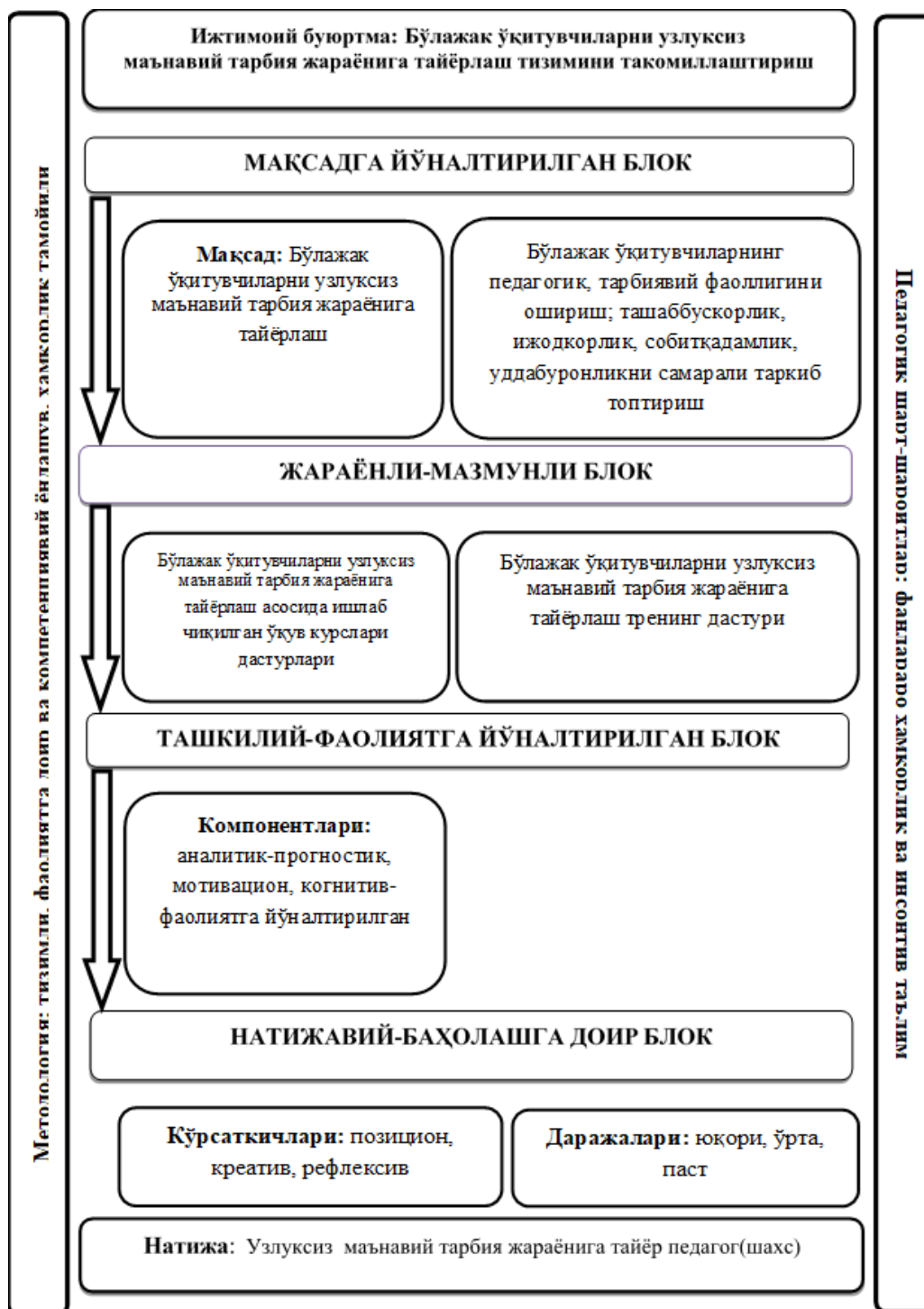
Ijodkor pedagog uchun, shuningdek, tashabbuskorlik, mustaqillik, fikrlash inersiyasini yenga olish qobiliyati, asl yangi narsani sezish va uni anglashga intilish, maqsadga erishishga bo'lgan yuqori ehtiyoj, assosiasiyalarning kengligi, kuzatuvchanlik, rivojlangan kasbiy xotira.

Mutaxassisliklarning kasbiy guruhi – bu mutaxassisliklar majmui bo'lib, ular ijtimoiy foydali faoliyatning bir qadar barkaror turiga ko'ra birlashadi, o'zining yakuniy mahsuloti xarakteri, maxsus mehnat predmetlari va vositalari bilan farq qiladi.

Pedagogika mutaxassisligi – shu kasbiy guruh doirasidagi faoliyat turi bo'lib, ta'lim natijasida egallangan bilim, ko'nikma va malaka, orttirilgan tajribadir. U orqali o'zlashtirilgan kvalifikasiyaga mos ravishda muayyan turdagi kasbiy-pedagogik topshiriqlarni qo'yish va hal etish mumkin. Shu o'rinda pedagogik mutaxassisliklarning bir nechta ko'rinishlarini ajratish mumkin: predmet o'qituvchisi, ijtimoiy pedagog, qo'shimcha ta'lim pedagogi, tarbiyachi va boshqalar.

Pedagogik mutaxassisliklarga ajratish – pedagogik mutaxassisliklar doirasidagi muayyan faoliyat turi bo'lib, muayyan mehnat predmeti va mutaxassisning aniq vazifasi bilan bog'liq bo'ladi.

Pedagogik kvalifikasiya – kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasi va turi bo'lib, u mutaxassisning muayyan turdagi topshiriqlarni hal eta olish imkoniyatlarini

2.1-rasm. Bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlash tizimini takomillashtirish modeli

ko'rsatadi.

Pedagogik mutaxassisliklar "Ta'lim" degan kasbiy guruhga birlashadi. Mutaxassisliklarni tabaqalashtirishda quyidagilar asos qilib olinadi:

a) predmetga oid bilimlar sohasi (adabiyot, ximiya, matematika va boshqalar);

b) shaxs rivojlanishining yosh davrlari (maktabgacha yosh, kichik maktab yoshi, o'smir va h.k.zo);

v) shaxs rivojlanishining psixofiziologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlari (eshitish, kurish, aqliy rivojlanishning buzilishi, deviant xulq-atvor).

Ko'rinib turibdiki, tarbiyachi degani bu alohida kasb emas. "Tarbiyachi" mutaxassislik ham, mutaxassisliklarga bo'linish ham bo'lishi mumkin. Pedagogik kasb ichida mutaxassisliklarga ajratish tarbiyaviy ishlar yo'nalishiga qarab (mehnat, estetik, huquqiy va sh.k.) ham pedagogik faoliyat turlarini ajratish ikonini berdi, Bu esa o'z navbatida turli fan o'qituvchilari faoliyatida integrasiyani samarali qo'llashga yordam beradi.

Insonda shaxsning shakllanishi ko'p jihatdan unda o'z-o'ziga baho berish qay darajada topishiga bog'liq. Psixologlar o'z-o'ziga baho berishning ikki asosiy uslubini ajratishadi. Birinchisi, o'z urinishlarini ko'lga kiritilgan natija bilan taqqoslashdan iborat bo'ladi. Ikkinchisi, ancha keng tarqalgan bo'lib, ijtimoiy taqqoslash, atrofda gilarining uzi xakidagi fikrlarini takkoshlash bilan belgilanadi. Ammo intilishlar uncha yuqori bo'lmasligi mumkin. Shuning uchun ham o'z-o'ziga baho berish natijaga mos bo'lmagan holda shakllanadi.

Ijodiy faoliyatga ega tarbiyachini o'zining hamkasblari bilan bo'ladigan taqqoslashi natijalari uni doim ham qoniqtiravermaydi. Tarbiyachining o'zini xolisona baholashining shakllanishi "tarbiyachining samarali faoliyati va unda komil insonning shakllanishi" jarayoni bilan bog'liq bo'ladi. Tarbiyachida kasbiy idealining shakllanishi hali talabalik davridanoq boshlangan bo'ladi. Kasbiy ideal shakllanishining eng oddiy yo'li maxsus adabiyotlar bilan tanishish va mahoratli pedagoglar tajribalarini qunt bilan o'zlashtirishdir. Vaqt o'tishi bilan kasbiy ideal o'zgarib borishi ham mumkin. Chunki ideal aniq bir shaxs bo'lmay pedagoglardagi eng yaxshi jihatlarni mujassamlashtirgan

qandaydir oliy darajadagi yig'ma obraz bo'ladi. Xolisona tarzda to'g'ri shakllangan kasbiy ideal o'z-o'zini tarbiyalashning samarali vositasidir.

O'z-o'zini tarbiyalashning tashqi omillariga pedagogik jamoa, maktabni boshqarish uslubi va o'qituvchining bo'sh vaqtini o'tkazishi kabilar kiradi. O'zaro talabchanlik, prinsipiiallik, samarali tanqid va o'z-o'zini tanqid amal qilgan, ijodiy munosabatlar ustivor bo'lgan hamda o'zaro yordam kuchli bo'lgan jamoada kasbiy idealga qarab borish ancha yengil kechadi. Pedagogik jamoada bundayin jihatlarining bo'lmasligi shu yerda o'z-o'zini tarbiya qilish ehtiyojini yo'qotadi.

Natijalar (Результаты/Results). Tarbiyachining o'z-o'zini kasbiy tarbiyalashida maktab boshqaruvi ancha yordam berishi mumkin. Maktab rahbariyati buning uchun barcha sharoitlarni yaratishlari, ya'ni yosh o'qituvchida o'ziga ishonch, uni kerakli talablarga to'g'ri yo'naltirish, samarali mehnat sharoitini yaratish va unga aloqasi bo'lmagan ortiqcha ishlardan xalos etish lozim. Kasbiy tayyorgarlik sohasida vaqt omili ham muhim ahamiyatga egadir. O'z ustida ishlashda o'qituvchi turli adabiyotlar – nashriy chiqishlarni o'qishi, muzey–ko'rgazmalarga borishi, o'z ijodiy qiziqishlari rivoji uchun zarur vaqtni ajrata olishi kerak bo'ladi. Bu vaqtni faoliyatni to'g'ri tashkil etish va uni rasional amalga oshirish orqali topish mumkindir.

Mustaqil kasbiy tayyorgarlik individual jarayondir. Unda o'zaro bog'liq uchta bosqichlarni ajratib kursatish mumkin bo'ladi: o'z-o'zini anglash, mustaqil rejalashtirish va mustaqil harakat qilish. O'z-o'zini anglashda psixologiya kursi yordam beradi. Hozirda inson shaxsi va undagi kasbiy sifatlarni aniqlashga yordam beradigan ko'pgina psixologik adabiyotlar va qo'llanmalar mavjuddir. O'z-o'zini

kasbiy tarbiyalashni rejalashtirish kerakli sifatlarga ega bo'lish yo'lini aniqlash, maqsad– vazifalarni belgilash, faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish hamda tegishli boshqaruv jihatlarini o'zlashtirishni o'zida mujassamlashtiradi.

O'qituvchilarning o'zaro hamkorliklari kasbiy tayyorgarlikni uzluksiz va izchil qiladi. O'zini ishontirish, o'zini buysundirish, o'zini cheklay olish tarbiyachida iroda, maqsadga intilish va mas'uliyatni shakllantiradi. Kuzatish, tasavvur, chuqur fikrlashga yo'naltirilgan mashqlarsiz kasbiy sifatlari shakllanishi bo'lmaydi. Kasbiy tarbiya o'qituvchining hayotiy maqsadiga aylanishi kerakki, usiz o'z sohasida yuksalish ham bo'lmaydi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatning asosiy sub'yekti hisoblanadi. O'z faoliyatidagi so'z va harakat namunalari orqali u o'quvchilarga ta'sir o'tkazadi. Shundan kelib chiqilgan holda o'qituvchining referentligi to'g'risida gapirish mumkin bo'ladi.

O'zimizda va xorijda o'z kasbiy faoliyatini tashkil etish yo'llari bo'yicha ko'plab yondoshuvlar ko'zga tashlanadi. Undagi so'nggi variantlardan biri R.Berns tomonidan ishlab chiqilgan «Men - konsepsiya»si deb nom olgan shaxsni har tomonlama rivojlantirish g'oyasi bo'lib, u RTAning Yoshlar Institutida yaratilgan. U 1986 yildan ishlab chiqila boshlangan edi. Mustaqil kasbiy tayyorgarlik va o'z karyerasini belgilash turli imkoniyatlardan keraklilarini tanlash jarayonidir. «Men - konsepsiya»si tizimi asosida inson ulg'ayib borishi bilan o'zgarib boradigan imkoniyatlarga yo'naltirish yotadi.

«Tarbiyalanuvchi konsepsiyasi» pedagogik dunyoqarashning murakkab elementlaridan biridir. Agar o'z–o'zini anglash va bilish kishini quqqisdan hayajonlantirsa, ma'lum bir mukammal asosli bilim va usullarga ega yosh o'qituvchi

o'z ustida ancha tizimli tarzda ish olib boradi. Oliy o'quv yurtlarida o'tiladigan ko'pgina fanlar asosan shu tizimni shakllantirishga yo'naltirilgandir. Shunday bo'lsada yosh o'qituvchilarda bu konsepsiya talablarining shakllanishi qiyinchilik bilan kechadi. Chunki har bir bo'lg'usi pedagog bolalar bog'chasida, maktabda, lisey – kollejlarda o'qituvchilarning yuqorida tilga olingan ma'muriy – buyruqbozlik munosabatlariga duchor bo'lgandir. Uning natijasida yuzaga kelgan salbiy jihatlar keyin ularning o'zida ham namoyon bo'la boshlaydi.

Ushbu konsepsiya bo'yicha ishlaganda ma'lum bir yoshdagi o'quvchilar guruhi bilan ishlashning o'zi muhim ahamiyatga egadir. Bir vaqtning o'zida turli yoshdagi o'quvchilar bilan ishlash o'qituvchining o'z vazifasini bajara olmasligi yoki uni sust eplashiga sabab bo'ladigan holatlar ham uchrab turadi.

Bo'lg'usi pedagoglar «Men kandy odamman?» degan savolga kelajakda hayotda o'z o'rinlarini topa bilishlari bilan bir qatorda kasbiy jihatdan «Men qanday pedagogman?» degan savolni ijobiy hal etishlari ham lozim bo'ladi. O'zidagi ko'nikmalarni samarali shakllantirish esa pedagogik refleksiyaning yuqori rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'ladi. Aynan shu refleksiya pedagogik faoliyatning barcha yo'nalishlarida to'g'ri yo'l topa olishga imkon yaratadi. Bu esa barcha konsepsiyalar talablarini yagona bir samarali tizim sifatida birlashtirishga olib keladi.

Yuqoridagi konsepsiyalarni amalga oshirishning yana bir qiyinchilik jihatlari bu atrofda insonlar ijtimoiy dunyoqarashlari va milliy mentalitetlarining turlicha ekanligi bilan bog'liqdir. Ko'pgina mualliflar fikrlari kasbiy tarbiyaning boshqa sohalaridagi tarbiya jihatlari bilan bog'liqligida yagonadir.

Haqiqiy mustaqil kasbiy tarbiyaning mohiyati ma'lum bir tarixiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy muhitda o'z faoliyati

mazmunini to'g'ri anglash hamda uni samarali amalga oshirishdan iboratdir.

Shaxsning o'z-o'zini ijtimoiy belgilashi bu «men obrazidagi» o'zligini anglash, uni rivojlantirish va hayotda o'z o'rnini topishdan iborat bo'ladi. U esa insonning o'z hayotining haqiqiy egasi bo'lishi va u bilan bog'liq barcha vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila olishi bilan belgilanadi. Bunda usha inson nafaqat ma'lum bir hayotiy – kasbiy ko'nikmalarga ega bo'ladi, balki tarbiya sohasida o'quvchilar uchun yuksak insoniy obraz timsoliga aylanadi.

Tarbiya xususidagi nazariy tasavvur avvallambor bu juda sifatli kasbiy tafakkur bo'lib, o'qituvchi tomonidan tarbiya jarayonini to'laqonli qura olish hamda undagi natijalar shakli bo'lgan bolalar reaksiyasi bilan bog'liqligidadir. Nazariy qarashlar o'z ifoda kuchiga ega bo'ladi va namoyon bo'lish shakli ham o'ziga xos bo'ladi. Bu o'qituvchining pedagogik pozitsiyasida aks etgan bo'ladi.

Mehnat faoliyatda kasbiy pozitsiya muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu insonning o'ziga va o'z ishiga munosabati bilan belgilanadi.

Kasbiy pozitsiya – bu o'z kasbining ahamiyati va undan kelib chiqadigan harakat, xulq – atvorga nisbatan o'z nuqtai – nazari; bu atrof hayotga, pedagogik jarayonga va pedagogik faoliyatga nisbatan aqliy, irodaviy, hissiy baholash munosabatlari tizimidir.

V.I.Slobodchikov so'zlaricha kasbiy pozitsiya o'ziga xos tarzda noyob va yakayu yagonadir. U bir vaqtning o'zida shaxsiy pedagogik (o'qituvchining bola bilan tarbiya jarayonidagi uchrashuvda aniqlanadi) va pedagogik-professional (kasbiy pedagogik maqsadlarga erishish jarayonida kuzatiladi) mazmunga ega bo'ladi. O'qituvchi tarbiya jarayonidan tashkarida hech qayerda, hech qachon bola bilan «ob'yekt» sifatida uchrashmasligini (agar u oddiy inson materiali bilan ishlamaydigan haqiqiy pedagog bo'lsa)

bu yerda maxsus kayd etish lozimdir, ya'ni: shaxsiy pozitsiyasida u boshqa kishi bilan, kasbiy yo'nalishda esa tarbiya rivojining sharoitlari bilan uchrashadi.

O'z kasbiga munosabatlar nuqtai – nazarlarini ko'rib chiqish davomida unga xos quyidagi tavsiflarni ajratib ko'rsatish mumkin:

Birinchi pozitsiya bu – «masofali pozitsiya» bo'lib, u tarbiya sub'yektlari hamkorligidagi ruhiy masofani anglatadi. Bu yerda uchta «uzoq», «yaqin» va «yonida» kabi asosiy belgilarni ajratish mumkin bo'ladi. «Uzoq» masofa munosabatlarda samimiylilik yo'qligi va o'qituvchi o'z ishini «kog'oz uchun» nomigagina bajarayotganligini bildiradi. «Yaqin» masofani tanlagan pedagog o'quvchilarning do'sti bo'lib, ular bilan o'z ijodiy qarashlarini amalga oshiradi. Bu san'at, sport va ilm pedagogikasida aniq ko'zga tashlanadi. «Yonida» masofali munosabatda o'qituvchi darsdan tashqari vaqtda ham o'z bolasiga bo'lgani singari o'quvchining tarbiya muammolari tashvishi bilan yurgan bo'ladi.

Ikkinchi pozitsiya – «darajali pozitsiya» – pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning aloqalari, hamkorligi va bir-biriga to'g'ri kelishidan kelib chiquvchi «vertikal yo'nalishdagi»: «sust», «ustivor» va «teng» kabi iyerarxik munosabatlari tizimidir. «Ustivor» pozitsiya uchun «o'quvchi yosh, tajribasiz va no'noq» qarashlari orqali bo'ladigan avtoritar buyruqbozlik bosimi xosdir. «Sust» pozitsiyada bolalik yoshi tabiati oldida tiz cho'kish, bola tarbiyasi rivojiga qo'shilishdan hayiqish xos bo'lib, unda o'qituvchi bolaning injiqliklariga xizmat qiluvchi bir passiv shaxsga aylanib qoladi. Keyingi «teng» pozitsiyada o'qituvchi o'z tarbiyalanuvchisini o'ziga teng ko'radi va bu albatta, o'zaro hurmatga asoslangan bo'ladi. Faqat ayrim hollardagina o'qituvchi bola injiqliklarini o'z irodasiga buysundirish

uchungina «ustivor» pozisiyaga o'tishi mumkin.

Uchinchi pozisiya – «kinetik pozisiya» («kinetika» – xarakat) bo'lib, o'zaro hamkorlik faoliyatida boshqa kishiga nisbatan harakat holatini anglatadi va «oldinda», «orqada», «birgalikda» kabi vaziyatlarda bo'ladi. «Oldinda» pozisiyasi pedagogning boshlovchilik faoliyatini anglatadi va bunda o'qituvchi o'quvchilarni o'z orqasidan ergashtirib bora oladi. «Orqada» pozisiyasi o'qituvchining «cho'ponchilik uslubi» dan dalolat beradi, ya'ni u o'quvchilarni oldinga solib haydash orqali boshqaradi. «Birgalikda» pozisiyasida o'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda o'zlarining umumiy harakat yo'llarini belgilab oladilar. Qisqasi faoliyatning bosh yo'nalishida «oldinda», mayda-chuydalarda «orqada» va umumiy xarakatda «birgalikda» pozisiyalari amal qiladi.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Shunday qilib o'z kasbi ahamiyatiga munosabat nuqtai nazaridan kelib chiqib «faoliyat mezonlarida» yonida, teng va birgalikda, lekin ozgina oldinda kabi holatlarning bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Tarbiya jarayonida o'qituvchi asosiy sub'yekt sifatida bo'ladi. Uning sub'yektiv jihatlarini ishda uning qanday kasbiy va ijtimoiy pozisiyada turganligi bilan xarakterlanadi. Bu esa jamiyatning o'qituvchilardan talab qiladigan asoslar va uning ichki dunyoqarashi hamda tarbiya saviyasi bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli pedagog pozisiyasida uning shaxsiga xos barcha jihatlar o'z aksini topgan bo'ladi. Undagi tizim ijtimoiy va kasbiy asoslardan iborat bo'ladi.

Ijtimoiy pozisiya – bu maktab ta'limi davrida yuzaga kelgan qarashlar, e'tiqodlar va maqsadlar natijasida shakllanadi. Kasbiy tayyorgarlik davrida esa pedagogikaga nisbatan faoliyat motivlarining shakllanishi kuzatiladi. Bu esa keng ma'noda olinganda

o'qituvchi shaxsi pedagogikasi yadrosi hisoblangan ta'lim-tarbiya malakasini anglatadi. Shusablabli ijtimoiy pozisiyama'lum bir darajada kasbiy pozisiya yo'nalishini belgilab beruvchi bir asos hisoblanadi. O'quvchilar xarakterining turlicha bo'lishi sababli bu bog'liqlik to'g'ridan-to'g'ri bo'lmaydi. Shundan kelib chiqqan holda qayd etish mumkinki, o'qituvchi ayrim narsalarni nimaga aynan shunday qilayotganligini izohlab bera olmaydi. Bunday vaziyatda hech qanday tahlil uning harakat ildizini ochib bera olmaydi. L.B. Itelson pedagoglarga xos bo'lgan tipik ijro pozisiyalarini tavsiflaydi va unda kuzatiladigan kuyidagi sifatlarni kayd etadi:

informer, agar u talablar, merla va qarashlarni yetkazish bilangina cheklanib kolsa;

dust, agar u o'quvchi ruxiyatiga kira olsa;

diktatora, agar u talablar va meyorlarni o'quvchi ongiga avtoritar bosim orkali singdirsa;

maslaxatchi, agar u munosabatlarda extiyotkor maslaxat uslubini kullasa;

yolvoruvchi, agar vazifalarni bajarishda o'quvchilardan iltimos qilib, yolgondan ularni aldab maktasa;

ilxomlantiruvchi, agar u qiziqarli goya va maqsadlar orkali o'quvchilarda qiziqish uygotib, ularni o'ziga ergashtira olsa.

Bundagi xar bir pozisiya uzining ijobiy va salbiy jihatlariga ega bo'lib, u o'qituvchining mahorati hamda shaxsiy sifatlari bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Kasbiy pozisiya esa yuqoridagi xolatlar turlari bilan belgilanadi.

Pedagogik pozisiya – pedagogik tafakkur mahsuli, tarbiya jarayonini his etish va tarbiya jarayoniga tayyorgarlik darajasidir. Bu shunday holatki, o'qituvchining bolalarga nisbatan egallagan dastlabki pozisiyasi uning keyingi faoliyati yo'lini belgilab beradi.

Chunki shu pozisiya orqali turli vaziyatlar o'qituvchiga o'z hukmini o'tkaza boshlaydi. Agar o'qituvchi bolani «sindirish», «yengish» yoki «buysundirish»ga intilsa, bolaning kichik xatosi ham uni g'azablantiradi va natijada bolaga qichqirish, qattiq tanbeh berish, yomon baho qo'yish va uni kamsitish kabi holatlar ro'y beradi. Agar o'qituvchi sinfga «ishlash», «tarbiyani anglash», «muayyan muloqotga kirishish», «maqsadga erishish» uchun borsa, u o'quvchilarning bosh maqsadga tomon umumiy harakatiga xalaqit bermagan holda undagi ayrim kamchiliklarni yo'l-yo'lakay bildirmasdan hal etib boradi. Pedagogik pozisiyadagi farqlarni turli o'qituvchilar faoliyatidagi farqlarga qarab yengil ajratish mumkindir. O'qituvchilar mahoratining turlichaligi pozisiyalardagi rang – baranglikni oshiradi.

N.D. Levitov pedagogik qobiliyat deganda tarbiya vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishga yordam beradigan o'qituvchi shaxsi sifatlarini nazarda tutadi. Bu bilimlarni qisqa va qiziqarli yetkazish, o'quvchilarni to'g'ri tushunish, mustaqil ijodiy fikrlash, topqirlik, tashkilotchilik va tarbiya jarayonida mo'tadil muhitni yarata olish kabilardan iboratdir.

F.N. Gonobolin esa qobiliyatlarni bevosita va bilvosita guruhlariga ajratadi. Bu qobiliyatlar o'quv materialini o'quvchilar o'zlashtirishlari uchun qulay qilish, o'quvchilar intilishlarini anglash, ijodkorlik, bolalarni o'ziga jalb qila bilish, sinfni jipslashtira olish, bolalar qiziqishlariga singib borish, nutqning tushunarli va yorqin bo'lishi, darsining hayotiyliigi, kuzatuvchanlik, hurmat-izzat hamda qat'iy talabchanlik kabilardan tashkil topgandir.

Hamma pedagoglar ham qobiliyatga ega bo'lavermaydilar. Buni ikki dalil asosida aniqlash mumkin. Birinchidan, kasbiy mahoratli hamma pedagoglar ham o'quvchilar bilan ishlaganda juda ularda

yuqori ko'rsatkichlarni (keng ko'lamli bilim, ijodiy qiziqish, mustaqil harakat qila olish, o'z bilimlarini erkin qo'llay olish v. h.k.zo) shakllantira oladilar. Ikkinchidan, pedagog o'z ishiga nisbatan juda kuchli mas'uliyat bilan yondashsa-da, u o'quvchilari orqali bir narsaga erisha olmasligi mumkin.

Shunday qilib, qobiliyatlar insonning tarbiya ob'yekti, vositalari, faoliyat sharoitlari va yuqori natijaga erishish uchun kerak bo'lgan samarali yo'llarni nafis his etishi bilan bog'liq individual ko'nikmalar majmuidir.

Pedagogik mahoratni biz o'qituvchida bo'lishi lozim bo'lgan bir qancha shaxsiy sifatlar majmuasi sifatida tushunamiz. Bu shaxsiy sifatlar kasbiy faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishga imkon beradi. Shunday muhim sifatlarga – o'qituvchi faoliyatining insonparvarligi; uning kasbiy bilimi; pedagogik qobiliyatlari va pedagogik texnikasini kiritish mumkin.

Shu o'rinda quyidagi holatlarni ta'kidlash joiz: birinchidan, pedagogik mahorat shaxs ruhiyatidagi o'z-o'zini tashkil etuvchi tizim bo'lib, insonparvar yo'nalganlik bu tizimning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi; ikkinchidan kasbiy mahoratni rivojlantirish zaminida (asosida) o'qituvchi xatti-harakatlarining asl mohiyati asoslanganligi, ongliligini belgilaydigan kasbiy bilim yotadi. Yo'nalganlik va kasbiy bilim professional yuqori darajadagi faoliyatning "skelet"i sanalanadi, u o'z-o'zini tashkil etuvchi tizimning yaxlitligini ta'minlaydi; uchinchidan, pedagogik qobiliyatlar mahoratning shakllanishini tezlashtiradigan hamirturush bo'lib hisoblanadi; to'rtinchidan, bilim va qobiliyatga tayanadigan pedagogik texnika, u barcha ta'sir vositalarini maqsad bilan bog'lashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik faoliyat strukturasi muvofiqlashtiradi. Shunday qilib, pedagogik mahorat tizimining to'rt tarkibiy qismi ham

o'zaro bog'liq. Ularning o'sishida faqat tashqi ta'sirning o'zigina kifoya emas, ular o'z-o'zini rivojlantirishni ham talab etadi. O'z-o'zini rivojlantirish maxsus bilim va ko'nikmalarga asoslanadi. Muvaffaqiyatning asosiy sharti – bu qobiliyatlar, vositasi esa pedagogik texnikadir. Endi pedagogik mahoratning to'rt elementi to'g'risida batafsil to'xtalamiz.

1. O'qituvchi shaxsining insonparvarligi. Fikrlar to'qnashuvi va o'z pozitsiyasi uchun kurashni drama deb hisoblasak, tarbiyachining butun, faoliyati dramalardan iborat. Binobarin, mahorat darajasi qancha yuqori bo'lsa, ziddiyatlar ham shunchalik aniq bo'ladi. Chunki, ijodkor o'qituvchi tomonidan taklif etilgan tizimning yangiligi odatda, eskirgan qarashlarning qarshiligiga uchraydi.

Ularning hammasi maktabga, bolalar oldiga kelishyapti, lekin ular shaxsiy yo'nalganligi asosining o'ziyoq drama(tik). Lekin ularning bu tarzda shaxsiy taraddudi tarbiyaning asosiy maqsadi – barkamol insonni shakllantirish vazifasiga qanchalik mutanosib. Masalaning muhimligi ana shunda.

Har bir o'qituvchi shaxsining yo'nalganligi turli xil bo'lib, ularning eng asosiysi, qimmatlilari quyidagilardir: 1) o'ziga nisbatan yo'nalganlik, ya'ni o'z-o'ziga ishonch, “menda bilimli, talabchan, haqiqiy o'qituvchini ko'rishsin”, - degan istakning mavjudligi; 2) pedagogik ta'sir vositalariga yo'lnalaganlik; 4) pedagogik faoliyat maqsadiga yo'nalganlik – insonparvar strategiya, faoliyat ob'yekti va vositalariga nisbatan ijodiy yondashish.

Pedagog uchun korreksiyalangan barcha turdagi yo'nalishlar bilan yo'g'rilgan, maqsadga olib boruvchi asosiy yo'nalish, ya'ni faoliyatni insonparvarlashtirish muhimroqdir. Lekin faqat kelajak oldidagi mas'uliyatni his etish, ongli tirishqoqlik, bolalarga

nisbatan cheksiz muhabbat orqaligina o'qituvchining kasbiy mahorati shakllanadi: “Agar o'qituvchi ham ishiga, ham bolalarga nisbatan muhabbatni o'zida mujasamlashtira olsa”, - degan edi L.N.Tolstoy.

Pedagogning kasbiy bilimi asosida pedagog tafakkuri – prinsip va qoidalar shakllanadi. Ular o'qituvchi xatti-harakatlari, xulq-atvorida namoyon bo'ladi. Bu prinsip, qoidalarni har bir o'qituvchi tajribasiga tayangan holda quradi. Lekin faqat kasbiy bilim orqaligina uni anglash va uning qonuniyatlarini ko'ra olish mumkin. “Abadiy doskaga chiqarilgan” – o'qituvchi haqida shunday deyiladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, o'qituvchini tayyorlash, kasbga layoqatli bo'lishini ta'minlash juda murakkab jarayon. Chunki kasbiy bilim bir varaqayiga barcha darajalarda teng shakllantirilishi kerak: metodologik (rivojlanishning umumfalsafiy qonuniyatlarni, tarbiya maqsadi, shart-sharoitlarini bilish), nazariy (pedagogika va psixologiyaning qonun-qoidalari, prinsiplari, faoliyatning asosiy shakllari va b.), metodik (o'quv-tarbiya jarayonini ko'ra olish darajasi), texnologik (muayyan sharoitda ta'lim-tarbiyaning amaliy topshiriqlarini hal etish darajasi). Bu ma'lum darajada rivojlangan kasbiy tafakkurni, ya'ni pedagogik maqsadni amalga oshirishga qaratilgan bilimlarni tanlash, tahlil qilish va qayta ishlashni talab etadi.

Lekin pedagogik mahoratni egallash kasbiy bilimning o'sish darajasi bilan qat'iy chegaralab qo'yilmaydi. Haqiqatdan ham, oliy dargohda a'lo darajada o'qiydigan talaba pedagogik amaliyotda muvaffaqiyatga erisha olmasligi mumkin. Chunki muvaffaqiyatli faoliyatning alohida xususiyatlari, kasbiy ulg'ayishning stimulyatori – qobiliyatlar mavjud.

3. Pedagogik qobiliyatlar. Demak pedagogik mahorat tizimining uchinchi elementi – bu pedagogik qobiliyatlardir.

Ular pedagogik faoliyat samaradorligini belgilaydigan psixik jarayonlarning kechishini ko'rsatadi. Pedagogik qobiliyatlar tasnifi bir qancha tadqiqotlarda berilgan.

Kommunikativlik faqat muloqotga kirisha olish bilan emas, balki qurilgan muloqotdan qoniqish hissi bilan ham belgilanadi. Bolalar va odamlar bilan muloqot jarayonida xayrixoxlik va qanoatlanish ishchanlik xususiyatini saqlashga, ijodiy kayfiyatni oshirishga yordam beradi.

O'qituvchining til topa olish qobiliyati perseptiv qobiliyatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Agar o'qituvchi ozgina tashqi belgisidan ham o'quvchining ichki his-tuyg'ularini anglay olmasa, haqiqiy diqqatdan yuzaki diqqatini ajrata olmasa, xatti-harakatlarning motivlarini tushunmasa, qanday qilib aniq maqsadli bir qarorga kelishi mumkin.

Kuzatuvchanlik qobiliyati juda murakkab xususiyat. U faqat eshita olish va ko'ra olish bilangina belgilanmaydi. Kuzatuvchanlik qobiliyati bizning diqqatimiz qaratilgan narsaga nisbatan ortiq qiziqish, aqlning intensiv faoliyati va axborotlarni qayta ishlay olishida ham namoyon bo'ladi. Biz nimani ko'rishni xohlasak, o'shani ko'ramiz, haqiqiy qiziquvchanlik ana shundan boshlanadi. Kuzatish bu tahlil, ana shu yerdan idrok etilayotgan hodisalarni tushunish uchun o'z-o'zimizga savol bera boshlaymiz.

Kuzatuvchanlik va tajriba intuitiv qobiliyatning rivojlanishiga asos bo'ladi. A.S.Makarenko "Pedagogik poema" asarida shunday yozadi: "Bu paytga kelib mening ko'zim yetarli darajada ravshanlashgan edi. Men birinchi qarashdayoq, kishining tashqi belgilari, ovozi, yurishi va yana qandaydir mayda belgilari orqali, balki hatto hididan ham, har bir muayyan holatlarda bu xom ashyodan qanday mahsulot olish mumkinligini deyarli aniq ayta olar edim".

Mahoratli usta-pedagog bo'lish

pedagogik jarayonning kechishini, kutilgan qiyinchiliklarni oldnidan anglash, pedagogik sezish qobiliyatiga ega bo'lish demakdir. Bunday qobiliyat, garchi uning shakllanishi qiyin bo'lsada, rivojlantirilishi mumkin. Bu o'rinda V.A.Suxomlinskiyning "Avvalo bola qalbining xatti-haratlarini tushunish lozim" – degan fikrini keltirish o'rinlidir.

Mahoratli usta-pedagogning insonni tushuna olish, ya'ni shaxsiy dinamizm qobiliyati bilan o'zaro bog'liqdir. Dinamizm yoki shaxsiy muvazanat – bu ishontirish va singdira olish qobiliyati, turli xil ta'sir ko'rsata olishdagi ichki energiyadir. Bunday qobiliyatning yorqin namunasi sifatida novator – pedagoglarning faoliyatini misol keltirish mumkin. Ularning darslari yorqin, pozisiyalari tashabuskor(lik), so'zlari o'quvchi ongiga singib bora oladi. Bu qobiliyat mazmunini o'rganishning o'ziyoq unga ega bo'lish yo'llarini ko'rsatadi.

Shaxsiy muvozanat (dinamizm) hissiy muvozanat (ya'ni ta'sir doirasi, yaxshi pedagogning tortish maydoni) qobiliyati bilan bog'liqdir. O'zini tuta olish va o'zini boshqara olish hissiy muvozanatni yuzaga keltiradi, turli holatda o'zini va vaziyatni boshqara olish imkonini beradi.

Optimistik bashorat qila olish qobiliyati boshqa barcha qobiliyatlar bilan birgalikda barkamol shaxni shakllantirishda, jamiyat uchun foydali kishilarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi o'quvchiga nisbatan "hech qachon..." degan iborani ishlatishga haqqi yo'q. Chunki o'quvchining kelajagini «"Sen hech qachon odam bo'lmaysan", deb bashorat qilib bo'lmaydi. O'qituvchining bashorati o'quvchini ruhlashtirishi, biror bir aniq maqsadga yo'naltirishi kerak.

4. Pedagogik texnika. Nihoyat pedagogik mahorat tizimining to'rtinchi elementi – o'qituvchi xulq-atvorining tashkiliy shakli, ya'ni pedagogik texnikadir. Xatti-

